

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

DISERTAČNÍ PRÁCE

**Jablonecké sklářství v období druhé poloviny 19. století
a počátku 20. století**

**(S přihlédnutím k hospodářsko-sociálnímu a
technologickému vývoji)**

Vypracoval: Mgr. Jiří Bareš

Studijní program: hospodářské a sociální dějiny / historie techniky

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.

Praha 2006

CHARLES UNIVERSITY OF PRAGUE
FACULTY OF PHILOSOPHY AND ARTS
INSTITUTE OF ECONOMIC AND SOCIAL HISTORY

**Glassmaking in the region of Jablonec nad Nisou in the
time of second half 19th century to beginning 20th century
(In the context of economic, social and technological
development)**

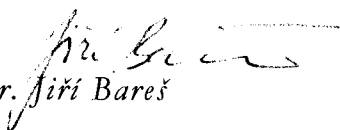
Text: Mgr. Jiří Bareš

**Academic program: Economic and social history / history of
technology**

Supervisor: Prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.

Prague 2006

*Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně s využitím
uvedených pramenů a literatury*

Mgr. Jiří Bareš

Je mou milou povinností poděkovat všem, kteří svojí ochotou a vlídností napomohli k sepsání této práce.

Rád bych zejména poděkoval svému školiteli Prof. PhDr. Ivanu Jakubcovi, CSc., jenž mi vytrvale vycházel vstříc svým osobním přístupem, cennými radami i zkušenostmi. Dále bych rád poděkoval všem pracovníkům archivů a knihoven, kteří mi umožnili pracovat s materiálem, mnohdy obtížně přístupným. Děkuji rovněž svým kolegům z archivu Národního muzea za poskytnutí výborných pracovních podmínek. Velké poděkování bych v neposlední řadě rád věnoval své manželce, jejíž laskavost a trpělivost mi byly velmi důležitou podporou.

Motto:

"Kdo chce milovati české sklo, musí mu rozumět, poznat je a chápat. A není porozumění bez opravdové znalosti sklářského umění, jeho dlouhé cesty, jak se rodí, vzniká, roste, žije, než dokončené dílo se představí našim zrakům. Jak málokdo tuší tajemnost této práce, jak málo lidí zná ze zkušenosti složitý postup výroby skla jako hmoty a činnost skláře-člověka, který dechem svých rtů formuje žhnoucí hmotu, často se slzami v očích, vysílených plameny tavicích pecí. Úkol skla v životě člověka má vyšší účel než hmoty jiné, třeba sebe dražší. Milovati sklo znamená zapomenutí tmy a stínů, značí povznesení se k světlu a jasnu. Zadívatí se vzbůru do duhových reflexí a záře, státi se ušlechtilejší a jasnější lidskou bytostí! Milovati sklo je tolik jako obdivovati a ceniti ony vlastnosti, jež tvoří jeho trvalou hodnotu, tj. poctivost hmoty a poctivost práce."

Josef Drahoňovský na II. mezinárodním sklářském kongresu v Londýně (1936)

Obsah:

Úvod.....	1
Vývoj sklářství na severu Čech do poloviny 19. století.....	13
Faktory ovlivňující vývoj sklářství v obvodu liberecké OŽK.....	31
Sklářství v období industrializace.....	41
Sociální aspekty vývoje na Jablonecku.....	72
Výroba jabloneckého zboží.....	97
Obchod jabloneckým zbožím.....	137
Sklářská obchodní firma Karl Kleinert.....	161
Jablonecké sklářství ve třetí čtvrtině 19. století.....	172
Jablonecké sklářství v poslední čtvrtině 19. století.....	192
Jablonecké sklářství na počátku 20. století.....	200
Závěr.....	246
Sklářské názvosloví.....	259
Prameny a literatura, seznam zkratk a příloh.....	267
Přílohy:.....	276
Abstract.....	292

Úvod

V hospodářství habsburské monarchie i českých zemí si mezi řadou tradičních hospodářských odvětví udržovalo poměrně velký význam sklářství. Výrobky z českých skláren se díky své kvalitě dobře prodávaly na mnoha evropských i zámořských trzích, což se projevovalo jak v ekonomickém zisku, tak dobrém jméně českých skláren. Mezi úspěšné obchodníky a producenty skleněného zboží patřili obzvláště sklářští podnikatelé ze severu Čech.

Severní Čechy se řadí od středověku mezi tradiční evropské sklářské oblasti. Postupně v rámci tohoto teritoria vzniklo několik výrobních a zpracovatelských center, mezi něž patří i oblast Jablonecka. Územím Jablonecka se zde rozumí bývalý politický okres Jablonec nad Nisou se svojí širší spádovou oblastí,¹ spadající pod správu hospodářsky významné liberecké obchodní a živnostenské komory.

Předmětem této práce je postihnoutí vývoje sklářství v oblasti Jablonecka v kontextu s vývojem tohoto odvětví severních Čechách v období od druhé poloviny 19. století do počátku 20. století. Navazuje tak na diplomovou práci, která se zabývala vývojem sklářství v horním Pojizeří do poloviny 19. století a jež se dotýkala počátků sklářské výroby a obchodu.

Jistým motivem ke zpracování tématu disertační práce se stala okolnost, že období druhé poloviny 19. století z hlediska hospodářských a sociálních dějin sklářství bylo doposud poměrně málo probádaným úsekem dějin sklářství, ačkoliv epocha industrializace sklářské výroby se pro české sklářství jeví z mnoha důvodů velmi významnou a zlomovou. Těžiště disertační práce proto spočívá v analýze vývoje sklářství na Jablonecku v širším kontextu s vývojem sklářství na území monarchie i v postihnoutí jeho vlivu na hospodářský, sociální i kulturní vývoj této oblasti.

¹ Před zánikem patrimoniálního členění toto území zabíralo oblast bývalých panství Malá Skála a Smržovka s centry Jabloncem a Smržovkou.

Při zpracování tématu se vynořila řada otázek, které souvisely s vývojem hospodářství a se změnami ve sklářství, jež se odehrávaly ve druhé polovině 19. století a na počátku dvacátého století. Co způsobovalo změny ve sklářství v druhé polovině 19. století? Jaké faktory ovlivňovaly zavádění průmyslové výroby a jaké inovace se nejvíce projevíly ve sklářské výrobě? Jaké bylo tempo, šíře a intenzita změn? Projevíly se změny v jednotlivých sklářských oborech stejným tempem nebo se vytvořily rozdíly? Jak se projevíly tyto procesy transformace v tradičních centrech sklářské výroby a jak na tyto skutečnosti reagovaly jednotlivé sklářské podniky? Jakým způsobem se projevovala úroveň sklářské výroby na konkurenceschopnosti českých sklářských výrobků na světových trzích? Patřilo skutečně sklářství mezi výrazně proexportní odvětví? Dokázalo severočeské sklářství v modernizačních trendech reagovat či zaostávalo za jinými sklářskými oblastmi, případně jakým směrem se ubírala sklářská výroba v Čechách? Tyto otázky jsou spojeny se strukturálními změnami ve sklářské výrobě v poslední čtvrtině 19. století, s vlivem ekonomického útlumu v sedmdesátých letech i rostoucí zahraniční konkurence na situaci v tomto oboru.

Práce se zabývá také podílem sklářství na průmyslové výrobě a na vývozu zboží z monarchie. Pro hlubší pohled jsem se rozhodl studovat, jakým způsobem probíhal vlastní chod sklářské firmy a obchodního podniku, jak byl realizován a organizován zahraniční obchod skleněným zbožím.

Při širším zkoumání se nabízí rovněž otázka, do jaké míry byla severočeská sklářská průmyslová výroba ovlivněna vnějšími faktory, jmenovitě hospodářským vzestupem sousedního Německa, které prošlo ve druhé polovině 19. století bouřlivou etapou industrializace; zda se na vývoji sklářské výroby v severních Čechách a na Jablonecku uplatnil vliv zahraničních investic a zda tyto investice mohly nějakým způsobem přispět k rozvoji průmyslu v severních Čechách. Závažnou otázkou rovněž bylo, jak se vyrovnaly severočeské sklárny s palivovými

problémy. Odpovědi lze hledat ve vývoji systému dopravy, např. v projektování železničních tratí, rekonstrukcích cest apod.

Pro pochopení sklářské výroby bylo nezbytné zabývat se sklářskými technologiemi, tzn. jaké nové topné techniky, konstrukční změny sklářských pecí a další inovace byly podniknuty a které z nich se uplatnily. Jaké výrobní postupy byly zaváděny a jak vlastně probíhala sklářská výroba. V práci jsem se zaměřil na odvětví výroby drobného skleněného zboží, známého pod pojmem jabloneckého zboží,² s důrazem na domácí druh práce.

Do okruhu zájmu se proto dostali samotní výrobci a zpracovatelé, sociální vztahy i postavení sklářů jako sociální skupiny. Pro pochopení sociálního postavení a vazeb bylo nutné blíže se zabývat pracovním prostředím, sociální strukturou sklářů a sklářských podnikatelů a jejich elit. Z hlediska sociálního se objevily otázky spojené také se vztahy mezi národnostními skupinami českých a německých ale i židovských podnikatelů, výrobců, zprostředkovatelů, obchodníků a exportérů. S tím souvisí otázka, do jaké míry se uplatnil vliv kapitálu národnostních skupin z jazykově českého a německého prostředí. Zda se čeští podnikatelé angažovali v nových sklářských oborech a jak k tomu přispěl rozvoj odborného školství, vzdělávání a výzkumu. Podrobnější zpracování národnostní problematiky by si však zasluhovalo samostatnou monografii.

Do vývoje sklářství na Jablonecku vstupovalo mnoho různorodých faktorů, které bylo nutné odhalit a zároveň je zahrnout do širšího rámce a zhodnotit jejich váhu, směr a šíři působení.

Podkladem pro bádání se stal nepublikovaný i publikovaný archivní materiál včetně statistik, ať již oficiálního či neoficiálního charakteru. V řadě archivních fondů se nalézají také publikované materiály, které jsou dostupné velmi obtížně nebo zcela nedostupné. Obsahují množství pramenného materiálu vztahující se k hospodářským

² Termín jablonecké zboží se obecně vžil v poslední čtvrtině 19. století. Jako synonymum bývá uváděno krátké, benátské nebo také norimberské zboží; P. Nový, Počátky obchodu se skleněnou bižuterií na Jablonecku v letech 1750–1850, Studie k sociálním dějinám 5, Opava – Kutná Hora – Praha 2000, s. 153.

a sociálním dějinám, k dějinám sklářství a regionálním dějinám na severu Čech.

V první řadě byl při vzniku této práce využit materiál z archivního fondu obchodní a živnostenské komory (OŽK) v Liberci, jež jsou součástí archivních fondů Státního okresního archivu v Liberci. Fond zahrnuje celé období fungování komory od roku 1850 až do roku 1949, kdy již v nových společenských podmínkách bylo po znárodnění většiny podniků rozhodnuto o ukončení činnosti komor a jejich úřední pravomoci převzaly Krajské národní výbory, zejména referáty průmyslu a pro vnitřní obchod, agendu učňovských zkoušek referát práce a sociálních věcí.

Před očekávanou likvidací obchodních a živnostenských komor bylo upozorňováno na nutnost učinit včas opatření na řádné předání registratur i ostatního archivního materiálu, přesto se tak nestalo. Archivní materiál byl po nějakou dobu skladován v nevyhovujícím prostředí jedné z hal libereckého výstaviště, odkud byl poté převezen do depozitáře státního archivu umístěného v Jablonci nad Nisou, kam ještě postupně přicházely archivní dodatky. Při likvidaci komory tak došlo k značným, avšak obtížně zjistitelným ztrátám. Celkem fond obsahuje 688 knih, 1698 kartonů, několik map a kartoték, to vše v časovém rozsahu let 1841–1949.

Fond obchodní a živnostenské komory v Liberci poskytuje prvořadý pramenný materiál pro hospodářské a sociální dějiny severních Čech. Vzhledem k hospodářskému významu obvodu liberecké OŽK v rámci habsburského soustátí a později i Československa je velmi významný i v širším měřítku. Problematická je však zachovalost fondu. Starší období do vzniku první Československé republiky je totiž zachováno v nekompletním stavu a také struktura fondu není zcela přehledná. Pro dějiny sklářské výroby je využit možné materiál z několika spisových oddělení. Ve spisovém oddělení B lze sledovat např. živnostenskou politiku komory, vývoj živnostenského zákonodárství, potírání nekalé soutěže a různých živnostensko-právních

záležitostí. Oddělení C poskytuje množství materiálu o účasti zástupců komory v Ústřední železniční radě zejména o uplatnění vlivu na vytváření dopravních tarifů. Oddělení D obsahuje cenné informace o obchodních (zvláště mezinárodních) dohodách, zápisy v obchodním rejstříku a patentování výrobků. Pro hospodářské a sociální dějiny i pro dějiny sklářství v severních Čechách obsahuje velmi důležité prameny oddělení F, v němž se vyskytují výsledky různých anket, jež byly uskutečňovány ke zjištění stavu jednotlivých odvětví. Oddělení F se týká rovněž učňovského školství. Oddělení H zahrnuje především agendu zahraničního obchodu a exportu, jenž byl zvláště důležitý pro jablonecké zboží. V oddělení I je možné sledovat finanční zákonodárství i žádosti firem o odpisy a slevy na daních. Pro zhodnocení hospodářské situace jednotlivých odvětví v sedmdesátých letech 19. století je významným pramenem katastr živnostenské daně z roku 1870.³ Zachován je rovněž rejstřík vzorků a ochranných známek z let 1878–1938, který je rovněž součástí archivu OŽK.

Důležitým pramenem pro studium hospodářských a sociálních dějin jsou zprávy vydávané libereckou obchodní a živnostenskou komorou. Jedná se především výroční zprávy a statistické zprávy, ze kterých lze získat informace o počtu firem, zaměstnanců, vybavení atd., doplněné komentářem o celkovém vývoji a trendech. Tyto zprávy však trpí určitými nedostatky. Nebyly zpracovávány podle jednotných pravidel a jejich struktura i podrobnost zpracování se často měnily. Obchodní a živnostenská komora vydávala dále publikace, jako byly výstavní a pamětní spisy, přehledy hospodářských odvětví protokoly ze zasedání, mapy a mnoho dalších.

V literatuře je vývoj liberecké OŽK zpracován pouze částečně. Dlouhodobě se problematikou hospodářských a živnostenských komor

³ Státní okresní archiv v Liberci, fond obchodní a živnostenská komora Liberec (dále jen SOkA Liberec, fond OŽK Liberec), kniha č. 7–27.

v Předlitavsku a ČSR zabývají např. Tomáš Jiránek⁴ či Petr Grulich,⁵ z jejichž pera vzniklo několik monografií a vědeckých studií.

Pro studium vývoje sklářství na Jablonecku existuje řada materiálu týkající se sklářského podnikání a podniků. Jednou z nejvýznamnějších firem, jejíž rozvoj spadá do období druhé poloviny 19. století a která se stala největší sklářskou firmou na Jablonecku, byla firma Josef Riedel Polubný. Archiv této firmy fungoval dlouhou dobu jako podnikový archiv. V osmdesátých letech minulého století byl převzat oblastním archivem v Litoměřicích a nyní je uložen v pobožce tohoto archivu v Mostě. V této době je pořádan, není však ještě kompletně uspořádán ani není dosud opatřen inventářem. Je pouze omezeně přístupný. Fond Josef Riedel, Polubný obsahuje materiály týkající se jejích majitelů sklářské firmy, množství materiálu se však vztahuje k samotné historii podniku a chodu sklářské firmy.

Pro výzkum dějin sklářství v severních Čechách a na Jablonecku jsou nepostradatelným pramenem archivní fondy z pozůstalostí německy píšících regionálních historiků – jmenovitě Karla Richarda Fischera a Josefa Meissnera, které jsou uloženy ve Státním okresním archivu V Jablonci nad Nisou.

První z nich, Karl Richard Fischer (1871–1934), byl původně učitelem měšťanské školy. Při svém zaměstnání se zabýval se dějinami Jablonecka a oblasti Jizerských hor. Věnoval se historii sklářství a sklářských rodin. Zajímal se také o etnografii. Řadu let zastával funkci městského kronikáře a archiváře, přitom byl také archivářem rodinné sbírky šlechtického rodu Desfours, kde se mohl pracovat s materiálem, jenž přímo souvisel s dějinami sklářství v Jizerských horách. Postupně shromáždil množství přípravného materiálu týkající se sklářství i

⁴ T. Jiránek, První svépomocná obchodní a živnostenská komora v Rakousku-Uhersku a její další činnost v Československé republice, *Scientific papers of the University of Pardubice, Series C, Institute of Languages and Humanities*, 2, 1996, s. 143–155.; též, *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v Českých zemích 1850–1918*, Pardubice 2004. Nákladem liberecké obchodní a živnostenské komory vyšla v roce 1902 publikace *Die Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg 1850 – 1901*.

⁵ P. Grulich, *Obchodní a živnostenské komory 1918 – 1938. Nepodařená reforma československé hospodářské správy a samosprávy*, Hradec Králové 2004; též, *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové 1910 – 1949. Protektor hospodářských a nacionálně politických zájmů českých podnikatelů na severovýchodě Čech*, Praha 2005.

hospodářských a sociálních dějin Jablonecka, v nichž je zachycena historie sklářského průmyslu ale také hospodářský, sociální, kulturní i politický vývoj na Jablonecku. Během svého života vydal řadu studií a prací, jejichž tématem byly dějiny Jablonecka, jabloneckého sklářství a dějiny patrimonií.⁶ Jeho práce byly považovány za velmi kvalitní a na jejich základě roku 1931 obdržel čestný doktorát na pražské německé univerzitě.

Zájem o regionální dějiny a angažmá ve spolkovém životě Fischer postupně přivedly do municipální politiky. Od roku 1910 byl členem městského zastupitelstva. Po vzniku Československa byl několikrát za DNP (Deutsche Nationalpartei) zvolen starostou města Jablonce nad Nisou, kterého zastával po několik volebních období mezi lety 1918–1934.

Dalším významným německy píšícím regionálním historikem, jehož badatelským zájmem se staly dějiny sklářského průmyslu na severu Čech, byl Josef Meissner (1878 – 1970) ze Smržovky. Politicky se orientoval na sociální demokracii. Díky svým postojům proto nemusel po druhé světové válce opustit rodnou zemi. Přesto jeho životní situace po druhé světové válce nebyla jednoduchá. Na žádost Národního technického muzea v Praze přijal účast v projektu Jana Klepla týkající se sbírky pamětí o vývoji průmyslových v českých zemích. Práce z jeho pera pojednávají o sklářství v Jizerských horách, dějinách sklářských a dřevozpracujících firem. Ve fondu Josefa Meissnera, se kromě genealogických studií nachází množství přípravného materiálu, jež mohou sloužit jako podklad ke studiu hospodářských a sociálních dějin severních Čech a především k dějinám sklářství v Jizerských horách.

Zvláštním typem pramene jsou vzpomínky. Při studiu lze využít Sbírkou rukopisů a pamětí z Archivu Národního technického muzea v Praze. Tento fond cíleně shromažďoval v období po druhé světové válce Jan Klepl. Sbíрка obsahuje řadu vzpomínek osob činných

⁶ K. R. Fischer, *Die Schürer von Waldheim*, Prag 1924; Týž, *Beiträge zur Geschichte der Gablonzer Glas- und Schmuckindustrie*, Gablonz a. N. 1912; týž, *Die Glashütte in Harrachsdorf-Neuwelt*, *Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaes*, 16. Jg., 1922, s. 4-25.

v různých odvětvích průmyslu včetně sklářství. Zastoupeny jsou tu rovněž materiály týkající se oblasti Jablonecka. Poměrně velká část prací pochází od zmíněného Josefa Meissnera, jenž byl vyzván, aby se fundovaně ujal tematiky sklářství na Jablonecku. Osobní postřehy a zkušenosti se sklářskou výrobou s detaily výrobních i prodejních technologií jsou vyjádřeny i ve vzpomínkách dalších pamětníků, jako např. pana Lubase, Schöllera, Krause, kteří velký kus svého života spojili se sklářstvím.

Důležitým zdrojem informací, jež vyjadřují kvantifikované ve sklářství, se staly statistiky. Již od roku 1829 začal fungovat ve Vídni statistický úřad, který se snažil pravidelně vydávat publikace, jejichž cílem bylo poskytnout co možná nejkomplexnější přehled o ekonomické i sociální situaci. Vycházelo se z rozsáhlých statistických šetření, které zahrnovaly různé obory hospodářské činnosti. První vcelku fundovaný přehled sklářského průmyslu rakouské monarchie byl proveden roku 1841.⁷ Obsahuje soupis sklářských hutí a manufaktur s údaji o výrobě, zušlechťování i obchodu. Další a také na dlouho dobu poslední speciálně zaměřené statistické šetření tohoto hospodářského odvětví se uskutečnilo v roce 1856.⁸

Zhruba od třicátých let 19. století je možné ze statistik zahraničního obchodu sledovat vývojové tendence vývozu skla a skleněných výrobků do zahraničí. Na základě analýzy dat lze potom s větším či menším úspěchem podle jednotlivých ukazatelů jako např. celkové hodnoty či množství vyvezených sklářských výrobků, posoudit strukturu vývozu případně podíl jednotlivých skupin skleněného zboží na celkovém vývozu z monarchie.⁹

⁷ Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie für das Jahr 1841. Zusammengestellt von der k. k. Direktion für administrative Statistik, Wien 1844.

⁸ Industriestatistik der österreichischen Monarchie für das Jahr 1856. Hg. v. der k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1857.

⁹ Pramenem pro statistiku rakouského vývozu pro období 19. století jsou pro období 1831–1867 Ausweise über den Handel von Österreich im Verkehr mit dem Auslande und über den Zwischenverkehr von Ungarn und Siebenbürgen mit den anderen österreichischen Provinzen, Wien 1843–1869; pro období 1866–1881 Ausweise über den auswärtigen Handel der österreichisch-ungarischen Monarchie, Wien 1869–1882; pro období 1882–1891 Österreichische Statistik, Wien 1884–1892; pro období 1892–1900 Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr statistischen Übersichten betreffend den auswärtigen Handel, Wien 1892–1901.

Členění jednotlivých kategorií má jistá omezení. Do skupiny označované jako sklo a skleněné výrobky patřilo tehdy duté sklo čiré, barevné, dekorované i nedekorované dále oddíly jako tabulové sklo, optické sklo, sklo do hodinek, tyče, střepy, flintové a korunové sklo,¹⁰ zrcadla, ověsky a některé suroviny pro výrobu skla. Do skleněných výrobků byly začleněny skleněné perly, kameny, knoflíky a další podobné zboží. Sledování exportu skleněného krátkého zboží je ztíženo i faktem, že skupina skla a skleněných výrobků zahrnovala zboží pouze ze skla bez spojení s jiným materiálem. Pro zboží vyrobené ze skla s použitím dalších materiálů byla vytvořena zvláštní skupina krátké zboží. Rovněž skupina sklo a skleněné výrobky se vnitřně proměňovala do širokého sortimentu zboží. Změny probíhaly zejména v souvislosti se změnami celních tarifů.¹¹

Několik soupisů týkajících se výhradně celkového dovozu a vývozu skla a skleněného zboží – opět pro celou monarchii – bylo zahrnuto do statistické příručky z roku 1861 pro období druhé třetiny 19. století.¹² Tyto úřední statistiky doplnila třetí (statistická) část práce Ludwiga Lobmeyera a jeho spolupracovníků z roku 1874.¹³ Data týkající se sklářství a zahraničního obchodu se sklem do roku 1886 shromáždil ve své statistice rovněž Robert Lahmer.¹⁴ Další oficiální údaje obsahují čísla statistického měsíčníku rakousko-uherské monarchie, rakouské statistické příručky pro předlitavské země jakož i statistické ročenky zemských správ Předlitavska, vydávaných při c. k. Centrální statistické komisi. Tyto statistiky obsahují souhrnné údaje o obchodu se zbožím v rakousko-uherském celním prostoru, včetně dovozu a vývozu skla a skleněného zboží, rozčleněného do několika kategorií. V zásadě na tyto prameny odkazují ostatní statistické přehledy v odborné literatuře,

¹⁰ Flintové a korunové sklo jsou speciální druhy skla, vhodná pro optické účely

¹¹ S. Brodesser (ed.), *Celnictví v Československu*, Praha 1982, s. 33–103.

¹² C. Czoernig, *Statistisches Handbüchlein für die österreichische Monarchie*. Hg. v. der k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1861.

¹³ L. Lobmeyer – A. Ilg – W. Boenheim, *Die Glasindustrie, ihre Geschichte, gegenwärtige Entwicklung und Statistik*, Stuttgart 1874.

¹⁴ R. Lahmer, *Glasgeschichtliches und Böhmens Glashütten*, Mitteilungen des Nordböhmischen Exkursions-Clubs 13, Leipa 1890.

věnující se sklářství a jeho hospodářskému vývoji. Sklářstvím na Jablonecku se zabýval na konci 19. století Max von Tayenthal,¹⁵ který využil statistiky z různých zdrojů ať již oficiálních nebo soukromých.

Dalším pramenem jsou adresáře průmyslu a obchodu. V Čechách v šedesátých letech 19. století byly např. vydány adresáře sestavené Johannem Stiassnym,¹⁶ které zahrnují mimo jiné tehdy fungující sklářské firmy. Vyznačují se však značnými nepřesnostmi v prepisech jmen označení i místě fungování apod. Přesnější byly adresáře Julia Fahdta,¹⁷ vydávané v Drážďanech, které se týkají i českých zemí. Lze v nich kromě jiného nalézt informace o výrobním programu, vybavení provozů apod. Na konci 19. století vycházely adresáře německého a rakouského sklářského průmyslu vydávané v Coburgu.¹⁸ Kromě toho jsou jablonecké sklářské firmy zachyceny v adresáři Jablonecka z osmdesátých let 19. století.

Většina prací, které využívají kvantitativní údaje z odvětví sklářství shromážděná v tomto období, se musela potýkat dobovou úrovní sběru statistických dat charakterizovanou značnou nestejnorodostí a nepřehledností. S tímto problémem se však lze setkat také ve statistikách ostatních evropských států. Statistické přehledy se zároveň často vyznačují delší časovou prodlevou mezi sběrem a vydáním dat. U mnohých statistik došlo k absenci nebo nepřesnému vyjádření počtu výrobních závodů, zaměstnanosti ve sklářství, ale i množství produkce a její hodnoty, což se týká také obchodu. Proto zůstává celkové kontinuální kvantitativní vykreslení vývoje sklářství složitou otázkou výkladu, resp. analýzy jednotlivých statistik a lze proto představit pouze určité základní momenty a trendy ve výrobě a obchodu.

¹⁵ M. von Tayenthal, *Die Gablonzer Industrie und die Produktivgenossenschaft der Hohlperlen in politischen Bezirk Gablonz*, Tübingen – Leipzig 1900.

¹⁶ J. Stiassny, *Adressenbuch der Handlungsgremien, Fabriken, und Gewerbe des Königreichs Böhmen für das Jahr 1864*, Prag 1864.

¹⁷ J. Fahdt, *Die Glassindustrie Österreichs – Ungarns*, Dresden 1887. V dalších letech bylo vydáno ještě několik aktualizovaných vydání.

¹⁸ *Adressbuch der Glas-Industrie in Deutschland und Oesterreich-Ungarn*, Coburg 1895. V dalších letech bylo vydáno ještě několik aktualizovaných vydání.

Uveřejněná data se z části týkají množství produkce (zpočátku často rozdílně počítané ve vídeňských centech, celních centech a metrických centech), jiná zase hodnoty produkce, přičemž některá ze statistických šetření jsou od sebe poměrně časově vzdálená. Problémy při zpracování a hodnocení způsobuje též kolísavá hodnota rakouské a rakousko-uherské měny, což komplikuje hodnotové vyjádření sklářské výroby a úroveň exportu. Často jsou různé údaje zahrnuty do celkového oddílu a jsou sloučeny v měnicích se položkách pod názvy sklo, sklo a keramické zboží nebo sklo a skleněné zboží bez konkrétnějšího rozepsání určitých druhů zboží nebo výrobků.

Pro statistiku pro českých zemí platí obdobná omezení. Přesné údaje se vyskytují vcelku vzácně, neboť je nedostatečně provedeno rozdělení statistických dat podle jednotlivých království a zemí monarchie. Je tomu také tak ve statistických ročenkách a příručkách, které se týkají zemí Předlitavska. Tyto mezery a nedostatky brání žádoucí analýze vývoje českého sklářského průmyslu a obzvláště zušlechťeného skla. Přesto je nutné s těmito daty pracovat a využít je k interpretaci, neboť sklářská výroba rakouské a později rakousko-uherské monarchie měla největší zastoupení právě v Čechách. Lze dokonce konstatovat, že data za celou monarchii v podstatě vyjadřují přímou souvislost stavem tohoto oboru v Čechách.

Problematikou dějin sklářství a jeho vývoje se zabývali německy i česky píšící autoři. Před druhou světovou válkou napsal souhrnnou práci o českém sklářství Jan Klepl.¹⁹ Tato práce byla přehledem vývoje sklářství v českých zemích navazujícím na práce Edmunda Schöbka,²⁰ Františka Xavera Jiříka²¹ a Františka Mareše.²² Na tyto autory po druhé světové válce navázali Karel Hetteš²³ a Olga Drahotová,²⁴ kteří se věnovali zejména starším obdobím sklářství od středověku po novověk.

¹⁹ J. Klepl, *Rozmach českého skla, Co daly české země Evropě a lidstvu*, Praha 1939, s. 5–17.

²⁰ E. Schöbek, *Böhmens Glasindustrie und Glashandel*, Prag 1878.

²¹ F. X. Jiřík, *České sklo*, Praha 1934.

²² F. Mareš, *České sklo*, Praha 1898.

²³ K. Hetteš, *Bohemian Glas*, Prague 1958.

²⁴ O. Drahotová, *České sklo*, Praha 1970.

V šedesátých letech přispěl na poli bádání o českém skle Jan Klepl, po jehož smrti vyšla studie o jabloneckém sklářství.²⁵

Dějiny sklářství se dlouhodobě zabývá Jitka Lněničková, která ve své diplomové práci studovala podnikání rodiny Riedelů.²⁶ Ekonomické problémy sklářské výroby na Jablonecku byly tématem kandidátské disertační práce Jaroslava Kubálka.²⁷ V současné době se studiem dějin jabloneckého sklářství cíleně zabývá Petr Nový,²⁸ pracovník jabloneckého Muzea skla a bižuterie, které v minulosti vydávalo sborníky *Ars vitraria*, zaměřené na dějiny sklářství. V minulosti vycházely s tematikou dějin sklářství *Sklářské rozhledy*.

V současnosti vyšly dva díly kolektivní *Historie sklářství v českých zemích*, které se zabývají celkovým vývojem sklářství na českém území. Na sklářství se zaměřuje časopis *Glasreview*.

Pro dějiny sklářství mají bezesporu velký význam práce z pera německých autorů, kteří žili v českém pohraničí. Mezi nimi je třeba jmenovat Karla Fischera, Margaretu Klanteovou, Josefa Meissnera, Rudolfa Zitteho, Karla Zenknera a několik dalších. Tito autoři čerpali z vlastivědné tradice, věnovali se regionálním dějinám Jablonecka, ale také hospodářským, kulturním a sociálním dějinám tohoto severočeského kraje.

Ze zahraničních autorů se sklářstvím na severu Čech a na Jablonecku v nedávné době zabývali především Kurt Pitroff²⁹ a Waltraud Neuwirth,³⁰ spolu s několika dalšími přispívajícími zejména do sborníků vydávaných při *Colegiu Carolinu* v Mnichově.

²⁵ J. Klepl, *Vznik a vývoj jabloneckého průmyslu*, Praha 1967.

²⁶ Archiv Univerzity Karlovy v Praze (AUK), J. Lněničková, *Vývoj sklářství v Jizerských horách od poloviny 18. do konce 19. století. Rozvoj podnikání rodiny Riedelů s přihlédnutím k širšímu kontextu rakouského sklářství a jeho účasti na světových výstavách* (diplomová práce FF UK, Praha 1986).

²⁷ Archiv Muzea skla bižuterie v Jablonci nad Nisou (AMSB), J. Kubálek, *Ekonomické problémy tradiční sklářské jablonecké výroby a vývozu* (kandidátská disertační práce, b. d.)

²⁸ P. Nový, *Lisované sklo a krystalerie v Jizerských horách, Jablonec nad Nisou* 2002.

²⁹ K. Pitroff, *Böhmisches Glas im Panorama der Jahrhunderte*, Collegium Carolinum, München 1987.

³⁰ W. Neuwirth, *Perlen aus Gablonz*, Wien 1994.

Vývoj sklářství na severu Čech do poloviny 19. století

Historie sklářství na severu Čech lze rozdělit do několika základních etap. První etapou bylo období středověkého sklářství, které je spojeno s kolonizací krajů severních Čech a hospodářským využitím přírodních zdrojů, kterými tyto kraje oplývaly. Šlo především o primární osídlení horských a podhorských oblastí Krkonoš a Jizerských hor a podhůří Lužických hor, na kterém se podíleli středověcí skláři. Z období středověkého budování sklářských hutí se v českých zemích dochovalo velmi omezené množství písemných zpráv. Historici jsou proto odkázáni na archeologický výzkum vhodných lokalit, jak tomu bylo například v padesátých letech 20. století v lokalitě Sklenařice nedaleko Vysokého nad Jizerou.

Ve Sklenařicích, které jsou nejstarší prozkoumanou lokalitou středověkého sklářství v horním Pojizeří,³¹ se podařilo v roce 1956 po archeologickém výzkumu na poli s názvem „Na hutništi“ odkrýt zbytky sklářské pece s množstvím drobného skleněného materiálu, který potvrdoval, že Sklenařická huť ve 14. století prokazatelně patřila mezi 10 hutí, které na území Čech vyráběly sklo.³² Výrobky z oblasti Vysokého nad Jizerou musely být pravděpodobně dobře známé, protože se o nich dochoval zápis z roku 1376 v městské soudní knize Starého Města pražského, v níž se mimo jiné praví, že Nyclas Queyesser, sklář z Vysokého (von Hohenstatt) se zavazuje dodat urozenému pánu Hanuši z Hlohova dvě fůry s 3200 kusy skla.³³ Soudilo se tedy, že tato sklárna patřila mezi dobře známé sklárny.

³¹ D. Hejdová, Archeologický výzkum sklářské hutě ve Sklenařicích, *Ars vitraria*, Sborník Muzea skla a bižuterie v Jablonci n. Nisou 1, 1966, s. 11–28.

³² K. Hetteš, Sklářství. In: Luboš Nový (ed.), *Dějiny techniky v Československu v 18. století*, Praha 1973, s. 253.

³³ Archiv hl. m. Prahy, Soudní kniha pro menší dluhy z knih městského soudnictví Starého města pražského, sign. 988, fol. 244.

**Obrázek 1: Pohled na typickou středověkou hut' z českého prostředí.
Ilustrace z cestopisu Jana Mandevilla**

Po období kolonizace pohraničních oblastí spojené s růstem osídlení i poptávky po skleněném zboží znamenaly husitské války pro sklářské hutě stagnaci a úpadek ve sklářském díle. Především byly zpřetrhány obchodní vazby, mezi obchodníky a skláři, některé sklárny byly také přímo zasaženy válečnými událostmi. Z období husitských válek se nedochovaly zprávy o sklářské výrobě v Jizerských horách a Krkonoších. Pravděpodobně zde v tomto období žádná sklárna nefungovala. Po dlouhém období husitských válek, po nichž nastaly boje o český trůn mezi Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem, došlo k postupné konsolidaci poměrů, jež byly završeny dobou hospodářského vzestupu trvající až do období třicetileté války.

Na přelomu 15. a 16. století došlo v Evropě k zásadním proměnám, které měly vliv také na české země. Výrazné změny přinesly mimo jiné objevné plavby, s nimiž souvisel rozvoj exaktních i humanitních věd. Některé, jako třeba astronomie, medicína, ale i

alchymie používaly přístroje, k jejichž výrobě posloužily skleněné součásti. Objevné cesty měly i jiný vliv na ekonomiku řady evropských zemí. V důsledku importu drahých kovů do Evropy totiž ztrácely evropské mince svojí hodnotu, což ovlivňovalo hospodářství mnoha evropských zemí. Zároveň s tím začal do střední Evropy pronikat z Itálie kulturní směr – renesance, která přinášela nové impulzy ve společnosti. Dávala velké možnosti a podněty osobám, hledajícím cesty, jak vyjádřit svůj nový pohled na svět. Italští renesanční mistři, kteří hluboce čerpali z tradic antické kultury, jež dále rozvíjeli, se stali velkým vzorem pro mnoho umělců po celé Evropě i v českých zemích. Renesanční období bylo rovněž dobou benátského skla, které se pro své kvality stalo vyhledávaným luxusním zbožím v mnoha zemích tehdejšího kulturního světa. Skláři v Čechách i v okolních zemích za Alpami se kvůli jeho kvalitám i oblibě snažili svými výrobky přiblížit umění sklářských mistrů z benátského ostrova Murano.

Od počátku 16. století se v hospodářství českých zemí začaly projevovat určité změny. Zvýšený příliv drahých kovů ze zámoří snížil hodnotu stříbra, čímž ovlivnil hodnotu české mince. Šlechta byla proto nucena změnit svoje dosavadní pohledy na podnikání. Vedla ji k tomu snaha o vylepšení výnosů z panství. Z toho důvodu se jejich majitelé snažili lepším způsobem přírodní vyúžití bohatství svých dominií a podporovat rozvoj řemesel a cechů. V zemědělských oblastech se kladl důraz na dobré využití půdy a to i půdy do té doby ležící ladem. Kromě zakládání vinic, rybníků, se hledělo na využití přírodních surovin. Byly proto budovány hutě a hamry za účelem zpracování kovů a také hutě určené k výrobě skla. Do nových forem podnikání se ve stále větší míře zapojovali majitelé panství, kde se vyskytovaly méně příhodné podmínky pro zemědělskou činnost. Z velké části se jednalo o panství v pohraničních horách a podhůřích, kde velkou část území zabírala neúrodná půda s velikými plochami nevyužitých lesů. Nízký výnos z hospodářství na těchto panstvích byl ovlivněn kromě jiného i malým počtem poddaných, jelikož tato panství byla pouze řídce osídlena. Pokud

majitelé panství chtěli hospodářství pozdvihnout a tím si zajistit vyšší zisk, museli se zajímat o zhodnocení bohatství, které jim poskytovalo množství dřeva v jejich lesích. Díky sklářství tak došlo k využití přírodního bohatství, a tak k hospodářskému prospěchu některých panství.

Vznik a vývoj sklářství souvisí rovněž s geografickým rozmístěním jakýchsi prvotních jádrových oblastí, či oblastních jader. Jádrové oblasti rozvoje sklářství se od středověku formovaly v pohraničních regionech Čech a často přesahovaly jejich zemské hranice. Pro vznik a rozvoj sklářství v severních Čechách měla klíčový význam krušnohorská jádrová oblast, kde se na sklonku 14. století po obou stranách zemské hranice začal kumulovat množství sklářských hutí, které mezi sebou udržovaly úzké vazby. Odtud později vycházely migrační proudy sklářů.³⁴ Velmi důležitou okolností při rozvoji sklářské výroby byla vzájemná rodová spřízněnost sklářů udržujících mezi sebou velmi pevné vazby. Sklářská výrobní tradice byla na hutích předávána z otce na syna a prohlubována dlouhou řadou pokusů. Dalším faktorem byla čilá migrace sklářů z jedné hutě na druhou. Koncentrace poměrně velkého počtu hutí v omezeném prostoru, kde pracovali rodově spříznění skláři po dostatečně dlouhou dobu, měly proto ve spojení s vhodným prostředím za následek zdokonalování technické úrovně výroby skla. Krušnohorská jádrová oblast byla zřejmě nejdůležitějším centrem, z něhož se šířily podněty rozvíjející výrobu skla v Čechách, na Moravě i ve Slezsku.³⁵ V průběhu 16. století došlo k přesycení krušnohorské sklářské jádrové oblasti a spolu s tím došlo v Sasku k vzestupu cen dřeva způsobeném rozvíjejícím se hornictvím a hutnictvím. Tato situace vedla skláře k přesídlení do nových lokalit, příhodných pro sklářskou činnost.³⁶

Skláři v Sasku a tvořili poměrně rozsáhlé rodiny s pevnými rodovými vazbami, které si s sebou přinesli také do Čech. Výjimečný

³⁴ K. Hetteš, Nedořešené problémy českého sklářství, Příspěvky k dějinám skla a keramiky 2, NTM Praha 1973, s. 10–11.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Tamtéž.

význam pro vznik a vývoj sklářství v českých zemích měly sklářské rodiny Schürerů, Wanderů a Preisslerů, které byly následovány dalšími, z nichž nejznámější byli Kunzové, Friedrichové a Ewaldové. Jejich společným znakem bylo jak profesní, tak konfesijní zaměření – byli většinou protestantského vyznání.³⁷ Tito skláři zakládali a provozovali sklářské hutě v oblasti Jizerských hor a Krkonoš.

Ve dvacátých letech 17. století byla panství na severu Čech začleněna do rozsáhlé državy schopného vojevůdce, šlechtice a podnikatele Albrechta z Valdštejna. Do rozsáhlého dominia s jednotnou správou bylo začleněno také liberecké, semilské a maloskalské panství. Rozsáhlý majetek na severu Čech získal Valdštejn dědictvím po Smiřických, které dále ho rozšířil výhodnou koupí dříve zkonfiskovaného majetku nekatolických pánů. Přes jeho rozporuplné vystupování v politice se jeho zájem upíral na hospodářskou prosperitu dominia. Tento zájem se týkal rovněž podpory výroby skla v místních sklářských hutích, z jejichž nájmu plynuly příjmy do valdštejnské pokladny.

Ve valdštejnské době probíhala velkolepá přestavba Jičína, což se neobešlo bez velkých zakázek na skleněné zboží. Ve velké většině šlo o produkci okenních terčíků. Vyrábělo se však také luxusní nápojové sklo. Mezi sklářskými hutěmi vynikaly schürerovská sklárna ve Mšeně, sklárna v Rejdicích a potom v Labau (dnešní Hut' u Zásady). Majitel této sklářské huti, Johan Schürer, byl pověřen dozorem nad ostatními sklárnami valdštejnského dominia.³⁸

Po Valdštejnově konci bylo jeho dominium na severu Čech rozděleno do vlastnictví několika šlechtických rodů. Byli to především Desfoursové a Gallasové, na jejichž území fungovaly v té době sklárny, které provozovali Preisslerové, Kunzové a mnozí další. S těmito rody bylo spojeno budování a provoz mnoha sklářských hutí v horním Pojizeří. Na tyto sklářské rody v polovině 18. století navázal rod

³⁷ M. Klante, *Das Glas des Isergebirges*, Berlin 1938, s. 580.

³⁸ D. Hejdová, *Sklářská hut' v Rejdicích*, *Ars vitraria* 3, 1971, s. 10.

Riedelů, který do Jizerských hor přišel z Falknova (Kytlice) v severních Čechách. S rodem Riedelů je spojen osud sklářských hutí, které fungovaly jako centra protoindustrializace uprostřed lesů využívající dostatek místních surovin i tradičního umění sklářské výroby. Nesmazatelně se proto později Riedelové zapsali do historie tohoto kraje také přechodem sklářství k průmyslové sklářské výrobě.

Úspěch riedelovských skláren je spojen s rozvojem zušlechtování skla na Jablonecku. V období, kdy Riedelové začali podnikat ve sklářství, se Jablonecko začalo utvářet jako specifická oblast výroby, zpracování i obchodu sklem.

Již od počátku 17. století na Jablonecku existovali uměleční řemeslníci, kteří zpracovávali a zušlechtovali sklo. Již v roce 1618 v Jablonci fungovala první malírna skla.³⁹ Od 17. století ale především v době úspěchu českého skla na zahraničních trzích v 18. století začaly na Jablonecku vznikat ve velkém počtu domácké malířské, brusičské a rytecké dílny, kterých bylo vybudováno v údolí Kamenice velké množství.⁴⁰ Dokladem úspěšné organizace zušlechtovatelů se stalo zřízení vlastního bratrstva. Již roku 1720 bylo založeno na maloskalském panství bratrstvo zušlechtovatelů skla tzv. Kunstbruderschaft,⁴¹ ve kterém byli sdruženi rytci a brusiči usazení na maloskalské panství.

Až do napoleonských válek zažívala sklářská výroba na severu Čech vzestup. Dařilo se také riedelovským sklárnám. V sedmdesátých letech 18. století vlastnili Riedlové několik sklářských hutí v Jizerských horách – Antonínov, Novou Louku, Bedřichov a Karlovu huť, které se staly na dlouhou dobu základnou k jejich podnikání. Sklářská dynastie Riedlů se během několika let stala nejvýznamnějším vlastníkem sklářských hutí v Jizerských horách a brzy se začlenila mezi nejdůležitější producenty skla v habsburské monarchii.⁴²

³⁹ von Tayenthal, Die Gablonzer, s. 2.

⁴⁰ M. Tomandl, Brusírny na vodní pohon v povodí řeky Kamenice, *Ars vitraria* 6, 1978, s. 23–32.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Archiv UK, J. Lněničková, *Vývoj sklářství*, s. 28–29.

V poslední čtvrtině 18. století trvale stoupal zájem o sortiment drobného skleněného zboží. Od sedmdesátých let 18. století se objevují zprávy o obchodu s širokým sortimentem drobného sklářského zboží vyráběného na Jablonecku. Rozvoj rafinačních technik a zvýšený odbyt skla měl výrazný vliv na oddělení prvovýroby od zpracování a zušlechťování skleněných výrobků. Ve zvyšující se poptávce po zboží se jako mezičlánek mezi producenty a odběrateli stále více objevoval významný prostředník – sklářský obchodník. První fáze sklářského obchodování jsou spojeny s osobou obchodníka cestujícího po trzích s krosnou či trakařem, naplněných zbožím ze sklárny. Takovým obchodníkem byl např. severočeský obchodník Georg Kreybich z Kamenického Šenova či na Jablonecku podnikající rychtář obce Zásady Jan Šourek. Známostou postavou počátků jabloneckého obchodování byl Johann Schwann, vyučený rafinér skla, který podnikl řadu cest po Evropě. Putoval se zbožím na trhy v německých zemích – do Norimberka, Augsburgu, Lipska, Frankfurtu nad Mohanem. Navázal také kontakty s obchodníky z italských měst – Milána, Ancony, Piacenzy, Palerma – i z mnoha dalších evropských obchodních center např. z Paříže a Štrasburku.⁴³

Ve druhé polovině 18. století vykazoval export skleněných výrobků z habsburské monarchie vzrůstající úroveň. V poslední čtvrtině se však začaly projevovat určité prvky budoucí stagnace. Jedním z faktorů byla sílící zahraniční konkurence. Zahraniční sklárny vylepšovaly svoji produkci a dokonce byly v několika zemích Evropy postaveny s pomocí českých sklářů sklárny produkující srovnatelně kvalitní sklo jako české. Přesto sklářské výrobky z českých zemí patřily mezi vyhledávané zboží díky své kvalitě a úrovni zpracování.

Pod vlivem událostí, které souvisely s francouzskou revolucí, došlo ke zhoršení hospodářské situace ve střední Evropě, což mělo dopad na obchodování a na vývoz skleněného zboží z českých skláren. Hospodářský útlum ve sklářství na přelomu 18. a 19. století byl značný.

⁴³ S. Urban – Z. Pešatová, *Jablonecká bižuterie*, Praha 1965, s. 25–27.

Jeho vyjádřením se stal snižující se počet fungujících sklářských hutí. Jestliže bylo v roce 1792 v Čechách v provozu 70 sklářských hutí, do roku 1803 jejich počet klesl na 66 a v roce 1818 jich fungovalo pouze 63.⁴⁴ Hodnota vyrobeného zboží klesla z 2 500 000 zlatých v roce 1799 na 1 980 000 zlatých v roce 1803 a několik let se dále snižovala.

Sklárny v letech 1792–1841				
rok	počet skláren	fungujících	hodnota produkce (zlaté)	hodnota vývozu (zlaté)
1792		70	1 702 962	1 280 000
1799		64	2 500 000	1 500 000
1803		66	1 980 000	
1818		63		
1835		75		
1845		85		

Pramen: G. Otruba – R. Kropf: Bergbau und Industrie Böhmens in der Epoche der Frühindustrialisierung (1820–1848), Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum, München 1971, 12, s. 19–27.

V důsledku napoleonských válek i změně dobového vkusu zaznamenávala v prvních desetiletích devatenáctého století sklářská výroba obtížné a komplikované období. V roce 1806 byla vyhlášena kontinentální blokáda, což ovlivnilo obchod jak s některými evropskými zeměmi, tak především se zámořím. Pro sklářství závislé z velké části na exportu znamenalo přerušení obchodních vazeb velmi citelnou ztrátu. Řada sklářských hutí přestala fungovat, přerušen byl i dříve rozvinutý sklářský obchod prostřednictvím obchodních kompanií.⁴⁵ Kontinentální blokáda, následovaná osvobozeneckým hnutím v jižní Americe, měla vliv na rozpad obchodu se sklem v takových odbytích, jakými byly španělské zámořské evropských koloniálních mocností. Válka mezi Ruskem a Osmanskou říší, která vypukla ve stejném roce, přerušila obchodní kontakty s východním středomořím i jihovýchodní Evropou.⁴⁶ V českém sklářství nastaly problémy s odbytem, což způsobilo výrobní

⁴⁴ G. Otruba – R. Kropf: Bergbau und Industrie Böhmens in der Epoche der Frühindustrialisierung (1820–1848), Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum, München 12, 1971, s. 19–27.

⁴⁵ Klepl, Rozmach s. 213–214.

⁴⁶ J. Lněničková, Vývoz skla a skleněných výrobků z habsburské monarchie v letech 1831–1900, Ars vitraria 9, 1989, s. 54.

krizi. Krizi ještě více prohloubil celkový propad ekonomiky doprovázený vysokou inflací, který vyústil ve státní bankrot v roce 1811. Východisko z této situace hledali sklářští obchodníci z monarchie v umístění zboží na trzích východní a jihovýchodní části Evropy. Poptávka po luxusním zboží však i zde klesala, zároveň se zde zvyšovala konkurence a odbyt českého sklářského zboží stagnoval. Někteří sklářští obchodníci i vlastníci skláren, ve snaze udržet si dobrý zisk, se začali orientovat na prodej skla nižší jakosti. Aby si udrželi zisk, prodávali ve velkém množství levnější zboží, což ovšem mělo zpětně vliv na kvalitu, která se rovněž snižovala, čímž se situace ještě více zhoršovala a stěžovala situaci sklárnám.

Relativně malý trh monarchie nemohl také absorbovat veškeré vyrobené zboží určené minimálně ze dvou třetin na export. Kvůli uzavřenosti trhů pro české zboží z důvodů blokády, navíc komplikované dopravními, bezpečnostními, politickými problémy, se potýkalo české sklářství do té doby s nevídanými obtížemi. Zároveň se proměnily požadavky zákazníků. Na uvolněné trhy stále více pronikal anglický olovnatý křišťál s vynikajícími optickými vlastnostmi, výtvarně zpracovaný v duchu tehdy módního empíru.

Po roce 1815 došlo ke krátkodobému oživení. V roce 1818 však nastal hluboký propad výroby i exportu způsobený ztrátou trhů v jižní Americe, kde se ve velké míře prosadily skleněné výrobky z Británie. Výrobky českých skláren musely na zahraničních trzích čelit velmi silné konkurenci cizích skláren, která byla ještě znásobená restriktivními celními opatřeními některých německých států.⁴⁷

Bylo to zejména britské, francouzské a belgické zboží, které získalo uvolněné pozice a které udávalo směr ve sklářské výrobě. České sklárny se zpočátku snažily napodobovat zahraniční vzory, zejména britských skláren. Některé hledaly cestu v nových typech sklovin a zlepšovaly také jejich čistotu. Přesto se však ukázalo, že pouhým napodobením cizích výrobků nebude možné získat zpět ztracené pozice,

⁴⁷ O. Drahotová a kol., *Historie sklářské výroby*, d. I., Praha 2005, s. 262.

proto docházelo k hledání alternativních řešení. Jedna z nich byla rozvíjející se výroba barevných skel a také drobného zboží – typického pro jabloneckou oblast.

Jedním z pokusů o obměnu sortimentu českého skla byl vynález hyalitu v buquoyovských sklárnách v jižních Čechách.⁴⁸ Na základě řady pokusů vynalezl Jiří František August Buquoy originální technologii výroby černého neprůhledného skla – hyalitu (1817). Výrobu doplnil také o červený hyalit (1819).⁴⁹ Následovaly další barevné kreace severočeských sklářů. Do poloviny dvacátých let 19. století nebyla ještě škála barevných skel českých skláren příliš rozsáhlá. Ve druhé polovině dvacátých let a především ve třicátých letech 19. století došlo k prudkému rozvoji, ba boomu ve vývoji barevných skel. Díky kreativitě českých sklářů byla v první polovině 19. století vytvořena v českých sklářských hutích obdivuhodná škála barevných skel, která neměla obdoby. Aby se docílilo ještě větší originality, zpracovávaly se různé typy skla vrstvením, přejímáním, podjímáním, lazurováním a dále se zušlechťovaly dalšími dekorativními způsoby.⁵⁰ Barevné sklo si díky své různorodosti a kvalitě zpracování získalo zájem u odběratelů a export skleněných výrobků začal stoupat.⁵¹

První pozitivní výsledky ve sklářské výrobě se začaly projevovat od začátku 20. let 19. století, kdy stoupl počet sklářských hutí 63 v roce 1818 na 78 v roce 1820. Zlepšení odbytu tedy muselo být znatelné, což se projevilo právě v oživení sklářské výroby výstavbou nových nebo znovuzavedením výroby do vyhašených skláren. Tento trend se udržel do poloviny 19. století, kdy po určitém poklesu pokračoval až do poslední čtvrtiny 19. století. V roce 1841 bylo v Čechách v provozu 85 sklářských hutí a k nimž je nutno připočíst ještě dalších dvanáct na Moravě a jedna

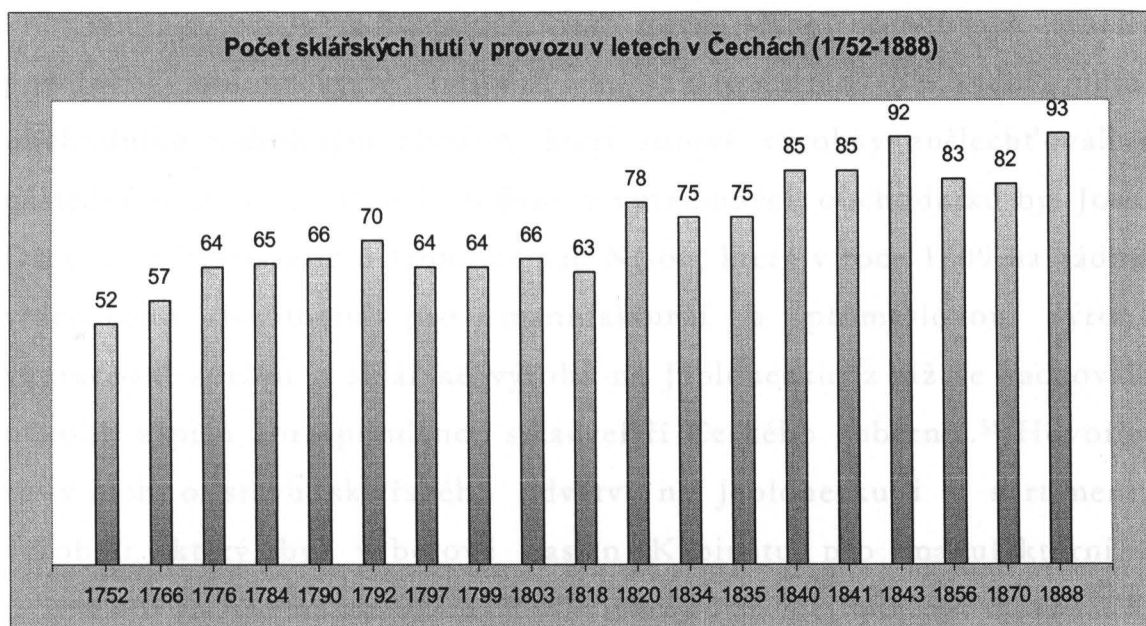
⁴⁸ M. von Buquoy, *Die Glaserzeugung auf der gräflich Buquoyischen Herrschaft Gratzten in Südböhmen*, München 1980, s. 21.

⁴⁹ Jiří František August Buquoy studoval na univerzitách ve Vídni a v Praze matematiku, přírodní vědy, filozofii a ekonomii. Od roku 1803 se věnoval správě rodového majetku, kde se snažil uplatnit poznatky, které získal během svého studia. V roce 1810 sestrojil parní stroj a snažil se jej uplatnit v praxi. Zejména se věnoval novohradským sklárnám, které měly tradici již od poloviny 17. století.

⁵⁰ G. Pazaurek – E. von Philippovich, *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit*, 2. Aufl., Braunschweig 1976, s. 248.

⁵¹ Lněničková, *Vývoz skla*, s. 54.

ve Slezsku.⁵² Z českých skláren 10 leželo v Jizerských horách a Krkonoších, 30 v okolí řeky Sázavy a na Českomoravské vrchovině, 40 na území Šumavy a zbytek v jiných lokalitách Čech.⁵³

Pramen: K. Pittrof, Böhmisches Glas im Panorama der Jahrhunderte, München 1987, s. 145.

Zatímco o množství vyrobeného zboží neexistují z tohoto období relevantní data, z údajů o hodnotě zboží lze usoudit o rostoucí výrobě skleněného zboží.

Hodnota vyrobeného skleněného zboží	
rok	hodnota vyrobeného zboží (zl.)
1766	467 240
1792	1 720 000
1799	2 500 000
1803	1 980 000
1835	cca 6 000 000
1839	cca 10 000 000

Pramen: Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie für das Jahr 1841. Zusammengestellt von der k. k. Direktion für administrative Statistik, Wien 1844, tabulka č. 41. s. 38.

Přestože napoleonské války a s tím spojené hospodářské problémy měly vliv na sklářství na Jablonecku, jablonečtí zpracovatelé a především

⁵² Pittrof, Böhmisches, s. 56.

⁵³ Tamtéž.

producent suroviny – riedelovské sklárny nebyly v provozu vážně ohroženy.⁵⁴ Odbyt jabloneckého zboží poklesl v menší míře, než tomu bylo u ostatních sklářských výrobků z monarchie, rozvětvená jablonecká industrie se proto z hospodářských potíží lépe zotavovala. Rostly poptávka jabloneckých rafinérů ke sklárnám i obchodní obrat obchodníků s drobným zbožím, kteří surové výrobky zušlechťovali a následně je dodávali na trh. Jedním z významných obchodníků byl Josef Dressler z Vrkoslavic u Jablonce nad Nisou, který v roce 1809 na žádost vídeňského Kabinetu pro manufakturní a průmyslovou výrobu vypracoval zprávu o sklářské výrobě na Jablonecku, z níž se zachovalo několik zápisů korespondence s kanceláří Českého gubernia.⁵⁵ Hovořilo se v nich o stavu sklářského odvětví na Jablonecku i o sortimentu výrobků, který byl výběrově zaslán Kabinetu pro manufakturní a průmyslovou výrobu ve Vídni. Podle jeho údajů měl mít stát mimořádný zájem na podpoře tohoto odvětví, jelikož „přináší mnoho cizích peněz do země a zajišťuje práci tisícům obyvatel horských oblastí“.⁵⁶ Velký důraz měl být kladen na rozvoj zpracování skleněných výrobků, aby bylo možné čelit velmi ostré zahraniční konkurenci.

Výraznou část objemu zakázek u skláren v Jizerských horách tvořily od konce 18. století skleněné tyče, a tyčinky určené k výrobě krátkého skleněného zboží a krystalerie.⁵⁷ Od druhého desetiletí 19. století se k nim připojily objednávky na trubice k výrobě foukaných perel, což byl jeden z prvních artiklů vznikající jablonecké industrie. Tato produkce ve svém objemu začala výrazně převyšovat sortiment dutého skla.⁵⁸

Většina odběratelů nakupovala u výrobců polotovaru široké spektrum suroviny ještě bez užšího zaměření. Postupně však docházelo u

⁵⁴ Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Josef Riedel, sklárny, Dolní Polubný, nezpracováno (dále jen SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.); přehled o produkci riedelovských skláren, viz. příloha.

⁵⁵ Národní archiv, fond Prezidium Českého gubernia, inv. č. 344, 369–371.

⁵⁶ J. Brožová, Skleněná bižuterie na Jablonecku ve zprávě Josefa Dresslera z roku 1809, *Ars Vitruvia* 4, 1973, s. 56.

⁵⁷ Drobné užitkové skleněné předměty zhotovené lisováním nebo foukáním z křišťálového skla (např. lustrové ověšky, flakóny, kalamáře, apod.). Většinou byly dále zušlechťovány (rafinovány).

⁵⁸ K. R. Fischer, *Beiträge zur Geschichte der Gablonzer Glas- und Schmuckindustrie*, Gablonz a. N. 1912, s. 42.

zpracovatelů ke specializaci na určitý druh jabloneckého zboží. Odběratelé potom nakupovali ve sklárnách vybrané typy skleněných tyčí, dle své výrobní orientace a obchodního zaměření.

Z údajů riedelovských skláren vyplývá, že od počátku devatenáctého století se již také nezvyšoval počet sklářských odběratelů z Borskošenovska, naopak se jejich počet měnil ve prospěch zákazníků z Jablonecka.⁵⁹ S rostoucí výrobou stoupal i zpracovatelský potenciál Jablonce nad Nisou, který se začal rozrůstat.

Od počátku 19. století se na Jablonecku již velmi zřetelně vytvářel systém rozptýlené manufaktury, jehož počátky se rodily v období posledních desetiletí 18. století ze základů protoindustrializace. Fungovala zde určitá dělba práce mezi jednotlivými výrobci, dodavateli a obchodníky, vznikala ale také spolupráce mezi jednotlivými centry v rámci celé jablonecké sklářské oblasti.⁶⁰ Dostatek vodní energie horských toků a možnost jejího využití po dlouhé období roku poskytly vhodné podmínky pro rozvoj zušlechťovacích dílen – brusíren skleněného zboží v údolí Kamenice, Nisy a Desné. Broušení a zušlechťování skleněné imitace kamenů z kompozičního skloviny zůstávalo dlouho vázáno na tradiční centra zpracování v blízkosti kamenářského Turnova. Výroba skleněných kamenů se soustřeďovala do obcí na spojnici od Jablonce nad Nisou k Turnovu – Hodkovice nad Mohelkou, Rádlo, Rychnov a Vrkoslavice.

Hlavním centrem produkce kompozičního skla na začátku 19. století byly zejména Hodkovice nad Mohelkou.⁶¹ Výrobou kompozice zde proslula firma Blaschka & Söhne, která ve svém názvu již v polovině 19. století nesla přídomek „Glaskompositionfabrik“.⁶² Ve skutečnosti se ale jednalo o manufakturu, která fungovala do té doby již minimálně tři čtvrtě století. Její počátky spadají do období, kdy zakladatel firmy prodával drobné zboží ve formě kamínků, knoflíků do Bavorska,

⁵⁹ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.

⁶⁰ Urban – Pešatová, Jablonecká, s. 30.

⁶¹ SOKA Jablonec nad Nisou, fond K R. Fischer, kart. 17.

⁶² Tamtéž.

Bádenska a Itálie tamním šperkařům k další úpravě. Nabízel však také vlastní hotové výrobky podomním způsobem. Později, když byl podomní obchod výrazně omezován, rozhodli se majitelé firmy změnit formu obchodu.

Majitelé firmy navázali obchodní styky s umělecko-řemeslnými dílnami ve Schwäbisch Gmündu, Stuttgartu a několika dalších německých městech, kterým dodávali zboží podle situace na trhu. Pravidelně začali obesílat svým zbožím obchodníky na velkých trzích v Lipsku, Braunschweigu, Frankfurtu nad Mohanem i nad Odrou, kde tušili další potenciál k růstu odbytu.

Firma se rozrůstala a v roce 1843 v ní bylo zaměstnáno bezmála dvě stovky lidí.⁶³ Kompoziční materiál byl kvalitní a poměrně tvrdý, vhodný k broušení, rytí a leštění. Zboží velmi dobře svou barvou imitovalo pravé kameny. Kromě imitací drahých kamenů vyvážela firma Blaschka & Söhne do celého světa další výrobky jako flakóny, lustrové ověšky kalamáře apod.

Z úředních záznamů, obchodní korespondence i účetních dokladů lze soudit, že se výroba skleněného zboží v první polovině 19. století poměrně úspěšně rozvíjela.⁶⁴ Jedním z prvních dokladů o úspěchu jablonecké industrie se stala účast jabloneckých podnikatelů na Pražské průmyslové výstavě konané roku 1829.

Výstava konaná v Praze roku 1829 pod záštitou pražského zemského gubernia byla jedním z počátečních kroků v prezentaci průmyslového podnikání v Čechách.⁶⁵ Na rozdíl od těch pozdějších měly výstavy uspořádané ve 20. a 30. letech 19. století⁶⁶ poskytnout zemským úřadům především poskytnout určitý obraz o stavu výroby, aby mohla

⁶³ SOkA Jablonec nad Nisou, fond K R. Fischer, kart. 18, Zuman, Böhmische Glashütten und Industrie der Glaskompositionsteine, s. 57. (dále jen SOkA Jablonec nad Nisou, K R. Fischer, kart. 17, Zuman, Böhmische)

⁶⁴ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.

⁶⁵ M. Pospíšilová, Výstavní činnost Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách ve 30. letech 19. století na Pražském hradě, Průmysl a technika v novodobé české kultuře, Praha 1988, s. 59–85.

⁶⁶ J. Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.. Mit besonderer Berücksichtigung der Großindustrie und unter Benützung archivalischer Quellen verfaßt, Wien 1914, s. 232-234.

být podniknuta jistá opatření ke zlepšení průmyslového podnikání.⁶⁷ Výstavy roku 1829 se zúčastnili mezi jinými podnikateli také sklářští podnikatelé z Jablonecka,⁶⁸ kteří se prezentovali sortimentem skleněného zboží ve formě suroviny vhodné ke zpracování, v některých případech také zušlechtěnými polotovary v mnoha barevných kombinacích. Kromě náhrdelníků z perlí však nešlo o finální produkty. Kvalita byla pravděpodobně vzhledem k ostatním vystavovatelům vysoká, neboť si tři jablonečtí vystavovatelé odnesli ocenění za své exponáty.

Nejúspěšnějším jabloneckým vystavovatelem se stal Heinrich Göble,⁶⁹ který vystavoval expozici 202 šňůr broušených, mačkaných i vinutých perel různých velikostí v hodnotě 200 zlatých. Obdržel bronzovou medaili s poděkováním i s „ohledem na důležitost tohoto výrobního odvětví, které v Čechách zaměstnává a živí tisíce lidí“.⁷⁰ Za svůj „vynikající vzhled, životnost a krásu barev a věrné napodobení pravých kamenů“⁷¹ Byly oceněny skleněné kameny od hodkovické firmy Blaschka & Söhne a Franz Riedel i Karl Josef Zenkner obdržely za své vystavené zboží čestná uznání od pořadatelů výstavy. Blaschka & Söhne se představila také svoji kompoziční surovinou k výrobě imitací drahých kamenů a Karl Josef Zenkner přivezl do Prahy sortiment granátových perel a flakóny. Firma Franz Riedel obeslala výstavu kolekcí broušených skleněných kamenů různých barev a velikostí a také lustrými ověsky. Josef Pfeiffer se zúčastnil sortimentem kompozičních kamenů, lustrůvých ověsků a perel. Hodkovická firma Unger vystavila vzorkovnice se 410 druhy perel.⁷²

V první třetině 19. století byly imitace skleněných kamenů, skleněné perly, krystalerie a další jablonecké zboží dobrým vývozním artiklem. V obchodních i úředních záznamech se hovoří o perlách rozmanitých velikostí, tvarů a barev. Jednalo se o výrobky z čirého,

⁶⁷ B. Mendl, Český průmysl před sto lety a počátky Průmyslové jednoty, Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833–1933. Sborník statí o vzniku, vývoji a působení Jednoty Průmyslové, Praha 1934, s. 22–27.

⁶⁸ Urban – Pešatová, Jablonecká, s. 31–32.

⁶⁹ A. Benda, Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung, Gablonz a. N. 1877, s. 290–291.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž.

rubínového skla ale i mnoha odstínů používaných tehdy na severočeských sklárnách. Podle těchto záznamů se perly ať již mačkané, vinuté nebo sekané staly jedním z nejžádanějších zboží jablonecké industrie v první polovině 19. století.⁷³ Skleněné perle byly podle dobových zpráv „předmětem faktického monopolu Jablonce“, neboť „pokud bylo známo, nevyráběly se v žádném jiném místě na světě“.⁷⁴ Tradiční centra této výroby – Benátky, Bavorsko, a Durynsko „sice tyto perle vyvážely odedávna a Rusko od nedávné doby, žádná z těchto zemí ale nevlastní kvalitní brusírny, proto jejich perle jsou hladké bez faset, a nemají také onen třpytivý lesk, jakého docilují jablonečtí výrobci perel“.⁷⁵

Největšími odběrateli jabloneckého zboží byly německé státy, Francie, státy na Apeninském poloostrově, Rusko, velké množství tohoto zboží směřovalo do Španělska a jeho kolonií, do karibské oblasti, severní Ameriky, na Blízký východ, do Afriky a Asie. Objem vyvezených perel dosahoval 2 ½ miliónu kusů v celkové hodnotě kolem miliónu zlatých.⁷⁶

Do zahraničí se vyvážely jak perle, skleněné kameny, tak lustrové ověšky, ale i mnoho druhů zboží v různé formě. Z části šlo o nekompletované zboží, velkou část ale vývoz tvořily finálních výrobky, jakými byly náhrdelníky, náramky, brože náušnice prsteny apod. Při kompletaci zboží došlo ke zhodnocení polotovaru – skleněných kamenů, perlí apod., proto rostoucí snahou jabloneckých obchodníků bylo vyvážet hotové zboží. Je však velmi obtížné zhodnotit tuto situaci z dobových statistik.

Od roku 1831 do roku 1851 bylo sklo v oficiálních statistikách rozděleno do sedmi oddílů. Rozčlenění do sedmi skupin bylo zavedeno při úpravách celního tarifu v letech 1838–1839. V těchto dvaceti letech nejvýznamnější podíl na vývozu skla a skleněného zboží činila skupina dutého skla a tabulového skla, a to jak svou celkovou hmotností, tak

⁷³ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.

⁷⁴ C. J. Czoernig, *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, Wien 1829, s. 199-214.

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ Tamtéž.

hodnotou vyvezeného zboží. Vývoz dutého a plochého skla však při srovnání s ostatním sortimentem postupně klesal ze dvou třetin na začátku třicátých let na přibližně polovinu na konci čtyřicátých let. Podstatným způsobem se naproti tomu zvýšil podíl vývozu druhé skupiny – broušeného, rytého, lisovaného čírého skla, a zrcadel. Vývoz tohoto zboží stoupl z podílu přibližně jedné pětiny na počátku třicátých let na jednu třetinu na konci čtyřicátých let 19. století. Ve vývozu tohoto sortimentu skla byly však určité výkyvy. V letech 1836–1838 a 1845–1851 export stoupal. Mezi těmito časovými úseky buď stagnoval, nebo dokonce klesal. Pokles se projevil na celkovém vývozu skla z monarchie a souvisel s vyšší cenou výrobků, než tomu bylo u konkurence a odbytovými potížemi spojenými s navýšenými celními tarify v německých státech v roce 1839.⁷⁷

Průměrné roční vývozy mezi lety 1831–1833		
Druh zboží	Hmotnost (v centýřích) ⁷⁸	Hodnota (ve zlatých)
Užitkové duté a tabulové sklo	54 200	1 800 000
Broušené sklo		882 587
Skleněné perle a výrobky z kompozičního skla	3 769	565 000
celkem		3 247 587

Pramen: Archiv Muzea skla bižuterie v Jablonci nad Nisou, J. Kubálek, Ekonomické problémy tradiční sklářské jablonecké výroby a vývozu (kandidátská disertační práce, b. d.), s. 107.

Vzestup exportu ve druhé polovině čtyřicátých let 19. století byl způsoben mimo jiné oblibou určitých druhů skla jako např. bílého skla přejímaného emailem a probušovaného. Vývoz sortimentu drobného zboží – perel, zatavených past, emailového zboží, skleněných kamenů apod. stoupal pomaleji a v průběhu tohoto dvacetiletého období jeho hodnota vzrostla pouze o polovinu hodnoty z roku 1831. Další skupiny zahrnovalo sklo optické – flintové, korunové atp., které zaujímalo

⁷⁷ J. Brožová, *České sklo 1800–1860*, Praha 1978, s.

⁷⁸ Centýř – stará hmotnostní jednotka. 1 centýř = 56 kg.

minoritní postavení uvnitř vývozu skleněného zboží z rakouské monarchie.

Vývoz skla a skleněného zboží v letech 1840–1842				
	hmotnost (v centýřích)		hodnota (ve zlatých)	
	export celkem	z českých skláren	export celkem	z českých skláren
Užitkové duté a tabulové sklo	100 459	89 700	3 315 147	2 960 100
Broušené sklo	15 868	15 000	1 586 800	1 500 000
Skleněné perle a výrobky z kompozičního skla	3 666	3 500	549 900	525 000
celkem	119 993	108 200	5 451 847	4 985 100

Pramen: Archiv Muzea skla bižuterie v Jablonci nad Nisou, J. Kubálek, Ekonomické problémy tradiční sklářské jablonecké výroby a vývozu (kandidátská disertační práce, b. d.), s. 107.

Lze konstatovat, že sklářství v obvodu liberecké OŽK bylo v období do první poloviny 19. století vyspělým hospodářským oborem. Ačkoliv na přelomu 18. a 19. století nepanovaly příznivé podmínky pro jeho rozvoj, rodilo se zde jedno z budoucích sklářských odvětví – výroba drobného skleněného zboží a bižuterie, známá pod souhrnným názvem „jablonecké zboží“.

Faktory ovlivňující vývoj sklářství v obvodu liberecké OŽK

Na severu Čech, v dlouhém pásu od západu na východ podél celého severního pohraničí, lze minimálně od poslední čtvrtiny 18. století pozorovat proces formování hospodářské oblasti, které směřovalo k vytvoření industrializovaného regionu. Toto rozsáhlé průmyslové území, jehož ekonomickým těžištěm se vyprofilovalo Liberecko, se vyznačovalo dlouhou tradicí řemeslné a manufakturní výroby, která pramenila z protoindustriální éry. K tradiční hospodářské činnosti, která se dlouhodobě orientovala na obory tzv. lehkého průmyslu – textilní výrobu a sklářství, nově přistupovala odvětví těžby uhlí, chemické výroby a strojírenství, jejichž vliv v hospodářství postupně vzrůstal. Mezi nejdynamičtější celky této oblasti patřila v 19. století vznikající urbanizovaná území měst Liberce a Jablonce nad Nisou spojená s hustou sítí menších obcí. Sociální struktura oblasti liberecké OŽK byla výrazně ovlivňována národnostním složením s převahou německy mluvícího obyvatelstva.

Proces industrializace severních Čech včetně Jablonecka byl určován součinností mnoha faktorů, které se projevovaly v hospodářství a společnosti devatenáctého století, a to s různou intenzitou. Jedním z činitelů působících jako katalyzátor vývoje v polovině 19. století byla zásadní změna v tradičním chápání vlastnických vztahů, které souvisely se společenskými proměnami a událostmi kolem poloviny 19. století, jež měly vyústění v celkové transformaci do industriální společnosti.

Jedním z hlavních požadavků zastánců změn v revolučním období 1848–1849 bylo odstranění nepružného a potřebám moderního podnikání nevyhovujícího systému. Restaurovaný neoabsolutismus odmítl liberální politické svobody, což mělo být kompenzováno svobodami podnikatelskými.⁷⁹ Stát byl nucen reflektovat tyto okolnosti, snažil se proto vytvářet prostor pro hospodářskou činnost, která by

⁷⁹ I. Jakubec – Z. Jindra, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce monarchie, Praha 2006, s. 62.

absorbovala sociální pnutí. Pomocí unifikačních opatření měly být postupně vytvářeny podmínky příznivé soukromému podnikání, čímž mělo zároveň dojít ke zlepšení hospodářské situace i postavení monarchie ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi. Měly tím být usměrněny různorodé zájmy produktivních vrstev. Jedním z faktorů, které začaly působit na strukturu hospodářství v makroekonomické úrovni, se staly zásahy do vedení vnitřního a zahraničního obchodu. Impulzy pro rozvoj podnikání v živnostech a řemeslech poskytovala např. nová celní politika, díky níž mohl domácí průmysl dovozem modernějšího technického a strojního vybavení zlepšit svůj dosavadní stav. Na základě společenských změn v polovině 19. století také vznikala instituce a síť obchodních a živnostenských komor, jež zprvu fungovaly jako polostátní zájmové organizace podnikatelů.⁸⁰

Jednou z nově na základě tzv. Bruckova zákona č. 122/1850 vzniklých komor byla obchodní a živnostenská komora se sídlem v Liberci.⁸¹ Oficiálně byla založena severočeskými podnikateli 12. listopadu 1851, neformálně však svoji činnost zahájila již 19. listopadu 1850.⁸² Teprve zákonem ze dne 29. června 1868 (č. 85/1868 ř. z.) však byl blíže vymezen obor její působnosti, jenž určoval hranice jejích kompetencí i územní rozsah. Prvním prezidentem liberecké OŽK se stal Johann von Liebig, majitel textilní firmy Johann Liebig & Comp.

Liberecká obchodní a živnostenská komora původně fungovala jako samosprávná zájmová korporace obchodních a průmyslových podnikatelů z rozsáhlé oblasti severních Čech od Duchcovské uhelné pánve na západě až k moravským hranicím na východě. Do jejího obvodu patřila rozsáhlá oblast s bývalými politickými okresy Dubá, Frýdlant, Mnichovo Hradiště, Jablonec n. N., Jablonné v Podještědí (tehdy Německé Jablonné), Jilemnice, Liberec, Rumburk, Semily,

⁸⁰ Historický základ obchodních komor spadá do období vlády Napoleona I, který svými nařízeními o obchodních komorách postavil vývoj této instituce ve Francii na moderních základech. Byla vytvořena struktura znaleckých grémií, které byly vybaveny poměrně významnými pravomocemi. Založením této instituce měl Napoleon za cíl získat zkušenost hospodářských pracovníků ve prospěch zákonodárství a státní správy.

⁸¹ I. Jakubec – Z. Jindra, Dějiny, s. 63.

⁸² SOKA, Liberec, fond OŽK.

Šluknov, Turnov a Varnsdorf. K této OŽK patřily také politické okresy Duchcov, Litoměřice, Roudnice n. Labem, Teplice – Šanov, Ústí nad Labem a také Mladá Boleslav. Na východě do liberecké OŽK spadaly politické okresy Broumov, Dvůr Králové n. Labem, Hradec Králové, Jičín, Náchod, Nové město n. Metují, Nová Paka, Rychnov n. Kněžnou, Trutnov, Vrchlabí, Žacléř.⁸³ Liberecká OŽK od svého založení spravovala jednu z nejvíce industriálně rozvinutých oblastí Čech, svým hospodářským významem proto vynikala v rámci ekonomiky celé monarchie.

V obvodu liberecké OŽK byla zastoupena veškerá odvětví průmyslové výroby. Prioritní postavení díky svému rozsahu a významu zaujímal průmysl textilní, vzrůstající postavení si získávalo hornictví, chemická výroba a také strojírenství. Ačkoliv se také v liberecké komoře strojírenství v průběhu 19. století profilovalo jako samostatný průmyslový obor, přímo na Jablonecku nezaznamenávalo takový růst jako v oblastech tradiční železářské výroby. Jablonecká industrie, využívající domácí ruční práce, jen v omezené míře dávala podnět k využití strojů. Lze jmenovat zejména skupinu zámečníků, kteří se stávali odbornými výrobci kovových sklářských nástrojů, kleští, brusných a rycích strojů a jejich součástí. Z malých kovodílen se strojírenství postupně přesouvalo do větších továren, kde se pomocí strojů vyráběly složitější stroje. Díky masové výrobě strojů bylo umožněno, aby strojová výroba pronikla do celé řady odvětví, kde dosud převažovala řemeslnická nebo manufakturní výroba. Pro výrobu sklářských strojů však zůstávaly dlouho nejdůležitější výrobnou menší kovozámečnické dílny. V obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory zůstal hlavním motorem rozvoje strojírenské výroby textilní průmysl.

Důležité místo v heterogenní struktuře průmyslových odvětví si trvale udržovalo také sklářství, které bylo vyspělým oborem orientujícím se na vývoz zboží, což příznivě ovlivňovalo bilanci zahraničního

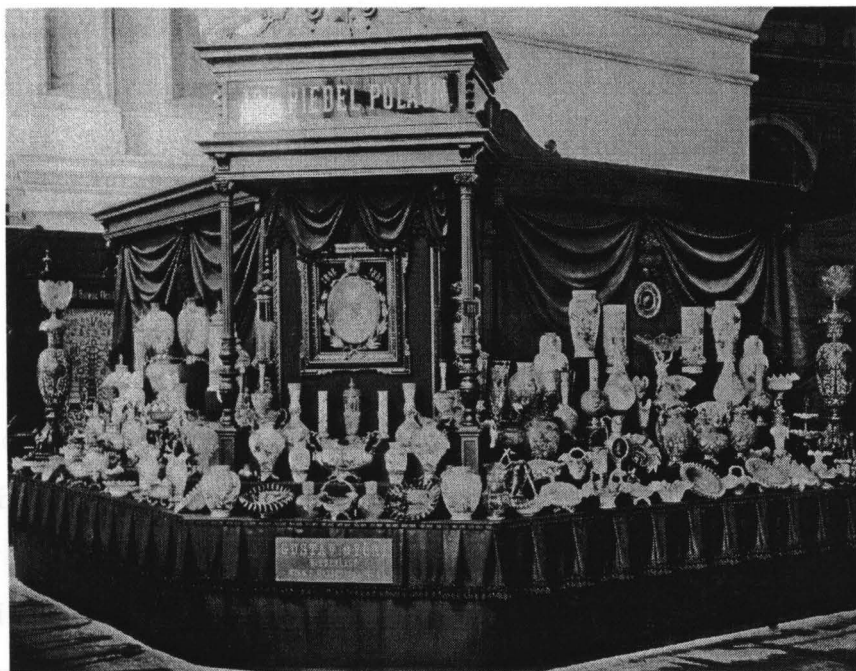
⁸³ T. Jiránek, První svépomocná obchodní a živnostenská komora v Rakousku-Uhersku a její další činnost v Československé republice, Scientific papers of the University of Pardubice, Series C, Institute of Languages and Humanities 2, 1996, s. 143–145.

obchodu. S ohledem na historický vývoj se toto odvětví soustředilo do tradičních oblastí na Novoborsko, Kamenickošenovsko a Jablonecko, ke kterým se v poslední čtvrtině 19. století přiřadilo Teplicko, s novými druhy průmyslové sklářské výroby. Každá z těchto oblastí si s ohledem na historický vývoj vytvořilo určité zaměření a strukturu. Jablonecké sklářství čerpalo z rozvinuté hutní prvovýroby, z široké sítě zpracovatelů i fungujících obchodních vztahů s vazbou na export.

Jedním z faktorů ovlivňujících hospodářský vývoj obvodu liberecké komory se stala vzrůstající těžba uhlí z dobře přístupných ložisek. Rozhodující podíl si získávalo hnědé uhlí, které se těžilo v revírech od Ústí nad Labem přes Teplice – Šanov k Duchcovu a Bílině. Černé uhlí, i když v menším rozsahu, se těžilo v žacléřsko-svatoňovickém revíru. Potenciál, jenž vycházel z využití hnědého i černého uhlí příznivě ovlivňoval průmyslový vývoj celé oblasti. Tento fakt se projevil také ve sklářství, kde díky tomu mohlo dojít k plynulému přechodu na modernější způsoby vytápění sklářských pecí.

Obor působnosti liberecké OŽK lze rozdělit zhruba do několika rovin. Ze své funkce vykonávala poradní, správní a iniciativní činnost. Poradní činnost spočívala především ve spolupráci s vládními a samosprávnými úřady. Podávala různá dobrozdání k návrhům zákonů, nařízením i správním opatřením, pokud se týkala hospodářské činnosti. Vysílala své komorní znalce a důvěrníky do všeobecných i mimořádných poradních sborů. Komorní referenti se účastnili porad zákonodárných sborů a jejich komisí, vstupovali také do orgánů územní samosprávy. Ačkoliv byla činnost komory v oboru veřejné správy úzce vymezena, nebyla zcela bezvýznamná. Jako přímý orgán veřejné správy vedla komora v přeneseném oboru působnosti za svůj obvod agendu známkového a vzorkového rejstříku. Komora mohla též vydávat různá potvrzení a osvědčení v záležitostech hospodářských odvětví, která měla charakter veřejných listin. Při komorách též působily rozhodčí soudy a smírčí komise, které nejčastěji zasahovaly v otázkách nekalé soutěže. Písemná agenda komory byla oboru správní činnosti značně rozsáhlá,

neboť živnostenské úřady musely před vydáním jakéhokoliv rozhodnutí v živnostenských záležitostech slyšet mínění komory.⁸⁴

Obrázek 2: Stánek firmy Josef Riedel, Polubný na výstavě konané v Liberci roku 1906

Velká část průmyslových odvětví provozovaných na území liberecké komory včetně sklářství patřila mezi odvětví s velkou váhou exportu. Ke koordinaci zahraničního obchodu proto byla vybudována vlastní vývozní kancelář, jejímž cílem bylo obstarávat přímý styk se zahraničními konzuláty a zahraničními hospodářskými korporacemi, zvláště se zahraničními obchodními komorami. Obchodní a živnostenská komora se stala rovněž významným činitelem a koordinátorem při pořádání domácích průmyslových výstav. V okruhu jejího zájmu byla i účast domácích vystavovatelů na zahraničních veletrzích a výstavách. Díky svým zastoupením i šíři kontaktů ovlivňovala značným způsobem styky se zahraničím, zejména v hospodářském směru.

Jednou z funkcí, kterou komora zastávala, byl dohled nad odborným vzděláváním mládeže v jejím komorním obvodu. V poslední čtvrtině 19. století vyústily snahy po zlepšení odborného vzdělávání v zakládání odborných vzdělávacích institucí. Nástrojem technického a

⁸⁴ Tamtéž.

obchodního vzdělávání živnostenstva se stal Ústav pro zvelebování živností zřízený OŽK v Liberci v r. 1898. S ním spolupracovaly další články odborného školství – Německá odborná škola pro průmysl textilní založená v Liberci roku 1887 a v roce 1880 v Jablonci založená Odborná umělecko-průmyslová škola se zaměřením na bižuterní a sklářskou výrobu, jež si kladly za cíl odborné vzdělávání řemeslné mládeže.

Historie odborného školství v Jablonci nad Nisou sahá do druhé poloviny šedesátých let 19. století, kdy zde v roce 1866 vznikl „Průmyslový vzdělávací a podpůrný spolek“,⁸⁵ který se v pozdějších letech přetransformoval do „Německého průmyslového a muzejního spolku“, jejichž hlavním cílem bylo vzdělávání a školení mládeže k udržení konkurenceschopnosti jablonecké industrie a její výroby. Vedení města v součinnosti s libereckou OŽK si tuto skutečnost plně uvědomovalo a školení učňů i snahy spolku po vzdělávání podporovaly. Již roku 1870 bylo c. k. ministerstvem obchodu schváleno zřízení kreslířské a modelářské školy. Na účet školy byla k podpoře provozu poukázána částka ve výši 4 750 zlatých. Po čtyřech letech však došlo k jejímu zrušení v důsledku trvajících nedostatků v odborném vedení školy. Po přechodném období spojeném s množstvím jednání i žádostí o podporu došlo roku 1880 k novému zřízení odborné průmyslové školy v Jablonci. Největší zásluhu na jejím znovuzaložení měl ředitel německé státní průmyslové školy v Liberci Franz Richter a tehdejší jablonecký okresní hejtman baron Wražda z Kunvaldu.⁸⁶

Významné těžiště hospodářské iniciativy státu ve druhé polovině 19. století spočívalo v podpoře soukromého akciového podnikání s přímou i nepřímou účastí státu. Podstatnými kroky se staly investice do dopravní infrastruktury a prodeje státních železnic do soukromého vlastnictví i příprava a tvorba modernějšího živnostenského zákonodárství, v němž by se revidovalo a sjednocovalo množství

⁸⁵ R. Zitte, Die Geschichte der Gablonzer Schmuckindustrie, Schwäbisch Gmünd 1958, s. 42.

⁸⁶ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503.

rozdílných opatření z tereziánské a josefínské doby. To vše znamenalo velmi podstatný zásah do tradiční hospodářské struktury.⁸⁷

Státní hospodářská politika rakouské monarchie v polovině 19. století se zabývala vytvářením takových podmínek, jež by veřejnost akceptovala bez širší spoluúčasti. Tato politika však již na přelomu padesátých a šedesátých let devatenáctého století začala vykazovat jisté limity. Liberální vrstvy společnosti si začaly uvědomovat své postavení a snažily se více či méně získávat větší podíl na spolurozhodování o zásadních hospodářských i politických otázkách. Postupně se začaly měnit tradiční představy o hierarchii společnosti, což mělo i vliv na řízení ekonomiky ve státě.

Nejjasněji se tyto změny projevily v přijetí nového živnostenského řádu v roce 1859 a obchodního zákoníku v roce 1869, v nichž bylo zakotveno liberální pojetí soukromých podnikatelských svobod. K těmto principiálním zákonům se měly možnost vyjadřovat podnikatelské instituce, jakými byly obchodní a živnostenské komory, které jednotlivé normy náležitě připomínkovaly, čímž mohly ovlivňovat jejich znění. Svoboda soukromého podnikání zakotvená v živnostenském řádu a navazujících normách výrazně působily na rozvoj sklářství na Jablonecku, což se projevilo v množství samostatně podnikajících osob.

Živnostenský řád vydaný patentem 20. prosince 1859 č. 227 ř. z., s působností od 1. května 1860, na který se nedočkavě čekalo, měl kodifikovat systém živnostenských svobod.⁸⁸ Podle liberálních principů byla zrušena všechna hlavní omezení a výsady z období cechovní reglementace. Byla deklarována živnostenská svoboda a umožněn přístup k živnostenskému podnikání pro každého občana. Hlavní podmínkou bylo placení předepsané živnostenské daně. Důležitým prvkem se stalo osvobození od vlastnictví průkazů nebo osvědčení způsobilosti. Nebylo vyžadováno ani náležité vzdělání a vyučení v oboru (učednictví, mistrovská zkouška apod.). Zákonem byly zrušeny veškeré monopoly,

⁸⁷ O. Urban, *Kapitalismus a česká společnost*, 2. vyd., Praha 2003, s. 70–71.

⁸⁸ J. Gruber, *O vývoji živnostenského zákonodárství v Rakousku a cílech reformy živnostenské*, Praha 1904, s. 15.

omezující výrobu a prodej. Zároveň bylo povoleno provozovat více jak jednu živnost, neomezeně zaměstnávat pracovní síly a kumulovat kapitál. Umožněno bylo zprostředkování výroby, dodávek i prodeje jiných než vlastních výrobků. Některé ze živností byly sice podmíněny tzv. koncesí (zastavárny, knihkupectví atd.), podmínkou k jejich provozování byla však zejména občanská zachovalost a spolehlivost. Jen pro některé živnosti platila přísnější kritéria např. pro stavební živnosti, u nichž bylo předpokladem k udělení koncese také vlastnictví průkazu způsobilosti.

Tyto liberálních zásady umožnily na Jablonecku vznik velkého množství drobných firem orientujících se na výrobu, zušlechťení a prodej širokého sortimentu skleněných výrobků a bižuterie. Podnikatelé na Jablonecku již nebyli svázáni cechovními předpisy a mohli se orientovat na volnou výrobu a prodej zboží. Mohli zaměstnávat dělníky a řemeslníky různých oborů a rovněž pod svou osobou mohli provozovat více živností a řemesel najednou. V místě svého působení mohli zřizovat více provozoven, prodejen i poboček. Bez omezení mohli dodávat zboží kamkoliv a získávat zakázky kdekoliv a v jakémkoliv množství. Mohli prodávat jak vlastní zboží, tak výrobky od jiných dodavatelů, což bylo důležité pro vznikající jablonecké exportní domy. Pro existenci výrobní a obchodní firmy bylo rovněž podstatné, že podnikatel mohl svoji živnost provozovat sám, případně ve spojení s jinou osobou, nebo podnikat v jejím zastoupení, či v jejím tichém společníctví.

Sociálněekonomické vztahy byly ponechány přirozenému vývoji trhu dle pravidla nabídky a poptávky. Snahou bylo nevměšovat se mezi smluvní partnery a ponechat vývoj na vzájemných smluvních vztazích jednotlivých účastníků, což vyjadřovalo ústup státu od iniciativy v otázkách utváření a regulování společenských vztahů v hospodářské sféře. Stát si pouze osoboval dohled nad mladistvími a dětmi zaměstnanými v živnostenských podnicích továrního charakteru. Nebyla však stanovena konkrétní instituce (jako byla později živnostenská

inspekce), která by se zabývala kontrolou jednotlivých opatření, což se ukázalo být později velkým problémem.⁸⁹

Stav ekonomiky byl podmíněn určitými kvalitativními změnami uvnitř hospodářství, v němž začaly být zaváděny nové technické vynálezy. Liberalizované podmínky umožnily zvýšený transfer technologií, napomáhaly rychlému šíření objevů v jednotlivých odvětvích průmyslu i z jedné země do druhé. Výrobní odvětví se pronikavě technicky měnila. Do rozvoje podnikání se vyplatilo, pod vidinou dobrého zisku, investovat, což ovlivňovaly ideje novátorství, rozvoje, pokroku a kapitálových investic. Příkladem z počátečního období industrializace severočeského regionu může být založení strojírenského podniku Angličany bratry Thomasovými a Thomasem Bracegirdlem v Liberci,⁹⁰ Liebigovy cesty do Anglie a Francie, ale také příchod desítek pasířů z německých států do Jablonce nad Nisou, díky nimž se podařilo získat nové výrobní poznatky.

Růst sklářské výroby a zpracování skla na Jablonecku v 19. století byl poměrně silně spojen s rozvojem pasířského řemesla.⁹¹ Nová fáze jablonecké pasířské výroby, která se jen obtížně poměřovala s produkcí francouzských a německých šperkařů, bývá spojována s osobou obchodníka Philipa Pfeiffera, jenž měl vnést modernizační impulsy do pasířského řemesla. V důsledku krize způsobené napoleonskými válkami ztratil téměř celé své jmění a byl nucen hledat si nový způsob obživy. Vycestoval proto ve dvacátých letech 19. století do zahraničí. Poznával šperkařskou výrobu v Porýní, ve Schwäbisch Gmündu a Obersteinu, kde získával výrobní zkušenosti i osobní kontakty. Po návratu zpět, s povolením maloskalské vrchnosti, zřídil v Jablonci pasířskou dílnu a jako spolupracovníky pozval do Jablonce zkušené pasíře Petera Kriese a

⁸⁹ Tamtéž, s. 14–24.

⁹⁰ Thomas Bracegirdl, průmyslník z Manchesteru, se podílel na počátcích industrializace severních Čech. Při budování přádel v Brandlu nedaleko Jablonce nad Nisou, z nichž jedna byla pronajata Thomasu Bracegirdlovi spolupracoval Josef Pfeiffer, který od sedmnácti let získával zkušenosti s průmyslovým podnikáním ve sklářství v zahraničních firmách. Jeho bratr Franz Pfeiffer se stal zetěm Thomase Bracegirdla.

⁹¹ Jeho původ lze hledat v kompletování při výrobě broušených lustrových ověsů. Uplatnilo se i při masové výrobě flakonů a jiných drobných skleněných předmětů, zhotovování jednoduchých nenáročně vypadajících šperků ze skleněných kamenů a perel zasazených do kovových částí. Z jednoduchého způsobu zpracování, který byl původně doprovodným zpracovatelským odvětvím, se postupně vyvinul svébytný obor jablonecké industrie.

Nikolase Beckera a několik dalších specialisty na pasířskou práci. Tito odborníci s sebou přinesli na Jablonecko technologické znalosti, racionální pracovní metody a postupy, což se spolu s vylepšením nástrojového vybavení dílen projevilo ve zlepšené kvalitě vyráběného zboží.⁹² Z nově příchozích, původně pasířských tovaryšů, kteří se v Jablonci usadili, se mezi mnoha ostatními prosadili Karl Fuchs, Peter Sarder a především Franz Klaar – zakladatel známé jablonecké výrobní a exportní firmy.⁹³

Díky příchodu zahraničních odborníků byly vylepšovány sklářské výrobní technologie a získávány informace důležité k modernizaci výroby. Z Čech se však také šířily výrobní informace z odvětví sklářské výroby, což souviselo s migrací sklářů a vystěhovalectvím do některých evropských zemí ale i do Severní Ameriky v druhé polovině 19. století. S jejich pomocí byly v těchto zemích zakládány nové sklárny.⁹⁴

Celkový stav sklářského oboru v českých zemích v 19. století souvisel s mnoha faktory, ať již makroekonomickými – svoboda podnikání apod., tak i mikroekonomickými – kvalifikovanost sklářských zaměstnanců, poloha sklářských hutí apod. Sklářství odvětví postupně měnila svůj charakter od manufakturní činnosti k továrnímu způsobu výroby.

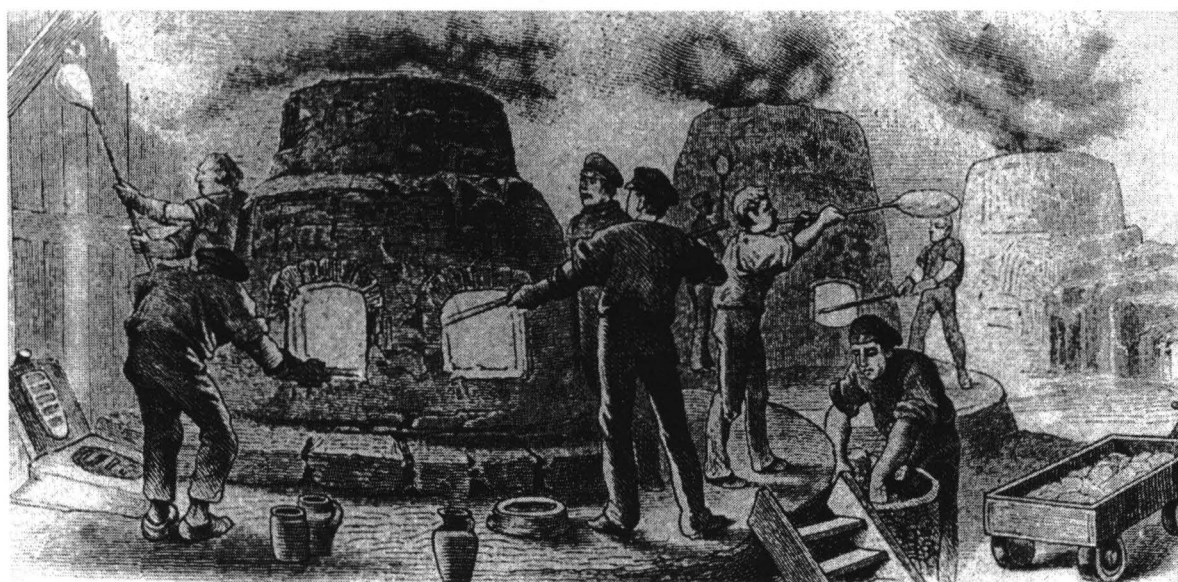
⁹² R. Zitte, Die Geschichte der Gablonzer Schmuckindustrie, Schwäbisch Gmünd 1958, s. 19–20.

⁹³ Tamtéž, s. 21.

⁹⁴ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 135.

Sklářství v období industrializace

Ačkoliv se proces industrializace ve sklářství vyznačoval řadou charakteristik shodných s ostatními průmyslovými odvětvími, v některých ohledech se však značně lišil. Tento fakt pramenil ze zvláštního povahy odvětví, které pevně souviselo s tradičním ručním způsobem výroby. V průběhu 19. století lze pozorovat v českém sklářství vývoj směřující k výrazné diferenciaci podle způsobu výroby a druhu vyráběného zboží. Na rozdíl od výroby luxusního skleněného zboží, které zůstávalo výběrovou produkcí věhlasných firem, kdy po procesu hutní prvovýroby se skleněné výrobky ještě následně zušlechťovaly, v sortimentu užitkového skla určeného pro každodenní použití zpravidla již nedocházelo náročnějším úpravám skleněných výrobků. V jednoduché formě směřovaly na trh. V odvětví užitkového skla, ve snaze po zlevnění a rozšíření sklářské produkce, ustupovala precizní řemeslná práce jednodušším způsobům zpracování. Rozhodujícím kritériem se stala finanční stránka výroby a schopnost uplatnění výrobků na trhu.

Obrázek 3: Práce ve sklářské huti

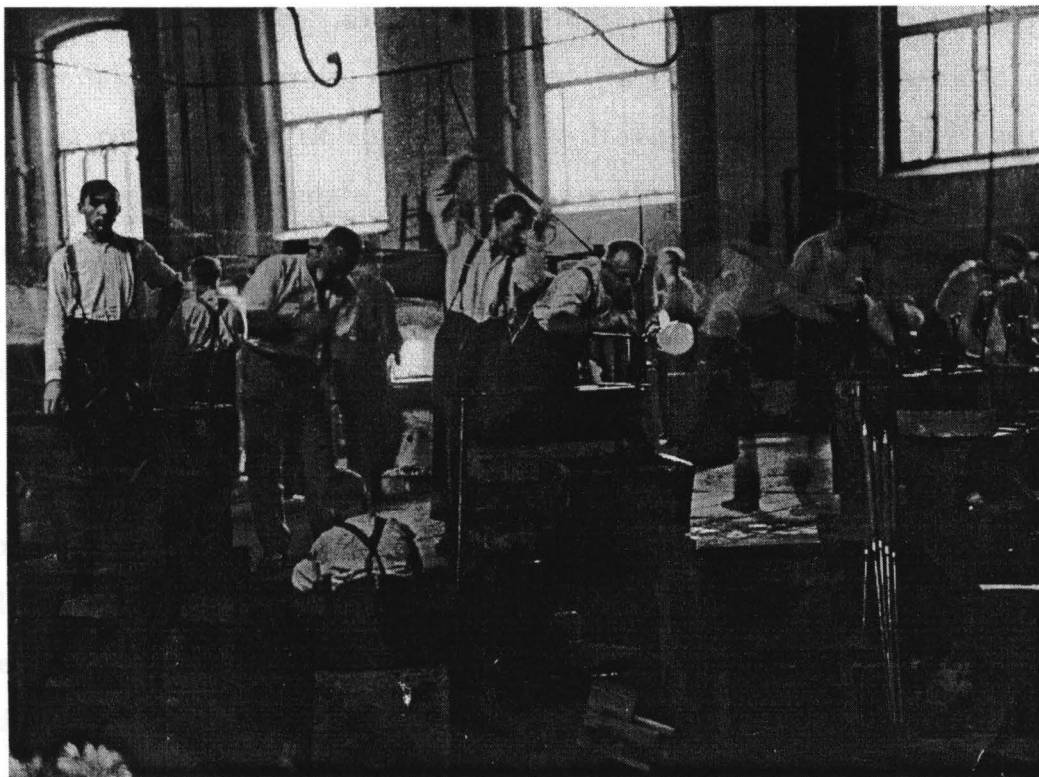
Se zvyšujícím se uplatnění skla v každodenním životě spolu s rostoucí poptávkou zákazníků stoupaly potřeby zavedení výrobních změn. Zejména se tento fakt projevoval ve výrobě tabulového a

obalového skla. Tyto tendence souvisely s celkovým rozvojem průmyslu a jmenovitě odvětví jako potravinářství, stavebnictví a chemické výroby. Výrobní inovace se proto zaváděly nejprve ve sklárnách, v nichž se tavily velké objemy skloviny a zpracovávaly se v podobě nejběžnějších druhů užitkového skla, jako bylo tabulové sklo, lahve a apod. Hledalo se přitom řešení, jak co nejlépe zjednodušit celkový proces výroby, s cílem odstranit fyzicky náročnou manuální výrobu užitkového skla. Místo tradičního ručního foukání užitkového skla se proto ve sklárnách zaváděly efektivnější způsoby zpracování skloviny. Přistoupilo se např. k lití skloviny při výrobě tabulového skla a zrcadel, či lisování a liso-foukání u výroby obalového skla.

Výroba skla se postupně zlevňovala, vzrůstala i produktivita práce ve sklárnách, měřitelná objemem zpracované skloviny a počtem vyrobených kusů. Zvyšující se produkce užitkového skla měla vliv na koncovou cenu zboží, jež svou nižší cenou oslovovalo vzrůstající okruh zákazníků, což se zpětně odráželo v rozšiřování sortimentu nabídky užitkového skla. Ve výrobě luxusních druhů skla – zušlechťovaného dutého skla i drobného skleněného zboží (bižuterie) – se s ohledem na účel udržovaly a rozvíjely tradiční manufakturní principy výroby orientované na kusovou výrobu, jež zůstávaly závislé na precizní rukodělné práci a dokonalém zpracování. I zde však docházelo k určitým změnám i diferenciacím, které byly způsobeny technickými faktory, ale také kulturními vlivy, vkusem zákazníků a módními trendy.

Vzhledem k tomu, že výrobky českého sklářství byly v zahraničí vysoce ceněny pro kvalitu svého zpracování i ve vzrůstající konkurenci s levnějšími druhy sklářského zboží ve sklářství zůstala široce zastoupená ruční výroba. Rukodělná sklářská výroba specializovaná na luxusní druhy skleněného zboží byla provozována ve sklárnách, které si zakládaly na originálním umění a individuálních schopnostech sklářů. Výroba tohoto druhu skla podléhala osvědčeným postupům, odvislým od zkušeností sklářů, kteří svoji práci mistrně ovládali. Čerpali při tom zkušenosti z dlouhodobé tradice a ze starých empiricky osvědčených

principů, jež přebírali od svých předků. Vzhledem k tomu cítili určitou stavovskou hrdost oproti jiným sklářským odvětvím a na své práci si zakládali. Z mnoha důvodů proto zůstávali skupinou, která se stavěla proti zavádění strojní výroby do sklářství, jež rukodělnou výrobu ohrožovala a nivelizovala jejich postavení.

Obrázek 4: Rukodělná sklářská prvovýroba

Do poloviny 19. století byly dvě třetiny skláren v českých zemích součástí hospodaření v rámci patrimoniálního velkostatku. Velká část skláren na území českých zemí byla provozována v režii vrchností. V blízkosti Jablonecka to byla např. sklárna v Novém světě u Harrachova, patřící do majetku rodiny Harrachů,⁹⁵ která se významným způsobem podílela na rozvoji jabloneckého sklářství. Důvodem pro tento stav byla silná závislost sklářského podnikání na dodávkách dřeva, jež bylo možné zajistit většinou pouze v rámci šlechtického velkostatku, případně ve smluvní dohodě s vlastníky rozsáhlých lesních porostů.

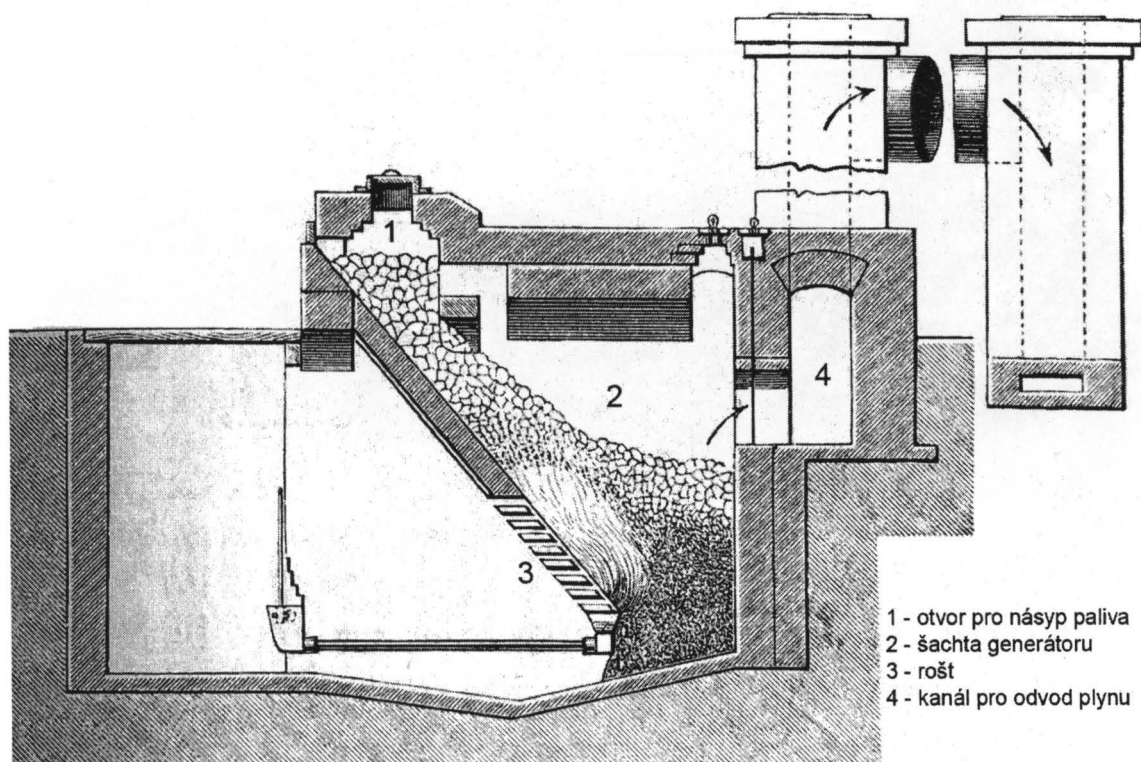
⁹⁵ O. Drahotová a kol., *Historie*, s. 264.

Vzrůstající ceny dřeva, ovlivněné poptávkou po dřevě v českém hospodářství, způsobily jednu z nejzásadnějších změn ve sklářské výrobě. Byl jím přechod sklářství od vytápění sklářských pecí dřevem na vytápění modernějším způsobem využívajícím k otopu uhlí, které přebíralo úlohu energetické suroviny v mnoha odvětvích rozvíjejícího se průmyslu. Stále více dřeva se používalo na stavbách, v dolech, v papírenském průmyslu, ale i k otopu v domácnostech, kde jeho spotřeba rovněž výrazně rostla. Zásoby dřevní hmoty se snižovaly a nové porosty dorůstaly pomalu, což ovlivňovalo cenu dřeva. I přes státní direktivy, které se snažily zvrátit nelichotivý stav v lesním hospodářství, se tento trend nepodařilo zcela zásadně změnit. Snaha se proto upřela na větší využití jiné energetické suroviny z domácích zdrojů – uhlí.

První pokusy s vytápěním sklářských tavících pecí uhlím (pomocí tzv. přímého otopu) lze zaznamenat již od druhé poloviny 18. století. Teprve od počátku 19. století však tyto pokusy začínaly nacházet reálného uplatnění.⁹⁶ Způsob přímého vytápění sklářských pecí uhlím se v českých sklárnách příliš neosvědčil, jelikož se nepodařilo dokonale zvládnout technologii čistého spalování uhlí a výroby skla, která by zaručovala vysokou kvalitu skloviny.⁹⁷ K uspokojivému řešení vytápění sklářských pecí uhlím došlo až při aplikaci regenerativního systému založeného na vynálezu Siemensova generátoru. Díky řadě vynálezů a technických zdokonalení v otopové soustavě bylo časem realizováno řešení, které v tavení skla zajišťovalo relativně vysoký měrný výkon sklářských pecí, nízkou měrnou spotřebu paliva a po úpravách konstrukce pecí také dostatečnou životnost, čímž byla do značné míry zaručena levnější a méně komplikovaná výroba skla. Tyto výhody se potom mohly projevit v ceně skleněných výrobků přijatelnější pro širší vrstvy zákazníků.

⁹⁶ J. Adler, První sklárna na uhelný otop v rakouském soustátí, in: Sklář a keramik 34, 1984, s. 271–273.

⁹⁷ F. Kotšmíd, K historii topení ve sklářských tavících pecích v Čechách a na Moravě. In: Sklářské rozhledy 1–2, 1949, s. 10–12.

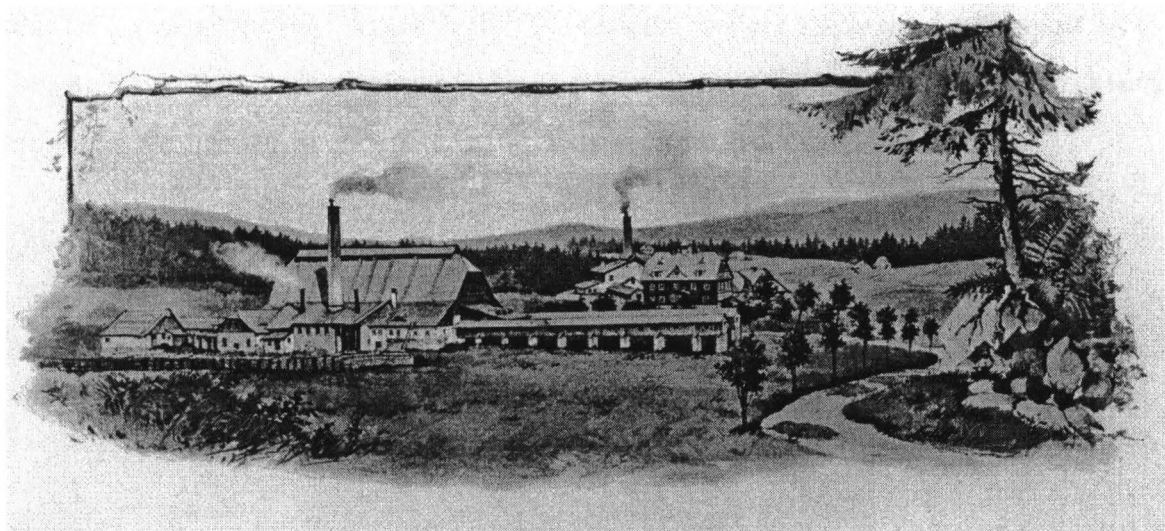
Obrázek 5: Siemensův generátor

První moderní generátory na zplynování uhlí byly zkonstruovány již ve čtyřicátých letech 19. století.⁹⁸ Po relativně dobrých zkušenostech v plynárenství se hledalo, jak jejich výhod využít i v jiných průmyslových odvětvích. Teprve až Siemensův tahový generátor patentovaný roku 1856 společně s regenerativním systémem vytápění, znamenal výrazný průlom v řešení otopu sklářských i ocelářských pecí.⁹⁹ Na Jablonecku byly Siemensovy generátory uspořádané v soustavě regenerativního vytápění sklářských pecí zaváděny zhruba v poslední třetině 19. století, ačkoliv vynález patří do začátku druhé poloviny 19. století,¹⁰⁰ přesto se severočeské sklářství stalo v podstatě průkopníkem v použití sklářských pecí, využívající k otopu uhlí. Je zřejmé, že se tak stalo z důvodů dobře přístupných ložisek této energetické suroviny v obvodu tehdejší liberecké obchodní a živnostenské komory.

⁹⁸ R. Dralle – G. Keppler, *Die Glasfabrikation*, Bd. I., 1926, München u. Berlin s. 289-230.

⁹⁹ O. Drahotová a kol., *Historie*, s. 480–490.

¹⁰⁰ P. Lange, *Der Beitrag F. Siemens zur industriellen Entwicklung der Glasindustrie im 19. Jahrhundert*, Weimar 1984, s. 25.

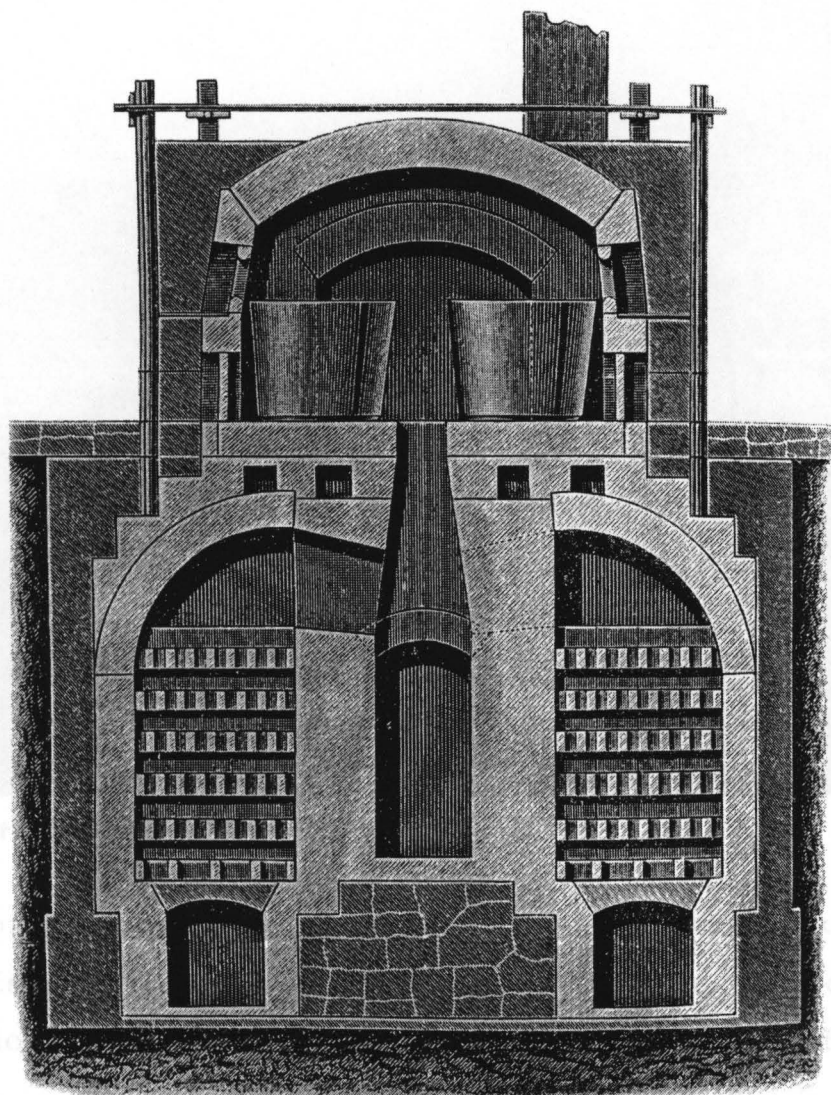
Obrázek 6: Pohled na sklářské hutě na Jizerce na konci 19. století

První regenerativní sklářské pánvové pece a generátory na zplynování (nejprve dřeva) byly vybudovány firmou Josef Riedel v roce 1867 v Kořenově, v roce 1868 na Jizerce a v roce 1869 v Polubném.¹⁰¹

Celý systém regenerativního vytápění fungoval v soustavě několika vzájemně propojených technických zařízení. Siemensovy generátory a od něho odvozené typy pracovaly ve sklárnách zpravidla v součinnosti s dalším technickým zařízením tzv. regenerátorem (regenerační komorou). Systém fungoval na bázi termostatických principů, při nichž docházelo k periodické změně toku plyných látek – vzduchu a plynu proudící mezi tělesem pece. V regenerátoru bylo využíváno vztakových schopností ohřátého plynu. Vzduch se v něm ohříval horkými spalinami, které přicházely z pece skrze svislé kanálky. Odsud byl předehřátý vzduch veden zpět k hořákům, které ho nasávaly při spalování plynu. Regenerativní pec ve spojení generátorem poměrně efektivně hospodařila s energií generátorového plynu. Soustava fungovala relativně jednoduše, vyžadovala však určité technické zázemí a hlavně kvalifikovanou pravidelnou údržbu. Velkým problémem při dlouhodobém tavení, ke kterému tento typ pece byl určen, bylo postupné zanášení vzduchových kanálků nečistotami spolu s drobnými

¹⁰¹ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr. Firemní kronika, Geschichte der Unternehmungen der Firma Josef Riedel, Polaun und ihrer Inhaber.

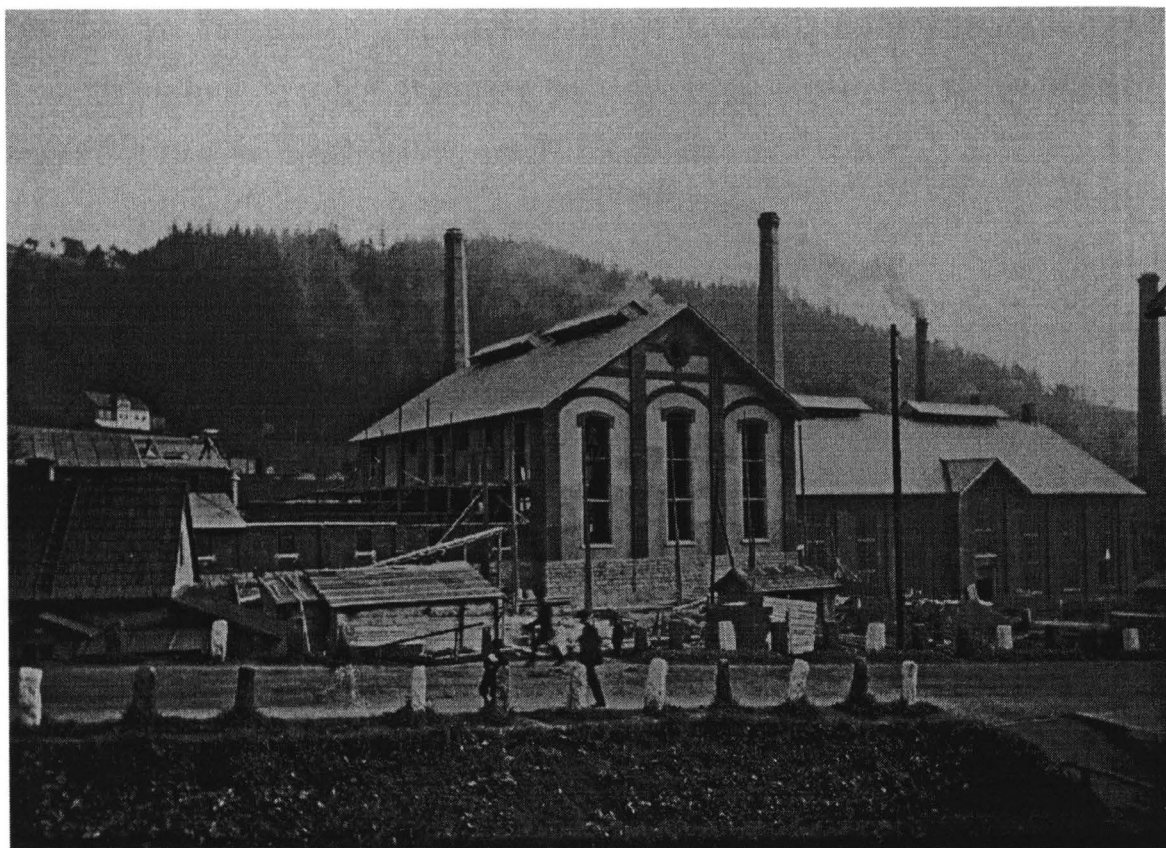
částkami skloviny, které bylo nutné čistit. Pro správné fungování bylo nutné udržovat i bezproblémovou činnost reverzní klapky, která regulovala nasávání a odsávání spalin a vzduchu.

Obrázek 7: Typ Siemensovy sklářské tavící pece

Sklářské pece založené na regenerativním způsobu vytápění byly v mnoha sklářských hutích v posledních desetiletích 19. století dále upravovány a modifikovány, aby bylo docíleno co nejoptimálnějšího výkonu. Byl upravován přístup vzduchu do generátoru spolu s podpůrným dmýcháním vzduchu pod rošt, což umožnilo zvýšit výkon generátoru a oddělit ho od tělesa sklářské pece. Další vylepšení se týkala úprav roštu. Zaváděly se otočné rošty doplněné regulovatelnými vzduchovými tryskami. Příkladem modernizovaných sklářských pecí byly

radikální přestavby sklářských hutí firmy Riedel v Desné a Pířchovicích v letech 1911–1912.¹⁰²

Obrázek 8: Přestavba sklárny v Desné

S rozvíjejícími se technickými poznatky docházelo k celkovým konstrukčním změnám vlastní sklářské tavicí pece. Pro efektivnější tavení skloviny a menší opotřebení sklářských pánví byly hořáky ze dna pece umístovány do výšky, aby plameny z hořáků směřovaly vodorovně přímo nad hranu pánve, v níž se tavila sklovina. Spalování energeticky hodnotnějšího a výhřevnějšího paliva umožnilo při tavení využívat vyšších teplot plamene, což ovšem kladlo zvýšené nároky na celkovou konstrukci sklářských pecí i vyzdívku pece, jež musela být zhotovována z velmi odolných keramických jíílů určených vždy pro konkrétní typ sklářské pece. Vzhledem k tomu, že sklářské pece byly vysoce namáhány, hledalo se usilovně řešení, které by prodloužilo jejich životnost. Zkoumaly se různé druhy žáruvzdorných materiálů, které by lépe

¹⁰² R. Kirsch, *Historie sklářské výroby*, II./1, Praha 2003, s. 349.

odolávaly náročným tepelným podmínkám i agresivním podmínkám roztavené skloviny, která vysoce napomáhala vnitřní korozi stavby pece. Na stavbu sklářských pecí se postupně specializovaly odborné firmy s dlouhodobou výrobní tradicí a zkušenostmi. Patřily mezi ně rodinné firmy Uhrmann, Wagenbauer a několik dalších.¹⁰³

Obrázek 9: Pohled na použitou sklářskou pánev

Před přechodem na nový způsob vytápění bylo nutné počítat i s několika podstatnými omezujícími faktory. Přestavba sklářských pecí na regenerativní systém vytápění si vyžadovala vysokou úroveň počátečních investic. Do přestaveb skláren se mohly pustit pouze ekonomicky zajištěné firmy. Regenerativní pece bylo také možné stavět pouze ve větších sklárnách, jelikož z hlediska celkových proporcí vlastní prostor regenerátoru zabíral více než polovinu celkové hmoty pece.¹⁰⁴ Komplikací pro jablonecký sklářský průmysl byla i skutečnost, že výroba různorodého sortimentu zboží si vyžadovala skla v široké barevné škále s maximálním počtem reprodukovatelných tónů, nejen v čirých sklovinách, ale i v různém stupni zakalení, na což se specializovaly menší sklárny. Důraz byl kladen na širokou variabilitu při tavně barevných

¹⁰³ Drahotová a kol., Historie, díl I., s. 482.

¹⁰⁴ V. Vondruška, Sklářství, Praha 2002, s. 35.

sklovin a to i při menším množství. Významnou roli rovněž hrálo hledisko kvality skloviny, která měla podtrhovat prodejnost zboží. Sklářští technologové proto museli hledět na druhovou rozmanitost sklovin, ale s požadavky na určitou flexibilitu využití polotovarů v podobě sklářských tyčí apod.

Postupně se na Jablonecku se ustálily dva základní typy sklářských hutí. Jednu skupinu tvořily tzv. „velké hutě“ vyrábějící produkty dutého skla i polotovar pro jabloneckou industrii v podobě sklářských tyčí, zatímco druhá skupina – tzv. „malé hutě“ neboli „kompoziční hutě“ se orientovala na tavení kompozičních olovnatých skel vhodných zejména pro výrobu imitace přírodních kamenů. Určitou část druhů skel bylo možné tavit ve větších objemech v Siemensových a Siemens-Siebertových vícepánvových pecích, některé náročné druhy však pouze za vysokých výrobních ztrát. Praktické potřeby si vyžádaly konstrukci pecí s rozdílným nastavením výše teplot, délkou tavby i rozdílným nastavením charakteru plamene.¹⁰⁵ Se stoupajícími technologickými poznatky se sklářské hutě snažily tyto požadavky aplikovat ve stavbách nových typů sklářských pecí. Také díky tomu, že se relativně úspěšně podařilo tradiční prvky výroby zahrnout do modernějších způsobů výroby, mohlo sklářství v obvodu liberecké OŽK konkurovat vyspělým zahraničním sklářským oblastem.

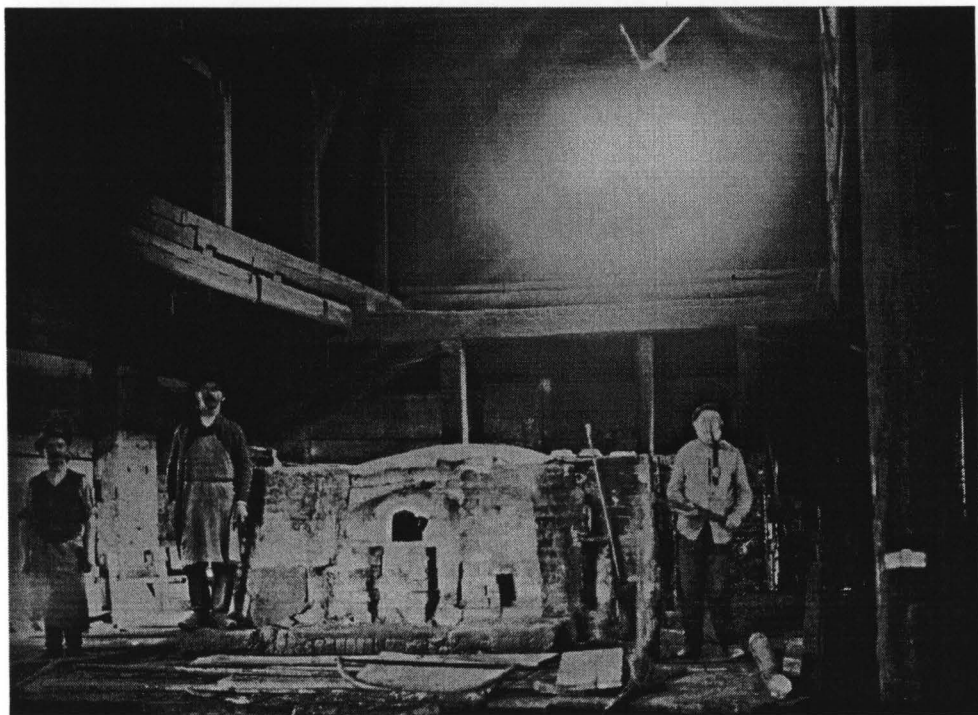
Výraznou výhodou tavení skloviny ve sklářských pecích za použití Siemensova generátoru bylo dosažení efektivnějšího tavení skla o větším objemu, kdy nedocházelo ke zbytečným prostojům a odstávkám v tavbě.¹⁰⁶

Zaváděním moderních pecních systémů s nepřímým vytápěním se dosáhlo větší plynulosti tavícího procesu. Oproti čtyřem směnám (rozložených podle výkonnostních parametrů u pecí s přímým vytápěním na sedm dní) umožňovaly moderní typy sklářských pecí s regenerativním systémem vytápění tavit sklovinu pravidelně a zpracovávat sklo

¹⁰⁵ Kirsch, *Historie*, s. 389–390.

¹⁰⁶ P. Lange, *Der Beitrag F. Siemens zur industriellen Entwicklung der Glasindustrie im 19. Jahrhundert*, Weimar 1984, s. 25.

v šestidenním pracovním cyklu.¹⁰⁷ Došlo tím i k úspoře paliva, která činila podle místních poměrů mezi 25–50 % ve srovnání s předchozím způsobem tavení skla v tradičních typech sklářských pecí, k čemuž je nutné připočíst také zkrácení doby tavby zhruba o polovinu.¹⁰⁸

Obrázek 10: Stará sklářská pec při odstávce tavby z důvodů opravy

Změny ve způsobu vytápění se projevily ve spotřebě dřeva a uhlí. Spotřeba dřeva v obvodu liberecké OŽK během šedesátých let 19. století klesla až o 2/3, což bylo vykompenzováno nárůstem spotřeby uhlí více než tři a půl násobně.¹⁰⁹ Nárůst spotřeby uhlí se zvyšoval s tempem růstu průmyslové výroby. Ještě v polovině šedesátých let 19. století spalování dřeva ve sklárnách v obvodu liberecké komory převažovalo nad využitím uhlí, avšak na počátku sedmdesátých let již spotřeba dřeva nedosahovala ani 1/8 spotřeby uhlí.

¹⁰⁷ Drahotová, Historie, díl I., s. 485.

¹⁰⁸ R. Grossmann, Die Technische Entwicklung der Glasindustrie in ihrer wirtschaftlichen Bedeutung, Leipzig 1908, s. 19-21.

¹⁰⁹ J. Purš, Průmyslová revoluce v českých zemích, Praha 1960, s. 77.

Obrázek 11: Pohled na starou sklárnu v Antonínově

Ve stejné době byly sklářské pece ve většině skláren v českých zemích vytápěny dřevem, pouze ve dvou obvodech obchodních a živnostenských komor – liberecké a chebské – využívaly sklárny k tavbě skla generátorový plyn z uhlí, původem z hnědouhelných pánví. Opakem tohoto stavu na severu Čech zůstávaly sklárny v obvodu budějovické obchodní a živnostenské komory, v nichž byly sklářské pece v sedmdesátých letech 19. století zcela výhradně vytápěny dřevem z rozsáhlých šumavských lesů.

Již v šedesátých letech 19. století sklárny v západní části liberecké komory odebíraly uhlí z ložisek těžených na Teplicku. Ke sklárnám směřovaly také odbočky podkrušnohorských uhelných železničních tratí. Díky tomu zde mohly být rekonstruovány a budovány sklárny s moderními regenerativními systémy vytápění daleko dříve než v jiných českých sklárnách.

S přechodem sklářských hutí na vytápění tavících pecí generátorovým plynem z uhlí došlo k výrazným přesunům v lokalizaci

skláren. Sklářské hutě se začaly stěhovat z odlehlých lesních oblastí do blízkosti uhelných ložisek, či do míst přístupných nákladní dopravě, v níž začala hrát rozhodující roli železniční doprava. Tento případ nastal i v Jizerských horách, kde se sklářská výroba začala stěhovat z odlehlých lesních poloh do blízkostí dopravních komunikací. Železnice umožnila transportovat ke sklárnám objemné suroviny, mezi něž patřilo především uhlí, sklářský písek a vápenec. Zjednodušila a zlevnila přepravu jak surovin tak zboží. Do blízkosti uhelných pánví se stěhovaly sklárny, které tavily velké objemy surového skla a skloviny určeného pro výrobu plochého a obalového skla. U těchto odvětví zůstal vyšší podíl ceny paliva k celkové ceně výrobku, než jak tomu bylo u výroby drobného skleněného zboží – skleněné bižuterie, krystalerie apod.

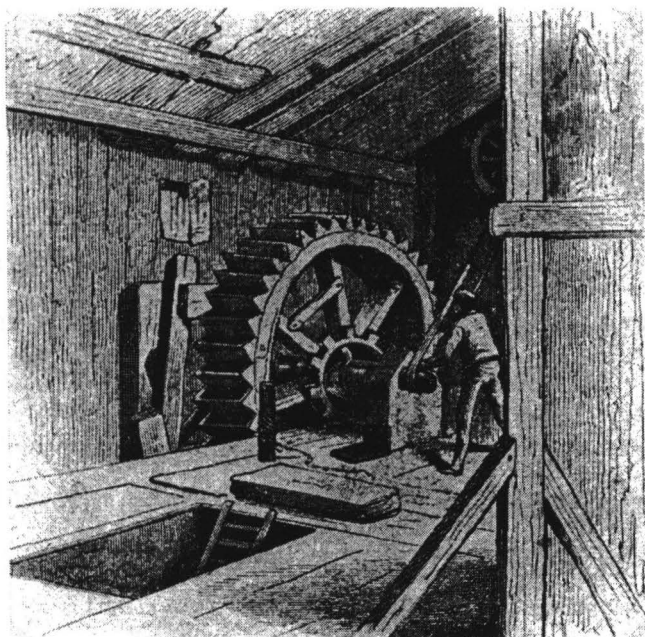
Po zavedení regenerativního způsobu vytápění uhlím spolu s vanovými pecemi se změnil poměr ceny paliva vzhledem k ceně surovin sklářského kmene, z poměru 4:3 na 3:6. Poměr výdajů za suroviny se obrátil ve prospěch prostředků využitých k vytápění sklářských pecí.¹¹⁰ Technologické změny spojené se zaváděním tavby ve větších sklářských pecích s využitím generátorového plynu z uhlí mělo podle soudobých odborníků pro sklářství podobný význam, jako zavádění parního stroje do ostatních odvětví průmyslu.¹¹¹

V důsledku přechodu k modernějším způsobům vytápění uhlím vzrostl význam kapitálově silnějších firem, které měly větší možnost prosadit změny ve výrobě a zajistit zefektivnění výroby, jak zaváděním nových druhů pecí, tak přesunem k blízkosti uhelných ložisek i zřizováním odboček železničních tratí. Na sklářském trhu díky tomu docházelo ke změně v postavení jednotlivých sklářských firem. Byly budovány rozsáhlejší podniky, které mohly do výroby investovat větší objem kapitálu, a to buď z vlastních prostředků, nebo si získáním úvěru u peněžních ústavů.

¹¹⁰ Grossmann, Die Technische Entwicklung, s. 23.

¹¹¹ R. Dralle, Anlage und Betrieb der Glasfabriken, Leipzig 1886, s. 134.

Na rozdíl od jiných odvětví průmyslu, postupovalo zavádění parních strojů ve sklárnách jen velmi pomalým tempem. Důvodem tohoto zpoždění byla tradiční vazba na přírodní podmínky. Sklářské podniky byly odedávna budovány v blízkosti vodních toků, které poskytovaly energii k pohonu různých provozů, jako byly stoupy, ale především brusírny, nazývané brusnými mlýny.¹¹² Protože sklářství nebylo natolik závislé na pohonných strojích jako řada ostatních odvětví průmyslu, bylo možné setrvávat u pohonu těchto zařízení vodním kolem.

Obrázek 12: Vodní kolo ve sklářské brusírně

U nových skláren budovaných v dosahu uhelných ložisek se pomalu od pohonu strojů vodní energií ustupovalo, a to především z důvodů zajištění nepřetržitého provozu skláren vyrábějících ploché sklo, lahve a zrcadla. Vanové pece vytápěné regenerativním způsobem uhlím u těchto skláren tavily sklovinu průběžně a nepřetržitě.

Bylo nutné zajistit fungování jejich sklářských provozů, které průběžně zpracovávaly velké objemy skla, a to i v době, kdy k tomu nebyly příhodné přírodní podmínky, na kterých byly závislé stroje poháněné vodním kolem. K častým výpadkům výroby docházelo

¹¹² K. R. Fischer, Die Schleifmühlen auf der Morchernstemer Herschaft, Jahrbuch des Gebirgsvereins für das Jeschken- und Isergebirge 17, 1907, s. 106; separát uložen v SOKA Jablonec, fond K. R. Fischer.

v období sucha, zimních mrazů nebo záplav. Stávalo se také, že se uživatelé sklářských manufaktur a vlastníků pozemků kolem vodních toků dostávaly do sporů o využívání vodních toků.¹¹³

Instalací parních strojů se sklárnám a zejména zušlechťovatelským podnikům (rafinériím) skla podařilo získat nezávislost na povětrnostních podmínkách a docílit plynulosti a návaznosti celého procesu výroby až k finalizaci skleněného výrobku. U velkých skláren a rafinérií proto vznikaly kotelny s parními stroji pohánějící transmise, aby byl zajištěn nepřetržitý chod brusných strojů a dalšího strojního zařízení.

Ačkoliv stoupl výkon parních strojů ve sklářské výrobě v českých zemích ze 48 koňských sil v roce 1863 na 403 koňských sil v roce 1876,¹¹⁴ počet vodních kol v provozu počátkem sedmdesátých let 19. století nejméně devítinásobně převyšoval počet fungujících parních strojů. Ve srovnání s jinými průmyslovými odvětvími tvořil výkon parních strojů méně jak 0,5 % podíl.¹¹⁵

Vedle technických inovací byly změny ve sklářské výrobě podmíněny i cíleným analytickým zkoumáním sklářského kmene. Pod vlivem chemických vynálezů a objevů, k nimž docházelo v průběhu 19. století, se ve sklářské výrobě stále více přecházelo na používání čistších surovin, připravovaných průmyslovým způsobem. Na místo látek organického původu se sklárny více orientovaly na suroviny produkované chemickými závody. Stoupala spotřeba anorganických sloučenin a solí, což sklářskou výrobu ještě více industrializovalo. Změny ve složení sklářského kmene, způsobené aplikací široké škály objevovaných chemických sloučenin, se projevíly v bohaté paletě barev u tavených skel. Právě využití rozsáhlé barevné škály se stalo typické pro české sklo 19. století, které si tím získávalo oblibu u domácích i zahraničních zákazníků.

¹¹³ A. Lode – E. Schwiedland, *Der böhmische Schleiferland*, Wien 1907, s. 46.

¹¹⁴ K. Hetteš, *Sklářství*. In: F. Jílek (ed.): *Studie o technice v českých zemích 1800–1918*, sv. IV, Praha 1986, s. 63–79.

¹¹⁵ Drahotová, *Historie*, d. I., s. 325.

Důkladná pozornost byla věnována jakosti vstupních surovin, jmenovitě sklářských písků. Pro výrobu kvalitní skloviny bylo zapotřebí sklářského písku z vhodných nalezišť s vysokým obsahem křemene a nízkým podílem příměsí. Po celé 19. století velká část skláren ještě získávala sklářské písky z menší ložisek. Od konce 19. století se však začalo ve větší míře používat sklářských písků z velkých pískoven. Sklářský písek byl zpočátku pouze dolován a používán v čisté formě. Později, aby se docílilo jeho vyšší čistoty, byl z hlediska čistoty tříděn a plaven. Aby se ulehčilo čištění písku, používalo se často k plavení materiálu dřevěných praček s mechanickým pohonem.¹¹⁶

Velmi důležitým hlediskem byla chemická čistota sklářského písku. Aby se docílilo čisté skloviny, bylo nutné tavit sklářský písek s velice nízkým podílem oxidů železa a naopak vysokým obsahem křemene. Pro nejkvalitnější skla se používaly písky s až 99 % obsahem křemene a méně jak 0,1 % oxidu železa. Nejkvalitnější sklářské písky pro nejčistší typy sklovin pocházely z německých ložisek v lokalitách Hohenbock, Dörentrup, Frechen, Hirschau. Pro svoje výjimečné vlastnosti byl sklářský písek z oblasti Hohenbock v Sasku považován za prvotřídní surovinu využívanou mnoha sklárnami v celé střední Evropě. Rovněž severočeské sklárny tento písek dovážely. Cena jednoho vagonu (zhruba deset tun) sklářského písku z tohoto naleziště se v roce 1897 pohybovala kolem 27 marek.¹¹⁷ Někteří skláři si sklářské písky ještě chemicky upravovali, jako tomu bylo např. u turnovských výrobců kompozice, kteří si frýdštejnský písek čistili praním v lázni s kyselinou chlorovodíkovou.¹¹⁸

Do sklářského kmene se vedle sklářského písku přidávala ještě celá řada důležitých součástí. Nutnou složkou byl vápenec, ale také alkálie jako soda či draslo. Vedle těchto základních surovin se do sklářského

¹¹⁶ E. Tscheuschner, *Handbuch der Glasfabrikation nach allen ihren Haupt- und Nebenzweigen*, Weimar 1885, s. 12–35.

¹¹⁷ Kirsch, *Historie sklářské výroby*, II/1, s. 243.

¹¹⁸ J. Z. Varcl, *Studie o turnovské skelné kompozici*, Turnov 1949, s. 45–80.

kmene vkládaly další složky dodávající sklu potřebné specifické vlastnosti – barvu, tvrdost, chemickou odolnost, tažnost apod.

Vápenec, kterého se ve sklárnách v obvodu liberecké OŽK používalo ve sklářské výrobě, pocházel většinou z lokálních ložisek v podhůří Jizerských hor a Krkonoš. Velká část této suroviny byla těžena v Liebigových vápencových lomech v okolí Železného Brodu, které měly v tomto regionu v těžbě vápence od 60. let 19. století nejsilnější postavení.¹¹⁹ Určité množství vápence pocházelo z vápencových lomů v okolí Vrchlabí a i jiných nalezišť.

Složitější situace panovala se získáváním čisté sody a drasla. Soda se zprvu získávala složitým výrobním postupem z popela rostlin, což ovšem nestačilo uspokojovat vzrůstající průmyslovou výrobu. Východiskem byly objevy na poli chemické vědy. Jako tavidlo do sklářského kmene se soda vkládala poměrně dlouho ve formě tzv. sulfátu.¹²⁰ Sulfát byl do Jizerskohorských skláren dodáván z chemických továren v severních Čechách, určitá část se dovážela také z Německa. Zprvu se při výrobě sody uplatňoval tzv. Leblancův způsob, který byl nahrazen modernějším tzv. Solvayovým průmyslovým procesem. Ačkoliv se výroba této sloučeniny zpočátku potýkala s obtížemi, zejména s čistotou a cenou, aplikování sody Solvay se od konce 19. století ukázalo být vhodnější variantou.¹²¹ Díky technologickým pokrokům v její výrobě postupně získávala na oblibě a její používání začalo převažovat nad sulfátem. Od roku 1905 již mohly sklárny v Jizerských horách používat domácí zdroj kvalitní sody z Neštěmic.¹²²

¹¹⁹ J. Šťoviček, Vápenky na Semilsku a Železnobrodsku v letech 1857–1948, Z Českého ráje a Podkrkonoší, sv. 10, 1997, s. 173–177.

¹²⁰ Sulfát – síran sodný, známý také jako Glauberova sůl.

¹²¹ V roce 1861 vynalezl Belgičan Ernest Solvay (1838–1922) nový progresivní proces výroby uhličitánu sodného – sody. O dva roky později byla v belgickém městě Couillet zahájena průmyslová výroba sody na bázi Solvayova způsobu. V roce 1882 uzavřel Rakouský spolek pro chemickou a hutní výrobu první významnou mezinárodní dohodu o spolupráci se známou firmou Solvay & Cie v Bruselu při zavádění výroby sody čpavkovým způsobem, tzv. Solvayovou metodou, která byla progresivnější než starší metoda Leblancova. Vytvořil se tak kartel výrobců sody.

¹²² S firmou Solvay & Cie se Rakouský spolek pro chemickou a hutní výrobu podílel na výstavbě několika továren na výrobu sody v zahraničí a v roce 1905 zřídil továrnu na výrobu sody čpavkovým způsobem v Neštěmicích u Ústí nad Labem. L. Holub, Chemická technologie. In: Studie o technice v českých zemích 1918–1945, 5, Praha 1995, s. 203.

Draslo (potaš) se nejprve získávalo tradičním způsobem z popele listnatých stromů, dále také z odpadů vlnařské výroby.¹²³ Vzhledem k rozvíjející se průmyslové výrobě nestačila produkce drasla tímto způsobem krýt zvyšující se poptávku. Byla proto hledána jednodušší metoda výroby. Jedna z cest vedla k získávání drasla z melasy, která byla odpadním produktem v cukrovarnictví, zažívající během druhé poloviny 19. století v českých zemích nebývalý rozvoj. Prvních z firem, které se na výrobu drasla z melasy specializovaly, byla firma Rademacher založená roku 1857 v Karlíně, kterou následovaly továrny v Mladé Boleslavi, Smíchově, Kolíně a řadě dalších měst s cukrovarnickou výrobou.¹²⁴

I přes všechny výhody nebyla výroba drasla z melasy zcela bezproblémová. Souviselo to s problematickými metodami, které výrobu z melasy doprovázely a značně komplikovaly. Řešení bylo nalezeno až získáváním drasla anorganickými chemickými procesy z draselných solí. Do řady českých skláren se tak začalo importovat draslo pocházející z německých ložisek draselných solí kolem města Strassfurtu.¹²⁵

K řadě inovací došlo během 19. století také v odvětví rafinace skla (jak v technologických postupech, tak v zavádění pracovních strojů a pomůcek). Nové rafinační techniky se uplatnily ve výrobě luxusního i užitkového skla, ale také v oboru mačkaného (lisovaného) skla, kde se využívalo nástrojového vybavení použitím dělených kovových forem k výrobě skleněného zboží (skleněných kamenů, lustrových ověšků, bižuterie), později známého pod souhrnným názvem jablonecké zboží. Zde byly inovace aplikovány s ohledem na měnící se vkus zákazníků, tak aby výrobky jablonecké industrie odpovídaly požadavkům zákazníků v mnoha zemích světa.

¹²³ J. Woitsch, *Tajemná potaš, Dějiny a Současnost* 5, 2001, s. 17–22; Týž, *Zapomenutá potaš. Drasláři a draslářství v 18. a 19. století*, Praha 2003.

¹²⁴ L. Holub, *Chemická technologie*. In: *Studie o technice v českých zemích 1918–1945*, NTM Praha 1995, V., s. 203.

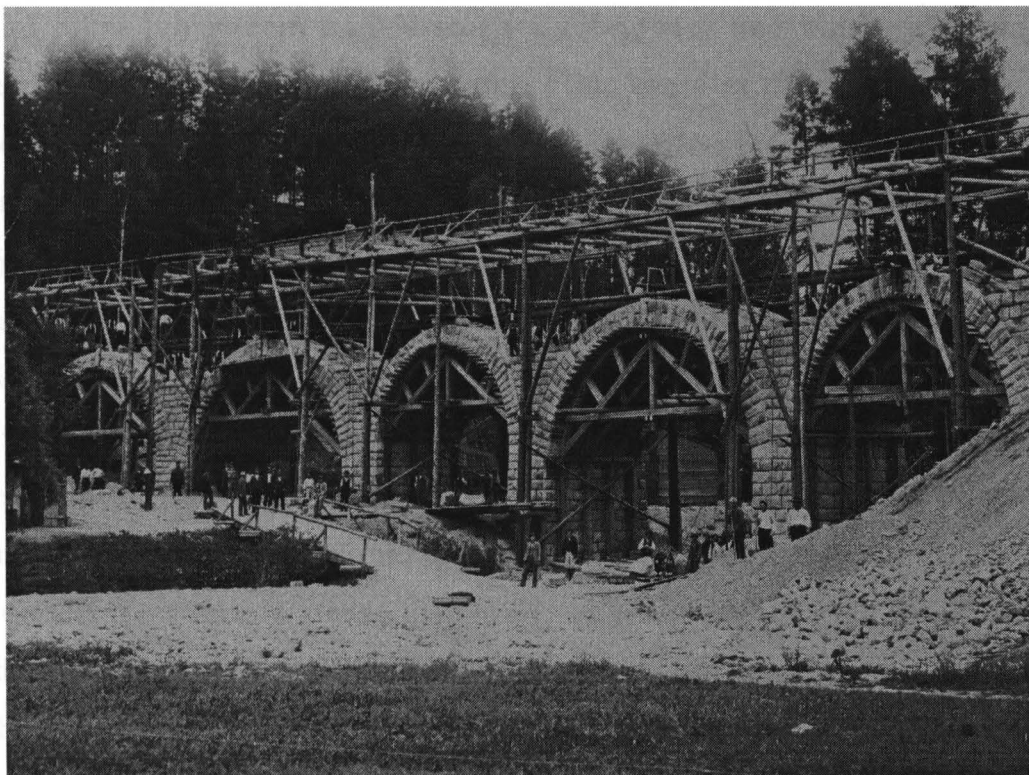
¹²⁵ K. Hetteš, *Sklářství*. In: (ed. F. Jílek): *Studie o technice v českých zemích 1800–1918*, sv. III, NTM Praha 1985, s. 84.

V období devatenáctého století bylo sklářství již zřetelně rozděleno na hutní prvovýrobu a následnou rafinaci. Tento dlouhodobý proces byl znatelný již v průběhu 18. století, kdy začalo docházet k postupné specializaci jednotlivých odvětví sklářské výroby. V období 19. století se specializace na výrobu určitého sortimentu zboží a na zpracování skla ještě více zvýraznila. Zároveň však fungovala vzájemná kooperace mezi výrobcí a zušlechťovateli na teritoriální i regionální úrovni.

Pro rozvoj jabloneckého sklářství vhodně působil faktor existence kvalitní produkce sklářské hutní prvovýroby s blízkým napojením na odvětví druhovýroby tj. zpracování skla. Hutní prvovýroba poskytovala široké spektrum polotovaru, jak dutého skla, tak suroviny ke zpracování drobného skleněného zboží v domáckých dílnách. Zároveň zde fungoval obchod prostřednictvím obchodních firem, které zboží prodávaly jak na domácím trhu, tak do zahraničí. Z tradiční řemeslné sklářské výroby lokalizované do skláren a rafinérií se postupně vzhledem k výrobnímu zaměření rozvinula síť rozptýlené (decentralizovaná) manufaktury s pestrým výrobním zaměřením, organizací a dělbou práce.

Ekonomickou strukturu severních Čech a Jablonecka výrazným způsobem ovlivňovala úroveň dopravy a komunikací. Síť císařských silnic v 19. století nevyhovovala vzrůstajícím požadavkům na přepravu nákladu i osob. Východiskem pro modernizaci se stalo budování parostrojních železničních tratí. Železnice, jejíž síť se postupně rozrůstala, působila jako modernizační faktor v hospodářství, který se odrazil ve výrobních i obchodních podmínkách. Úroveň dopravy měla vliv jak na rozmístění výrobních odvětví, tak na intenzitu hospodářského růstu oblasti. V průběhu druhé poloviny 19. začala být železnice důležitou funkční jednotkou v rámci celého ekonomického systému. Přepravovala stále více nákladu a osob. Spolu s rozvojem telegrafu a pošt byla i nositelem informací. Sklárnám, které ke své výrobní existenci potřebovaly plynulou dopravu paliva (uhlí) i surovin, jako byl sklářský písek, vápenec atd., umožnila jednodušší transport těchto objemných

materiálů. Zároveň železnice umožňovala levnější cestu výrobkům jak na domácí, tak zahraniční trhy. Dopravní systém, který se vytvářel v 19. století, znamenal zárodek budoucího terciárního sektoru hospodářství, který byl důležitý pro fungování jablonecké industrie.

Obrázek 13: Stavba viaduktu v obci Potočná (dnes součást Desné) na trati z Tanvaldu do Harrachova

Doprava v poslední čtvrtině 19. století tvořila až na ojedinělé výjimky poměrně celistvou dopravní síť. Většina hospodářsky významných obcí byla propojená hustou sítí železnic. Koňská spřežení jen obtížně mohla konkurovat železnici, v důsledku toho prakticky zanikla tradiční dostavníková a formanská síť. Doprava po silnici ztratila na dlouhou dobu kvalitativní a v mnoha směrech i kvantitativní převahu nad ostatními druhy dopravy a stala se na určitou dobu pouze doplňující formou. Povětšinou doplňovala železnici v místech, kam dráha nedorazila, nebo kde nebyly vhodné podmínky pro její provoz. Tento stav se začal pozvolna měnit od přelomu 19. a 20. století, kdy se začaly objevovat další alternativní druhy pohonu. Byl to především

elektromotor v kolejové městské dopravě a spalovací motor v silniční dopravě, jež byly příznakem renesance silniční dopravy.

Na Jablonecku se modernizace dopravních systémů soustředila do vybudování sítě tramvajových linek, které přepravovaly jak osoby, tak náklad mezi Jabloncem nad Nisou a Rychnovem nad Nisou ale i dalšími obcemi v okolí. Jedním ze zásadních cílů, které si obecní zastupitelstvo Jablonce nad Nisou v polovině 19. století vytýčilo, bylo zlepšení dopravní sítě a komunikace Jablonce s okolními městy a s Prahou. Spojení s blízkými Hodkovicemi nad Mohelkou zprostředkované koňskými spřeženími po jednoduchých cestách již nevyhovovalo zvyšujícímu se obchodnímu ruchu. Obec Hodkovice nad Mohelkou těžila ze své vhodné polohy na důležité silniční tepně z Prahy přes Turnov do Liberce a do Žitavy, která příznivě ovlivňovala hospodářský rozvoj, zatímco Jablonec ležel poněkud stranou významných obchodních cest. Jablonečtí zastupitelé proto usilovali, aby železniční trať z Liberce do Pardubic – tzv. Jihoseveroněmecká spojovací dráha (Südnorddeutsche Verbindungsbahn – S. N. D. V. B.) budovaná v padesátých letech 19. století – procházela právě vratislavickým údolím, kudy by přes Jablonec a Vratislavice nad Nisou směřovala dále do Liberce. Tato snaha však nebyla vyslyšena, jelikož byla zvolena levnější varianta trasy, jež Jablonec nad Nisou velkou oklikou minula. Nejbližší železniční stanice od Jablonce byla vybudována v Rychnově nad Nisou.¹²⁶

I nadále zůstávalo řadu desetiletí pro Jablonec nad Nisou nejdůležitějším způsobem dopravy silniční spojení. Částečně se zlepšilo vybudováním nové silnice do Rychnova a odtud do Hodkovic. Zhotovení této dopravní trasy se ale nad očekávání prodlužovalo. Způsobovaly to zejména náročné terénní úpravy, které stavbu i značně prodražovaly. Žulové kameny získané vytěžením při stavbě této silnice nakonec byly použity právě při stavbě liberecko-pardubické dráhy, což pomohlo ke snížení nákladů na výstavbu silnice. Jinou dopravní stavbou, která zlepšila spojení Jablonce s okolím, byla silnice do Železného Brodu,

¹²⁶ A. Lilie, Der Politischen Bezirk Gablonz, Gablonz a. N. 1895, s. 233.

zprovozněná roku 1861, která také z hospodářského hlediska mimo jiné zlepšila přístup do Liebigových lomů na břidlici a vápenec.¹²⁷

V roce 1888 po dlouhém snažení bylo konečně dobudováno železniční spojení s blízkým Libercem. Následovalo vybudování železniční tratě přes Smržovku do Tanvaldu (roku 1894), která se napojila na již zbudované železniční spojení s Železným Brodem.¹²⁸ Poslední spojnici mezi sklářskými středisky se stala železnice mezi Tanvaldem a Harrachovem. Trať byla postavena v letech 1899–1902 jako důležité spojení průmyslové oblasti Liberecka a Jablonecka se západní oblastí Slezska, jejímž významným střediskem bylo město Hirschberg (dnešní Jelenia Góra). V červnu 1902 byl zahájen provoz v trati Tanvald – Kořenov (něm. Wurzelendorf) jízdou slavnostního vlaku. Současně tímto datem mělo vzniknout spojení až do tehdejšího Hirschbergu.¹²⁹

Zhruba od počátku devadesátých let 19. století se jablonecká městská rada zabývala plány na vybudování kolejové dopravy zřízením elektrických tramvajových tratí. Mělo být vybudováno spojení úzkorozchodné tramvajové tratě mezi zastávkou tehdejší Jihoseveroněmecké spojovací dráhy v Rychnově nad Nisou a Jabloncem nad Nisou. Spojení mělo zprostředkovat dopravu osob i nákladu mezi důležitými obcemi na trase a průmyslovým střediskem Jabloncem nad Nisou. Ačkoliv plány podporovala většina obyvatelstva dotčených obcí, trvalo několik let, než se plán podařilo zrealizovat. Dne 27. listopadu 1895 se konalo setkání komise, která měla schválit trasu spojení a umístění zastávek. Během následujících dvou let se hledala společnost, která by stavbu investovala. Nakonec se jí stala společnost Gesellschaft für elektrische Unternehmungen in Berlin, která byla hlavním akcionářem. Dne 6. září 1898 byly vytvořeny návrhy k založení akciové

¹²⁷ Benda, Geschichte, s. 102.

¹²⁸ Gablonz, Hg. von der Sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper, Bd. 6, Berlin 1930, s. 142-145.

¹²⁹ Propojení sítě rakouských a pruských drah v celé délce 59 km začalo fungovat až od listopadu 1902 osobní dopravou v parní trakci. Nákladní doprava začala být provozována v celé délce trati až v polovině roku 1903 a od té doby se trať stala pro výrazné zkrácení přepravních vzdáleností významnou spojnici pro vývoz textilních výrobků do Pruska, stejně tak dovoz kvalitního hornoslezského uhlí a surovin pro sklárny. Časné započatou elektrifikaci na pruské straně zdržela první světová válka, a tak první elektrický vlak přijel z Pruska do dnešního Kořenova (tehdy část Polubného), coby společné přechodové stanice s čilým osobním i nákladním provozem, 15. 2. 1923. (<http://zubacka.cz/stare/zubacka/historie.htm>).

společnosti spravující stavbu a provoz tramvajové dráhy, Oficiálně byla společnost zřízena dnem 13. června 1899.¹³⁰ Se stavbou se začalo již na jaře 1899, v květnu 1899 byly položeny první metry kolejí a dne 7. února 1900 byl zprovozněn první úsek osobní tramvajové linky. K předání celé tramvajové trati došlo 5. září téhož roku. V provozu bylo tehdy 24 kilometrů tramvajové tratě. Síť tramvajových tras byla v následujících letech dále rozšiřována. V roce 1902 se na tramvajových tratích začal přepravovat náklad a roku 1904 se tramvajové linky používaly také k přepravě poštovních zásilek. Při stavbě tramvajových tratí na Jablonecku bylo nutné překonat množství přírodních překážek. Byly vybudovány v podhorských podmínkách v nadmořské výšce 435 až 600 metrů s poměrně velkými a dlouhými stoupáními i klesáními.

Měnila se také infrastruktura města. Od počátku šedesátých let bylo v Jablonci zavedeno telegrafní spojení. Pro zrychlení zpráv a komunikaci se světem byla roku 1862 v Jablonci zřízena telegrafní stanice. První telefonní linka byla zprovozněna v roce 1890. V té době fungovalo meziměstské spojení s několika centrály na Liberecku a prostřednictvím liberecké centrály bylo udržováno spojení s Prahou a Vídní.¹³¹

Poštovní spojení probíhalo až do poloviny 19. století velmi jednoduše. Listovní styk po dlouhou dobu zajišťoval poštovní úřad v Železném Brodě, odkud se dostavíkem dovážela veškerá korespondence i peněžní zásilky. Poštovní zásilky se vozily rovněž z Hodkovic nad Mohelkou, které ležely na císařské silnici z Prahy do Liberce, odkud byla pošta přivážena nejprve dvakrát týdně později denně koňským povozem. Zboží z Jablonce se naopak muselo převážet koňskými potahy z okolních železničních stanic.¹³² V šedesátých letech se pošta vyřizovala transportem zásilek od železniční tratě Liberec-Pardubice a to buď přes zastávku v Rychnově, nebo železniční stanici

¹³⁰ Gablonz, s. 151.

¹³¹ Lilie, Der politischen, s. 233.

¹³² Archiv Národního technického muzea, Sběrka vzpomínek a rukopisů tzv. Kleplova sbírka (dále jen ANTM, Kleplova sbírka), inv. č. 33, Ludvík Lubas: Z mých vzpomínek na naše horské sklářství.

v Hodkovicích nad Mohelkou nebo Liberci. Moderní poštovní budova byla v Jablonci zřízena v období 1892–1893 a na jejím místě slouží dodnes.¹³³

Jakmile došlo k hospodářskému zotavení z propadu v sedmdesátých letech, řada podnikatelů hledala možnosti nových investic, které se uplatnily převážně v tzv. nových odvětvích – v elektrotechnice, chemii apod. Riedelovské sklárny se zabývaly výrobou skleněných částí lamp a velkého množství druhů lampových stínidel.¹³⁴ Velkým impulzem pro riedelovské sklárny se stala světová výstava v Paříži v roce 1889, kde byl Josef Riedel ml. inspirován matovacím strojem, který byl v Polubenské sklárně následně postaven a patentován. Vyráběly se matované osvětlovací misky, krátkodobě i lustrové žárovky, které do té doby byly dováženy z Francie.¹³⁵

Jiné sklárny zase dodávaly různorodý sortiment technického a chemického laboratorního skla. Požadavky nejrůznějších průmyslových oborů na výrobky ze skla pozitivně ovlivňovaly výrobní sortiment skláren. Současně docházelo k určité centralizaci a ke spojování do větších firem mezi dřívějšími konkurenty i partnery. Propojovaly se vzájemné ekonomické vazby směrem do zahraničí. Další rozvoj výroby se tak ukázal být závislý na ekonomickém vývoji v průmyslově nejrychleji rostoucích státech – na USA a Německu, kam také směřovala velká část vývozu jabloneckého zboží.

Na začátku sedmdesátých let se zásadním způsobem začala měnit celní politika, která směřovala k větší ochraně vnitřního trhu. Důležitým nástrojem byla také novelizace živnostenského řádu a s tím související počátky sociálního zákonodárství. Stát se snažil co nejdůsledněji vytvářet v širším měřítku podmínky, které až doposud byly zakotveny pouze v soukromých smlouvách. Tím se snažil aktivně zasahovat do nejrůznějších složitých hospodářských i společenských vztahů, tak aby

¹³³ Lilie, Der politischen, s. 248–253.

¹³⁴ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.

¹³⁵ AUK, J. Bursa, Tradice sklářství v kulturním životě Jablonecka, s. 45–46 (diplomová práce FF UK, Praha 1993)

system byl korigován zákonnými opatřeními. Došlo tak k určité záměrné regulaci pracovních vztahů zaměstnanců a zaměstnavatelů. Od sedmdesátých let se dělnictvo mohlo sdružovat do politických organizací, které by hájily jejich hospodářské a sociální zájmy. Politická a odborová aktivita zaměstnanců měla vliv na mnohá ustanovení týkající se pracovních a sociálních podmínek.

Na přelomu 19. a 20. století již neexistovalo hospodářské odvětví, které by nebylo poznamenáno industrializačními změnami a nakonec ani sklářská výroba nezůstala těmito změnami nepoznamenána. Nedošlo ani k úplnému přesunu výroby do továrních hal a likvidaci malovýroby. Ta si uchovávala své důležité, i když zřetelně klesající postavení. Její existence závisela na konkurenceschopnosti vůči tovární výrobě a na přizpůsobení se novým podmínkám. Pokud nebylo možné v určitém sektoru levněji a kvalitněji vyrábět hromadně továrním způsobem, mohla si řemeslná malovýroba udržet prostor pro svoji životaschopnost.

Širší rozvoj masové výroby podporoval vznik a růst sektoru obchodu a služeb. V poslední čtvrtině 19. století se začaly vytvářet prvky moderních forem velkoprodeje a exportu. Na Jablonecku se vytvářel systém podnikání charakterizovaný obchodní firmou a zahraničními pobočkami s obchodními zástupci – agenty.¹³⁶ Obchodní firmy se začaly sdružovat do větších celků – syndikátů s cílem vytvářet stálé podmínky pro obchod. Před první světovou válkou vznikl na Jablonecku např. Prodejní syndikát jabloneckého odvětví skleněných kroužků, s. r. o., Jablonec nad Nisou (Verkaufs-Syndicat der Gablonzer Glasringbranche, G. m. b. H, Gablonz an der Neise),¹³⁷ jehož úkolem bylo udržovat prodejní ceny kroužků na zahraničních trzích na co nejlepší úrovni.

Konkrétnější představu o koncentraci výroby a podílu jednotlivých odvětví na hospodářství českých zemí poskytuje sčítání živnostenských podniků z r. 1902. Z uskutečněného sčítání živnostenských závodů, které

¹³⁶ Lilie, Der politschen, s. 199.

¹³⁷ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502.

proběhlo 3. července 1902, byly shromážděny statistické údaje o jednotlivých hospodářských odvětvích monarchie.¹³⁸

Z výsledků vyplynulo, že ve struktuře závodů převažovaly závody se střední a malou velikostí, tzn. do 20 zaměstnanců, ve kterých pracovalo více než polovina z celkového počtu zaměstnaných. Poměrně velká převaha malovýroby vyjadřovala pomalejší tempo rozvoje industrializace v českých zemích než v řadě západoevropských zemí. Pouze některá průmyslová odvětví docílila velkých koncentrací výroby. Bylo to hornictví, hutnictví, ale i některá odvětví strojírenství a potravinářství. Na opačné straně však zůstalo mnoho jiných, jako např. výroba oděvů a obuvi, ale i sklářství, v nichž převažovala řemeslná ruční práce. Existovala rovněž řada oborů, kde se vzájemně doplňovala velkovýroba s malovýrobou. Specifické postavení mezi průmyslovými odvětvími zaujímal textilnictví, které bylo kromě sklářství nejdůležitějším odvětvím průmyslu v celém obvodu liberecké OŽK. Fungovalo v něm již velké množství továren – strojních přádelen a tkalcoven apod. ale zároveň velké množství lidí bylo zaměstnáno domácí výrobou. Velký podíl domácí práce měla rovněž sklářská výroba na Jablonecku. Během 19. století se také prohlubovala diferenciaci jednotlivých ekonomických oblastí, v nichž vznikala i další subcentra. Celkový ráz českých zemí už nebyl určen pouze a nebo převážně přírodními podmínkami, ale stále větší měrou byl určován faktorem industrializace.¹³⁹ Těmito subcentry pak byly často rozvíjející se aglomerace. V severních Čechách se výrazným subcentrem stala aglomerace s měst Liberce a Jablonce nad Nisou.

Mezi jednotlivými historickými českými zeměmi existovaly podstatné rozdíly v podílu jednotlivých průmyslových odvětví i v celkovém zastoupení průmyslové výroby v ekonomice. V roce 1902 bylo na území Čech zaměstnáno v průmyslu a v řemeslech celkem 1 111 402 lidí, přičemž počet obyvatel dosáhl 6 633 237 osob. Z toho

¹³⁸ Zpráva Zemského statistického úřadu království českého, sv. IX. Z výsledků sčítání živnostenských závodů ze dne 3. června 1902 v království českém, Praha 1907.

¹³⁹ Urban, Kapitalismus, s. 87.

vyplývá, že v relativním poměru činil podíl zaměstnanosti osob v průmyslu a řemeslech 16,7 %. Tento podíl byl vyšší než na Moravě (13,5 %) ale nižší než ve Slezsku (23,4 %), což bylo především dáno malou rozlohou a vysokou zaměstnaností obyvatel v rozvíjejícím se hornictví.¹⁴⁰

Velmi podstatné rozdíly panovaly v míře industrializace v jednotlivých obchodních a živnostenských komorách. V Čechách měly rozhodující postavení liberecká a pražská komora, které zhruba při stejné rozloze vykazovaly různé podíly zaměstnanosti v průmyslu a řemeslech. V obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory pracovalo v roce 1902 v průmyslu a řemeslech zhruba půl milionu lidí (494 049), zatímco v obvodu pražské komory pouze něco přes tři sta tisíc lidí (300 163). V relativním úhrnu toto srovnání vypadalo následovně: v liberecké komoře bylo zaměstnáno v průmyslu a řemeslech 24,9 % lidí v pražské komoře 15 %, v chebské 18,5 % a v budějovické pouze 15,5 %. Rozloha liberecké komory při tom zahrnovala zhruba ¼ rozlohy Čech, pro pohon strojů se zde však využívalo asi 45 % sumy výkonu v instalované motorické síle, převážná většina instalovaná v textilním průmyslu.¹⁴¹

Ke dni 3. července 1902, kdy bylo provedeno statistické šetření, bylo zjištěno na území jednotlivých obchodních a živnostenských komor 46 823 osob zaměstnaných sklářskou výrobou.¹⁴² Z této celkové sumy v prvovýrobě pracovala asi 1/3 všech zaměstnaných, zbylé 2/3 byly zaměstnány ve zušlechťovatelských provozech. Počet osob pracujících ve sklářství v jednotlivých obvodech byl jak v absolutním úhrnu, tak v relativním podílu značně rozdílný. Relativně nejnižší počet osob zaměstnaných sklářskou výrobou bylo zjištěno ve Slezsku ale také na Jižní Moravě a v jižních Čechách. Největší část – celkově více než dvě

¹⁴⁰ K. Bednář, *Rozmístění průmyslu v českých zemích na počátku 20. století* (1902), Praha 1970, s. 49.

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² Kirsch, *Historie*, II/1, s. 39.

třetiny všech osob činných ve sklářství – pracovalo ve sklářských provozech na území liberecké OŽK.¹⁴³

Na území českých zemí bylo k datu sčítání zjištěno 110 skláren s hutním provozem.¹⁴⁴ Čtyři závody byly vedené jako podniky mimo provoz. Ve sklářství na území českých zemí v té době pracovalo 14 425 osob, což tvořilo více jak dvoutřetinový (79,2 %) podíl zaměstnanců ve sklářství z celé předlitavské části monarchie. Přímo v Čechách bylo zjištěno 91 skláren, v nichž bylo zaměstnáno 9 742 pracovníků a zbytek připadl na Moravu a Slezsko tj. 19 sklářských hutí a 4 863 zaměstnanců. V průměru připadlo na jeden závod 131 zaměstnanců, ale z toho v Čechách průměrně pouze 107 a na Moravě a ve Slezsku něco přes 246 osob. Tento rozdíl zřejmě souvisí s rozmanitostí hutní prvovýroby a zejména produkční orientací skláren, které dodávaly surovinu pro zušlechťovatelské oblasti v severních a severovýchodních Čechách. Rozvinutý spotřební průmysl na Borskošenovsku a Jablonecku byl uspokojován dodávkami polotovaru především z menších hutí, které produkovaly širokou paletu skleněného polotovaru a mohly pružně reagovat na jednotlivé požadavky zpracovatelů v oblasti, podle momentálních potřeb zákazníků. Velké sklárny se zase specializovaly na hromadnou výrobu užitkového skla, jehož sortiment měl jistou setrvačnost a relativně plynulý odbyt.

Nízký průměrný počet osob zaměstnaných ve sklářských závodech byl zřejmě také ovlivněn statistickou chybou při zpracování dat, což bylo později publikováno.¹⁴⁵ Statistika měla i několik dalších omezení. Z údajů lze jen velmi omezeně zjistit, jak vypadala technická úroveň výroby, jaké bylo vybavení skláren a provozů. Tyto informace byly vyplňovány na základě dotazníků od příslušné obchodní a živnostenské komory. Úplné vyplnění otázek záviselo pouze na ochotě majitelů podniků, zda takové údaje sdělí či nikoliv. Proto je velmi obtížné vytvořit si komplexní

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ Zpráva Zemského statistického úřadu království českého, sv. IX. Z výsledků sčítání živnostenských závodů ze dne 3. června 1902 v království českém, Praha 1907.

¹⁴⁵ Tamtéž.

srovnání technické úrovně celého sklářského odvětví na území českých zemí na přelomu 19. a 20. století.

Ze sčítání lze však vyčíst některé obecné jevy spojené se sklářskou výrobou. Jedním z nich je výrazná nerovnoměrnost v rozmístění sklářské výroby. Důvodem k heterogenitě dislokace sklářství byly především zdroje surovin k její výrobě. Pro sklářství hrály vždy rozhodující roli tzv. energetické suroviny nutné k vytápění sklářských pecí. Sklářství a zejména hutní prvovýroba byla po dlouhá staletí vázána na dříví, kterým se sklářské pece vytápěly. Této závislosti se sklářská výroba zbavila až v průběhu 19. století, kdy se změnily podmínky umožňující vytápět sklářské pece energeticky hodnotnějším palivem – generátorovým plynem z uhlí. Pro sklářství byly rovněž důležité naleziště sklářských písků. Sklářské písky se v určité míře těžily v severních Čechách, v Posázaví, Pošumaví a na jihovýchodní Moravě.¹⁴⁶ Výrazným faktorem pro rozmístění byly sociálně ekonomické činitele zejména ve vztahu na historickou tradici sklářské výroby.

Zpracování sklářských výrobků záviselo jak na funkční prvovýrobě, tak na přírodních podmínkách. V první řadě se jednalo o zušlechťování broušením, rytím a leštěním, které bylo provozováno v oblastech, kde k tomu byly vhodné předpoklady. Byly to oblasti, kde se vyskytovaly vodní toky s dostatečným spádem umožňující pohon brusných stolic. Severní Čechy měly pro sklářskou výrobu velmi dobré předpoklady z hlediska historického vývoje i přírodních podmínek.¹⁴⁷

Velká část sklářské výroby v obvodu liberecké OŽK tvořil systém decentralizované manufaktury závislé na domácí práci velkého počtu lidí. Domáckou výrobu, jakou byla z velké části jablonecká industrie, lze charakterizovat jako formálně samostatnou, ačkoliv byly domácí dělníci silně závislí na svých dodavatelích i odběratelích. Domácká práce byla na

¹⁴⁶ Bednář, Rozmístění, s. 12–13.

¹⁴⁷ Podhorské a horské oblasti mají chladnější podnebí a kratší vegetační dobu. Tyto oblasti jsou také více zalesněné, než kraje v nížinách. Náročnější přírodní podmínky zde neumožňovaly intenzivní zemědělské využití. Podle nadmořské výšky se zhruba o každých 200 m prodlužuje zima o 14 dní a stejně se zkracuje doba vegetace. S rostoucí nadmořskou výškou stoupá i úhrn srážek. Typickou zvláštností je určitá proměnlivost v teplotních a srážkových poměrech v různých letech.

začátku 20. století poměrně rozšířená. Z celkové sumy závodů, které byly zahrnuty do sčítání roku 1907, zhruba 46 procent byly vedeny jako domácí výroba,¹⁴⁸ přičemž v nich pracovalo přibližně 17 procent všech zaměstnaných.

Od osmdesátých let 19. století se s postupující industrializací začaly měnit pracovní a životní podmínky v továrnách ale i v lidských příbytcích. Zejména hygienická opatření a zavádění elektrické energie vytvořilo vhodnější podmínky pracovního prostředí. Sklářský průmysl elektrickou energii začal využívat nejprve k osvětlení později i k pohonu strojního zařízení. Sklářny mohly být, při poměrně dlouhé pracovní době, přirozeněji osvětleny. Elektrická energie měla vliv i na odvěký rytmus denního střídání dne a noci a relativizoval jejich vzájemnou délku, což se projevilo v dynamice výroby.

Díky vyřešení dálkového přenosu elektrické energie i vynálezům a zlepšením ve výrobě elektrické energie mohlo být k elektrické síti připojováno stále více odběratelů. Od osmdesátých let byly stavěny první elektrárny a od přelomu 19. a 20. století byly budovány i tzv. přespolní velkokapacitní elektrárny, od nichž elektrický proud směřoval k více jak 1/3 obyvatelstva českých zemí. V Jablonci nad Nisou v této době byla vybudována elektrárna pro zásobování města elektrickým proudem. Do provozu byla uvedena v roce 1891.

O zavedení elektrické sítě, ale také o zřízení tramvajové tratě (tehdy elektrické dráhy) se velkou měrou přičinil Gustav Hoffman, majitel tkalcovny Karl Hofmann's Söhne. S podporou firmy Gebrüder Mahla a vídeňskou projekční a stavitelskou firmou Kremensky, Maner & Co. Byl vytvořen projekt na výstavbu elektrárny, která by zásobovala tkalcovnu a některé další podniky elektrickým proudem.

V Jablonci – Brandlu v místě nedaleko tkalcovny byla vystavěna elektrárna s jednou vodní turbínou a čtyřmi dynamy vyrábějícími stejnosměrný proud. V době sucha měl tato dynamy pohánět parní stroj. Spotřeba elektrické energie i zájem o zavedení elektrického proudu

¹⁴⁸ Urban, Kapitalismus, s. 87.

stoupaly, proto byla po nějaké době postavena druhá elektrárna přímo v Hofmannově tkalcovně, která zásobovala jak továrnu tak další odběratele. Stavba elektrárny se všemi zařízeními stála tehdy 181 721 zlatých.¹⁴⁹ V roce 1910 byla tato elektrárna za 889 000 korun zakoupena do městského vlastnictví a v té samé době došlo k rozsáhlé přestavbě elektrárny, využívající parní a vodní pohon turbín.¹⁵⁰ Od roku 1911 byly napojeny na elektrickou síť další obce v blízkém okolí Jablonce. Rozvoj elektrické sítě potom pokračoval až do první světové války. Další významný impulz k rozšíření elektrické sítě nastal v období Československé republiky.

Na Jablonecku díky investicím do technické modernizace mohla zařízení využívající ke svému pohonu elektřinu již před první světovou válkou být vážným konkurentem dosud dominujícímu parnímu stroji a vodní energii. Důležitou úlohu v modernizaci sehrálo i šíření informací pomocí telegrafu a telefonu. Na společnost i hospodářství Jablonecka měl vliv tisk s pravidelnými zprávami z domova i ze světa, které se spolu s inzercí, reklamou a informacemi o hospodářství působily na široké skupiny obyvatelstva. Komplex mnoha různorodých činitelů podporoval vznik terciárního sektoru hospodářství, tvořeného obchodem a službami. Vznikalo tak množství velkoobchodních firem, zprostředkovatelských firem, poboček peněžních ústavů – bank spořitelen, záložen, pojišťoven s propojenými vazbami na sklářskou výrobu a ochod.

Tyto změny měly vliv na celkovou úroveň hospodářství na Jablonecku, což se rovněž projevovalo i v sociální sféře, kterou lze charakterizovat zejména velkým přílivem nových pracovních sil.

¹⁴⁹ Gablonz, s. 159-160.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 161.

Sociální aspekty vývoje na Jablonecku

Náročné přírodní podmínky hornaté oblasti s poměrně málo úrodnými půdami a relativně drsným klimatem výrazně ovlivňovaly ekonomickou aktivitu obyvatelstva severních Čech včetně Jablonecka. Omezené životní zdroje nutily obyvatelstvo hledat si obživu v nezemědělské činnosti a staly se jedním z faktorů pro přesun značné části obyvatelstva do vznikajícího industriálního sektoru. Většina obyvatelstva Jablonecka, stejně jak tomu bylo v celém pásu severních Čech, hledala obživu v textilní výrobě a sklářství, doplněné horským zemědělstvím. V severovýchodních Čechách, kde tradice výroby textilu sahá minimálně do 16. století, se vytvořil souvislý pás textilní výroby, ve kterém fungoval systém tzv. rozptýlené manufaktury. Systém, který spočíval na zadávání práce domácími dělníky, fungoval jak v textilní tak sklářské výrobě. Někteří jablonečtí obyvatelé, kteří se živili textilní výrobou, nakupovali přízi od venkovských přadláků, kterým zvláště v zimě, byla tato práce dobrou obživou. Stávali se z nich dodavatelé – faktoři (tzv. Lieferanten). Přízi potom dodávali tkalcům a odebírali podle zakázky zpracovanou látku. Kromě příze, či skleněného zboží jablonečtí dodavatelé často obchodovali s potravinami, které přiváželi z úrodnějšího vnitrozemí Čech – z Turnovska, Mnichovohradecka i odjinud.

V devatenáctém století vznikala v severovýchodních Čechách síť manufaktur a později textilních továren, v nichž byla zaměstnána velká část obyvatelstva. Textilní výroba však neabsorbovala veškeré obyvatelstvo, kterého s růstem populace přibývalo. Jednou z možností obživy proto byla domácí práce v rozptýlené manufaktuře sklářského a bižuterního zboží. Růst počtu osob zaměstnaných v domácí výrobě jabloneckého zboží ovlivňovaly také opakující se krize či stagnace ve výrobě textilního zboží. Fungující domácí výroba různorodého

sortimentu jabloneckého zboží umožnila absorbovat poměrně velké množství nezaměstnaných osob z textilní výroby.

Vliv na utváření celkové ekonomické struktury Jablonecka měly také poměry v širším okolí. Od druhé poloviny 18. století se v sousedním Liberci mohutně rozvíjelo soukenictví. Manufakturní výroba však byla tehdy ovlivňována cechovními regulativy, jež stanovovaly počty soukenických mistrů. Osoby, které se hodlaly pustit do samostatné činnosti, ale byly přitom omezovány pravidly libereckého cechu, se z části přesunuly do blízkého Jablonce nad Nisou, který na počátku 19. století patřil pouze mezi jednu z mnoha horských převážně tkalcovských vesnic, jejichž vznik souvisel se sklářskou kolonizací kraje.

S povolením maloskalské vrchnosti se tehdy do Jablonce přestěhovalo několik soukenických tovaryšů, kteří zde začali úspěšně provozovat svoji živnost. Majitel panství Franz Zacharias Römisch, pod jehož správu tehdejší Jablonec spadal, usiloval o hospodářský rozvoj obcí na svém panství. Jablonečtí řemeslníci a obchodníci proto u něho našli pochopení a podporu při žádosti o získání práv konání výročního trhu a pravidelných týdenních trhů. Tato skutečnost se měla podle tehdejšího mínění projevit v ekonomickém rozvoji obce.¹⁵¹ Žádosti o pořádání pravidelných trhů byly nakonec vyslyšeny a Jablonec nad Nisou byl císařským výnosem z 21. dubna 1808 povýšen na městys s právy výročního trhu a pravidelných týdenních trhů.¹⁵²

Společně se změnou statutu obce došlo ke změnám v její samosprávě. Do okamžiku povýšení Jablonce stál v čele obce vrchní rychtář, kterému podléhali dva rychtáři, z nichž jeden vykonával správu Dolního Jablonce a druhý Horního Jablonce. Kromě nich obecní radu tvořili další čtyři konšelé a dva obecní starší.¹⁵³ Rychtáři vykonávali správu obce s pověřením maloskalské vrchnosti, která je do úřadu jmenovala, ostatní členové rady byli volenými zástupci. Jakmile došlo k povýšení na městys, byla obec rozdělena do čtyř čtvrtí, které

¹⁵¹ C. J. Czoernig, *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, Wien 1829, s. 228.

¹⁵² SOkA Jablonec nad Nisou, fond K. R. Fischer, kart. 11, *Die Markterhebung von Gablonz a. Neise*, s. 67–70.

¹⁵³ Tamtéž.

spravovali tzv. čtvrtřichtáři, jejichž přímým nadřízeným se stal rychtář, stejně jako předtím jmenovaný maloskalskou vrchností.¹⁵⁴ V té době v Jablonci žilo 2 254 osob ve 425 obytných domech živící se převážně textilní výrobou a zušlechťováním skla.¹⁵⁵

Jablonec nad Nisou byl tehdy popsán jako jedno z nejmladších, přesto „nejznamenitějších městysů království, kde rychlý rozkvět a různorodé podnikání Jablonce, který byl před třiceti lety málo známou vesnicí, slibuje vytvořit z Jablonce jedno z nejvýznamnějších průmyslových míst Českého království“¹⁵⁶ Díky vhodným činitelům, které souvisely s postupující protoindustrializací, se mohl relativně rychle rozvíjet.

Na žádost vídeňského Kabinetu pro manufakturní a průmyslovou výrobu vypracoval v polovině roku 1809 Josef Dressler, obchodník z Vrkoslavic u Jablonce nad Nisou, zprávu o sklářské výrobě na Jablonecku,¹⁵⁷ ze které vyplývá, že na panství Malá skála, kam patřil i Jablonec a kde žilo 8 500 obyvatel, bylo v provozu 26 brusíren skla se 100 brusnými stolicemi. Kromě toho na panství pracovali 4 brusiči, 4 malíři skla, 4 pozlacovači, 2 kuliči, 5 řezáčů skla se 14 tovaryši, dále skupina 500 sekáčů perlí s výrobcí lustrových kamenů a také 88 brusičů skleněných kamenů. Na sousedním panství Smržovka žilo v té době 9 500 „duší“. Fungovalo zde 90 brusíren s 250 brusnými stolicemi, při nichž pracovalo 129 brusičů se 151 tovaryši, 71 dalších pomocníků a 69 učedníků. V domácích dílnách svoji práci provozovalo dále 7 malířů skla s 10 tovaryši a 3 řezáči skla s jedním pomocníkem, 600 sekáčů perel a mačkářů perli, k nimž přináleželo asi 900 dalších osob, převážně členů rodin – žen a dětí. Vzhledem k tomu, že sklářství ve spojení s obchodem mělo přispívat k obživě mnoha dalších obyvatel oblasti, měl být tomuto odvětví poskytován vyšší zájem státu. Poukazováno bylo především na

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 45.

¹⁵⁵ Gablonz, s. 36–37.

¹⁵⁶ Urban – Pešatová, Jablonecká, s. 29.

¹⁵⁷ Národní archiv, fond Prezidium Českého gubernia, inv. č. 344, 369–371.

silnou zahraniční konkurenci, nízké výdělky místních obyvatel a nutnost zlepšení celkového stavu výroby.¹⁵⁸

Počet osob zaměstnaných v jablonecké industrii narůstal. Na konci dvacátých let v ní mělo pracovat již kolem 6 tisíc lidí, kteří tak našli zdroj obživy, bez něhož by jen obtížně mohly přežívat.¹⁵⁹ Mzda prý však byla nadmíru nízká, dokonce mohla být sotva kde nižší. Jejich stravou byl pravidelně brambory a chléb.¹⁶⁰

Vedle obyvatel Jablonce nad Nisou se v té době na maloskalském panství věnovalo sklářské výrobě obyvatelstvo dalších 32 vesnic. Rozvoj sklářské a bižuterní výroby způsobil poměrně výrazný nárůst počtu obyvatel Jablonce nad Nisou. Mezi lety 1802–1827 vzrostl jejich počet z 1 976 na 3 126 osob.¹⁶¹ Zušlechtování skleněného zboží se věnovalo ve 125 brusírnách (zvaných Schleifmühle) v údolí Kamenice a Nisy 1 865 osob. Vedle nich tu pracovalo dalších 1 071 sekáčů perlí pracujících na ručních nebo šlapacích brusných strojích, 121 foukačů perel, 38 pozlacovačů, 48 malířů skla a zhruba dalších 600 dělníků, kteří mačkali, sekali, leštili sklo a také 53 pasířů,¹⁶² kteří zasazovali skleněné imitace drahých kamenů do kovového šperku z mosazi, mědi nebo tombaku.¹⁶³

Rozvětvená výroba rozmanitého sortimentu tzv. krátkého zboží, i přes významnou pozici dutého skla, začala postupně nabývat na stále větším významu.¹⁶⁴ Vzhledem k poptávce docházelo k přesunu určité části sklářských výrobců a zušlechtovatelů z oboru dutého skla k výrobě drobného zboží.

V polovině 30. let 19. století byl vydán přehledný nástin současného stavu českého průmyslu, ve kterém bylo zevrubně pojednáno

¹⁵⁸ J. Brožová, Skleněná bižuterie na Jablonecku ve zprávě Josefa Dresslera z roku 1809, *Ars Vitraria* 4, 1973, s. 54–57.

¹⁵⁹ C. J. Czoernig, *Topographisch*, s. 208–209; „...*die ohne diesen Nahrungsweig bei der Unergiebigkeit des hiesigen Feldbaues wahrscheinlich in andere Gegend auszuwandern wären, nachdem die Woll- und Baumwollspinnerei, wodurch die Bewohner, durch die Maschinen fast gänzlich verdrängt worden sind*“.

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ Gablonz, s. 34.

¹⁶² C. J. Czoernig, *Topographisch*, s. 210.

¹⁶³ Tombak - slitina mědi a zinku užívaná k výrobě ozdobných předmětů. Vyznačuje se dobrou chemickou odolností a tvarovatelností.

¹⁶⁴ H. Hallwich, *Reichenberg und Umgebung. Eine Ortsgeschichte mit specieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung, Reichenberg 1872*, s. 113–114.

kromě jiného o českém sklářství, včetně údajů o tzv. „krátkém zboží“ tzn. o skleněné kompozici, perlách, mačkaném a foukaném skle (myšleno skle foukaném nad lampou), jejichž výroba byla provozována na Jablonecku. Těmito odvětvími mělo být zaměstnáno kolem 10 tisíc lidí (zčásti ovšem také jen kvůli vedlejšímu výdělku) a vyrobeno mělo být zboží zhruba za 2 milionu zlatých.¹⁶⁵

Hlavními skupinami byli taviči kompozice, mačkáři, brusíči. K ostatním sklářským dělníkům náleželi foukači a brusíči perel, pozlacovači a výrobci vinutého zboží. Brusíči krystalerie pracovali v širokém počtu brusíren na vodní pohon v okolí Jablonce, Smržovky, Desné, z nichž každá měla 6 – 15 zvláštních dílen, které jejich majitelé pronajímali jednotlivým dělníkům. Vedle toho zde pracovali výrobci vinutých perel, kterých bylo jen na Smržovském panství asi 300, velkou část tvořily ženy a děti, které navlékaly hotové perly na drát nebo na nitě.

Nárůst pracovních sil byl způsoben i stagnací ve zpracování lnu. Osoby dříve zaměstnané v textilnictví absorbovala rozvíjející se jablonecká industrie založená na domácí práci a poskytla jim tak zdroj obživy.¹⁶⁶ Již v roce 1847 nastala v Jizerských horách a okolí nouze, jež se projevila s krizí v obchodu s textilem – jmenovitě lněným zbožím. Obyvatelstvo, jehož obživa ve velké míře spočívala v domácím předení a tkaní, strádalo. Jako nouzová stavba byla proto chápána stavba tzv. krkonošské silnice z Liberce do Trutnova, která na konci čtyřicátých let 19. století propojila několik měst v Jizerských horách a Krkonoších a měla zlepšit jejich dopravní spojení, což se mělo odrazit v hospodářském prospěchu oblasti.¹⁶⁷

Kolem roku 1850 se obchod se skleněným zbožím na Jablonecku díky jablonecké industrii oživil, na začátku padesátých let se však projevíly znovu problémy jak ve prvovýrobě, tak zpracování i

¹⁶⁵ K. J. Kreutzberg, Skizzirte Übersicht des gegenwärtigen Standes und der Leistungen von Böhmens Gewerbs- und Fabriksindustrie in ihren vorzüglichsten Zweigen. Ein Versuch. Prag 1836, s. 25.

¹⁶⁶ SOkA Liberec, Bericht an das k. k. Handelsministerium erstattet von der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg, Reichenberg 1870, s. 6.

¹⁶⁷ SOkA Jablonec nad Nisou, fond K. R. Fischer, kart. 28, Vom Dorf zur Welthandelsstadt.

obchodu.¹⁶⁸ V té době bylo ve sklářské hutní prvovýrobě v obvodu liberecké OŽK zaměstnáno 460 mužů, 71 žen a 67 dětí, s nimiž zde nalezlo „zděláváním nevypracované hmoty znamenitý počet, nejmíň 10 000 rodin“ svou obživu, „ježto zpracováním hrubého skla, co se na huti nadělá“.¹⁶⁹ Do 22 lokalit obvodu liberecké OŽK se také soustředilo několik různých druhů zušlechťování skla v rafinériích. Mezi nimi zaujímalo výraznou pozici broušení, které se uskutečňovalo v 5 750 brusírnách, v nichž pracovalo 9 970 dělníků, kteří vyrobili skleněné zboží v celkové hodnotě 2 607 000 zlatých, jež bylo prodáno z menší části na domácím a z větší části na zahraničním trhu.¹⁷⁰

V druhé polovině padesátých let 19. století sklářství na Jablonecku zažívalo rozvoj, což se odrazilo na počtu zaměstnaných v jablonecké industrii, který přesahoval 12 000 osob.¹⁷¹ Značným způsobem se na rozvoji podílela výroba tzv. krátkého zboží, což se odráželo na počtu mistrů platících daň. Na území jabloneckého okresu roku 1856 svoji živnost s mistrovským oprávněním provozovalo vedle 142 pasířů také 196 brusičů – hladinářů, 38 tavičů slitin, 43 lisařů (mačkářů) skla a slitin, 11 malířů skla a 27 foukačů skleněných perel. Dále se tato prý tato „promyslná ratolest“ provozuje ve 28 místech při 2 570 dílních stolech“, při nichž pracovalo 14 690 dělníků se svými pomocníky a vyrobilo se zboží v hodnotě 2 570 000 zlatých.“ Vyrábělo se různé skleněné zboží s použitím skleněných kamenů a perel, rovněž knoflíky a množství dalších imitací klenot.¹⁷²

¹⁶⁸ Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer zu Reichenberg 1852, Reichenberg 1853, s. 32-35.

¹⁶⁹ J. A. Dunder, Čtení učitele českého jazyka na technických školách o promyslu a industrii v Čechách, Praha 1859, s. 135-143.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ A. Braf, Studien, s. 100.

¹⁷² J. A. Dunder, Čtení, s. 135-143.

Obrázek 14: Jablonec nad Nisou kolem poloviny 19. století

V Jablonci nad Nisou žilo v roce 1850 kolem 4553 obyvatel.¹⁷³ Jejich počet do roku 1857 vzrostl na 5 297 osob. Pravidelně se zde pořádalo šest výročních trhů, což ještě posilovalo jeho postavení jako centra obchodu v oblasti. Trend růstu se ještě více projevil v šedesátých letech, kdy vzrostl počet nově přistěhovavších se osob. Z velké části se u osob směřujících do rozrůstajícího se Jablonce nejednalo o okolní rolnické a dělnické obyvatelstvo z okolních obcí, ale o početnou skupinu obchodníků – židů, kteří již nebyli omezováni starými nařízeními.¹⁷⁴ Ani velká hospodářská krize v letech 1857–1859 neměla na vzestupný trend produkce a rozšíření výrobních sil podstatný dopad. Naopak konjunktura v oboru měla pozitivní vliv na rozšíření spektra bižuterních oborů a pomocných řemesel, jakými byly rozmanité výroby bižuterního náčiní a nástrojů.

V 60. letech 19. století se výrazným způsobem zvýšila poptávka po jabloneckém zboží, ať již po kovové či po skleněné bižuterii. Bylo to způsobeno módními vlivy preferující poměrně rozšířené užívání skleněných perel či skleněných knoflíků. Tehdy bylo výrobou jabloneckého zboží v široké oblasti na severu Čech zaměstnáno zhruba 16 tisíc lidí. Hodnota výroby v krátkém období stoupla z 2,5 milionu zlatých na 4 miliony zlatých a byla nejvyšší ze všech dalších odvětví

¹⁷³ Gablonz, s. 34.

¹⁷⁴ Benda, Geschichte, s. 103.

sklářské výroby v obvodu liberecké OŽK.¹⁷⁵ Zároveň s tím se zdvojnásobil počet samostatných pasířů (mistrů), vedle malířů skla poměrně kvalifikovaných pracovníků. Od roku 1852 stoupl ze 78 na 157 osob v roce 1867, zatímco v roce 1841 jich zde pracovalo pouze 53.¹⁷⁶

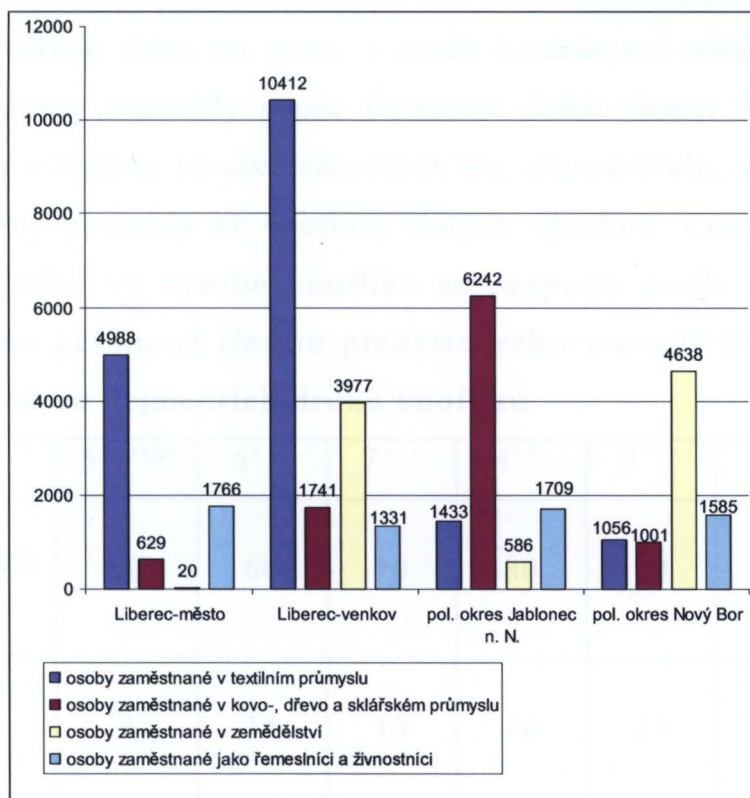
Jablonecké zboží v šedesátých letech 19. století zachvátila velká, takřka horečná konjunktura, která panovala v Rakousku v druhé polovině 60. let a začátkem sedmdesátých let až do vypuknutí velké hospodářské krize roku 1873. Za těchto příznivých okolností stoupala potřeba dalších pracovních sil. Oblast jablonecké výroby se proto rozšiřovala z německých okresů jabloneckého a tanvaldského do okolních okresů s českým obyvatelstvem tzn. do okresů českodubského, turnovského, železnobrodského a jilemnického. Největší nárůst počtu zaměstnaných osob zaznamenala odvětví, ve kterých bylo možné využít práce nekvalifikovaných osob, kde mohli pracovat lidé v pomocných profesích – např. při kompletaci skleněného zboží, navlékání perlí apod. Až na výjimky šlo ve velké většině o vedlejší příležitostné zaměstnání chudšího vesnického obyvatelstva v sousedních více zemědělských oblastech. Jablonec spolu se svým blízkým okolím si snažil uchovat kvalifikovanější práce a tudíž i lépe placené.¹⁷⁷

V roce 1868 se stal Jablonec definitivně sídlem okresního hejtmana. Nový politický okres jablonecký se skládal ze soudních okresů Tanvald a Jablonec. Ze sčítání osob z roku 1869 pracujících v textilním, sklářském průmyslu ve srovnání s počtem osob žijících se zemědělstvím a řemeslem v obvodech Liberec-město, Liberec-venkov, politický okres Jablonec n. N. a politický okres Nový Bor vyplývá několik skutečností. Na Liberecku byla dominantním zaměstnáním textilní výroba, na Jablonecku sklářství, kdežto na Novoborsku bylo nejvíce obyvatel zaměstnáno zemědělstvím.

¹⁷⁵ Klepl, Vznik, s. 15.

¹⁷⁶ Braf, Studien, s. 101.

¹⁷⁷ Tamtéž.

Pramen: J. Kořalka, Dějiny dělnického hnutí na Liberecku, Liberec 1956, s. 64.

Jabloneckou industrii, která se výrazně orientovala na export svého zboží, zasáhla citelně, stejně jako ostatní průmyslová odvětví v Rakousko-Uhersku, krize v sedmdesátých letech 19. století. Zpočátku se zdálo, že jablonecká industrie zasažena nebude. Přetrvávala móda dámských skleněných knoflíků, perel, broží i poptávka po dalším skleněném zboží. Dokonce ještě v roce 1874 se nejvýznamnější firmy z Jablonce, Hodkovic, Lučan shodovaly na tom, že vzhledem k neobvyklému zvýšení cen sekaných perlí (jeden svazek stál 60-65 kr.), by se mělo dalšímu nárůstu v delším časovém horizontu zabránit.¹⁷⁸ Nakonec se však ekonomická stagnace projevila i v tomto odvětví, kdy se odbytové a výrobní problémy rozšířily do vleklé deprese, která trvala až do konce 70. let.

Exportéři ve snaze po zachování odbytu a udržení poptávky nabízeli nízkou cenu svého zboží, což však nebylo dlouhodobě možné

¹⁷⁸ Braf, Studien, s. 103.

udržet bez následků. Tento stav měl vliv na kvalitu zboží, která rovněž klesala. Při stálém tlaku na ceny, v tvrdé konkurenci mezi jednotlivými exportními domy nemohly uspět finančně slabší firmy. Mnoho z těch, které vznikly z boomu konce šedesátých let, zkrachovalo, nejvíce se však negativní vlivy promítly ve skupině malých výrobců. Ceny a také mzdy klesaly, například ve výrobě knoflíků se propadly podle sortimentu na bezmála jednu pětinu až třetinu předkrizového stavu.¹⁷⁹ Nejvyšší pokles byl zaznamenán u nejmenších druhů knoflíků.

druh zboží	5'''' ¹⁸⁰	6''''	7''''	8''''	9''''	10''''	11''''
cena v předkrizovém období (v krejcarech)	50	60	70	80	90	100	130
cena v době nouzového stavu (v krejcarech)	9	11	13	16	21	27	40
pokles na %	18	18	19	20	23	27	31

Pramen: A. Braß, Studien über die nordböhmisches Arbeiterverhältnisse, Prag 1881, s. 104.

Mzda dělníka často nestačila ani na pokrytí vlastních nákladů a nejzákladnější životní potřeby. Závažnost situace měla být o to větší, že se týkala průmyslového odvětví, „ve kterém velká část dělnictva, aby se užívala, nasazuje v pravém slova smyslu život a zdraví.“¹⁸¹

Mzdy sklářských dělníků klesly v průměru o 30–50 %.¹⁸² Dosahovaly průměrně zhruba 6–7 zlatých, někteří sklářští dělníci dostávali podle úředních zpráv dokonce pouze 3–4 zlaté za dva týdny.¹⁸³ Velké množství dělníků se ocitlo bez práce. V důsledku špatné hospodářské situace se někteří skláři rozhodli pro vystěhování. Jen

¹⁷⁹ Braß, Studien, s. 104.

¹⁸⁰ Označení číslem a třemi linkami vyjadřovalo velikostní označení v sortimentu skleněných knoflíků.

¹⁸¹ Klepl, Vznik, s. 23.

¹⁸² Braß, Studien, s. 94.

¹⁸³ G. Horn, Die Geschichte der Glasindustrie und ihrer Arbeiter, Stuttgart 1903, s. 165.

z oblasti Jablonecka se mělo v měsíci únoru 1873 vystěhovat na 130 lidí do Jižní Ameriky.¹⁸⁴

Skláři poměrně dlouho nebyli sdruženi v profesním spolku. Mezníkem v pracovně právních vztazích se stal až koaliční zákon ze dne 7. dubna 1870, který umožňoval sdružování dělnictva a přiznával právo na stávkou. Do této doby byla každá stávka posuzována jako trestní čin a její organizování mohlo být trestáno vězením od 8 dnů až do 3 měsíců.¹⁸⁵ Skláři do té doby zakládali pouze vzájemné podpůrné spolky. Na schválení zákonné normy, která by povolovala sdružování dělnictva za účelem boje za hospodářské zájmy, mělo vliv potlačení Svárovské stávky na Tanvaldsku.

Dne 31. března 1870 došlo ke střelbě do průvodu stávkujících dělníků ve Svárově (stávkovalo jich zde po deset týdnů několik tisíc). Šest stávkujících a demonstrujících dělníků bylo zastřeleno, mnoho dalších bylo zraněno. Svárovská stávka a její následky měly jistě vliv na obyvatelstvo celého jabloneckého regionu a také na zaměstnance ve sklářské výrobě i domácí výrobce. Jednou z prvních akcí dělnictva byl společný česko-německý tábor lidu konaný v Liberci 7. srpna 1870 spojený s pochodem na hřbet Ještědu. Akce, která se konala s požadavkem všeobecného volebního řádu, se mělo zúčastnit zhruba 30 000 lidí.¹⁸⁶ V červenci 1871 proběhl na sklářské huti v Novém Světě jeden z prvních protestů, kdy se skláři bouřili proti zhoršení pracovních podmínek a snižování svých mezd. V roce 1875 následovala vlna stávek jak v textilním průmyslu, tak ve sklářství, kdy se dělníci snažili apelovat na řešení své tíživé ekonomické situace.¹⁸⁷ Stávkovalo se např. v brusírnách Josefa Umanna v Potočné a Johanna Grossmana v Desné.

S cílem zajistit obživu nezaměstnaným v oblasti byla jako nouzová stavba mezi lety 1874–1875 budována železniční trať ze Železného Brodu do Tanvaldu, která měla zlepšit dopravní spojení Tanvaldska a

¹⁸⁴ SOkA Liberec, Reichenberger Zeitung, ze dne 21. 2. 1873.

¹⁸⁵ Čapka, Dějiny, s. 529.

¹⁸⁶ J. Kořalka, Dějiny dělnického hnutí na Liberecku, Liberec 1956, s. 200–203.

¹⁸⁷ S. Urban, Kapitoly z dějin revolučního dělnického hnutí na Jablonecku, Turnov 1976, s. 10–13.

Železnobrodská napojením podhůří Jizerských hor na železnici z Liberce do Pardubic (tzv. Jiho-severoněmeckou spojovací dráhu).

Enormně nízké ceny jabloneckého zboží, kterými se exportéři snažili udržet odbyt, spolu s tlakem na výši vstupních nákladů vedly k zhoršení kvality zboží, což ještě zhoršovalo daný stav. Vznikalo tím nebezpečí, že jablonecké zboží bude trvale ztrácet trhy, což se mohlo odrazit v dalším zhoršení sociální situace zaměstnaných.

Na jaře 1876 se tento stav v plné míře projevil. Exportéři a dodavatelé byli nuceni v zájmu zachování stability odvětví a sociálních podmínek výrobců přijmout dohodu o tarifních cenách u běžných druhů knoflíků, které byly v době před krizí jedním z nejdůležitějších artiklů na trhu. V dubnu roku 1876 Před konáním lipského veletrhu se za účasti liberecké OŽK dohodlo se 67 exportérů se zástupci dodavatelů a výrobců na cenách knoflíků a způsobech placení.¹⁸⁸ Nemělo docházet nákupu zboží pod nejnižší stanovenou cenu. K této dohodě později přistoupili i exportéři, faktoři a výrobci mačkaných perel. Tím se podařilo situaci částečně řešit. Zároveň proběhla jednání o ochraně vzorů.

Aby se zabránilo nekorektnosti mezi zadavateli a výrobcí, nařídil jablonecký okresní hejtman Wražda ve spolupráci s vedením obchodní a živnostenské komory v Liberci několik zásadních opatření pro odměňování za provedenou práci. Jako pravidelný výplatní den byl stanoven pátek pro zboží dodané exportérům do středy večer ve stejném týdnu.¹⁸⁹ Bylo také zakázáno placení mzdy ve formě výplatních poukázek na zboží místo peněžních prostředků. Tzv. Anweisungssystem se totiž na Jablonecku ve vztazích mezi zadavateli a dělníky rozsáhlým způsobem rozmohl.¹⁹⁰

V roce 1876 se v důsledku neuspokojivého stavu v odvětví sešli jablonečtí pasíři, aby se dohodli na vytvoření sdružení k vzájemné ochraně vzorů. Stát se členy této dohody však mohli pouze mistři, kteří

¹⁸⁸ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 501.

¹⁸⁹ Benda, Geschichte, s. 311.

¹⁹⁰ Klepl, Vznik, s. 23.

platili výdělkovou daň. Tovaryši byli z této ochrany vyloučeni a byli nuceni zpravidla postoupit náměty svým mistrům. Účinnost tohoto sdružení však bylo jen částečná, jelikož vše fungovalo na dobrovolném základě a stejně jako u sklářů takřka bez výkonné pravomoci.

V době tzv. nouzového stavu žádal okresní hejtman baron Wražda od sněmu podporu ve výši 93 338 zlatých. Po četných žádostech a intervencích se podařilo, za účelem odstranění nejtěžších problémů, schválit pro severočeské politické okresy Liberec, Jablonec a Frýdlant obnos ve výši 50 000 zlatých.¹⁹¹ I přesto se nepodařil ekonomický stav zcela zlepšit.

V roce 1888 se situace opět zkomplikovala. Stávkovali domácí výrobci perel z mnoha obcí Jablonecka a především z okolí Albrechtic. Proběhlo několik jednání mezi stávkujícími dělníky a jejich zaměstnavateli a dodavateli. Dne 15. srpna 1888 se uskutečnilo jednání mezi domácími výrobci perel, dodavateli, exportéry za účasti zástupce liberecké OŽK a městského zastupitelstva obce Albrechtic.¹⁹² V té době se na Jablonecku výrobou perel živilo kolem 30 000 tisíc osob. Jejich výdělky klesly zhruba na desetinu z předkrizového období. Po odečtení nákladů spojených s výrobou zůstávala domácím výrobcům mzda v hodnotě 1,80 zlatého za šest pracovních dnů. Tento výdělek nepostačoval k pokrytí ani základních potřeb, proto se výrobci rozhodli k důrazným protestům. Jednání se týkala výše tarifů a cen zboží. Uvažovalo se s založením sdružení výrobců skleněných perel.

I nadále však nedošlo k trvalému zlepšení. Za přítomnosti okresního hejtmana proto byla svolána anketa, které se zúčastnili starostové obcí, zástupci exportérů, dodavatelů a výrobců. Jedním ze zúčastněných byl také smržovský lékař Iwan Weiskopf, který se věnoval ve své praxi ošetřování zdejšího obyvatelstva. Zaobíral se pracovními a zdravotními podmínkami sklářů. Ve svém sdělení konstatoval, že strava dělníků, je „nedostatečná množstvím a téměř bezcenná výživnou

¹⁹¹ Horn, Die Geschichte, s. 171.

¹⁹² SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 501.

hodnotou. Špatné oděvy... a nezdravé byty jsou příčinou nemocí, chorob a smrti.“¹⁹³ Někteří velcí výrobci a zušlechťovatelé jabloneckého zboží se rozhodli zlepšit pracovní podmínky dělníků ve svých provozech zaváděním lepšího osvětlení a větrání dílen. Někde se dokonce zřizovali jesle pro zaměstnance.¹⁹⁴

Na situaci odvětví se měly podílet nedostatky a nešvary v obchodu s jabloneckým zbožím. Ve svazcích bylo často dodáváno menší množství, než bylo deklarováno, což zákazníky odrazovalo. Zprávy rakouských zastupitelství v zahraničí (např. z Bombaje) informovaly, že byly odběratelům „předkládány opravdu pěkné vzorky, ale bylo dodáváno zboží mnohem horší,... špatnými dodávkami po několik let byli odrazeni importéři i samotní spotřebitelé.“¹⁹⁵

Rozvoj jabloneckého průmyslu byl spojen také s dětskou prací. Na konci osmdesátých let 19. století bylo podle údajů liberecké OŽK zaměstnáno v oboru jablonecké industrie 12 593 osob. Z celkového počtu zaměstnaných tvořili 49,5 % dospělí muži, 35,5 % dospělé ženy a 15 % děti.¹⁹⁶ Často sedmileté děti pomáhaly po příchodu ze školy svým rodičům. Mnoho dětí z Jablonecka opouštělo školu po čtyřech letech docházky, aby pomáhaly své rodině v práci. V rodinách sklářských dělníků bylo poměrně dost dětí – jak vzpomínají pamětníci – „bylo nás 7 sourozenců a bydleli jsme v dolní Smržovce. Bratr byl zaměstnán jako brusič skla v „Buschmühle“, část osady Chudeřín (Bettelgrund). Přinášel si domů práci, a to stříhání knoflíků. Velkými nůžkami byl skleněný knoflík zbavován úlomků na okraji. Při tomto okrajování vznikal nejen skelný prach, ale odletovaly přitom okolo i skelné úlomky. Tuto práci obstarávala vedle svých domácích povinností také matka. Když jsem přišel ze školy domů – tenkrát mi bylo 7 let – byl už také pro mě připraven na odpoledne úkol, který musel být splněn. Ale nedostali jsme vždy dostatek knoflíků ke stříhání a tak jsme přijali domácí práci u

¹⁹³ Horn, Die Geschichte, s. 169.

¹⁹⁴ Lilie, Der politischen, s. 214.

¹⁹⁵ AMSB, Kubálek, Ekonomické s. 219.

¹⁹⁶ SOKA Liberec, Bericht der Handels- und Gewerbekammer zu Reichenberg für Jahre 1887, Reichenberg 1888, s. 387–389.

výrobce kalot.“¹⁹⁷ Tyto malé kameny byly součástí mnoha druhů ozdob.
¹⁹⁸ Práce spočívala v tom, že se provlékaly drátěná ouška u dírkovaných kovových destiček. Kovová ouška upevněná do malého svěráku byla nakonec na obou koncích ohnuta, tak aby držela pohromadě s destičkou. Mačkář skla (něm. Glasdrucker) je pak vtisknul do skleněného knoflíku. Předměty byly poměrně drobné, proto se k práci „zvláště“ hodily malé konečky prstů“ dětí, které časem získávaly ve zhotovování různého drobného znamenitou zručnost.¹⁹⁹

Jablonec ležel v blízkosti českoněmecké jazykové hranice. Tato skutečnost se odrážela i v některých okolnostech. Do Jablonce během letních měsíců přicházelo množství sezónních stavebních dělníků a řemeslníků z českého vnitrozemí. Národnostní problematika se objevovala také v jabloneckých novinách. Např. 23. ledna 1898 Gablonzer Zeitung informovaly o zvýšeném přílivu českých služebných a pomocných sil do Jablonce.²⁰⁰ Velmi významným byl i tzv. handl, což byla dlouhodobá výměna dětí mezi českými a německými rodinami. Tato výměna byla uskutečňována s cílem naučit se druhý jazyk a získat v něm praxi.²⁰¹ Již na začátku sedmdesátých let byla v Jablonci založena Česká beseda, která měla místní české obyvatelstvo podporovat v pěstování rodného jazyka, v udržování národních zvyků a kultury. Tento spolek v roce 1870 zakládalo 27 členů.²⁰²

I přes obecně prezentované hospodářské potíže, došlo během druhé poloviny osmdesátých let k rozvoji Jablonce nad Nisou, k dalšímu růstu obce. Mezi lety 1880 až 1887 bylo vybudováno 282 nových domů a počet obyvatel vzrostl o 3 105 osob.²⁰³ V roce 1880 žilo na Jablonecku

¹⁹⁷ ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 213, Emil Schöller, Kinderarbeit.

¹⁹⁸ Kaloty (nebo také kaluty) – malé kameny kamínky většinou z černého skla, které měly na spodku drobný mosazný plíšek nazývaný „calotte“. Vyráběly se z nich na Tanvaldsku, ve Smržovce a Nové Vsi efektní ozdoby na dámské klobouky (něm. Hutschmuck). Mosazný plíšek na spodku sloužil k tomu, aby mohl být skleněný kamínek přilepován na drát a seskupením různých komínků do různých tvarů byly vytvářeny pestré ornamenty a obrazce.

¹⁹⁹ ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 213, Emil Schöller, Kinderarbeit.

²⁰⁰ SOKA Jablonec n. N., Gablonzer Zeitung ze dne 2. 2. 1898, s. 16.

²⁰¹ Lilie, Der politischen, s. 136.

²⁰² Tamtéž, 220–221.

²⁰³ Gablonz, 1930, s. 42.

58 027 obyvatel. Do roku 1890 stoupl tento počet o 13 168 osob na 71 195 obyvatel, což znamená, že počet obyvatel za jedno desetiletí narostl o 22,7 %. Tento nárůst patřil tehdy k největším v Čechách.²⁰⁴ Z tohoto přírůstku připadalo 9 251 na osoby přistěhovalé (15,9 %), zatímco přirozený přírůstek činil pouhých 3 917 osob (6,8 %). V tehdejší Jablonci žilo v onom období 14 653 osob. Nejvíce příchozích bylo z okolních německých okresů. Další nově přistěhovalí pocházeli z okolních českých oblastí.

Věková struktura obyvatelstva na Jablonecku v roce 1890 byla následující: skupinu v předproduktivním věku do 14 let tvořilo 21 592 osob (30,3 %), v produktivním věku od 14 – 60 let bylo 45 006 osob (63,2 %) a v poproduktivním věku nad 60 let bylo 4 597 osob (6,5 %). Z toho vyplývá, že největší skupina, téměř 2/3 obyvatelstva, byla v produktivním věku.

Z počtu 26 000 úředně evidovaných zaměstnaných osob v roce 1890 na Jablonecku se polovina přihlásila do skupiny zaměstnaných ve sklářském průmyslu. Podle údajů dalších statistik však mohlo několik tisíc dělníků pracovat jen příležitostně případně neohlášeně, čímž jejich počet mohl dosáhnout sumy 20 000, k čemuž je nutno připočíst zhruba 5 000 dělníků v okolních okresech.²⁰⁵

V roce 1895 bylo v jabloneckém a libereckém politickém okrese zaměstnáno výrobou tzv. krátkého zboží 17 748 osob ve 4 364 provozech. Více jak polovina osob (56,4 %) pracovala v domácí práci. Podíl domácích dílen činil 81,3 % z celkového počtu provozů. Ve velkých podnicích pracovalo pouze 8,8 % zaměstnaných a podíl na celkovém počtu provozů činil pouhých 1,2 %. Ve zbylé části středně velkých podniků (17,5 %) pracovala zhruba třetina dělníků (34,8 %). V okolních českých okresech pak bylo ještě zaměstnáno dalších cca 6 tisíc osob.²⁰⁶ V roce 1897 evidovala liberecká obchodní a živnostenská komora 2551 úředně ohlášených výrobních živností a platících daně a

²⁰⁴ von Tayenthal, Gablonzer, s. 5.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 6.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 6–7.

zaměřených na sklářskou výrobu. V německém jabloneckém okrese jich bylo 1599 a v sousedním tanvaldském 441, v českém železnobrodském okrese 54, následoval liberecký (42), turnovský (37), okres Vysoké nad Jizerou (30), Frýdlant (22), Jilemnice (13) a Rokytnice (13).

Domáctí dělníci pracovali za nízkou mzdou pro své dodavatele také díky tomu, že pokryli velkou část obživy z drobných hospodářství. Tlak na vyšší mzdy nebyl zdaleka tak veliký jako u továrních dělníků odkázaných pouze na mzdou. Přesto je zajímavé, že míra zúročení lidské práce a tím i finanční hodnota jabloneckého zboží byla značně vysoká. Hodnota suroviny z celkové hodnoty zboží činila kolem 6 %.²⁰⁷ Díky vysoké přidané hodnotě se zisky pohybovaly poměrně vysoko, což umožnilo akumulovat kapitál a vytvářet silnější obchodní firmy.

Z hlediska mzdových poměrů nejnižší denní výdělků dostávali mačkáři kamínků do prstenů (12–35 kr.), následovali foukači vinutých perel (23–42 kr.), brusiči perel (25–60 kr.), navlékačka si vydělala až 30–40 kr.

Životní náklady v německých okresech byly zpravidla vyšší než v českém vnitrozemí, což se mimo jiné projevovalo v složitém konkurenčním boji a také v určité nevraživosti. Roční nájem jedné obytné místnosti s kuchyní stál podle podmínek 40–80 zl., přičemž většina domáckých dělníků (hlavně v německých okresech) žila v nájmu. Pouze v převážně českých oblastech vlastnili domáctí dělníci vlastní nemovitosti – dílny. Z pohledu na konkrétní rodinu jsou např. známy účty a rozpočet rodiny ze Smržovky, ve které rodiče s jednou dospělou dcerou pracovali jako sklářští dělníci. Roční příjem do rodiny byl u muže 208 zl. u ženy 124 zl. a 80 kr. a příspěvek do rodinného rozpočtu od dcery, která si skládala na věno, činil 104 zl. Suma příjmů tak činila 436 zl. a 80 kr. celkové roční životní náklady u této rodiny činily 399 zl. Vydělané peníze, pokud rodina žila nenáročně, byly zpravidla uloženy do spořitelny. Takováto rodina byla považována za rodinu se slušným

²⁰⁷ Klepl, Vznik, s. 15.

standardem. V některých případech se ale nepodařilo uspořit takřka nic.²⁰⁸

V porovnání s textilním průmyslem byli sklářští dělníci lépe placenou pracovní silou. Znalec severočeských sociálních poměrů, národohospodář Albín Bráf, popsal ve své práci nejdůležitější momenty, které vedly k růstu textilní výroby i ostatních odvětví průmyslu v severních Čechách. Domníval se, že „Kdekoli byla zřízena továrna v celém ohromném prostoru od Smrčín až ke Sněžce, našel podnikatel z jeho hlediska velmi cenné faktory: obyvatelstvo, které bylo zvyklé pracovat za nepatrnou mzdu od rána do noci a kromě toho zakořeněný zvyk, že se na práci podílela celá rodina včetně dětí od nejútlejšího věku“.²⁰⁹

Velkým problémem pro domácí výrobce se stalo zavádění strojů do sklářské výroby, které ohrožovalo cenu jejich práce. Již roku 1887 zavedla firma Josef Riedel sekací stroje pro výrobu sekanice, následkem čehož se snížila cena o 50 %. Došlo tím k vyřazení benátské konkurence, ale mělo to nevídaný vliv na sociální poměry na Jablonecku, jelikož rapidně klesly mzdové příjmy domácích sekáčů skla. Stroje firmy Riedel nebyly ještě zdaleka dokonalé, aby se na nich vyrábělo vysoce kvalitní zboží, ruční práce si proto ještě zachovávala určité postavení. V roce 1888 firma Ludwig Breit v Lučanech nechala za pomoci odborného mechanika Wilhelma Kalfuse nainstalovat nový typ strojů určených pro sekání skleněného zboží, které potom mělo být dále zušlechťováno. Zřízení strojní výroby v Lučanech zapůsobilo na trh se sekanými perličkami a jejich cena se výrazně propadla. Dělníci se ocitli v tísnivé situaci. Velká část přišla o práci, svůj hněv proto obrátili proti strojní výrobě, ztělesněné dílnou firmy Breit v Lučanech. Plat domácího dělníka během krátké doby klesl z 30 na 8–4 krejcarů za 1000 tuctů a denní výtěžek klesl na úroveň dvaceti krejcarů.²¹⁰ Firma Ludwig Breit si vytvořila dominantní postavení ve výrobě sekaného skleněného zboží a

²⁰⁸ von Tayenthal, Gablonzer, s. 34–35.

²⁰⁹ A. Bráf, Studien, s. 135.

²¹⁰ A. Korál, Domácká práce v československém sklářství, Sklářské rozhledy 1924, 4, s. 42.

dodávala polotovary mnoha odběratelům. Kvůli likvidaci ceny se však stala terčem kritiky a hněvu nezaměstnaných domácích sekáčů perlií.

Dne 28. ledna 1890 se sešli dělníci z českých a německých obcí, aby se dohodli na postupu. Následující den 29. ledna 1890 se vydal dav dělníků směrem přes obce Hut', Šumburk, Černou Studnici do Nové Vsi. K davu se připojovali další nespokojení, takže do Nové Vsi mělo dorazit shromáždění asi devíti stovek lidí. V Nové Vsi se masa dělníků vrhla na dílnu Heinricha Wankeho. Bylo mu zničeno zboží a prohledána dílna, kde se měly nacházet sekací stroje. Ty však nebyly nalezeny. Potom se dělníci dali na pochod přes Smržovku do Horních Lučan k továrně firmy Breit. Vnikli tam do budovy, kterou hlídali pouze tři četníci a vrhli se na stroje osazené v dílnách. Holemi a nářadím rozbili všech šestnáct sekacích strojů a zlikvidovali vyrobené zboží připravené k expedici. Následně se dav obrátil proti domu majitele Ludwiga Breita. Starosta Lučan však neváhal a podal zprávu o krizové situaci okresnímu hejtmanství v Jablonci, odkud bylo do Lučan vysláno četnictvo, které mělo zabránit nepokojům. Při zákroku četníků byl smrtelně raněn Josef Kafka ze Zásady a František Baldus z Jistebka, kteří svému poranění podlehl.

Aby se situace zklidnila, přikročilo se k vyjednávání. Ludwig Breit tehdy přislíbil, že nebude vyrábět nové sekací stroje a bude udržovat strojní výrobu jen v takové výši, jež by zajistila obživu také domácím sekáčům skleněných perlií. Mezitím dorazilo na popud hejtmanství pozvané vojsko, které mělo kontrolovat situaci a zamezit dalším excesům. Dne 5. února 1890 se na Jablonecko vydal k jednání o vyřešení tohoto nouzového stavu tehdejší místodržící hrabě Thun, za jehož přítomnosti byly vyšetřovány příčiny nepokojů a hledána řešení, které by příští nepokoje měla odvrátit. Ke zmírnění bídy byly konány sbírky, při nichž se podařilo shromáždit prostředky ve výši 125 021 zlatých,

z kterých 13 964 zlatých obdržely zastupitelstva českých obcí, aby zaopatřily ty nejvíce sociálně postižené dělníky.²¹¹

Přes stávkou dělníků uskutečněnou v roce 1890, při které dělníci násilím rozbili sekací stroje v Lučanech, se výroba mechanicky sekaných perlí ujala a rozšiřovala. Domácká ruční výroba nemohla strojním postupům nadále výrazně konkurovat. V devadesátých letech 19. století již v sekání perlí výrazně převládl tovární způsob strojové výroby, což způsobilo mimořádné snížení ceny sekanic. Pouze určité malé množství tohoto zboží pocházelo od domáckých sekáčů z Držkova, Bozkova v politickém okrese Semily, kteří ještě pracovali tradičním způsobem, pro něž tato práce byla formou přivýdělku.

Domáckým dělníkům bylo ve větší míře zadáváno broušení a navlékání perlí. Z důvodů celkového poklesu cen sekaných perlí se práce v tomto oboru stále více přesunovala směrem do oblastí s nižšími mzdovými nároky – z obcí v blízkosti Jablonce nad Nisou na hranice a vně tohoto politického okresu. Broušení sekanic na přelomu devatenáctého a dvacátého století bylo provozováno převážně v semilském politickém okrese v obcích Plavy, Bozkov, Příkrý, Chuchelna, Železný Brod, ale také ve vzdálenějším Turnovsku. V těchto obcích sídlila naprostá většina brusičů šmelce, kteří dodávali své zboží dodavatelům z Jablonce a Smržovky.

Po dodání byly perle znovu zváženy, a když brusič odevzdal méně než bylo deklarováno, musel chybějící část doplatit (za každý kilogram zhruba 26 krejcarů). Mzda na přelomu století činila za 1 000 tuctů od 3 ½ do 4 krejcarů. Pokud byla práce správně provedena, obdržel brusič od líferanta svoji mzdu a celá mzda mu byla vyplacena v hotovosti. Ve srážce z celkové sumy se eventuálně objevila položka za mosazný drát. Někdy došlo také ke srážce za relativně horší práci (½ krejcaru za 1 000 tuctů), většinou však byl brusič napomenut. Jestliže neuposlechl,

²¹¹ Tamtéž.

neobdržel již další zakázku. Zboží se dodávalo obvykle po všechny dny s výjimkou neděle.²¹²

Broušením perlí byli zaměstnáni dospělí dělníci obou pohlaví, většinou však muži. Na přelomu 19. a 20. století bylo konstatováno, že jejich hospodářská situace byla bezúspěšná. Jejich mzdy, které dosahovaly dříve 20 krejcarů za 1000 tuctů, rapidně poklesly na 3 ½ krejcaru za stejné množství.²¹³

Denně vybrousil brusič zhruba 100 000 tuctů perlí, přičemž nejnižší denní režie za pronájem brusné stolice v parní brusírně činila nejméně 2 zlaté 85 krejcarů. Z denního výdělku mu tak zůstalo pouze od 60 do 65 krejcarů. Kromě toho panovala obtížná situace v důsledku nadvýroby perlí, kvůli níž byl nedostatek práce. Brusiči proto v týdnu zřídka kdy dostali práci na více jak tři dny v týdnu. Stále častěji se vyskytovaly periodické odstávky, kdy se dokonce po celý týden nevyskytla žádná práce. Mnoho času brusiči strávili získáváním hledáním zakázky, jejím převzetím a odevzdáváním. Kvůli těmto okolnostem brusiči perlí hledali možnost obživy v jiných odvětvích, jakmile se taková možnost naskytla, tak ji zpravidla využili.

Vzhledem k vlastníkům brusírny byli brusiči ve volném vztahu. Vypovězení nájemní smlouvy neexistovalo, jelikož brusič platil režii za využití brusné síly za konkrétní dny, po které v brusírně pracoval. Špatné obchodní poměry se často odrážely ve špatné ekonomické situaci vlastníka brusírny, neboť režie při parním provozu nepoměrně vzrostla a zisk poklesl, jestliže pracovalo pouze několik málo brusičů a brusné stolice tak nebyly patřičně obsazeny. Při velmi špatné situaci majitel brusírny celý provoz dílny zastavil. V brusírnách na vodní pohon mohla zase najednou pracovat pouze třetina dělníků, neboť spotřeba výkonu při stejném broušení se čtyřmi dráty byl poměrně vysoký. Kvůli tomu nájemní vlastníků brusíren byly nízké a někdy nemusely pokrýt ani provozní režii. Toto mělo další důsledky v tom, že na údržbu brusíren

²¹² SOKA Liberec, Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1900, s. 61.

²¹³ Tamtéž.

plynuly nízké nebo vůbec žádné prostředky. Proto některé pustly nebo se dostaly do špatného až havarijního stavu.²¹⁴

Pracovní doba v parních brusírnách byla poměrně pravidelná. Trvala od osmi ráno do osmé večer s hodinovou polední paузou na oběd a jednou odpolední půlhodinovou přestávkou na svačinu. V brusírnách na vodní pohon se pracovalo nepravidelně, při malém vodním stavu nejvýše jednu hodinu denně, nebo pracovala polovina brusičů přes den a polovina brusičů přes noc. Příspěvky pojištění v případě úrazu platil vlastník brusírny. Pro případ nemoci nebyli brusiči pojištěni.

Vybroušené perle levnějších druhů byly leštěny v ohni. Leštění prováděli leštiči buď v pecích v dílnách líferantů nebo ve vlastních prostorách leštičů. Jeden leštič, který pracoval zpravidla pro více různých líferantů, obdržel určité množství naváženého zboží a po vyleštění jej odevzdával zpět navážené. Za jeden kilogram se platilo leštiči v průměru 3 ½ krejcaru až 4 krejcarů. Při desetihodinové pracovní době vyleštil jeden dělník přibližně 70 až 80 kg perlí. Z částky odměny, ze které se mu odečítala reжіe (palivo, talíře, náradí atd.), mu zůstávalo v průměru mzda ve výši od jednoho zlatého třiceti krejcarů do jednoho zlatého padesáti krejcarů. Srážky ze mzdy se nevyskytovaly. Kvůli špatné obchodní situaci byli leštiči nepravidelně zaměstnáni a častokrát pracovali pouze jeden den v týdnu.²¹⁵ Po zbylou část týdne si hledali obživu v příležitostných zaměstnáních ať již v jiných domácích či průmyslových profesích nebo v podhorském zemědělství, v lese apod.

Podstatná část broušených a leštěných perlí byla různým způsobem dekorována. Dekorování sekaných perel nebylo zpravidla domácíou prací, jak tomu bylo u jiných druhů výroby, provádělo se v dekorátérských dílnách líferantů. Naproti tomu navlékání leštěných a dekorovaných perlí se prováděli výhradně domácí dělníci a především jejich ženy a děti. Některé děti pomáhaly navlékat již od věku pěti let.²¹⁶

²¹⁴ Tamtéž.

²¹⁵ Tamtéž.

²¹⁶ Tamtéž.

Navlékání dekorovaných perlí pro exportéry ve velkém zprostředkovávali tzv. faktoři, kteří práci rozdělávali zakázky mezi jednotlivé navlékače. Kromě toho někteří navlékači pracovali přímo pro obchodníky. Na přelomu 19. a 20. století se navlékání rozšířilo do rozlehlé oblasti, zejména do obcí s česky mluvícím obyvatelstvem jako např. Tříč, Nová Ves, Paseky nad Jizerou či Sklenařice a mnoha dalších.

Domáctí dělníci si obvykle museli sami převzít práci u faktora.²¹⁷ Obdrželi perle na váhu a také nitě k navlékání, které si nejdříve museli připravit na patřičnou délku. Navlékání si vyžadovalo dobrou zručnost. Schopní navlékači pracovali obvykle s více jak deseti jehlami. Navlečené perle byly potom svázány do svazku po 3 000 tuctech. Za tento svazek na přelomu století obdržel navlékač 2 ¼ až 2 ½ krejcaru. Výdělky navlékačů byly poměrně nízké. Při pilné práci mohla jedna osoba za den při pracovní době asi o čtrnácti až šestnácti hodinách navléknout deset svazků, za což bylo možné si vydělat 22 až 25 krejcarů.

Také navlékání zdobených perel prováděno a organizováno domácími dělníky, jimž se říkalo „nákladníci“. Zprostředkovávali navlékání perel na Smržovce, Nové Vsi, Černé studnici, Šumberku, Huti, Jistebsku, Zásadě a širokém okolí. Výrobci případně dodavatelé byli ve spojení se třemi až čtyřmi nákladníky, který každý opět zaměstnával 10 až 40 domácích dělníků – navlékačů. Kromě toho někteří obchodníci udržovaly přímé styky s navlékači. Největší nákladníci dostávali zboží na váhu v množství metrických centů. Domáckým dělníkům byly perle naváženy na kilogramy a byl jim určen druh, délka nití ve svazku. Navlékání zdobených perlí bylo buď za jeden kilogram, nebo za svazek. Potřebné nitě si musel každý navlékač kupovat sám.

Svazek sestával z deseti mašlí a jedna mašle byla tvořena třemi svazečky po 1200 kusech perlí, takže jeden svazek obsahoval 36 000 kusů nebo 3000 tuctů perlí. Také tyto perle navlékaly převážně ženy a děti. Za jeden svazek bylo vypláceno podle délky pět až sedm krejcarů a za jeden kilogram 14 krejcarů. Navlékač, který průměrně pracoval 16

²¹⁷ Tamtéž, s. 62.

hodin denně si vydělal 40 až 60 krejcarů denně. Nitě se nakupovaly v ceně dvou krejcarů za kilogram. Mzdy navlékačů před koncem 19. století výrazně poklesly, což vyvolalo dělnické nepokoje, které vedly k jednáním o zvýšení mezd.

Ze srovnání mezd, které byly vypláceny za navlékání leštěných perlí a dekorovaných perlí, vycházelo najevo, že domácí dělníci navlékající leštěné perle dostávali sotva polovinu sumy, kterou si vydělali navlékači zdobených perlí. Konečný výsledek jednání mezi všemi stranami měl mít vliv také na politické okresy sousedící s jabloneckým politickým okresem. Za odevzdané svazky se mělo platit v hotovosti beze srážek.

V devadesátých letech 19. století proběhlo několik úředních šetření, která měla zachytit stav, jenž panoval v jablonecké industrii. Úlohu kontrolního orgánu tvořili živnostenská inspektoři, kteří pořizovali zprávy o domácí práci v Rakousku.²¹⁸ Zpráva c. k. živnostenských inspektorů z roku 1892 měla analyzovat stav ve výrobě jabloneckého zboží a obzvláště technologii výroby.²¹⁹ Poměry v brusírnách v Jabloneckém politickém okrese se zabývala Výroční zpráva c. k. živnostenských inspektorů z roku 1896.²²⁰

Přesný počet osob zaměstnaných ve výrobě jabloneckého zboží statistiky neudávaly. Celkový počet osob zaměstnaných výrobou jabloneckého zboží se při relativně příznivé situaci v obchodě se skleněným zbožím na přelomu 19. a 20. století odhadoval v politickém okrese Jablonec na 30 000 osob, jež doplňovalo ještě dalších 5 000 až 8 000 osob v okolních politických okresech Liberec, Semily, Jilemnice a Turnov.²²¹

Na přelomu 19. a 20. století bylo v jablonecké industrii zaměstnáno několik kategorií pracovníků. Byli mezi nimi tovární dělníci,

²¹⁸ Tamtéž, s. 55–81.

²¹⁹ SOkA Liberec, Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1893, s. 278.

²²⁰ SOkA Liberec, Jahresbericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1897, s. 192.

²²¹ Tamtéž, s. 55.

maloživnostnější pomocní dělníci, ale především velké množství domácích dělníků. Propojení všech těchto různorodých pracovních sil fungovalo prostřednictvím dodavatelů exportních firem. Vedle dodavatelů také vystupovaly jako prostředníci mezi podnikateli a dělníky ve větších dílnách a brusírnách, které patřili exportérům, osoby titulované jako mistři.

Ze zpráv inspektorů vyplývá, že největší podíl na jablonecké domácí výrobě zaujímaly obory rozmanitého sortimentu skleněné a kovové bižuterie. Jedním z velmi rozšířených oborů domácí výroby skleněných perel bylo foukání skleněných perlí, které foukači vyráběli obyčejně společně s dalšími členy rodiny. Perle byly domácími dělníky zhotoveny kompletně (vyfouknuty, vyleštěny, navlečeny na nitě a svázány do svazků po 500 tuctech), nebo byly pouze vyfouknuté perle odeslány ve speciálních bednách (klautsche) k dalšímu zpracování.

Dokončovací práce potom vykonávali zvláštní domácí dělníci tzv. dokončovatelé – „Fertigmacher“.²²² Většinou to byly ženy a děti, které si od foukačů vyzvedly „klautsche“ a při dodání hotových svazků byly odměňovány zvláštním způsobem za každých 1000 tuctů svazků. Potřebné nitě si musely obstarávat na vlastní náklady. Mezi dokončovatelí bylo podle zpráv na přelomu 19. a 20. století asi 250 dětí školou povinných, které pracovaly většinou denně po školním vyučování zhruba od devíti do desíti hodin večer. Někdy však pracovaly před vyučováním a při větších objednávkách musely vypomáhat i déle, v ojedinělých případech dokonce od tří hodin ráno.²²³

Obvykle se za práci dodanou dodavatelům v průběhu pracovního týdne vyplácela v sobotu finanční odměna. Při převzetí práce se líferant přesvědčil, zda byla objednávka provedena v souladu s jeho požadavky. Pokud byly perle špatně zhotovené (strakaté apod.), potom mohla být provedena srážka z ceny ve výši až 50 % sjednané ceny, nebo byly perle vráceny zpět domácímu dělníkovi.

²²² SOkALiberec, Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1900, s. 58.

²²³ Tamtéž.

Výroba jabloneckého zboží

Sortiment výrobků jabloneckého sklářství se během 19. století neustále rozšiřoval. S výjimkou plochého skla, které se na Jablonecku prakticky nevyrábělo, byla produkce jabloneckého sklářství zaměřena vedle luxusního a užitkového skla na rozsáhlé spektrum tzv. jabloneckého zboží. Pod tímto názvem se skrývala široká škála různorodých výrobků, jež se dělila do několika skupin. Kromě krystalerie, flakónů, lustrových ověšků, tvořilo jablonecké zboží zejména množství drobných bižuterních a galanterních předmětů ze skla, kovu a dalších materiálů (jako šperky, spony, knoflíky atd.). Díky schopnosti reagovat na měnící se módní trendy, vkus i poptávku zákazníků doplněné úrovní zpracování si produkty jablonecké industrie získaly celosvětovou oblibu a v určitých skupinách dokonce výsadní postavení na světových trzích.²²⁴ Z estetického a uměleckého hlediska byla úroveň výrobků, vzhledem k tomu že se Jablonecká industrie zaměřovala na široké vrstvy zákazníků v nejrůznějších odbytích, značně různorodá. Především u výrobků určených pro zákazníky z exotických zemí bylo použito někdy až nezvyklých kombinací barev, tvarů v roztodivných variacích. Pro trhy evropských zemí bylo produkováno zboží odpovídající požadavkům na stylovost. Největší část jabloneckého zboží tvořily perle a perličky, knoflíky, skleněné kameny, devocionálie (např. růžence), skleněné kroužky, a upomínkové předměty.²²⁵

Pro vývoj jabloneckého sklářství se stala velmi důležitým faktorem, který pozitivně ovlivňoval výrobu, soběstačnost v hutní sklářské prvovýrobě. Poptávka na trhu po drobném skleněném zboží ovlivnila na Jablonecku strukturu sklářské prvovýroby, která se vedle dutého skla ve velké míře zaměřovala na výrobu polotovaru právě pro sortiment tohoto druhu zboží. Velký podíl ve výrobě polotovaru tudíž tvořily skleněné

²²⁴ K. Hetteš, *Sklářství*, d. III., NTM Praha 1985, s. 84.

²²⁵ Kirsch, *Historie*, II./2, s. 349.

tyče a trubice různých typů a barev, které byly výchozím materiálem k dalšímu zpracování v různých oborech jablonecké industrie.

Výchozí suroviny k výrobě tohoto prvoprojektu byly z velké části totožné s ostatními druhy užitkových skel. Zásadní rozdíl od běžné sklářské výroby tkvěl v použití velmi širokého spektra přísad, které dávaly bižuterním sklům speciální atributy, tak aby polotovar vyhovoval rozmanitým způsobům zpracování pro široké spektrum zboží, jež mohly být dále zvýrazněny rafinérskými technikami – broušením, leštěním apod. V první řadě se hledělo na barevnou pestrost skel, důležité ovšem bylo také udržení sytosti a stability barevného podání při dalším tepelném zpracování, doplněné o dostatečnou povrchovou odolnost, reflexivnost a další vlastnosti, které měly jabloneckému zboží dodat výjimečnost. Sklářská výroba si postupně vyžadovala zakotvení technologických pravidel., které se odrazily v sestavování podrobných sklářských návodů a receptářů, jež jsou dodnes velice hodnotným pramenem sklářské technologie.²²⁶ Nejvýznamnějším producentem bižuterních skel se v průběhu 19. století stala firma Josef Riedel, která v době technických změn na konci 19. století začala dokonce podnikat cílené výzkumy ve výrobě sklovin pro jabloneckou industrii.

Vzhledem k poptávce po barevném skleněném zboží se ve druhé polovině 19. století vyprofilovala postupně široká paleta barev nejvíce používaných sklovin. Čerpalo se již ze starších sklářských objevů, které byly analyticky zkoumány a prověřovány v praktické výrobě. Bižuterní skla byla charakteristická velkou spektrální barevnou šířkou, díky níž mohly být účinně reflektovány aktuální módní trendy a specifické požadavky zákazníků. Na Jablonecku tak vznikla v podstatě nejširší barevná škála mezi užitkovými i dekorativními skly. Celkově se odhaduje, že šlo o přibližně 650 tónů různých druhů barev.²²⁷

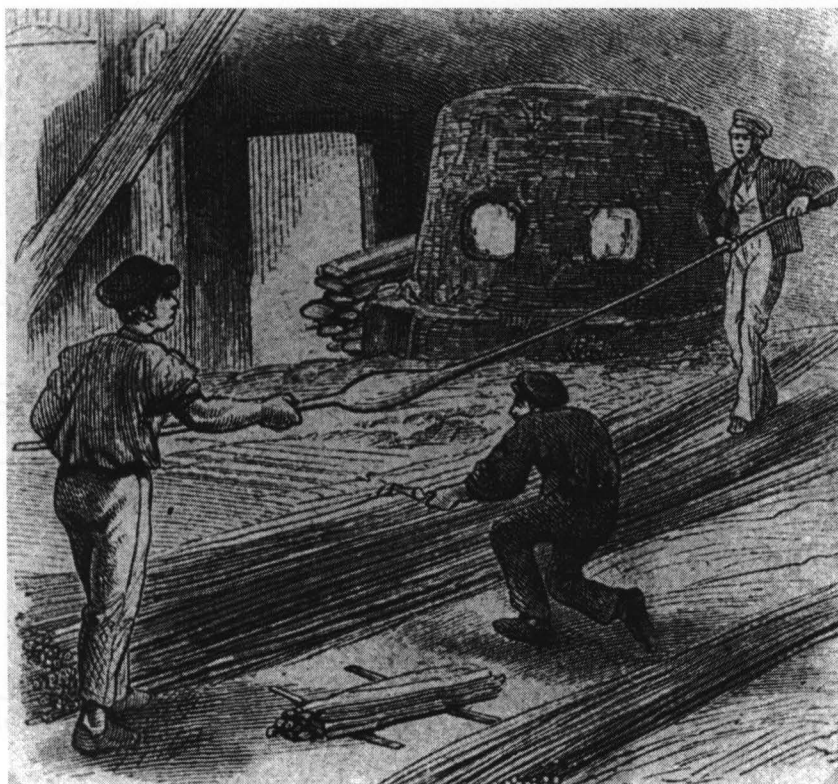
²²⁶ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.

²²⁷ Kirsch, Historie, II./2, s. 367.

Bižuterní prvovýroba – zhotovení polotovaru		Druhovýroba- zpracování polotovaru Výroba
Skleněné tyče a tyčinky	Mačkářské tyče	Mačkaného zboží – perel, knoflíků, lustrových ověsků
	Lampové tyčinky	vinutých perel, speciálních kamenů, knoflíků, figurek a dalšího drobného zboží
	Kompoziční tyče a tyčinky	Imitace pravých kamenů
Skleněné trubice a trubičky	Skleněné perlové trubice	Foukané perly
	atlasové a korona trubičky	Foukané perly z atlasového skla
	rokajové trubičky	Sekané perly, rokajl
	brusné a válečkové trubičky	Perličky-dvoukrátky, tříkrátky, čípky, válečkové perly ad.

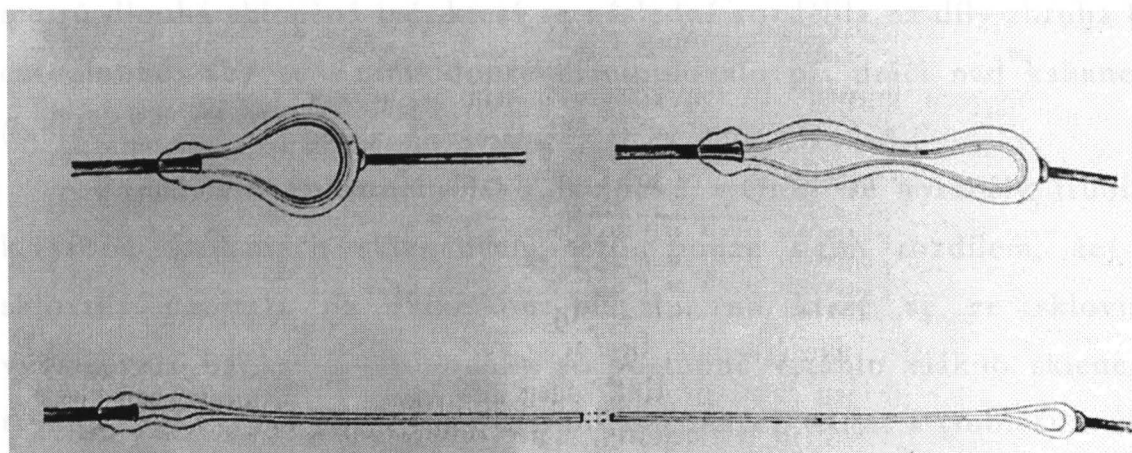
Ve druhé polovině 19. století, kdy vzrůstala poptávka po jabloneckém zboží a spolu s tím se značně rozrůstalo domácí zpracování této suroviny, došlo k relativně vysokému nárůstu výroby tyčového skla. Použití skleněných tyčí zajistilo i při poměrně jednoduchém nástrojovém vybavení výrobu širokého sortimentu tvarově i barevně odlišného zboží. Některé typy skleněných tyčí bylo možné používat prakticky soustavně, proto se dokonce základní druhy vyráběly na sklad. Variabilitou zpracovatelských postupů spolu s obměnami barevných škál se potom docílovalo pestrosti nabídky, což umožňovalo zpracovatelům reagovat na poptávku a uspokojovat požadavky trhu.

Polotovar ve formě skleněných tyčí a trubic se velmi dlouho vyráběl jednoduchým ručním způsobem, při němž dva skláři z utavené plastické hmoty skloviny směrem od sebe vytahovali skleněný prut. Při tažení se od sebe vzdalovali, až bylo dosaženo potřebného průměru a délky polotovaru (tyče, trubice).

Obrázek 15: Tažení skleněných tyčí

Při práci jeden z nich používal místo běžné sklářské píšťaly nástroj zvaný naběrák (ocelovou tyč o délce asi 150 cm). Druhý dělník pracoval s pinzetou či kleštěmi, kterými vytahoval z nabrané hmoty skloviny (tzv. hrušky) skleněné tyče, tyčinky, trubice a trubičky. K dokončení polotovaru se musel nakonec prut na obou koncích odštípnout, rozdělit na míru a pomalu vychladit.

Obrázek 16: Princip výroby skleněných tyčí

Největší část polotovaru tvořily tzv. mačkářské tyče, což byly zhruba 120 cm dlouhé a podle typu 18–40 mm tlusté skleněné tyče – jak ve formě čiré skloviny, tak s polozákalem či v plně zakaleném stavu. Jejich vzájemnou kombinací se dosahovalo ještě mnoha dalších variant a podtypů.

Druh skla	Podskupina	Sortiment výrobků
Kompoziční skla		Imitace skleněných kamenů
Křišťály		lustrové ověsky, skleněné perly, knoflíky, kameny, umělecké, lisované užitkové i technické sklo
Zakalená skla	Opály, alabastrové zákaly, sytě zakalená skla, hedvábí a perletě, syté opály	Pro všechny druhy jabloneckého zboží
Barevná skla		Pro všechny druhy jabloneckého zboží

Stejně jako skleněné tyče pro práci u pece se vyráběly skleněné tyčinky pro tzv. lampovou práci. Tyto tyčinky byly pouze 80 cm dlouhé a zhruba 5–12 mm tlusté. Jejich výroba se lišila pouze velikostí náběru skloviny a délkou natažení skloviny. Na jeden tah se vyrobilo 40 až 60 metrů dlouhá skleněná tyč, která se následně rozdělila na díly zhruba 80 cm dlouhé, aby se s nimi dobře manipulovalo při práci nad kahanem (lampou).

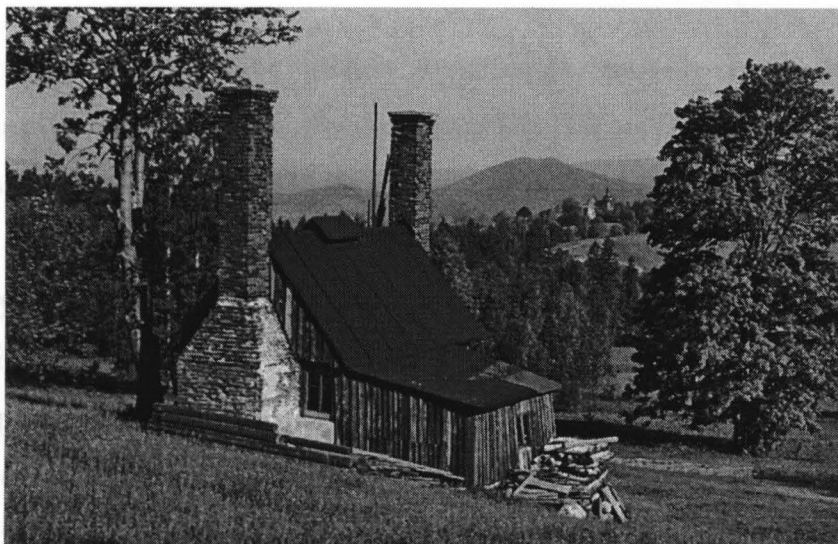
Podobným způsobem jako lampové tyčinky se vyráběly trubice k výrobě foukaných skleněných perlí, pouze s tím rozdílem, že se sklovina nabírala na sklářskou píšťalu, na které se ze skloviny vytvarovala baňka. Z této baňky se postupně vytáhlo vlákno skleněné trubice. Při výrobě perel se používalo skleněných trubic a trubiček o síle 2–12 mm, tloušťce stěny do jednoho milimetru a délce 80 cm s hladkým nebo vroubkovaným otvorem o kruhovém či hranatém průřezu.

Na riedelovských sklárnách vzniklo i několik velmi zvláštních způsobů tažení, kterými se vyráběly speciální druhy skleněných tyčí. Jedním z nich bylo tažení tyčí tzv. selenových rubínů způsobem „přes talíř“.²²⁸ Při výrobě selenových rubínů bylo totiž empiricky zjištěno, že je nutné udržet teplotní křivku tuhnoucí skloviny v určitých mezích, aby teplota tuhnutí měla konstantní průběh. Sklář vytvořil ze skloviny jakýsi talíř, na který navinul po dostatečném ochlazení určité množství skloviny, ze které se vytáhla výsledná skleněná tyč. Po odseknutí této tyče zůstal skleněný talíř na naběráku k dalšímu použití pro vytahování následující tyče. Tento postup umožňoval zachovat přibližně stejnou „tepelnou minulost“ bez tepelných spádů způsobovaných ochlazováním skloviny mezi jednotlivými náběry. Dalším speciálním způsobem se vyráběly tyče „hedvábné“ a „měsíční svit“. U hedvábných tyčí musel být každý náběr skloviny po vytažení ochlazován proudem vzduchu, jenž způsoboval na povrchu mléčné zakalení. Krystaly skloviny na povrchu se usměrnily a docílilo se tak hedvábného lesku. Tyče „měsíční svit“, vycházely ze stejného základu, s tím rozdílem, že hedvábné skleněné tyče byly navíc přejímané křišťálovým sklem.

Polotovary pro jabloneckou industrii ve formě tzv. mačkářských tyčí byl základní surovinou pro výrobu široké skupiny zboží – tzv. mačkaného zboží. Tvořily jej hlavně skleněné kameny, lustrové ověsky, perle a knoflíky. Svůj název získalo mačkané zboží od způsobu výroby skleněného výrobku zmáčknutím nebo namáčknutím ohřáté skloviny do formičky z kovu případně keramiky. Termín tvarování – „mačkání“ (německy drücken) – se vžil natolik, že skláři vyrábějící tento druh zboží byli označováni jako mačkáři (Glasdrücker), jež svoji práci prováděli většinou v malých soukromých dílnách, kterým se říkalo mačkárny (něm. Drückerei, „Druckhütte“).²²⁹ Zpravidla to byly samostatně stojící stavby, které se ve velkém počtu dodnes vyskytují v krajině na Jablonecku.

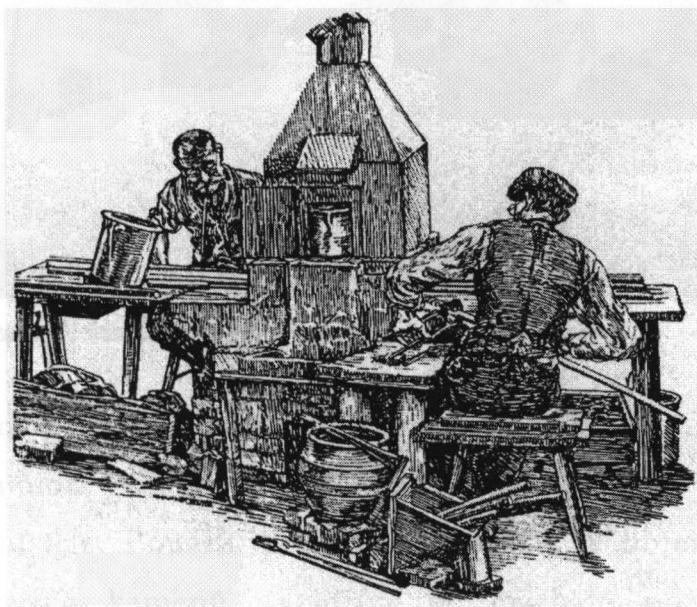
²²⁸ Kirsch, Historie, II./2, s. 369.

²²⁹ Z tohoto označení vznikl český hovorový název pro mačkářskou dílnu – „dryketa“. Některé z nich dodnes fungují.

Obrázek 17: Stará mačkárna – „dryketa“

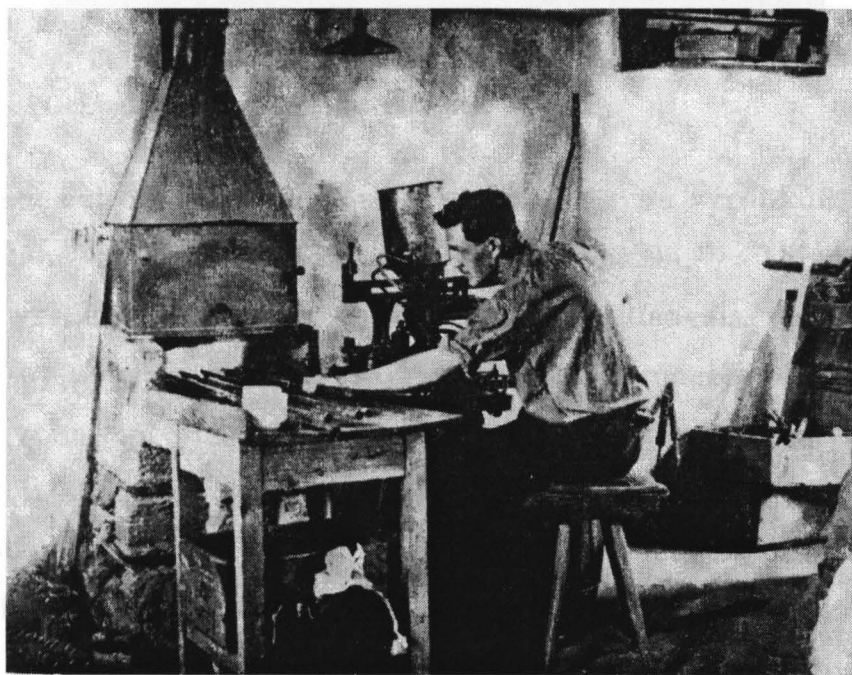
Interiér těchto dílen se podobal zařízení kováren. V místnosti stála jedna nebo dvě pícky vytápěné uhlím,²³⁰ vedle ní stůl, na který se pokládaly skleněné tyče, jejichž konce směřovaly do pícky. U stolu seděl mačkář, jenž pomocí kleští mačkal sklo nahřívané v peci. Většina staveb byla přizpůsobena pro práci jednoho samostatného mačkáře, který si ji vybudoval zpravidla v blízkosti svého obydlí. Někdy se mačkárny pronajímaly. Vyskytovaly se však i mačkárny, v nichž pracovalo více mačkářů pohromadě.

Obrázek 18: Motiv z mačkárny

²³⁰ První mačkářské pece byly vytápěny dřevem. Výroba jabloneckého zboží se zvyšovala, proto se pece začaly vytápět uhlím. Ve dvacátém století se přešlo také na plyn, topný olej.

Aby se skleněné tyče mohly zpracovat, musely se nejdříve jejich konce natavit. K nahřívání sloužily mačkářské pece, v případě menších sklářských výrobků se mačkaly v plameni nad lampou. Aby činnost probíhala plynule, vždy se při práci současně nahřívalo několik tyčí. Jakmile byl konec tyče nataven, mačkář ji vyjmul z otvoru mačkářské pece, vložil jej do kleští, které stiskl, čímž byl vytvarován požadovaný skleněný předmět. Postupně tak odmačkával plastický kousek skloviny z jedné tyče, následovala další nahřátá tyč, zatímco tu předchozí nechal znovu nahřát a tímto způsobem práci v pravidelném cyklu opakoval. Podle způsobu mačkání se vžilo označení mačkání „od vrchu“ nebo „ze strany“.²³¹ Jednalo se buď o mačkání kleštěmi ve směru vertikálním, nebo o horizontálním.

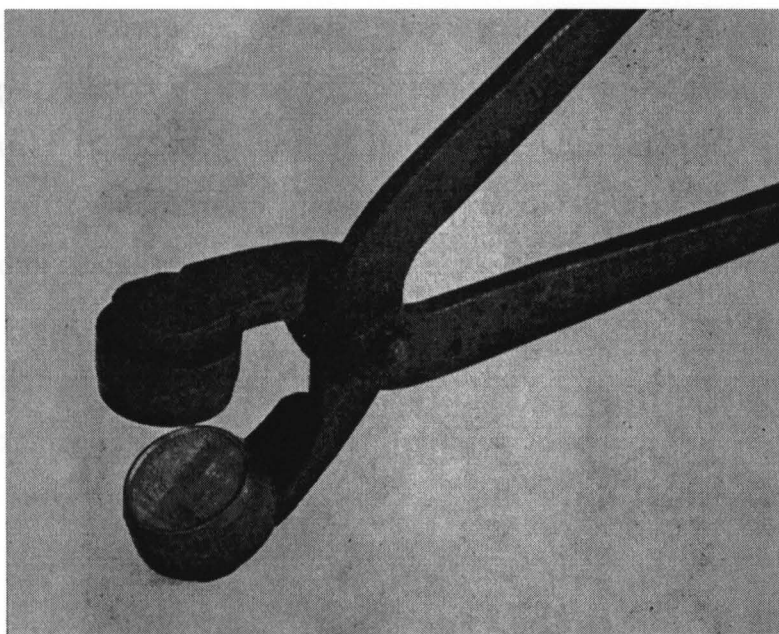

Obrázek 19: Mačkář při práci v mačkářské dílně

Tvarování pomocí kovových kleští bylo vedle použití skleněných tyčí další výraznou výrobní inovací, která zefektivnila výrobní proces jablonecké industrie. Použití mačkářských kleští se objevilo nejprve ve výrobě skleněných kamenů. Nejdříve se mačkalo po jednom kuse, později byly některé formičky uzpůsobeny i pro mačkání více kusů na

²³¹ Kirsch, Historie, II./2, s. 382.

jednou. Podle dobových informací se vynálezci způsobu tvarování mačkářskými kleštěmi stali bratři Fischerové z Turnova,²³² avšak není to přesně doloženo.

Obrázek 20: Sklářské mačkářské kleště

Kleště existovaly různých velikostí podle typu výrobků. V čelistech byly opatřené dvoudílnou formou s tzv. kaplíkem,²³³ skládající se ze spodku a vršku, v nichž se nahřátá tyčovina lisovala do požadované podoby. Aby zboží nevykazovalo viditelné kazy, musely obě části formy do sebe velmi přesně zapadat. Původně se používaly tyto kaplíky měděné, či bronzové, protože se jednoduše zhotovovaly. Jejich nevýhodou ovšem bylo, že se poměrně lehce opotřebovávaly. S rostoucími nároky na jakost zboží se proto přistoupilo k výrobě kaplíků z odolnějších kovových materiálů, převážně z nástrojářské oceli a niklu. S ohledem na kvalitu a preciznost zhotovení, se na jejich výrobu zaměřily dílny zkušených kovovýrobců. Specializovali se na ně místní odborní nástrojaři, kteří podle tzv. jádra vyrobili formu. Jádro zhotovené z ušlechtilé oceli, vzhledově podobné konečnému výrobku, vytvořili umělečtí rytci podle konkrétního nákresu nebo vzoru od vzorkaře, případně přímo podle návrhu odběratele.

²³² J. Z. Varcl, Studie o turnovské skelné kompozici, Turnov 1949, s. 45-80.

²³³ Kirsch, Historie, II./2, s. 394.

Velkou část jabloneckého mačkaného zboží tvořila výroba skleněné kompozice čili skleněných kamenů. Na Jablonecko byla výroba kompozice přenesena z nedalekého Turnovska, kde se již od počátku 18. století používala kompoziční skla jako materiál vhodný pro tvarování a broušení šperkařských kamenů, které svým vzezřením nahrazovaly přírodní minerály. Zdejší kamenáři – tzv. štajnsnajdři – se výrazně podíleli na dobrém jméně českého šperku.²³⁴ Po vzoru benátských umělců hledali kvalitní náhradu za drahý přírodní materiál, jenž byl v některých ohledech velice těžko dostupný. Již roku 1715 bylo v Turnově založeno bratrstvo brusičů pravých i skleněných kamenů, které sdružovalo 70 mistrů, 20 pomocníků a 20 učedníků.²³⁵

Obrázek 21: Pohled na typickou kompoziční huť (rytina, poč. 20. stol.)

Do doby, než se výroba skleněné kompozice přenesla na Jablonecko, leželo hlavní středisko výroby skleněných kamenů v Turnově, který platil minimálně od první třetiny 17. století za významné centrum šperkařské výroby a zpracování drahých kamenů.²³⁶ Odtud se rozšířilo do Hodkovic nad Mohelkou a postupně dál na Jablonecko. Dobrá kvalita a nízká cena kompoziční skloviny způsobila

²³⁴ ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 562, Josef Varcl: Turnovská výroba kompozičních kamenů.

²³⁵ K. Zenkner, Die Gablonzer Glas- und Schmuckindustrie, Schwäbisch Gmünd 1983, s. 106-108.

²³⁶ S. Urban, Řezáči drahých kamenů v Čechách 16. a 17. století, Acta UPM 9, D. Suplementa 2, Praha 1976, s. 3–5.

na Turnovsku na čas utlumení původního broušení přírodních kamenů. Ještě na počátku 19. století bylo Turnovsko silným producentem skleněných kamenů. V roce 1827 se v Turnově vyrobilo 456 centů této skloviny, zatímco v ostatních centrech výroby kompozice např. v Jablonci nad Nisou pouze 250 centů a v ostatních obcích na smržovském panství také dohromady 250 centů.²³⁷ Mezi turnovskými výrobci skleněné kompozice vynikal svými výrobky Antonín Paclt (také Pazelt)²³⁸ z rodiny Pacltů, která se po mnoho generací věnovala kamenářství a šperkařství.²³⁹ Jeho kvalitní šperkařská práce byla korunována vyznamenáním na mezinárodních výstavách ve Vídni r 1845, v Londýně 1851, v New Yorku 1853, v Mnichově 1854 a Paříži 1855. V období před polovinou 19. století pálil kompozici v pět kompozičních pecích a vyvážel zboží za 3 000 zlatých konvenční měny.²⁴⁰ V Petrohradě mu byl dlouhodobým partnerem obchodník František Marek, který pocházel ze severu Čech a udržoval pravidelný styk s domovinou.²⁴¹

V průběhu druhé poloviny 19. století, kdy se rozvíjející výroba skleněné kompozice přesunula trvale na Jablonecko a podíl turnovských výrobců trvale klesal, se turnovští šperkaři navrátili k práci s přírodními kameny. Určitá část brusičů imitací na Turnovsku stále své řemeslo provozovala, stále více se však začleňovala do fungujícího systému jablonecké industrie. Většina brusičů drahokamů se přeorientovala zpět na zpracování českého granátu. I přesto se v Turnově v druhé polovině 19. století rozvíjela výroba kvalitních imitací drahokamů – umělé tyrkysy, dublety či mixty, které se skládaly ve vrchní části z indického granátu (almandinu) a ve spodní části ze skla. Na začátku 20. století s

²³⁷ ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 562, Josef Varcl: Turnovská výroba kompozičních kamenů.

²³⁸ Narodil se roku 1800 v Turnově a věnoval se zpracování drahých kamenů a sestavování šperků. V mládí vykonal několik cest na zkušenou. Vydal se do Milána, Benátek a dalších evropských center uměleckého řemesla, po nichž byl v roce 1823 přijat za člena kamenářského bratrstva v Turnově a zapsán do seznamu registrů. Vedle výroby imitací obchodoval s českými granáty a ostatními drahými kameny, včetně zušlechtěných surových kamenů z Ruska. Obchod směřoval hlavně do Německa, kde se pravidelně účastnil veletrhů v Lipsku a Frankfurtu nad Mohanem. Za pravidelnými obchody jezdil také do Vídně a Paříže. Významná obchodní spojení udržoval s obchodníky v severní Americe a v Rusku.

²³⁹ ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 562, Josef Varcl: Turnovská výroba kompozičních kamenů.

²⁴⁰ Tamtéž.

²⁴¹ J. V. Šimák, Cestopis a listy Františka Marka, in *Od Ještěda k Troskám* 1928, roč. 6, s. 4.

příchodem nových druhů syntetických kamenů – syntetických korundů – výroba tzv. dublet prakticky ustala.

Obvykle bývá za zakladatele výroby skleněných kamenů na Jablonecku považován Wenzel Hübner, který dodával v druhé polovině 18. století své zboží šperkařům ve Vídni a Praze.²⁴² Od poloviny 18. století se poptávka po zpracovaných skleněných kamenech trvale zvyšovala, což se odrazilo v založení cechu brusičů skleněných kamenů ve Vrkoslavicích. Na přelomu 18. a 19. století se výroba skleněné kompozice začala ve stále větší míře objevovat v mnoha obcích na Jablonecku, nejen ve Vrkoslavicích, ale i v Rádle, Rychnově nad Nisou, Smržovce i samotném Jablonci.

Mezi průkopníky výroby skleněných kamenů patřili Ungerové. Podle rodinné legendy pocházeli z Uher, což se však nedá s jistotou potvrdit. Jeden ze členů této sklářské rodiny, Julian Unger nakupoval zhruba v poslední čtvrtině 18. století pravidelně sklo na Riedlovské sklárně na Kristiánově,²⁴³ které nechával za účelem obchodu zušlechťovat a prodával je s úspěchem doma i v zahraničí.

Jeho syn Bernard Unger byl mezi lety 1772–1778 veden v jabloneckých záznamech jako malíř skla a pozlacovač a po roce 1787 jako obchodník sklem. Tehdy se měl pravděpodobně vrátit z pracovních cest po Evropě, kde navštívil Benátky, Francii a Anglii. Od roku 1785 provozoval huť na výrobu skelné kompozice, která nestačila krýt vysokou poptávku po sklářském polotovaru na výrobu bižuterie, a snažil se o stavbu další. To mu však bylo zamítnuto. Přes odpor krajských úředníků z Mladé Boleslavi, kteří mu vyčítali, že není vyučeným sklářem (ačkoli získal náležité znalosti a dovednosti v cizině – v Benátkách), a proto by tedy nemohl řádně provozovat sklářskou živnost v Jablonci. Nakonec ji vystavěl na sousedním panství – v Potočné na Semilském panství.²⁴⁴

²⁴² A. Lilie, *Der Politischen Bezirk*, s. 509–510.

²⁴³ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.

²⁴⁴ S Urban, *Sklářské podnikání rodiny Ungerů, Sklář a keramik 21*, 1971, s. 156–160.

Již začátkem dvacátých let 19. století vlastnil v Jablonci sklářskou huť na pálení (tavbu) kompozice Anton May (v pramenech někdy uváděný také Mai). Aby zlepšil kvalitu svých výrobků, získal May z Turnova odborníka, brusiče kamenů Abrahama Dubského, s jehož pomocí začal vyrábět kompozici po turnovském způsobu.²⁴⁵ Jeho huť se specializovala na pálení kompozice v podobě rubínu, pravých českých granátů i mnoha dalších rozličných barev. Ve třicátých letech 19. století fungovalo v Jablonci zhruba devět kompozičních hutí, jejichž provoz byl podle současníků často přirovnáván k alchymistickým dílnám.

Zásluhu na zdokonalení výroby ve třicátých letech 19. století měli bratři Anton a Josef Schreiberovi, kteří se proslavili především kompozicí v barvě tyrkysových safírových kamenů. Vedle nich vynikal produkcí suroviny k výrobě skleněných kamenů např. Clemens Huyer a několik dalších.²⁴⁶ Byla to např. firma Josef Pfeiffer & Co., která s přispěním italských odborníků podnikala pokusy s tavením po tzv. benátském stylu. Ve čtyřicátých letech 19. století vybudovala kompoziční huť v Brandlu nedaleko Jablonce nad Nisou. Pokoušela se vyrábět velmi vzácné druhy sklovin, jakými byla třeba surovina ve formě avanturinového skla, které se dříve vyrábělo pouze v benátských sklárnách. Obchodním partnerem firmy se stal Josef Hübner z Jablonce, který prostřednictvím dobře známé firmy Pfeiffer & Co. prodával mozaikové skleněné knoflíky, kompoziční kameny, části broží i tabákových dóz.²⁴⁷ V padesátých letech v Lučanech nad Nisou ve výrobě kompozičních kamenů vynikala firma Jäckel. V šedesátých letech vyráběla kompoziční benátskou mozaiku a knoflíky firma Celestin Wagner v Lučanech a také Hübner v Kokoníně.²⁴⁸

Skleněné kameny našly v bižuterní výrobě široké uplatnění. Tyto drobné skleněné výrobky, které nahrazovaly přírodní ušlechtilé kameny a přebíraly jejich původní formu – barvu, strukturu, tvar a další vizuální

²⁴⁵ SOKA Jablonec nad Nisou, K R. Fischer, kart. 17, Zuman, Böhmische Glashütten, s. 57.

²⁴⁶ Tamtéž.

²⁴⁷ AUK, Ch. Petrásková, Knoflíky a lidé: příspěvek k výrobě knoflíků v 19. století v Jizerských horách, dipl. práce UK FF, Praha 2003, s. 36.

²⁴⁸ SOKA Jablonec nad Nisou, K R. Fischer, kart. 17, Zuman, Böhmische Glashütten, s. 57.

vlastnosti – se vyráběly z křišťálových, barevných, polozakalených, zakalených, nabíhavých i různě kombinovaných tzv. kompozičních skel. Zasazovaly se do kovových kotlíků,²⁴⁹ nebo se různě nalepovaly do kompozic, čímž se zabývali pasíři. Velmi rozšířené byly skleněné imitace diamantu, rubínu, safíru, topasu, granátu, smaragdu, berylu, chrysolitu, karneolu, chalcedonu, achátu, opálu, onyxu, ametystu a mnoha dalších přírodních minerálů.²⁵⁰ Při jejich výrobě se vycházelo z dobových módních trendů nebo přímo na zakázku podle přání zákazníků, kteří vyhledávali toto zboží jako levnější variantu šperků vzhledově se blížící výrobkům z přírodních kamenů.

Surovina k výrobě skleněné kompozice (kamenů) se vyráběla podobným způsobem jako u jiných skleněných tyčí – tažením. Rozdílná však byla příprava skloviny, při níž se vycházelo z tradičních postupů výroby v malých sklářských kompozičních pecích. Na přelomu 19. a 20. století pracovalo na Jablonecku kolem třiceti specializovaných tzv. kompozičních hutí, které vyráběly zhruba 200 barevných tónů skel, podle vlastních receptářů a technologických postupů. Kompoziční tyče se vyráběly ze skloviny s vysokým obsahem oxidu olovnatého, jejichž složení se často řídilo empirickými zkušenostmi jednotlivých výrobců. S výrobou kompoziční skloviny bývá spojeno i specifické názvosloví, jež vycházelo z turnovské tradice.²⁵¹ Kompozice se tzv. „pálila“ nikoli tavila a směs surovin, ze které se tavila, se nenazývala sklářský kmen, nýbrž „sejпка“. Z pracovního postupu plyne také název skelná kompozice, kterou skláři sestavovali (komponovali) za pomoci různých sloučenin kovů a dalších přísad v malých domácích hutích. Snažili se tím docílit vzhledových vlastností pravých drahých kamenů a polodrahokamů. Vzájemnou souhrou vznikaly rozmanité kombinace barev, které se v přírodní formě dokonce vůbec nemusely vyskytovat. Do dnešních dnů se dochovalo několik receptářů, např. receptář Antonína Paclta z let

²⁴⁹ Označení místa, kam se zasadí drobný skleněný díl, který se zde dokonale uchytí ohnutím okrajů, případně se přiletuje nebo přilepí.

²⁵⁰ P. Nový, Kapitoly z historie výroby jablonecké bižuterie. Sklář a keramik, 2002, 3, s. 55.

²⁵¹ ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 562, Josef Varcl: Turnovská výroba kompozičních kamenů.

1840–1855, který popisoval změny, kterými prošla technologie výroby kompozičních sklovin do poloviny 19. století. Složení kompozičních skel popsaných v tomto receptáři dosáhlo stavu, který se již po další období v podstatě neměnil.²⁵²

Obrázek 22: Příprava skleněné kompozice

V prvopočátcích se skleněné kameny vyráběly jednoduchým broušením z kousku skleněné suroviny upevněné v tzv. kvadrantu, pomocí něhož se na brusu obrušovaly jednotlivé plošky – fasety. Z důvodů stoupající poptávky, se pro uspokojení přání odběratelů přistoupilo ke způsobu výroby nahříváním kompozičních skel v keramických formičkách a vymačkáváním pomocí keramických raznic. Další inovací, která zefektivnila výrobu, bylo zavedení mačkání kamenů kovovými kleštěmi ze skleněných tyčí.

Ve fázi zhotovení skloviny se nejdříve v šamotových pánvičkách utavilo určité množství skloviny, které se nechalo asi tři dny vychladnout. Po zchlazení se ztuhlá sklovina z pánviček vyňala, očistila

²⁵² Tamtéž.

se od zbytků keramické hmoty pánviček a rozdělila se na menší kousky. Jednotlivé kousky takové skloviny se nahřívaly a vytahovaly do požadovaných typů tyčí, rozdělených na délku přibližně 80 centimetrů, v síle kolem poloviny centimetru.

Po zhotovení surového kamene vymáčknutím z tyčoviny se kameny brousily. Surový kámen byl uchycen do dřevěného držáku, v němž se brousily jednotlivé fasety. Vznikaly tím rozmanité formy výbrusů – rozety, hranoly, jehlany apod. Podle četnosti faset, ale také kvality brusů a leštění se určovala kvalita skleněných kamenů.²⁵³ Skleněné kameny se vybrušovaly do několika základních tvarů – čočky, oválu, navety (lodičky), hrušky, čtverce, osmihranu, bagetky (obdélníku). Postupně se ustálil počet faset. Nejvíce jich bylo osmifasetových, objevovaly se však i kameny se 32 fasetami. Nejrozšířenější kámen šaton vznikl zbroušením horní strany kamene, čímž vznikla charakteristická ploška (tabulka). Pro vyšší lesk kamene se na spodní stranu kamene tzv. similizováním nanášela vrstvička stříbra, které sloužilo rovněž k odlišení pravých kamenů od skleněné imitace.²⁵⁴ Similizování se provádělo jak u skleněných kamenů, tak u mnoha druhů knoflíků a perel. Ačkoliv technologie similizování²⁵⁵ byla známa již od roku 1875, poptávka po těchto kamenech vzrostla ve větší míře až po světové výstavě v Paříži roku 1878, které se zúčastnili i jablonečtí podnikatelé. Nové poznatky si s sebou přinesli na Jablonecku, kde se potom similizování značně rozšířilo.

V broušení kamenů velmi dlouho převládal primitivní způsob po jednom kuse na brusném stroji s pískovcovým kotoučem poháněném nožním šlapáním. Aby se zefektivnil proces rafinace, vznikaly na horských potocích velké výkonné dílny – brusírny – s vodními koly a rozvody transmisemi pohánějící vždy několik brusů najednou. Po

²⁵³ A. Benda, *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, Gablonz a. N. 1877, s. 275.

²⁵⁴ M. von Thayenthal, *Die Gablonzer Industrie*, s. 16.

²⁵⁵ Kameny se vložily zahřáté do hmoty z gutaperči (cizokrajný strom produkující hmotu podobně kaučuku). Po prudkém ochlazení se kameny usazené v této hmotě očistily a ponořily do směsi stříbrčeho roztoku. Postříbřené plochy se opatřily krycím lakem s bronzovým pigmentem a vlámaly se z gutaperčové hmoty. *Historie sklářské výroby*, II./2, s. 400.

vybroušení následovalo leštění na cínových nebo topolových kotoučích s leštícím práškem „triplem“. Podle toho se odvozovala jakost „cín“ nebo „polocín“.²⁵⁶

Vedle skleněných kamenů a knoflíků byly velice rozšířeným druhem jabloneckého zboží skleněné perly a perličky, známé pod pojmem „perle“ či „korále“.²⁵⁷ Sortiment rozmanitého typu, tvaru i barev se dělil podle způsobu výroby i vzhledu hlavně na perle mačkané, vinuté, foukané, sekané, rokajl, ale i na broušené, cínové, ohňové, voskované, stříbřené, a několik dalších druhů. Oblíbené byly zejména kulaté perle, populární však byly také různé olivy, soudky, kostky, penízky, slzy a řada dalších tvarů, které mohly být i vzájemně kombinovány do mnoha různých podob.

Mačkané perle byly stejně jako skleněné kameny a knoflíky mačkány v ocelových kleštích. Zpočátku neměly tyto perle uprostřed zhotovenou díрку, kterou by mohly být navlékány. Proto byly dířky v perlách ve velkém podomácku protloukány. V mnoha rodinách na Jablonecku, podle pamětníků, „lidé seděli u stolu a vytloukali dířky. Zdálo se být neuvěřitelné, že se vyrábělo zboží tak nedokonalé, ač odbyt na tento druh byl značný“.²⁵⁸ Výroba byla modernizována zavedením inovace – kleští s propichovací mechanikou, což byla další technologická změna ve výrobě jabloneckého zboží. Pojem „píchání“ silně souvisí s „mačkáním“. Jedná se o zhotovení dířky do skleněného předmětu – perle, knoflíku – při procesu tvarování drobného skleněného zboží. Dířka se tvarovala tzv. sklářskou jehlou, která se stala součástí sklářských mačkářských kleští. Při rozevření formy se vsunula horká mačkářská tyčovina do formy kleští a při smáčknutí kleští jehla probodla vytvořenou perlu (knoflík). Po otevření kleští vypadla hotový děrovaný předmět. Později se vyskytly formy, které znásobovaly počet perel, jež mohly být vyrobeny současně na jednou při stlačení kleští.

²⁵⁶ Historie sklářské výroby, II./2, s. 394.

²⁵⁷ A. Langhammer. Legenda o českém skle, Zlín 1999, s. 267.

²⁵⁸ ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 33, Ludvík Lubas: Z mých vzpomínek na naše horské sklářství.

Mačkané perle se vyráběly v širokém pásu od Nové Vsi, přes Šumburk, Maršovice, Dalešice, Jistebsko, Černá Studnice, Huť, Zásadu až po Železný Brod. Mačkárny byly většinou majetkem jednotlivých výrobců a dodavatelů.

Mezi lety 1890 a 1900 nastala doba největšího rozmachu tzv. píchaného zboží. Vyrábělo se zboží hlavně z černého skla a to jak u stolového kahanu, tak u tavící pece. Pro toto zboží se vžil název „píchanice“, ale také „flüssle“. Vznikalo zboží různých velikostí a tvarů, menší jednodírkové i větší dvoudírkové. Tyto předměty sloužily z velké části k našívání dámských rób (toalet) a klobouků. Stolní mačkání takovýchto „píchanic“ se rozšířilo po celém Jablonecku i Železnobrodsku, kde bylo touto výrobou zaměstnáno velké množství rodin. Hlavními faktory píchaného zboží v česky mluvících oblastech byli Hásek v Těpeřích, Zahradník ve Bzí, Hendrich a Štrýncl v Alšovicích, Macháček v Huntířově a mnoho jiných na Jablonecku.²⁵⁹

Po odstranění otřepů se určitá část mačkaných perlí upravovala ještě malováním, leštěním a zejména broušením. Některé se brousily pouze po jedné straně, při čemž ostatní plochy byly pouze očištěny smirkem a jednoduše vyleštěny.

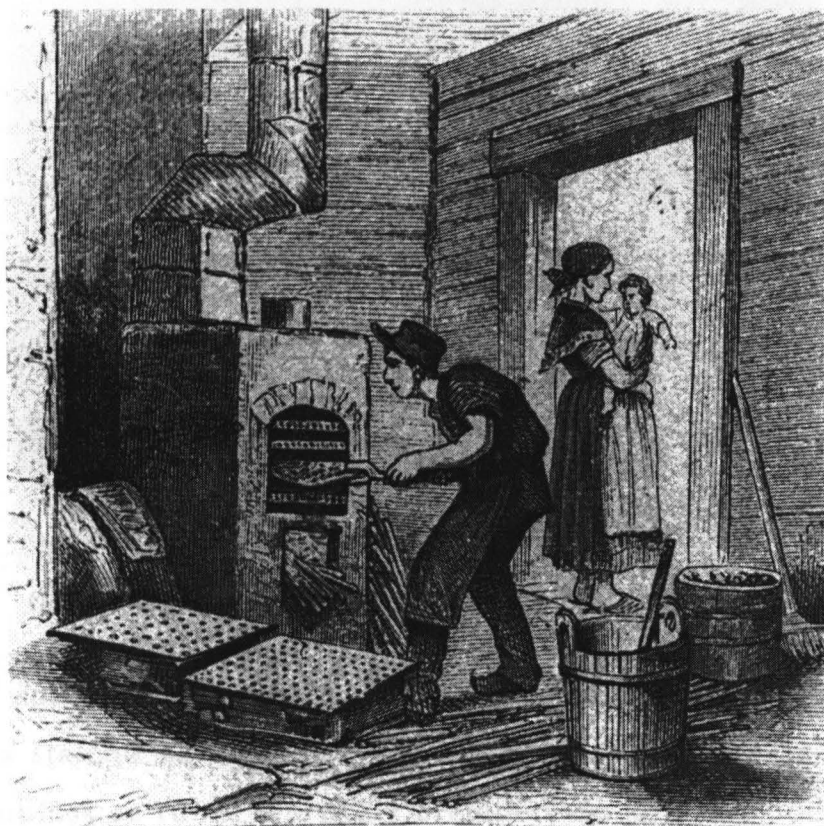
Velice žádané byly perle – tzv. cínovky²⁶⁰ – které byly důkladně vybroušeny na pískovcových brusných kotoučích a vyleštěné na cínových kotoučích. Brousily se po několika kusech v tzv. denklíku, což byl dřevěný hranolek s několika jehlami a rukojetí. Na tyto jehly se nasadily vymáčknuté perle a za důkladného přidržování se na bruse vybrousily jednotlivé plošky – fasety. Brousící a leštící stroje byly uváděny do pohybu většinou nožním šlapáním nebo také pomocí soustavy převodů poháněné vodním kolem.

Pod pojmem „ohňovky“ byly známy mačkané perly, které byly po vybroušení vyleštěny v plameni. Zprvu se leštilo ve speciálních pecích vytápěných dřevem. Perle v nich byly umístěné na šamotových talířích.

²⁵⁹ Tamtéž.

²⁶⁰ Historie sklářské výroby, II./2, s. 385.

Leštění dřevem mělo své důvody. Skleněné perly se v po vložení do leštící pece pokryly vrstvičkou sazí, které rozvedly teplo po povrchu perlí. Jejich povrch se rovnoměrně ohřál, zatímco jejich vnitřek měl teplotu o něco nižší. Vnější vrstva perlí se potom dále zahřívala a v okamžiku, kdy překročila teplota určitou mez, saze na povrchu perel shořely a zapekly se drobné nerovnosti, čímž se vytvořil patřičný lesk.

Obrázek 23: Leštění skleněných perlí tzv. ohňovek v peci

Originálním druhem zaměstnání části obyvatelstva na Jablonecku byla tzv. lampová práce.²⁶¹ V domácích dílnách se zpracovávaly u stolu s lampou (kahanem) tenké skleněné tyčinky a trubičky do skleněných perlí, knoflíků a dalšího drobného zboží. V počátcích se používal k ohřevu skloviny lojový kahan, od 60. let 19. století se přešlo na petrolej, zhruba od 70. let také na svítiplyn.²⁶² Aby dosahoval plamen požadované teploty, bylo nutné ho okysličit. Směrem k lampě proto byl z

²⁶¹ Známý je také termín nad lampou, nad kahanem či nad plamenem.

²⁶² K. Hetteš, Sklářství. In: Studie, III., s. 84.

měchu (později dmyhadla) veden proud vzduchu, což přispívalo k výkonnějšímu spalování plynu.

Obrázek 24: Práce u stolu nad kahanem

Nad špičkou hořícího plamene lampy se natavila tenká skleněná tyčinka. Za stálého nahřívání a připojování vrstviček skla ze skleněných tyček či trubiček se různě tvarovaly předměty do konečné podoby. Tímto způsobem se zhotovovaly různé druhy perel, skleněná zrna, hlavičky k jehlicím, ale i knoflíky a podobně. Kombinací tyčinek různých barev skla se docílovalo různorodých variací zhotovovaných předmětů. Při výrobě vinutých perel, známých též pod názvem masivní lampové perle, sklář otáčel natavenou skleněnou tyčinku kolem tenkého drátu, na nějž byla nanesena vrstvička hlinky. Masivní lampové perle se vyráběly z jednobarevného i vícebarevného skla případně z kompoziční skloviny pocházející z jabloneckých kompozičních hutí. Kompoziční hutě dodávaly odběratelům – faktorům a některým domácím dělníkům toto

sklo ve formě různobarevných skleněných tyčinek o průměru 5–10 mm v mnoha odstínech barev.²⁶³

Perle vyrobené z černého skla měly často jemné lemy, zatímco perle z různobarevné kompoziční skloviny (obzvláště ty které dobře napodobovaly jantar, granáty apod.) ve finálním stavu umožnily poměrně dokonale napodobit materiál přírodních surovin k výrobě šperků.²⁶⁴ Vinuté perle nebyly většinou dále dekorovány a tvořily jen relativně malou část jablonecké výroby.

Mezi perle vyráběné nad lampou patřily i tzv. foukané pokovované perle. Pokovené perle se vyráběly výhradně podomácku z trubiček z průhledného nebo kompozičního skla. Vyfukovaly se do odpovídajícího tvaru buď bez formičky (tzv. volně z ruky), nebo do tvarované formičky. Zevnitř se ještě postříbřily a nebo pozlatily. Někdy se postříbřené perle ještě opatřovaly rozmanitým zbarvením. Vyráběly se hlavně v obcích Albrechtice, Marinská Hora, Jiřetín, Maxov, Desná a Horní Lučany. Hodnota jejich roční produkce na přelomu 19. a 20. století činila zhruba 1 200 000 zlatých. Obchodem s tímto typem perlí se zabývala většina jabloneckých exportérů spolu s 60 až 70 dodavateli. Výrobou bylo zaměstnáno asi 1 000 až 1 300 foukačů a zhruba 800 pomocných dělníků, kteří finalizovali výrobky.²⁶⁵

Každý domácký foukač perel obvykle vlastnil svůj pracovní stůl s lampou a dmychadlem. Potřebné formy obvykle získával od dodavatelů. Žádné další věci foukači zpravidla od svých dodavatelů k dispozici nedostávali. Sami si museli ve vlastní režii ke své práci obstarat sklo, petrolej a případně také sloučeniny ke stříbření perel. Stávalo se ale, že foukačům bez vlastních prostředků dodavatel vystavil čas od času poukázku na sklo, na jehož základě mohli obdržet polotovary od obchodníků se sklem na účet dodavatele.²⁶⁶

²⁶³ A. Korál, Domácká práce v československém sklářství, Sklářské rozhledy 1924, 2-3, s. 18.

²⁶⁴ Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handelsministerium, Wien 1900, s. 64.

²⁶⁵ Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handelsministerium, Wien 1900, s. 57.

²⁶⁶ Tamtéž.

Imitací klasických pravých perel byly perly, pro které se vžilo pojmenování voskované nebo voskové perle (Wachsperven), podle vyplnění perly voskem, nebo parafinem. Vyrobít perly dokonale podobné pravým nebylo totiž nikterak jednoduché. Velkým problémem se stal perleťový lesk pravých perel, který je jejich přirozenou vlastností. Skláři dlouho hledali postup, jak tento lesk skleněným imitacím udělit. V 19. století byla vynalezena metoda, jak vyrobít napodobeninu pravých perel nanesením stříbřitého lesku z rybích šupin do vnitřku perly.²⁶⁷ Vynález těchto perel je přisuzován Francouzi Jaguinu. Do vnitřku vyfouknutých dutých perel nanesl rybí stříbro v roztoku speciálního laku. Aby tyto perly věrně napodobovaly pravé perly, byly ještě vyplněny voskem. Aby se voskované perle dokonale leskly, vyráběly se převážně z kvalitního křišťálového skla. Nejdražší voskované perly byly vinuté nad kahanem z alabastrového skla, některé levnější varianty byly však mačkány kleštěmi z alabastrového skla a začišťovány omíláním (tzv. šitlováním).

Rybí lesk bylo možné získat od speciálních dodavatelů již hotový a připravený k stříbření. Tento lesk byl však značně drahý, proto si ho výrobci perelí sami připravovali z dovezených rybích šupin. Byli to zejména větší výrobci, kteří vlastním leskem opatřovali velké množství kusů a značně drahý dovážený hotový lesk by jim prodražoval výrobu. Dovážely se proto rybí šupiny ze zahraničí – z Německa (od obchodníků ze Štětína a Berlína), ale také z rakouských zemí (od Neziiderského jezera) a z Balkánu (od Ochridského jezera).²⁶⁸ Pozorně seškrabané šupiny z drobných ryb se uskladnily v plechových konzervách o hmotnosti 5 až 10 kg, v nichž byly transportovány k odběrateli. Šupiny nesměly obsahovat zbytky rybích těl, jinak by se kazily a neplnily dobře svůj účel. I přesto si odběratelé často stěžovali na nekvalitní zboží se šupinami z vytřelých ryb, které neměly tolik lesku. Doporučovalo se

²⁶⁷ E. Sturm, O výrobě imitací pravých perel, Sklářské rozhledy 1928, 5, s. 69–72.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 70.

proto odebírat zboží od zavedených velkých firem, namísto levnějších produktů od drobných rybářů.²⁶⁹

Šupiny se po dopravení do místa zpracování vysypaly do vody v lisu, podobnému starému typu pračky na ruční pohon. Střídavým pohybem páky se rozpohybovaly lopatky uvnitř, aby se šupiny rozvířily a setřel se z nich lesk. Následně se šupiny vylisovaly a tento postup se několikrát zopakoval. Vzniklý roztok se slil do nádob, do kterého se přidal čpavek a na 10–14 dní se zakonzervoval. Rybí stříbro pomalu kleslo v nádobách ke dnu. Po otevření nádob se odstranila vrchní špinavá voda a rybí stříbro se propralo v čisté vodě. Takto získaný rybí lesk mohl být definitivně uložen a určen ke spotřebě.

Příprava lesku k barvení perel měla následující postup. Ve vodě se rozpustila želatina, do které se přidal lesk. Po zahřátí se barva rozmíchala a mohlo se začít barvení. Barva se pak nasála úzkou trubičkou v ústech a zúženým koncem se vefukovala jako dávka barviva do skleněné perly.

Práci vykonávaly téměř výlučně ženy. Měly drobné perly nalepené na dlani a druhou rukou umísťovali do perel trubičku a vefukovali barvivo dovnitř perliček. U větších perliček bylo možné držet perly v prstech. Jak perle, tak barva musely být zahřáté asi na 20 °C, aby barva nestydlá a dobře se uvnitř rozmístila. Při práci seděly ženy u obdélníkových stolů naproti sobě, uprostřed stolu bylo instalováno jakési korýtko, které bylo uváděno šlapáním do pohybu. Jakmile byly perle v dlani postříbřeny, opatrně byly vloženy do korýtko, kde se pohybovaly a kutálely se tak dlouho, až se v nich barva rovnoměrně rozprostřela po stěně perlí a zaschla. Následovalo sušení na sítěch a čištění povrchu vlhkou látkou. Tímto způsobem mohla zručná dělnice obarvit dvacet až třicet tisíc perel za směnu.

Ke zvýšení tónu postříbření a reflexe bylo nutné vytvořit v perle reflexní neprůchodnou vrstvu. Do perel se vpravil vosk (odtud jejich název) a nebo se dovnitř vpravila prášková slída, která se podobá perleti

²⁶⁹ Tamtéž, s. 71.

a vytvořila se tak neprůhledná odrazová vrstva. Voskem, parafinem a ceresinem²⁷⁰ se plnily jen dražší perle vyšší kvality. V počátcích výroby se perle plnily přírodním voskem, později se k plnění využívalo výhradně parafinu a ceresinu.

Parafin se společně s ceresinem rozpustil v plechové nádobě. Do tohoto roztoku se ponořily perle, do kterých tento roztok dírkami vnikl. Teplota roztoku nesměla být příliš vysoká, aby se stříbřité barvivo uvnitř nespálilo. U levnějších druhů perel se provádělo práškování. Společně se slídovým práškem se točily v bubnu. Prášek postupně pronikal dovnitř a ulpíval na vnitřní stěně perlí, které musely být před vložením do bubnu zvlhčené.

Aby se ušetřilo na barvivo a docílilo se vysokého lesku, byly některé surové perly také listrovány²⁷¹ či irizovány.²⁷² Levnější typy stříbřených perel, které nebyly plněny voskem nebo parafinem se ještě na závěr vypalovaly ve speciálních pecích. Tímto způsobem získaly perle vysoký lesk s proměnlivou barvou, tak jak je tomu u pravých perel. Zároveň došlo k úspoře až kolem jedné třetiny barviva rybího stříbra při stejném lesku perlí.²⁷³

Jako speciální druh zboží u několika firem na Smržovce se zhotovovaly tzv. Feingoldperlen (pravé zlacené dutých perle). Tento artikl, který se na konci 19. století vyráběl pouze v cizině – v Paříži, se zhotovoval foukáním z olovnatého skla. Na konci 19. století je ve Smržovce a okolí vyrábělo asi 80 až 100 domácích dělníků, nejvíce však tuto práci vykonávaly ženy. Hodnota výrobků činila kolem 100 000 zlatých ročně. Kontakty s foukači obstarávalo 5 dodavatelů, kteří zadávali surovinu – duté sklo od výrobce na protiúčet.

Někteří foukači, kteří vyráběli zvláštní typy perlí a měli dostatek prostředků, udržovali přímé styky s firmou Riedel. Odebírali potom od ní surové duté sklo k výrobě perlí bez jakéhokoliv zprostředkovatele.

²⁷⁰ Uhlovodík – stejně jako parafin se vyrábí z ropy, má podobné vlastnosti jako vosk.

²⁷¹ Listr – roztok solí těžkých kovů (uran, kobalt) a éterických olejů, je to tuhý povlak s měnivým leskem.

²⁷² Irizování (duhování) – na výrobek proudí sublimované páry solí kovů, které se na něm usazují.

²⁷³ E. Sturm, O výrobě imitací pravých perel, s. 72.

Cena za svazek (1200 kusů) byla pevně stanovena a činila podle velikosti perlí a podle kvality zpracování 3 až 40 zlatých. Dodací lhůta bývala stanovena podle velikosti dodávky. Když byla práce podle předloženého vzoru v pořádku provedena, byla vyplacena hotovost se srážkou za sklo, jež bylo poskytnuto k výrobě. Srážka, která by pokutovala výrobce, se zpravidla nevyskytovala. Pokud práce neodpovídala požadavkům, byl dodavatel, případně výrobce napomenut a v opětovném případě mu nebyla zadána práce.²⁷⁴

Jedním z nejznámějších druhů jabloneckého zboží byly tzv. sekané perle – perličky či také šmelc, jejichž výroba se začala v horním Pojizeří rozvíjet po válce v roce 1866.²⁷⁵ Polotovarem pro výrobu tohoto druhu perlí byly trubičky různého průřezu v mnoha zbarveních skloviny, ze kterých se sekáním oddělovaly malé kousky skla (tzv. Bissel – bisle, sekanice) – odtud jejich další název „sekanice“. Velice často se používaly černé skleněné trubičky.

Zpočátku se perličky odřezávaly ručně z tenkých trubiček pomocí nože. Jedním z center sekaných skleněných perliček bylo po dlouhou dobu Benátsko, kde se začaly v druhé polovině 19. století k sekání perlí používat sekací stroje. Technické parametry sekacích strojů neušly pozornosti sklářských výrobců na Jablonecku. Použitím sekacího strojku po italském vzoru došlo k jednoduché mechanizaci a výrobnímu zdokonalení sekaných perlí.

Sekání, zvané též pukání se provádělo pomocí sekacího stroje tzv. Trempelzeuge – klemprdy. Domácký dělník si postavil dřevěný rám – podsadu zvanou „cojk“ (z něm. Zeug), do které vsadil tenký pískovcový kotouč – pukací brus (něm. Sprengstein). Ten byl spojen pohyblivým převodem s pedálem, který se šlapáním uváděl do pohybu a umožňoval sekání tenkých skleněných tyčinek (tzv. rafik) na drobné korálky – sekanice.²⁷⁶

²⁷⁴ SOKA Liberec, Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1900, s. 59.

²⁷⁵ ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 33, Ludvík Lubas: Z mých vzpomínek na naše horské sklářství.

²⁷⁶ F. Sochor, Počátky sklářství na Železnobrodsku, Ars vitraria 2, 1968, s. 81.

Obrázek 25: Domácké sekání perlí – tzv. "sekanice"

Často, aby se zvýšila domácká produkce sekáče, se na sekání podíleli i ostatní členové rodiny. Na každé straně brusného stroje seděl jeden dělník, který pukal skleněné trubičky. Oba dva (někdy i s pomocí třetího člena rodiny) uváděli brus do pohybu.

Až do konce osmdesátých let 19. století se vyráběly tyto perle domáckým způsobem v několika obcích politického okresu Jablonec v Nové Vsi, Smržovce, Černé studnici, Huti, Šumburku a Jistebsku a také v politickém okrese Semily v Zásadě, Držkově, Lužnici a Bratříkově a na Železnobrodsku. Hlavními výrobci a faktory sekanice zde byli Louma a bratři Kostlánové v Zásadě, Bouček, Číla, Bulva, Rydval v Držkově, Kopal v Jílovém, Kopal ve Vlastiboři, Zeman a bratři Bachtíkové v Jesenném, Farský v Bozkově, Šindelář a Janda v Ruprechticích, Sochor, Jakubička, Maryško v Železném Brodě a mnoho dalších.²⁷⁷

Tam, kde bylo možné využít spádu tekoucí vody, byly stavěny dílny, jejichž stroje byly poháněny vodním kolem, čímž došlo k zefektivnění výroby. Mechanismus strojního sekání se vylepšoval a

²⁷⁷ Tamtéž.

pukání se ještě více zjednodušovalo a zlevňovalo. K pohonu brusů byly v některých velkých dílnách zaváděny parní stroje. Zavádění dokonalé strojní výroby však sebou přinášelo sociální neklid. Zlevnila se výroba sekanice, což mělo vliv na výdělky a také na zaměstnanost. Hněv nezaměstnaných domáckých sekáčů se obrátil právě proti strojům, ve kterých viděli příčinu své nezaměstnanosti a bídy. Dělnický protest vyvrcholil tzv. „Lučanskou pozdvižkou“ 29. ledna 1890.

Zakulacení perliček probíhalo tepelnou úpravou podle původního italského způsobu, kdy se perličky spolu s jemným dolomitickým vápencem silně zahřály ve speciální peci, kde došlo k jejich povrchovému zakulacení. Jednou z podstatných funkcí, kterou plnil dolomitický prášek při vypalování, bylo zabránění ucpání dírek u zahřátých perliček.

Když italská vláda v osmdesátých letech 19. století výrazně omezila vývoz této důležité průmyslové suroviny, severočeští výrobci hledali vhodnou náhradu. Firma Riedel si proto nechala patentovat směs z domácích zdrojů, která byla použitelná za téměř stejných podmínek, zhruba se stejným výsledkem.²⁷⁸ Jinou možností, jak se vyhnout použití drahého dolomitického prášku a zakulatit perličky, bylo mechanické kulacení perliček za použití kulatící směsi ve speciální bubnové peci s bočním hořákem. Po zakulacení bylo nutné perličky zbavit zbytků kulatící směsi a vyleštit je, čehož se dosahovalo praní a leštěním v slabém roztoku kyselin v dřevěných kónických sudech. Směs se následně neutralizovala proplachováním v čisté vodě.

Domácké broušení sekanice se uskutečňovalo na hladinových brusech. Jednotlivé drobné perle se nasazovaly na krátké jehly a upevněných v násadce. Dovedný brusič nebo brusička dokázali brousit perličky i na 10 jehlách současně. Velmi záleželo na jejich šikovnosti, aby vybrousili množství drobných perliček rovnoměrně po všech stranách. Dovedným hmatem museli vždy několikrát po sobě rychle obrátit perličky navlečené na jehlách, aby docílili rovnoměrných tvarů.

²⁷⁸ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr., patent z 25. 9. 1889.

Podle počtu broušených plošek – facet – se dělily perličky na dvoukrátky, tříkrátky, pětikrátky. Při drobnosti jednotlivých perlí, nebylo vždy možné přesně spočítat počet facet, proto se takové perle se hodily hlavně k výrobě prýmek.²⁷⁹ Aby se náležitě leskly byly vypalovány v ohni. Kromě toho byly některé dále upravovány různými chemikáliemi. Získávaly tím jinou barvu nebo také duhový či zrcadlový lesk.²⁸⁰

Při převzetí práce obdržel brusič sekané perle od dodavatele zpravidla v určitém naváženém množství – obvykle se jednalo o 50 kilogramů. Byla dohodnuta cena a způsob broušení. Počítalo se zhruba se čtvrtinovým odpadem, takže brusič se zavázal odevzdat nazpět nejméně 32 až 38 kg broušených perlí. O vráceném množství rozhodovala konkrétní velikost a druh broušení.²⁸¹

Perličky se potom třídily sítý do určitých velikostních skupin. Kvalitní kulaté perličky se oddělovaly od zdeformovaných jednoduchým způsobem pomocí šroubovice z tlustého papíru. Pravidelně se kutálející perličky vypadávaly po jeho obvodu, pokřivené padaly do středu spirály, kde propadávaly.

Fáze dokončovacích prací byla zaměřená na úpravu a kompletaci jednotlivých druhů zboží. Dekorování zadávali hlavně líferanté ve Smržovce a Nové Vsi u Jablonce nad Nisou ve zvláštních za tím účelem zřízených dílnách, v nichž pracovalo velké množství pracovníků – dekoratérů. Dekorování perlí nebylo tedy domácí prací, jak tomu bylo u jiných druhů výroby. Naproti tomu navlékání leštěných a dekorovaných perlí se prováděli výhradně domácí dělníci a především jejich ženy a děti. Děti pomáhali navlékat již od dětského věku některé od věku pěti let.

Broušení mnoha různých druhů perel vykonávali samostatní brusiči, kteří vlastnili brusné stroje osazené kamennými kotouči. Často si brusiči ale také pronajímali pracovní místa (Örtel) u vlastníků brusíren.

²⁷⁹ SOkA Liberec, Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1900, s. 60.

²⁸⁰ ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 33, Ludvík Lubas: Z mých vzpomínek na naše horské sklářství.

²⁸¹ SOkA Liberec, Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1900, s. 61.

Většinou si sami hledali práci u zadavatelů práce – dodavatelů perlí – tzv. líferantů. Pracovali proto i pro několik dodavatelů najednou.

Broušení perlí určených k navlékání se provádělo na kamenných brusech, které se otáčely kolem vodorovné osy. Převzaté perle musely být nejprve navlečeny na mosazný drát. Tuto práci vykonávali buď rodinní příslušníci brusiče, nebo cizí navlékači. Těm brusič zpravidla zaplatil od počtu navlečených sekanic. Průměrně se platilo 1 až 1 1/8 krejcaru za 1000 tuctů. Potřebný drát musel brusič dát k dispozici navlékačům. Zpravidla se kupoval u specializovaného obchodníka nebo u dodavatele. Někteří dodavatelé trvali na tom, aby si tento drát brusiči obstarávali u nich, pod podmínkou další spolupráce a zadávání práce.²⁸²

Brusič u práce seděl a přitlačoval dráty prostřednictvím páky opatřené kouskem gumy (tzv. pomahačky) k ploše brusného kamene. Obvykle se najednou brousily čtyři dráty a podle druhu výbrusu je bylo nutné desetkrát až šestnáctkrát otočit. Při broušení čtyř drátů spotřeboval brusič poměrně hodně energie k pohonu brusy, která se v přepočtu mohla rovnat až jedné koňské síle. Kvůli potřebě výkonu byly proto velké brusírny vybavovány parními stroji. Za poskytnutí této síly v takové brusírně platil brusič kolem 50 až 60 krejcarů denně. Brusný kámen stál přibližně 25 až 30 zlatých, lišil se podle kvality a odolnosti, takže na něm bylo možné každodenně brousit po dobu osmnácti měsíců až dvou let. Poměrně významná byla spotřeba drátu při práci. Jeho cena činila zhruba jeden zlatý za 1000 tuctů. Kousek přitlačné gumy a stál od jednoho zlatého dvaceti krejcarů do jednoho zlatého padesáti krejcarů, vydržel však pouze asi čtyři týdny práce.

Po dokončení byly broušené perle svlečeny z drátu a dodány dodavateli. Ve velkém se podomácku navlékaly drobné perle a perličky, u menších druhů zvané též šmelc. Perle ať již barevné nebo broušené či jiným způsobem dekorované získal faktor (dodavatel, líferant) od výrobců z rozsáhlé oblasti Jablonecka, Železnobrodská i dalšího širšího okolí, kam se jejich výroba rozšířila. Faktor, jako prostředník zadal

²⁸² Tamtéž.

domáckým navlékačům a hlavně navlékačkám práci. Poskytl jim nitě na návlek a perle v naváženém množství. Zprvu se navlékalo jednoduchým ručním způsobem. V ruce se drželo 10–12 jehel, upravených pro tuto práci, ve jejichž ouškách byly navlečeny bavlněné nitě. Těmito jehlami se hbitým pohybem v mělkých nádobách provlékaly perly skrz jejich otvory. Navléknuté perly pak byly spočítány, nebo zváženy a podle toho se určovala jejich cena. Vázaly se z nich svazky určené k další kompletaci a nebo k prodeji. Svazky k prodeji měly většinou 10 nití po 100 kusech, svazky pro další zpracování měly 10 nití se 300 perlemi na niti.²⁸³ Cena navlékaných perlí byla však ovlivněna také jakostí a velikostí perel. Zboží pro export se navlékalo do svazků různých délek. Standardní svazek v sortimentu voskovaných perlí byla nit' s návlekiem o délce 30 cm, ze kterých byl sestaven svazek o dvanácti kusech. Cena, za kterou byly navlečené svazky vykupovány, se počítala za jeden centimetr takového tuctu.²⁸⁴

Kvůli zrychlení a zjednodušení práce bylo vynalezeno několik druhů navlékacích strojů, což mělo ovšem často za následek snížení odměny domácím navlékačům – navlékačkám. Méně mechanickým a rozmanitějším způsobem domácí práce byl návlek náhrdelníkových perel (zrn). Velmi častou domácí prací bylo také sestavování náhrdelníků. Náhrdelníky se sestavovaly z různě velikých i různě barevných a tvarovaných skleněných zrn. Podle délky návleku se koncipoval náhrdelník. Některé byly určeny přímo jako oděvní doplněk pro konkrétní příležitost – pro ples, do divadla atd. Tato práce byla vítaným přílepšením rodinného rozpočtu chudých podhorských rodin. Kromě náhrdelníků se kompletovaly knoflíky, spony, brože atd. Domáckou prací bylo rovněž našívání knoflíků a jiných bižuterních výrobků na kartony pro jablonecké obchodní domy. Mnoho žen podomácku pletlo a háčkovalo a vyšívalo dámské kabelky z malých různobarevných perliček určených pro domácí i zahraniční trh.

²⁸³ A. Korál, domácí práce v československém sklářství, *Sklářské rozhledy* 1924, 1, s. 5.

²⁸⁴ Tamtéž.

Před první světovou válkou se na Jablonecku objevilo několik Japonců, kteří navštěvovali průmyslové provozy, a dokonce bylo doporučeno, aby jim bylo vycházeno vstříc. Tito Japonci v severovýchodních Čechách poznali mimo jiné výrobu dutých perel a bižuterie. Měli si odsud odvést různé nástroje, formy a nákresy na jejich výrobu.

Po několika letech se na světovém trhu začaly objevovat výrobky z Japonska, které ačkoliv nebyly takové kvality, byly o polovinu až dvě třetiny levnější než české výrobky.²⁸⁵ Tato situace se ještě zhoršila po první světové válce. Již dříve se levnější druhy perlí lisovaly do formy, takže se výroba zjednodušila a zrychlila. Na formových perlách z Čech byla vidět stopa po oddělení formy (kolem obvodu měla perla otřep), kdežto u japonských výrobků byl tento otřep jen obtížně znatelný. Japonci zdokonalily formy na výrobu svých perel, aby se vyrovnaly perlám foukaným nad lampou. Jejich tvar byl téměř dokonalý, takže konkurovaly zavedenému zboží. Vzhledem k tomu, že Japonci zdokonalili kvalitu strojního vybavení i vlastní výroby perlí, čímž dosahovali velkého objemu produkce poměrně kvalitního zboží, výrazně poklesla cena skleněných perlí, což mělo vliv na jablonecké producenty. Zákazníci dávali přednost, i přes určité vady, strojně formovaným perlám před ručně foukanými, které byly pro většinu zákazníků značně dražší. Východisko, jak konkurovat levnější zahraniční výrobě, spočívalo ve zlepšení kvality mechanicky formovaných perel na Jablonecku, což však souviselo s investicemi do strojního vybavení a vylepšování technologie výroby.

Velmi důležitým odvětví jablonecké industrie byla rovněž výroba skleněných kroužků, tzv. bangles (počeštěno – „bengle“). Název se vžil podle místa exportu, jímž byla britská kolonie Indie. Byly to barevné skleněné náramky, které sloužily jako talismany, obřadní a náboženské předměty obyvatel Indie a Orientu. Podle tamních zvyků byl skleněný

²⁸⁵ E. Sturm, Příčiny krise v domáckém průmyslu perlařském, Sklářské rozhledy 1928, 7, s. 103.

kroužek i ochráncem ženy před ovdověním.²⁸⁶ Obyvatelé Indie nosili skleněné kroužky na ruku, někteří i na nohou. Zámožné vrstvy si potrpěly na bohatě zdobených importovaných kroužcích, chudší vrstvy se zdobily kroužky jednoduchými, v nižší kvalitě, které byly v poměrně velkém množství později přímo indickými skláři. Spotřeba kroužků byla poměrně vysoká. Vzhledem k tomu, že celé exportní teritorium bylo obydleno převážně zemědělským obyvatelstvem závislým na úrodě se závislostí na monzunovém podnebí, export i výroba kroužků byla silně podmíněna ekonomickými faktory spojenými s přírodními podmínkami. Vliv neúrodných let se vždy negativně projevoval ve stavu exportu.

Orientální zvyky a z nich vyplývající spotřeba kroužků daly základ rozvětvenému odvětví jablonecké industrie. Výroba skleněných kroužků byla na Jablonecku zavedena v devadesátých letech 19. století. První vzorek čínských kroužků do Čech přivezl ze svých cest po Indii jablonecký exportér Assam.²⁸⁷ Výrobky byly na Jablonecku zdokonaleny, jak co do kvality skloviny, tak zpracování a výzdoby, aby dobře vyhovovaly mentalitě odběratelů. Výrobou skleněných kroužků, jejich zušlechťováním se zabývalo množství osob z Okolí Jablonce nad Nisou, Zásady a Železného Brodu.

Skleněné kroužky se vyráběly lisováním do kovových forem, foukáním skleněného válce a navíjením skleněné spirály. Zprvu se lisovaly kroužky po jednom kuse, s rozvojem technických možností se lisovalo více kroužků najednou, které bylo nutné od sebe oddělit. Vývojem se došlo až k lisování válce, jakési trubice, s vytlačeným množstvím kroužků po celé své délce obvodu (30–60 kusů), spojených mezi sebou pouze tenkou částí skloviny, jež bylo možné lehce rozdělit.

Druhý způsob bylo foukání skleněného válce (trubice) do kovové formy, při němž bylo možné používat široké škály různobarevných sklovin navzájem ještě přejímaných, zdobených barevnými pásy apod.

²⁸⁶ V. Čtyroký, *Bangles, Sklářské rozhledy*, 1940, r. 17, s. 85.

²⁸⁷ Tamtéž.

Válec se rozřezával diamantovým kotoučkem, nebo rozděloval nad plamenem na jednotlivé kroužky, které se ještě malovaly a brousily a leštily.

Další druh byl sortiment kroužků vyráběných nad lampou. Ve sklárnách se na kovový válec navinula z pramene skloviny skleněná spirála. Ta se následně rozřezávala na jednotlivé závitnice, které se v místech řezu spojily a vznikl tak tenký kroužek. Spojení se realizovalo spájením konců nad plamenem lampy. Tento způsob výroby skleněných kroužků využili japonští producenti k pronikavému vstupu na Indický, kde nízkou cenou vytlačily kvalitnější ale dražší kroužky z Jablonecka, což mělo výrazný dopad na stav odvětví na Jablonecku. Výroba se zde na začátku 20. století potýkala s výraznými problémy v odbytů zboží a s klesající cenou ale i s průmyslovou špionáží, které se objevovaly i v řadě dalších oborů jablonecké industrie.

Např. v dopise liberecké OŽK c. k. místodržitelství ze dne 12. 12. 1910²⁸⁸ se hovořilo o dlouhodobě sílící konkurenci ze zahraničí. Jednalo se o podnik A. Vacha, jejíž zástupce (Ind) byl v předešlém roce na žádost komory vyhoštěn z Rakouska-Uherska za špionáž ve sklářském průmyslu. Podle názoru komory se takové firmě mělo „jakepatří ukázat dveře, když se obrací na domácí živnostníky s takovými požadavky.“ Ostatně k ilustraci měla posloužit skutečnost, že pan Scheffel ze Smržovky, jak uváděla zpráva ministerstva obchodu, hodlal dokonce vlastnoručně celou industrii kroužků exportovat do Indie. Spolu s tím byl přiložen dopis A. Vachy z Berlína, v němž Vacha žádal, díky informaci svého obchodního partnera, o nákresy pece k vypalování emailových barev na skleněných kroužcích, za což prý „dobře zaplatí“.²⁸⁹ Potřeboval pec střední velikosti k vypalování emailových barev, zlatých barev a jiných k zhotovení kvalitního povrchu skleněných kroužků. Mnoho německých inženýrů prý mu chtělo takové plány dodat, ale on hledá „nákresy od toho, kdo již tuto pec zná a s touto pecí přišel do

²⁸⁸ SOkA Jablonec nad Nisou, fond Josef Meissner, kart. 43

²⁸⁹ Tamtéž.

styku“.²⁹⁰ V takových případech se mělo podle mínění komorních úřadů postupovat společně a co nejpřísněji zasáhnout.

Velkým oborem jablonecké industrie bylo odvětví skleněných knoflíků. Od poloviny šedesátých let 19. století si skleněný knoflík získal velkou oblibu v oděvní tvorbě, což souviselo s módními trendy využívající knoflíky jako vhodný doplněk oděvů. V šedesátých letech 19. století proto na Jablonecku tento obor zaznamenával velký růst. Poptávku domácích a zejména zahraničních zákazníků se snažili uspokojit jablonečtí obchodníci, kteří zadávali práci rostoucímu počtu domácích dělníků. Skleněné knoflíky se začaly vyrábět ve velkých sériích v různých typech – jako mačkané, lampové knoflíky, vinuté knoflíky, jež byly zhotovovány v rozsáhlé škále variant a vzorů, které byly dále upravovány broušením, malováním a leštěním – což umožnilo získat obživu mnoha obyvatelům Jablonecka i širokého okolí. Skleněné knoflíky tak se staly v poslední třetině 19. století velmi významnou položkou v exportu jabloneckého zboží.

Až do třetí čtvrtiny 19. století převažovala v sortimentu skleněných knoflíků technika výroby tzv. vinutím. Sklovinu, vhodnou k tomuto způsobu výroby podle vynálezu Josefa Scheiblera, dodávalo několik skláren v Jizerských horách. Samotným navíjením skleněných knoflíků se zabývaly převážně ženy.²⁹¹ Středisky výroby vinutých knoflíků byly hlavně Jablonec nad Nisou, Mšeno, Nová Ves, a Smržovka.²⁹² Od třicátých let 19. století se spolu s výrobou jiného mačkaného zboží začaly objevovat i mačkané knoflíky. Souviselo to se zvládnutím technologie lisování (mačkání) skleněných knoflíků kovovými kleštěmi, standardním výrobním nástrojem tzv. mačkaného zboží.

Na výrobě a zušlechťování knoflíků se podílelo velké množství lidí z celého Jablonecka a Pojizeří. Knoflíky se malovaly, zlatily, ryly a „šlégrovaly“ (jejich povrch se vybrušoval do malých lesklých plošek).²⁹³

²⁹⁰ Tamtéž.

²⁹¹ AUK, Petrásková, Knoflíky, s. 82.

²⁹² Benda, Geschichte, s. 286.

²⁹³ AUK, Petrásková, Knoflíky, s. 82.

K urychlení výroby se vyráběly tzv. šmirgláky – skleněné knoflíky mačkané do niklových formiček s vysoce lesklým povrchem. Po vytlačení ve formě se pouze odstranily jejich otřepty a leštily smirkem.

Knoflíky		Surovina	Nářadí a pomůcky
zhotovované			
u pece	mačkané u mačkácké pece	skleněné tyče	mačkácká pec, mačkácké kleště opatřené formičkami - kaplíky
nad hořákem ²⁹⁴	mačkané	skleněné tyčinky	pracovní stůl s hořákem, mačkácké kleště opatřené formičkami - kaplíky
	vinuté	skleněné tyčinky	pracovní stůl s hořákem, navinovací drát, půlená tvarovací forma
	foukané	skleněné trubičky	pracovní stůl s hořákem, pinzeta nebo jemné kleště

Pramen: AUK, Ch. Petrásková, Knoflíky a lidé: příspěvek k výrobě knoflíků v 19. století v Jižerských horách, dipl. práce UK FF, Praha 2003, s. 84.

Základní typologii skleněných knoflíků lze rozčlenit podle druhu výroby. Velká škála knoflíků se vyráběla v mačkárnách ze skleněných tyčí, stejně jako skleněné kameny a mačkané perly. Byly to knoflíky se skleněným ouškem, dále se zataveným kovovým ouškem, s dírkami shora, butony (knoflíky bez ouška lepené nebo zatavované na kovovou plošku opatřenou ouškem) a knoflíky typu „whistle“ které měly svrchu otvor ve tvaru obráceného „V“, na spodku knoflíku otvory dva. Tyto knoflíky byly vyráběny za účelem skrytého přišití.²⁹⁵

Knoflíky mačkané nad kahanem byly drobnější výrobky, které se tvarovaly v mačkáckých kleštích z rozehrátých skleněných tyčinek z různých druhů průhledného, průsvitného i neprůhledného skla mnoha barev. Vinuté knoflíky se vyráběly také nad kahanem navíjením skleněných tyčinek na kovový drát, ze kterého se vytvořilo očko, nebo přímo na vytvarované očko. Knoflík se vytvaroval vložením a otáčením v malé půlené formě. Byly za tepla dekorovány skleněnou nití kovovou

²⁹⁴ Hořák – zvaný též kahan nebo lampa.

²⁹⁵AUK, Petrásková, Knoflíky, s. 85.

folií apod. Foukané, velmi drobné a křehké, knoflíky se vyráběly foukáním skleněných trubiček nad lampou.

Velmi důležitým odvětví jablonecké industrie byla rovněž výroba skleněných kroužků, tzv. bangles (počeštěno – „bengle“). Název se vžil podle místa exportu, jímž byla britská kolonie Indie. Byly to barevné skleněné náramky, které sloužily jako talismany, obřadní a náboženské předměty obyvatel Indie a Orientu. Podle tamních zvyků byl skleněný kroužek i ochráncem ženy před ovdověním.²⁹⁶ Obyvatelé Indie nosili skleněné kroužky na ruku, někteří i na nohu. Zámožné vrstvy si potrpěly na bohatě zdobených importovaných kroužcích, chudší vrstvy se zdobily kroužky v nižší kvalitě, které byly v poměrně velkém množství později vyráběny za primitivních podmínek v indických sklárnách. Spotřeba kroužků byla v posledních desetiletích 19. století poměrně vysoká. Vzhledem k tomu, že celé exportní teritorium skleněných kroužků spočívalo v zámořských asijských oblastech, byl obchod i výroba tohoto sortimentu podmíněna i jinými než ekonomickými činiteli. Exportní oblasti byly obydleny převážně zemědělským obyvatelstvem, jehož ekonomická situace byla silně závislá na přírodních faktorech prostředí monzunového pásu, kdy se periodicky střídaly období úrody s obdobími neúrody hraničícími s hladomory. Vliv neúrodných let se proto vždy negativně projevil poklesu obchodu.

Orientální zvyky a z nich vyplývající velká spotřeba kroužků daly základ rozvětvenému odvětví jablonecké industrie. Výroba tohoto sortimentu zboží byla na Jablonecku zavedena zhruba v devadesátých letech 19. století. První vzorky kroužků do Čech přivezl ze svých cest po Indii jablonecký exportér Assam.²⁹⁷ Jednalo se o výrobky z čínských producentů, které byly na indickém trhu velice úspěšné. Kroužky byly na Jablonecku zdokonaleny, jak co do kvality skloviny, tak zpracování a výzdoby, aby vyhovovaly mentalitě odběratelů. Skleněné kroužky se vyráběly jednak lisováním do kovových forem, tak foukáním ze

²⁹⁶ V. Čtyroký, *Bangles, Sklářské rozhledy*, 1940, r. 17, s. 85.

²⁹⁷ Tamtéž.

skleněného válce, ale také navíjením ze skleněné spirály. Výrobou skleněných kroužků, jejich zušlechťováním se zabývalo množství osob z Okolí Jablonce nad Nisou, Zásady a Železného Brodu.

Při výrobě lisováním se kroužky zprvu tvarovaly po jednom kuse. S rozvojem technických možností se začalo s lisováním více kroužků najednou, které však bylo nutné od sebe oddělit, aby vznikl jednotlivý výrobek. Vývoj dospěl se až k lisování poměrně širokého válce (jakési trubice) s vytlačenými předperforovanými kroužky po celé své délce obvodu válce (asi 30–60 kusů), spojených mezi sebou pouze tenkou částí skloviny, jež bylo možné lehce rozdělit.

Druhý způsob spočíval ve foukání skleněného válce (trubice) do kovové formy. Při tomto způsobu bylo možné používat široké škály různobarevných sklovin navzájem ještě přejímaných, zdobených barevnými pásy apod. Válec se nakonec vždy rozřezával diamantovým kotoučkem, nebo rozdělával nad plamenem na jednotlivé kroužky, které se ještě dále zušlechťovaly – malovaly, brousily a leštily.

Další druh sortimentu kroužků se vyráběl tzv. nad lampou. Ve sklárnách se na kovový válec navinula z pramene skloviny skleněná spirála. Tento polotovar putoval potom k domácím výrobcům. Ti jej doma rozřezávali na jednotlivé závitnice, které v místech řezu spojili, čímž vznikl tenký skleněný kroužek. Spojení se realizovalo spájením konců nad plamenem lampy. Tento způsob výroby skleněných kroužků využili japonští producenti k pronikavému vstupu na indický trh, kde nízkou cenou vytlačili kvalitnější, ale dražší kroužky z Jablonecka, což mělo výrazný dopad na stav odvětví na Jablonecku. Výroba se zde na počátku 20. století potýkala s výraznými problémy v odbytu zboží i s klesající cenou.

Ve škále odvětví výroby jabloneckého zboží patřilo k velmi důležitým oborům pasířské řemeslo. Počátky pasířství lze najít ve zprávách o objednávkách norimberských a augšpurských zákazníků, kteří si žádali montované ověskové lustry ze skla a kovu. Na práci se podíleli jablonečtí umělečtí řemeslníci, kteří získávali stále více objednávek. S

prací těchto odborníků se rodilo nové odvětví. Na přelomu 18. a 19. století již bylo toto odvětví samostatným řemeslem. Čtrnáct pasířů je jmenováno v roce 1805 spolu s ostatními žadateli v žádosti o povýšení Jablonce na městys s právem trhu.²⁹⁸ V období napoleonských válek se pasířství ani sklářství příliš dobře nedařilo. Poté co došlo k politickému uklidnění a k hospodářskému oživení, bylo možné navázat na úspěšné dřívější období a setkávat se s vyspělými zahraničními výrobci. Pro jablonecké výrobce byli vzorem práce pařížských i rýnských zlatníků a uměleckých řemeslníků, se kterými se však mohli svým zpracováním jen obtížně srovnávat. Jablonecké zboží tehdy převážně vyhovovalo kupujícím na trhu v monarchii, nároky zahraničních zákazníků však byly podstatně vyšší. Pro úspěch u náročnějších vrstev bylo nutné přizpůsobit kvalitu výroby požadavkům náročnějších zákazníků.

Záznamy vrchnostenské kanceláře maloskalského panství z roku 1821 týkající se hospodářství a obchodu podávají informaci o stavu hospodářství. „V městysi Jablonci nad Nisou dochází k znamenitým obchodům s pasířským zbožím, jež se tu zhotovuje a jako obchodní artikl zasluhuje veškeré pozornosti; odbyt těchto výrobků se omezuje sice pouze na provincie rakouského císařství, odesílá se do Pešti, Brna, Prahy, Lince a Vídně, ale čilý spekuláční duch některých lidí, kteří se zaměstnávají výrobou a prodejem pasířského zboží, aby ještě více pozvedli toto výrobní odvětví, mohly by mít dalekosáhlé důsledky.“²⁹⁹

Úroveň pasířského řemesla ovlivnily zahraniční inovace. Jedním z prvních, kdo novinky do Jablonce přinášel, byl obchodník Philip Pfeiffer, který se dobře seznámil s vyspělou produkcí zboží podobného typu na svých obchodních cestách po Porýní a i účastí na evropských trzích včetně Frankfurtu nad Mohanem a Lipska. Zhruba ve dvacátých letech 19. století cestoval po jihoněmeckých zemích a poznával šperkařskou tvorbu v Porýní, ve Schwäbisch Gmündu, Obersteinu a

²⁹⁸ SOkA Jablonec nad Nisou, fond pozůstalost K. R. Fischer, kart. 11, Die Markterhebung von Gablonz a. Neise. s. 67–70.

²⁹⁹ Urban – Pešatová, Jablonecká, s. 33.

Idaru,³⁰⁰ kde měl možnost spatřit velice kvalitní zboží a konfrontovat své poznatky se zkušenostmi místních odborníků. Aby se výroba na Jablonecku zdokonalila, hodlal využít svých kontaktů a pozval na Jablonecko řadu cizích specialistů. Do Jablonce tak přišla skupina osob precizně ovládajících šperkařskou práci. Tito lidé často pracovali s přírodními kameny a jinými ušlechtilými materiály, později však díky svým schopnostem, znalostem a dovednostem přecházeli na šperkařskou výrobu spojenou se skleněnou imitací a barevnými kovy.

Pasířství díky těmto vlivům postupně překonávalo určitou výrobní strnulost. Postupně objevovalo vlastní přístupy i umělecké zpracování. Na začátku 19. století v Jablonci mělo být „53 pasířů zaměstnáno tím, že zasazují kameny do mosazných a tombakových manžetových knoflíků, náušnic a prstenů, hřebenů, křížků, pečetítek atd. K těmto pasířům patří i oněch devět přistěhovalých dělníků z Obersteinu, jejichž dokonalé výrobky se vyrovnají francouzským a jsou i za ně považovány“.³⁰¹

Objem vyvezeného pasířského zboží patřící do skupiny zvané jako „Quincaillerie“ lze však v tomto období pouze přibližně odhadovat. Samostatný cech pasířů byl založen v Jablonci v roce 1839. V polovině 19. století v něm bylo sdruženo 69 mistrů z Jablonce nad Nisou a počet všech pasířů na panství Malá Skála činil tehdy 142 osob.³⁰²

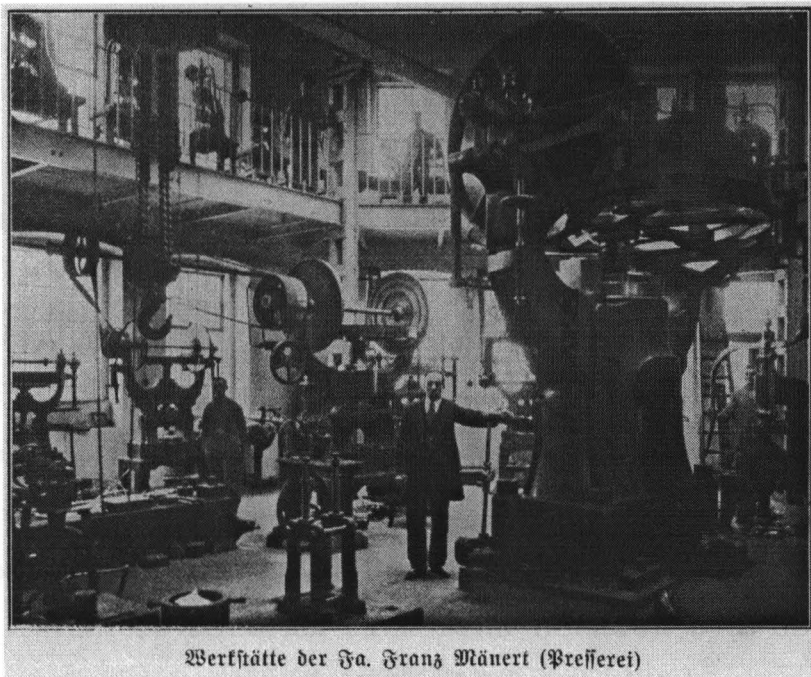
Jistým omezením pasířské práce bylo jednoduché nástrojové vybavení a způsob zpracování materiálu. Velmi dlouho byl používán jako základní materiál měděný, mosazný nebo tombakový tenký drát a plech. Tvarovalo se kleštěmi nůžkami pilníky a kladívky. Hotové výrobky se upravovaly mořením a stříbřením studenou cestou, předlešťovalo se hrubým plátnem. Nové pracovní postupy přinesli sebou na Jablonecko řemeslníci z jihoněmeckých oblastí a Porýní. Největším zdokonalením prošlo lisování polotovaru pomocí speciálního lisu. Podle dobových zpráv měl tento lis vynalézt Kajetán Šír z Dalešic mezi lety 1838 až

³⁰⁰ C. J. Czoernig, *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, Wien 1829, s. 212.

³⁰¹ Urban – Pešatová, *Jablonecká*, s. 34.

³⁰² Tamtéž.

1840.³⁰³ V následujících letech se lis dále zdokonaloval. Byly budovány specializované dílny na výrobu lisovaného polotovaru.

Obrázek 26: Pohled do lisovny firmy Mänert

Od poloviny 19. století se značným způsobem zvýšila výroba tzv. krátkého zboží, což se odrazilo v počtu pasířů platících daň. Jejich počet stoupl od roku 1852 ze 78 na 157 osob v roce 1867, zatímco v roce 1841 zde pracovalo pouze 53 mistrů.³⁰⁴

Obrázek 27: Pasíř při práci

³⁰³ Zenkner, Die Gablonzer, s. 127.

³⁰⁴ A. Braf, Studien über die nordböhmischen Arbeiterverhältnisse, Prag 1881, s. 101.

Obchod jabloneckým zbožím

Až do vybudování kvalitnějších komunikací byl Jablonec nad Nisou považován za lokální centrum sklářského obchodu.³⁰⁵ Obchod sklem byl provozován ve větší míře v okolních a vcelku tradičních střediscích, jako například v Turnově, Hodkovicích nad Mohelkou či Zásadě. V Turnově, který byl významným centrem šperkařské výroby a jenž ležel nedaleko Jablonce, se obchodovalo se skleněným zbožím z širokého okolí, převážně z míst na české straně černostudničního hřebene. Známým a oblíbeným centrem obchodních schůzek se stal zejména zájezdní hostinec „Na Pyrámu“, situovaný na křižovatku obchodních cest z Turnova do Prahy, Liberce a Jičína.³⁰⁶

Jedním ze středisek sklářského obchodu byla obec Zásada ležící přímo na úpatí černostudničního hřebene, jejíž historie byla silně spjata se sklářskou výrobou. Již od 16. století v blízkosti Zásady v lokalitě zvané Syřišťov fungovala významná sklářská huť, která však v 17. století zanikla. Zhruba od poloviny 18. století se místní obchodníci začali vypravovat se různorodým sklářským zbožím z pojizerských sklářských hutí směrem do ciziny.³⁰⁷ Do cizích zemí cestovali zasadští obchodníci jednak s touhou po poznání cizích krajů, ale také aby navázali hospodářsky důležité obchodní kontakty. Drobní domácí výrobci ze svých řad zpravidla vybrali obchodně zdatného souseda, který obstarával odbyt pro ostatní a udržoval trvalé kontakty s obchodními partnery. Zprostředkovali ostatním obchodní kontakty, vyřizovaly objednávky dle požadavků a přání zahraničních zákazníků a stávali se také nositeli nových zpráv a informací ze světa. Výroba skleněného zboží ve spojení s obchodem se díky tomu v česky mluvící Zásadě poměrně dobře rozvíjela. V průběhu 19. století se začala projevovat určitá dělba práce a strukturace trhu. Jednotlivé rodiny se zaměřily na oblíbený sortiment a

³⁰⁵ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 118.

³⁰⁶ Tamtéž.

³⁰⁷ F. Sochor, Počátky sklářství na Železnobrodsku, *Ars vitraria* 2, 1968, s. 80-81.

oblast vývozu.³⁰⁸ Velký počet lidí ze Zásady, Držkova a Loužnice se vypravovalo s drobným skleněným zbožím do Uher, na Balkán i do Malé Asie. Jiní zase pravidelně navštěvovali západoevropské země. Cílem jejich cest byly Francie, Španělsko, Itálie, Pobaltí a především německé země. Někteří se vydali i do zámoří, kde se úspěšně pustili do obchodování. Na svých obchodních cestách sebou nabízeli k prodeji většinou drobné zboží – perle, náhrdelníky, náramky, ale také sklo různé objemné hutnické sklo, kalamáře, sklenice, šperkovnice a množství dalších skleněných předmětů. Přes léto, kdy bylo dostatek zakázek, cestovali obchodníci po zahraničních i domácích trzích. Na zimu se naopak vraceli vyřizovat své objednávky, které zadávali do širšího okolí.³⁰⁹ Polotovar předtím nakoupili u firem, jako např. Josef Riedel a nebo Johann Umann. Nechali jej zušlechtit, někdy i jako „zboží s drobným kazem, které však sami dokázali v zahraničí dobře zpeněžit“.³¹⁰

Jeden z nich – obchodník Jan Holý – pravidelně cestoval do Nizozemska a Francie, kam zasílal, případně osobně vozil, barevné napodobeniny drahých kamenů ze skla, které kupoval u výrobců v Maršovicích u Jablonce nad Nisou, „kde již v té době vyráběli někteří skláři mačkané zboží u tavící pece.“³¹¹ Šlo především o skleněné knoflíky, perle, kameny, náhrdelníky, náramky, spony, náušnice, prsteny apod., jejichž výroba na Jablonecku od šedesátých let zažívala nebývalý rozvoj.

Význam českého obchodnictva v rozvoji jablonecké industrie potvrzují práce německy píšící vlastivědců,³¹² kteří hodnotili počátky obchodu se sklem, jako úspěšné podnikání obchodníků z česky mluvících obcí. Určitým rozdílem oproti vzrůstajícímu Jablonci, kde se obchod silněji centralizoval a bouřlivě rozvíjel, byl o něco vyšší podíl lidí zaměstnaných zemědělskou činností. Důvodem byly o něco příznivější

³⁰⁸ A. Korál, Domácká práce československém sklářství, Hradec Králové 1928.

³⁰⁹ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 118.

³¹⁰ ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 33, Ludvík Lubas: Z mých vzpomínek na naše horské sklářství.

³¹¹ Tamtéž.

³¹² Benda, Geschichte, s. 298–325.

podmínky k zemědělskému hospodaření na Zásadsku než v přímém okolí Jablonce, které ovlivňovaly ekonomickou aktivitu obyvatelstva.

Ve třicátých letech 19. století v Boleslavském kraji obchodovalo se sklem a krátkým zbožím 1 346 osob, z čehož bylo 600 podomních obchodníků ze severních horských oblastí kraje, kteří své zboží dodávali na domácí i zahraniční trhy.³¹³ V Jablonci se v té době zabývalo obchodem jabloneckým zbožím 14 firem, 6 firem obchodovalo dutým sklem. Kromě perlí a lustrových ověšků se vyváželo hlavně velké množství flakónů a drobného broušeného skla.³¹⁴ Obchodníci si nechávali vyrábět a zušlechťovat zboží podle požadavků zákazníků. Určitá část se podílela přímo na vlastní výrobě. Kromě přímého prodeje se částečně udržoval obchod formou vzájemné výměny zboží.³¹⁵

V průběhu čtyřicátých let 19. století se stala jedním z největších vývozních domů skleněné a kovové bižuterie firma Pfeiffer & Co a její význam stále rostl, což těžce nesla konkurence hodkovických obchodníků, do té doby významných exportérů tohoto sortimentu zboží.³¹⁶ Do závěti sepsané roku 1839 Josefem Pfeifferem st. byla zahrnuta obchodní bilance firmy, která podává obraz o stavu podniku.³¹⁷ Aktiva činila 538 227 zlatých a 37 krejcarů, pasiva 167 156 zlatých a 47 krejcarů. Majetek firmy dosahoval výše 358 658 zlatých a 8 krejcarů. Účetní rozvaha dále ukazovala strukturu obchodních aktivit a obchodních styků exportního domu. Firma Pfeiffer & Co. vlastnila velký prodejní sklad v obchodním středisku Frankfurtu nad Mohanem. Ve frankfurtském skladě byly uloženy bižuterní kameny, perle a perličky, knoflíky, devocionálie, lustrové ověsky a množství kovové bižuterie, které byly odtud dodávány odběratelům v širokém okolí i do dalších zemí, takže sklad fungoval jako filiálka zastupující firmu v této oblasti.

³¹³ F. X. Zippe, Allgemeine Übersicht der der physikalischen und statistischen Verhältnisse des Bunzlauer Kreises. In: J. G. Sommer: Das Königreich Böhmen, statistisch-topografisch dargestellt, Bd. II., Bunzlauer Kreis, Prag 1834, s. XI.

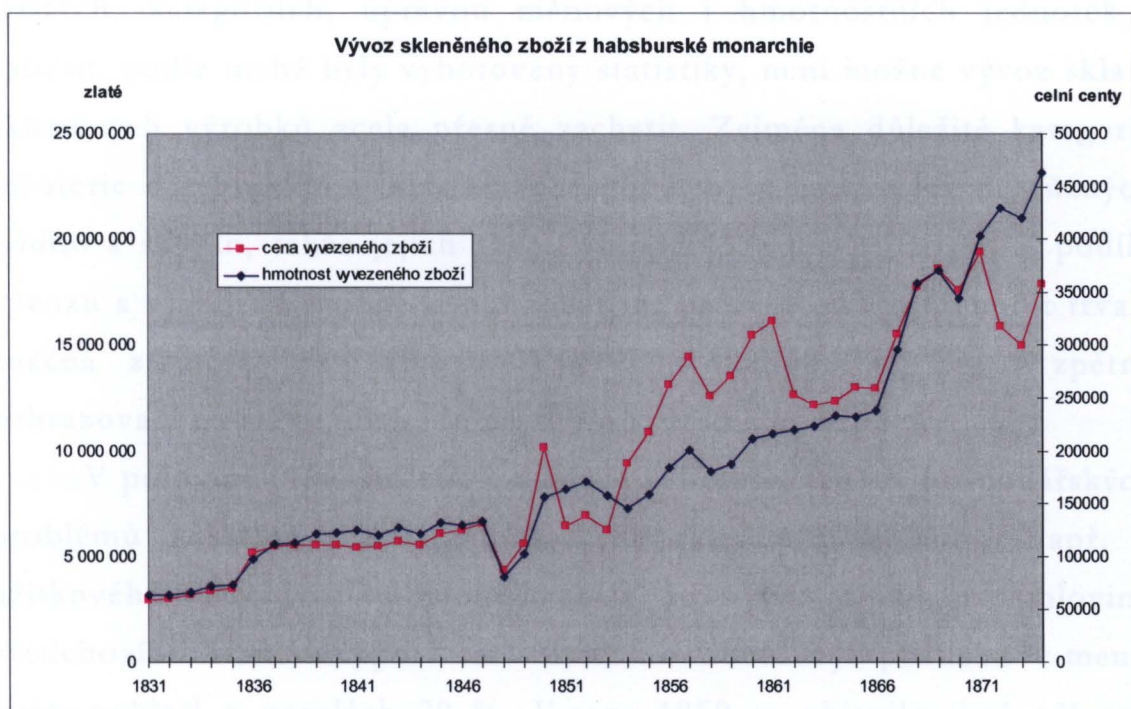
³¹⁴ J. G. Sommer, Das Königreich Böhmen, statistisch-topografisch dargestellt, Bd. II., Bunzlauer Kreis, Prag 1834, s. 327-333.

³¹⁵ K. R. Fischer, Christiansthal. In: Gedenkschrift zur Feier des 150jährlichen Bestandes des Siedlung Christiansthal 1775-1925, Reichenberg 1925, s. 8.

³¹⁶ P. Nový, Sklár a keramik 2003, r. 53, s. 120.

³¹⁷ SOkA, fond Adolf Pfeiffer, kart. 1.

V seznamu dlužníků firmy se objevili obchodníci z Hamburku, Stralsundu, Lübecku, Obersteinu, Schwäbisch Gmündu, Essenu, Stuttgartu, Kolína nad Rýnem, Wormsu, Kaufbeurenu, Mnichova, Drážďan, Rentlingenu, Turina, Livorna, Padovy, Paříže, Boumontu, Vídně, Prahy, Mistrovic, Kamenického Šenova, Polevska, Liberce, Českých Budějovic. Mezi obchodní partnery patřilo mnoho dalších obchodníků ze světových metropolí jako např. Londýna, Amsterdamu, Rio de Janeira či Kalkaty.³¹⁸ Firma sama vykazovala nesplacené dluhy vůči jizerskohorským dodavatelům hlavně ze Smržovky, Jablonce a okolí.

Pramen: Jitka Lněničková, Vývoz skla a skleněných výrobků z habsburské monarchie v letech 1831–1874, Ars vitraria 9, Jablonec n. N. 1989, s. 56–62.

Ve druhé polovině 19. století vývoz skla a skleněného zboží z monarchie postupně narůstal. Objem vývozu se za půl století navýšil zhruba třiapůlkrát a hodnota dosahovala zhruba čtyřnásobek stavu z poloviny 19. století. Významný podíl na vývozu tvořil sortiment jabloneckého zboží. Sklo a skleněné zboží směřovalo z velké většiny na vývoz. Export představoval v tomto období přibližně 70–80 % veškeré

³¹⁸ Tamtéž, s. 119.

produkce českých zemí, kde také sídlila většina producentů skleněných výrobků. Dovoz skleněného zboží se pohyboval mezi 10–14 % objemu vývozu a jeho cílem byly převážně Uhry. Stále významnějším konkurentem kromě belgických, francouzských skláren se stávaly německé sklářské závody.³¹⁹

Nejvýznamnější položkou ve vývozu bylo duté sklo, jeho pozici na konci století převzal široký sortiment jabloneckého zboží. V ostatních odvětvích – v tabulovém skle a zejména u zrcadel je zřetelný pokles vývozu. Je však nutné poznamenat, že vzhledem k přesunům v celních tarifech, kategoriích, úpravou měnových i hmotnostních jednotek i kritérií, podle nichž byly vyhotoveny statistiky, není možné vývoz skla a skleněných výrobků zcela přesně zachytit. Zejména důležité kategorie bižuterie dutého skla a jabloneckého zboží byly zařazovány do různých oddílů a skupin, takže jejich skutečný podíl lze jen usuzovat. Z podílů vývozu a výroby je možné konstatovat, že právě u těchto komodit trvala značná závislost na exportu. Výkyvy v obchodu se proto zpětně zobrazovaly na stavu obchodních firem i vlastních výrobců.

V polovině 19. století v důsledku politických a hospodářských problémů znatelně poklesl obchod se skleněným zbožím. Např. u užitkového dutého a tabulového skla se vývoz snížil na polovinu předchozího stavu. Export tzv. krátkého zboží byl postižen v menší míře, poklesl o necelých 20 %. V roce 1850 se objevilo jisté oživení, které následoval mírný pokles v první polovině padesátých let 19. století.

Srovnání vývozních statistik sedmdesátých a osmdesátých let 19. století je poměrně obtížné. Statistická data zachycují hmotnost dováženého a vyváženého zboží a hodnota byla vypočítávána podle zvláštních sazeb určujících cenu výrobků v určitých skupinách zboží. Sazby v rámci skupin však byly často zastaralé a nebyly aktuálně měněny podle potřeb. Při pokračující industrializaci spojené s zaváděním strojů a technických inovací do výroby současně se stoupající produktivitou práce a snižováním cen výrobků vznikaly poměrně veliké rozdíly mezi

³¹⁹ Drahotová, Historie, d. I., s. 351.

oficiální tabulkovou hodnotou statistickou a obchodní hodnotou zboží na trhu. V roce 1876 např. tabulková hodnota vyvezeného skleněného zboží byla vyčíslena částkou 25 260 000 zlatých, zatímco obchodní hodnota takového zboží byla ohodnocena na 15 409 000 zlatých.³²⁰

Poměr mezi oficiální a obchodní hodnotou měl určitý vývoj. V roce 1876 lze obchodní ocenění zboží stanovit na 60 % tabulkového, v roce 1877 na 48,7 procent a v roce 1878 potom na 52,6 procent.³²¹ Kolísání v poměru mezi oficiální a obchodní hodnotou lze vysvětlit změnami ve struktuře vývozu. Při stanovení celkové hodnoty vyvezeného zboží je nutné zjistit, jaký byl podíl zušlechtěných sklářských výrobků. Do této skupiny spadalo také jablonecké zboží, přičemž tato skupina se dále dělila na sklo jemné a střední. Skupina zušlechtěného zboží se podílela na vývozu v roce 1876 více jak 80 % a v roce 1877 více jak 90 procenty na celkovém vývozu skleněné produkce.³²²

Od konce sedmdesátých let 19. století rostl vývoz (měřeno hodnotou skleněného zboží) do Německa. V šedesátých letech 19. století se pohyboval trvale pod hranicí 80 % všeho zboží v roce 1877 již podíl narostl na 88 procent.³²³ V této době však statistiky nezohledňovaly vývozy podle zemí určení, avšak podle zemí přístavů, kam bylo zboží dovezeno. Statistiky v roce 1878 vykazují, že 62,5 % hmotnosti skleněného zboží směřovalo do Německa, největší část putovala do Saska. Na kovové bižuterii export do Německa činil 56,5 %. Tehdy preferovaný přístav Terst se podílel pouze 14 %. Do Itálie se vyvezlo 9 % hmotnosti zboží a do Rumunska 8 % a třeba do Ruska pouze 4 %. Značná část zboží však byla do Ruska reexportována vodní cestou. Např. podle rakouského generálního konzulátu v Oděse se do Ruska dovezlo v roce 1863 zboží ve hmotnosti 5 063 q skla a o devět let později to již bylo 13 032. Z rakouských konzulátů přicházela korespondence, která

³²⁰ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 202.

³²¹ Tamtéž.

³²² Tamtéž.

³²³ Tamtéž.

obsahuje důležité informace o zahraničním obchodě na přelomu 19. a 20. století.

Na konci devatenáctého století postihla vývoz jabloneckého zboží stagnace, jež se mezi lety 1893–1894 dále prohlubovala do krize. Po krátkém oživení nastal v letech 1897–1898 další útlum. V průběhu počátečního krizového období nedošlo k výraznému utlumení kovové bižuterie, avšak odvětví pouze stagnovalo.

Tradiční struktura obchodníků se v průběhu druhé třetiny 19. století začala měnit. Jablonecko a především samotný Jablonec nad Nisou se postupně stával střediskem výroby a odbytu. Obchod s bižuterními výrobky se na rozdíl od výroby centralizoval do specializovaných podniků. Stále ve větší míře se podnikatelé orientovali na velkoobjemový přímý prodej zahraničním partnerům. Do Jablonce proto směřovaly obchodní aktivity zahraničních firem, z nichž se vyprofilovala společně s několika místními firmami kategorie tzv. exportérů, neboli vývozních domů. Zahraniční firmy tu zřizovaly svá obchodní zastoupení, případně pro ně místní firmy zprostředkovávaly nákup zboží. Původní obchodníci se z velké části začlenili do skupiny dodavatelů těchto exportních firem, jejichž majitelé neměli potřebnou znalost místních poměrů.³²⁴

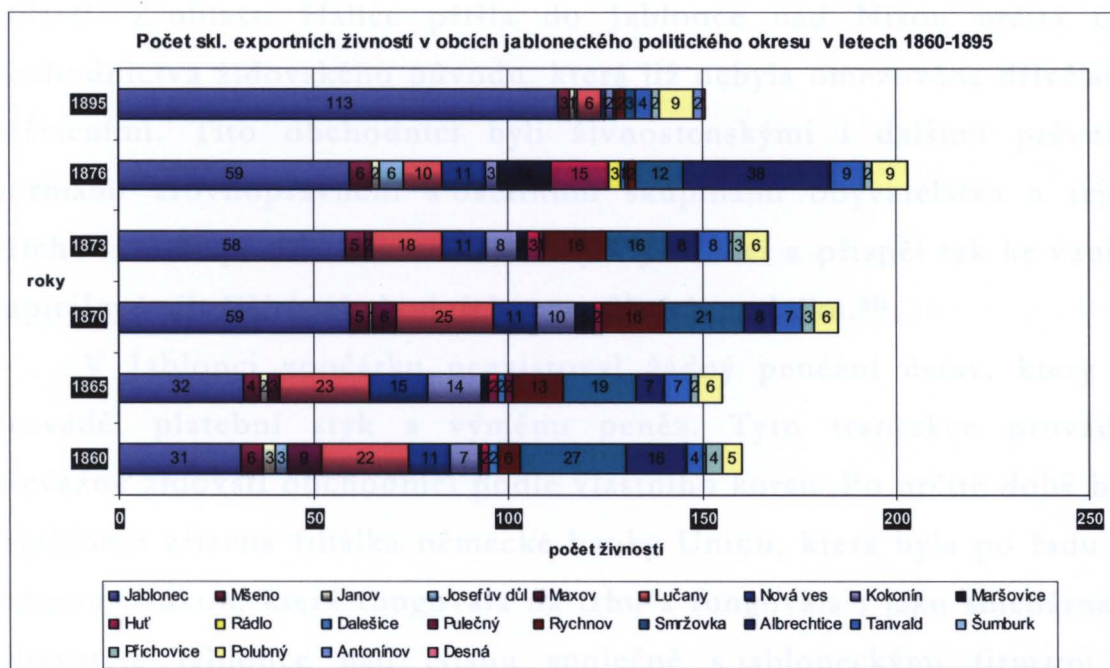
Pro jabloneckou industrii se stalo typické, že většina z velkého počtu exportérů byly čistě obchodní podniky bez prvovýroby. Jen omezený počet zboží vyráběl a také zpracovával a exportoval. Z hlediska hierarchie hospodářského postavení zastával exportér nejvyšší úroveň v rámci vztahů uvnitř jablonecké industrie. V pravém slova smyslu představoval exportér osobu sklářského nákladníka.³²⁵

Proces, který směřoval k centralizaci obchodu s jabloneckým zbožím, byl postupný. V roce 1865 na Jablonecku provozovalo činnost 155 exportních domů, které sídlily jednak v Jablonci, ale také v okolních větších centrech – Lučanech, Smržovce, Vrkošlavicích a jejich počet do

³²⁴ P. Nový, Počátky obchodu se skleněnou bižuterií na Jablonecku v letech 1750–1850, Studie k sociálním dějinám, 2000, 5, s. 158.

³²⁵ Braf, Studien, s. 101.

konce šedesátých let rostl. Roku 1876 bylo na Jablonecku registrováno 203 exportérů, kteří se zabývali prodejem skla a bižuterie. Od roku 1870 do poloviny sedmdesátých let přitom zaniklo na Jablonecku asi 82 obchodních firem,³²⁶ jejichž vznik souvisel s masivním podnikatelským úsilím konce šedesátých let. V osmdesátých a devadesátých letech počet fungujících vývozních domů ztelně klesal. V roce 1895 podnikalo v jabloneckém politickém okrese již jen 151 exportních firem.³²⁷ Jejich počet se do roku 1898 snížil až na 136 podniků.³²⁸ Mezi největší exportní domy na přelomu 19. a 20. století patřily firmy Eduard Dressler v oboru krystalerie, Gebrüder Mahla v oboru knoflíků W. Klaar ve skleněné bižuterii a řada dalších.³²⁹

Pramen: pro roky 1860–1876 A. Benda, Geschichte der Stadt Gablonz a. Neise, Gablonz 1877, s. 314–3317; pro rok 1895 A. Lilie, 1895, s. 220–221; viz příloha.

Po poměrně úspěšném období exportu skla a skleněných výrobků na počátku šedesátých let 19. století, nastal v roce 1862 na 4 roky mírný útlum, který byl po roce 1866 vystřídán značnou konjunkturou.

³²⁶ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 191.

³²⁷ Lilie, Der politischen, s. 220–221.

³²⁸ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 191.

³²⁹ Lilie, Der politischen, s. 198.

Ekonomika habsburské monarchie zažívala éru zakladatelského boomu a výrazného růstu. Toto stádium bylo ukončeno obdobím stagnace po roce 1873. Více než polovinu hodnoty vyvezeného zboží po roce 1867 tvořila kategorie luxusního dutého zušlechtěného skla, kam spadala velká část jabloneckého zboží, asi pětinu celková hodnoty zaujímal sklo střední kvality. Zhruba desetinou celkové hodnoty se podílelo na vývozu obyčejné užitkové sklo.³³⁰

V době hospodářského růstu Jablonec nad Nisou lákal množství cizích podnikatelů z velkých německých měst, která již byla uznávána za důležitá obchodní střediska. Cizinci přicházeli za kontakty s místními výrobci, někteří se v Jablonci natrvalo usídlili, aby byli blíže výrobní oblasti. Z oblasti Haliče přišla do Jablonce nad Nisou určitá část obchodnictva židovského původu, která již nebyla omezována dřívějšími nařízeními. Tito obchodníci byli živnostenskými i dalšími právními normami zrovnoprávněni s ostatními skupinami obyvatelstva a jejich příchod mohl posílit obchodní vrstvy v Jablonci a přispěl tak ke vzniku kapitálově silnějších obchodních a peněžních podniků.³³¹

V Jablonci zpočátku neexistoval žádný peněžní ústav, který by prováděl platební styk a výměnu peněz. Tyto transakce prováděli převážně židovští obchodníci podle vlastního kursu. Po určité době byla v Jablonci zřízena filiálka německé banky Union, která byla po řadu let jedinou bankou, která fungovala na trhu a fungovala i jako směnárna.³³² Obyvatelé Jablonce nad Nisou společně s jabloneckými firmami se vzhledem k rozvíjející se ekonomice neobešli bez peněžních služeb finančních ústavů. Jednak to byly pobočky bank, ale i spořitelny a záložny, které zde byly od konce šedesátých let zakládány, aby zprostředkovávaly finanční styk a poskytovaly úvěr. V Jablonci fungovaly pobočky několika bank, mezi největší patřily například filiálky Böhmische Union Bank, Creditanstalt a několik dalších. V Jablonci měla důležité postavení ve finančních službách městská spořitelna založená

³³⁰ Lněničková, Vývoz, s. 57.

³³¹ Benda, Geschichte, s. 103.

³³² ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 33, Ludvík Lubas: Z mých vzpomínek na naše horské sklářství.

s cílem zprostředkování plateb a soustředění finančních prostředků pro poskytování úvěru. Na Jablonecku v celé řadě obcí byla postupně založena síť spořitelen a záložen, které fungovaly jako spolkové peněžní ústavy. Jejich sídla byla ve větších obcích jako ve Smržovce, Lučanech, Albrechticích, Tanvaldě, Desné a v mnoha dalších obcích.³³³

Městská spořitelna v Jablonci nad Nisou byla spolkovým ústavem, jehož obrat v roce 1894 činil 4 286 871 zlatých. Založení spořitelny v šedesátých letech 19. století souviselo s iniciativou Franze Rösslera, předsedy místního Průmyslového a vzdělávacího spolku. Cílem spolku bylo založit peněžní ústav, který by vedl ke zlepšení podmínek pro získání provozního úvěru pro živnostníky, kteří v té době museli získávat prostředky pro vedení své živnosti za velmi nevýhodných podmínek a s poměrně vysokým úrokem.³³⁴

Nejčilejší obchody pro jablonecké vývozní domy, podnikatele i peněžní ústavy znamenal od roku 1876 vždy pátek, stanovený jako výplatní den za zboží. Pro banky to znamenalo vybavit na tento den jednotlivé firmy finanční hotovostí, tak aby byly schopny zaplatit za dodané zboží a vyplatit hotovost svým zaměstnancům a partnerům.³³⁵ O denních kursech cizích měn, burzovních obchodech i obchodních zprávách informovaly jablonecké podnikatele místní noviny Gablonzer Tagblatt, Gablonzer Anzeiger, Gablonzer Zeitung.

Oproti exportérům z Borskošenovska, jejichž podnikatelská činnost směřovala mimo vlastních obchodních aktivit také do zprostředkování kontaktů s vlastními výrobci, jablonecké obchodní firmy se v převážné míře soustředily pouze na export na zahraniční trhy.

Výrobky se do exportních domů dostávaly zprostředkovaně skrze pevné vztahy s dodavateli.³³⁶ Tito podnikatelé zpravidla nakupovali surovinu ve sklárnách, kterou za určitou cenu často i s otopem prodali prvovýrobcům, kteří tento polotovár podle objednávky v domácích

³³³ Lilie, Der politischen, s. 254.

³³⁴ Tamtéž, s. 254–256.

³³⁵ G. Stütz - K. Zenkner, Gablonz an der Neise, Neugablonz-Kaufbeuren 1992, s. 136.

³³⁶ Dodavatelé – označovaní jako „Lieferanten“ (líferanté, též faktoři) byli nejdůležitějším spojovacím mezičlánkem mezi vlastními výrobci, zušlechťovateli a exportními domy.

podmínkách zpracovávali. Dodavatelé potom odpovídali exportérovi za včasné dodání zakázky, za její množství, druh a kvalitu vyrobeného zboží, což si exportér kontroloval při přejímce zboží.

V exportních domech často docházelo k finalizaci jednotlivých zakázek od objednavatelů. U exportéra se shromažďovala různorodá produkce od jednotlivých výrobců. Z mnoha drobných i větších částí se prováděla kompletace zboží a následovala expedice. Celý systém byl založen na zprostředkování práce drobným malovýrobcům skleněné bižuterie, mačkání, broušení drobného skleněného zboží navlékání a stříbření perel apod. Kovová bižuterie byla relativně méně provázaná tímto systémem. Pasířští mistři byli většinou sami dodavatelé zboží pro jednotlivé vývozní domy.

Větší exportní domy si vytvořily specializovaná oddělení. Jedno z oddělení se zabývalo obchodní činností, jiné se zabývalo vzorkováním, přejímkou dodaného zboží, kontrolou, balením a expedicí. Vzorkovnu vedl většinou vzorkař, který musel být odborně zdatný jak teoreticky tak prakticky. Každý vývozní dům se totiž snažil získat si pozici na trhu produkcí specifického druhu zboží, které by bylo něčím jedinečné a které by odpovídalo speciálním požadavkům zákazníka. Jedním ze specifík jablonecké industrie proto bylo vzorkování – tvorba jednotlivých vzorků (mustrů). Výroba jedinečného vzorku, který zaujal zákazníka a úspěšně se prodával, zajišťoval ve výsledku dobrou pozici na trhu a tím pro exportéra důležitý obchodní obrat a tedy i zisk. Výrobě vzorků byla proto věnována velká pozornost a zabývala se jí velká část jabloneckých firem.

Z jednotlivých sérií se postupně vyvinuly velké kolekce vzorků, jejichž návrh i realizaci vytvářeli tzv. vzorkaři (něm. Mustermacher). Vzorkaři měli ve firmě prioritní postavení a patřili také k nejlépe odměňovaným zaměstnancům. U velkých firem existovala vzorkovna, kterou vedl odborně zdatný, teoreticky i prakticky zkušený vzorkař.

Někteří vzorkaři provozovali svoji živnost samostatně a vzorky dodávaly svým partnerským firmám. Na vzorkaře byly kladeny vysoké jak

odborné technické tak výtvarné nároky. Velkou měrou se podílel na postavení výrobků na trhu. Měl vliv na uskutečňování výroby podle navrhnutých vzorků. Disponoval častokrát pravomocí rozdělovat zakázky na výrobu podle vzorků a tím získával dostatečný přehled o sortimentu výroby. Spolu se znalostmi výroby a orientací v oboru se tak jednalo o odborníka, který mohl projednávat vzorky výrobků určené pro zákazníky z různých oblastí.

Kristallerie-Musterzimmer der Firma Schindler & Co.

Obrázek 28: Vzorkovna krystalerie fy Schindler & Co.

Ve vzorkovně se sledovaly módní trendy, zahraniční i domácí výrobci a kolekce. Některé vzorky se zajišťovaly od dodavatelů, kteří je získávali ve styku s výrobcí. Ačkoliv se exportní firmy zajímaly s náležitou pozorností o nové vzorky, kterých vznikalo velké množství druhů, vývoj nových vzorků závisel zpravidla pouze na odborných vzorkačích. Exportér – majitel exportního domu – vystupoval jen omezeně jako návrhář nové raznice či formy pro výrobu zboží.

Zejména na vzorkaři záleželo, jak se firmě podaří oslovit zákazníky a svým návrhem co nejvíce vyhovět jejich požadavkům s ohledem na jejich náboženské a kulturní zvyklosti. Zároveň bylo nutné flexibilně se přizpůsobovat módním trendům navrhovat pestrou škálu nových vzorků. Někdy bylo nutné vytvořit pro zahraniční zákazníky nové vzorky takřka přes noc, aby byla uspokojena poptávka.

Vzorkové oddělení firmy pak seskupovalo jednotlivé vzorky do kolekcí a vzorkovnic. Seskupování vzorků skládající se z našívání vzorků na papírové, ale i sestavování vzorkových karet do větších celků prováděly zpravidla ženy.³³⁷ Úkolem jejich práce bylo pečlivě sestavit vzhledné a přehledné nabídkové i evidenční karty pro potřeby firmy i pro oslovení zákazníka.

Obrázek 29: Sestavování vzorkových kolekcí

Jablonečtí exportéři využívali při svých obchodech velkého počtu vzorků zboží vystavených ve zvláštních vzorkovnicích určených pro obchodní cestující. Ještě více se snaha o oslovení bohatých zákazníků projevovala v reprezentativních vzorkovnicích v zákaznických místnostech umístěných v sídle firmy. Právě rozmanitá škála výrobků byla devizou při jednáních s odběrateli zboží. Exportéři od výrobců získávali výhradní práva k distribuci jednotlivých typů a vzorů, které si pro větší ochranu nechávali registrovat pod ochrannou známkou. Liberecká obchodní a živnostenská komora se pravidelně zabývala na

³³⁷ Lilie, Der politischen s. 198.

svých zasedáních přijímáním nových vzorků k registraci, což je patrné ze zasedacích protokolů komory. Například za rok 1874 bylo podáno u liberecké OŽK k registraci 211 vzorků a 450 přesných nákresů a v roce 1875 bylo registrováno 322 vzorů a 343 výkresů. Ve velké většině se jedná výhradně o vzory jablonecké industrie.³³⁸ V sedmdesátých letech sílily snahy o reglementaci výroby a ochrana autorských práv, čehož je dokladem mimo jiné vytvoření Sdružení pasířů pro ochranu vzorků roku 1877 v Jablonci nad Nisou. Již před koncem tohoto desetiletí bylo v rámci toho sdružení registrováno 1 178 chráněných vzorů. Jen v samotném měsíci dubnu bylo registrováno 145 vzorů – téměř tolik co za danou dobu ve zbytku celé monarchie.³³⁹

V zápisech ze zasedání OŽK v Liberci na přelomu 19. a 20. století lze zjistit, že se situace nijak nezměnila a že mnoho jednání uvízlo na mrtvém bodě a žádosti o zlepšení se neustále opakují. Z celkového počtu 4 948 žádostí o registraci ochrany vzorů v roce 1898 bylo podáno 2 926 z oblasti textilní výroby a 1 278 z tzv. jablonecké industrie. Z ostatních oborů bylo zažádáno o ochranu 744 vzorů.³⁴⁰

Kvůli vzrůstajícímu počtu chráněných vzorů a za účelem zavedení lepších pravidel k udělení registrace se jablonečtí podnikatelé snažili prosadit novelizaci zákona o ochraně vzorů, aby bylo zjednodušeno úřední vyřízení a komplikované předkládání vzorů v liberecké OŽK.

K řádné registraci bylo možné však přihlásit pouze nové návrhy, k jejichž podání bylo navíc nutné přiložit doklad o zaplacení registračního poplatku. Přitom existovalo několik variant podávaného vzoru, takže v celkových kolekcích nových vzorů se počty počítají do násobků podaných registrací.

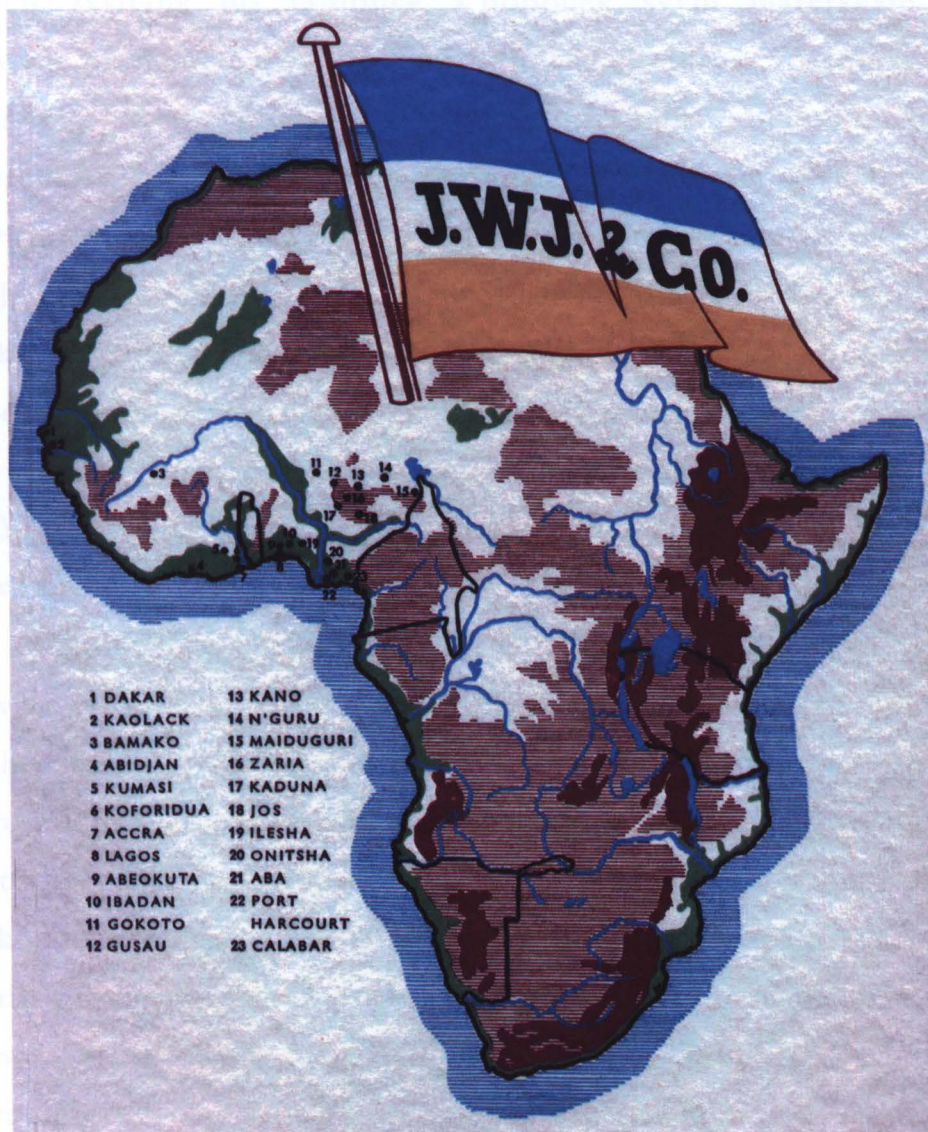
Velké exportní domy se mohly zaměřit na prodej zboží ve velkých sériích a orientovat se ve velmi širokém spektru výrobků. Díky nákupu a prodeji ve velkých množstvích docházelo k snižování cen. Ke snižování

³³⁸ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 194.

³³⁹ SOkA Liberec, Sitzungsprotokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1877, Reichenberg 1878, s. 79.

³⁴⁰ SOkA Liberec, Sitzungsprotokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1898, Reichenberg 1900, s. 92.

obchodních cen vedla snaha udržení konkurenceschopnosti, což se dále projevovalo v dalším tlaku na ceny i mzdy. Právě prodejní cena byla jedním z hlavních faktorů ovlivňující úspěšnost podnikání na domácím a zahraničním trhu.

Obrázek 30: Mapa obchodních zastoupení firmy J. W. Jäckel & Co. na africkém kontinentu

U jednotlivých exportních firem panovaly určité přístupy vzhledem k určitým tradičním odběratelům nebo regionu, kam putovalo zboží z Jablonce. Proto bylo nutné při vývoji určitého typu zboží sledovat zvyklosti i módní trendy v jednotlivých vývozních oblastech. Jablonečtí obchodníci se proto museli naučit poznávat kulturu, obyčeje i historické

souvislosti odbytišť, aby jejich výrobky našly cestu na rozmanité zahraniční trhy.

Informace o cizích zemích často přinášeli do Jablonce cizinci, kteří sem přicestovali za obchodem. Dalšími zdroji byly zprávy obchodních zástupců zasílané do Jablonce z poboček svým mateřským firmám. Důležitým pramenem byla rovněž odborná literatura, časopisy a články v novinách, které se věnovaly zahraničnímu obchodu, odborným problémům ale i politické situaci doma i v zahraničí. Všechny aktuální zprávy mohly ovlivňovat obchod s jabloneckým zbožím.

Jedním z nejdůležitějších faktorů pro chod exportní firmy byl styk se zákazníky. Tyto kontakty zprostředkovali obchodní cestující a obchodní zástupci, zvaní též agenti, kteří podnikali cesty do zahraničí, nebo v něm dlouhodobě pobývali. Jejich pobyt trval v řádu týdnů, měsíců i let. Obchodní zástupci zastupovali exportní dům v zahraničí a hráli významnou roli v obchodních vztazích se zahraničními partnery. Díky vyškoleným obchodním cestujícím se vzorkovými kolekcemi udržovaly jablonecké firmy čilé styky s partnery v různých odbytištích a částech světa. Pravidelně proto byly obchodním zástupcům a partnerům do zahraničních obchodních center rozesílány aktuální vzorky zboží, aby náležitě prezentovali firmu u odběratelů v zahraničí. Kromě prezentace výrobků, byla hlavní činností obchodního zástupce příprava kontraktů. Vlastnili proto podpisová práva firmy. Byli oprávněni uzavírat obchodní smlouvy mezi exportní firmou sídlící v Jablonci a partnerem v zahraničí.³⁴¹

Většina z nich sídlila v důležitých obchodních destinacích ať již v evropských nebo zámořských metropolích. Jednalo se především o taková města jako Londýn, Paříž, Hamburk, Berlín, Lipsko, Amsterdam, Rotterdam, Milán, Benátky, Řím, Neapol, Konstantinopol, Moskva, Varšava, Kalkata, Bombaj, Singapur, Hongkong, Alžír, Tunis, Káhira, New York, Montreal, Mexiko, Rio de Janeiro, Buenos Aires, Melbourne a řada dalších. Tito agenti udržovali nejen styky se zákazníky, ale řídili

³⁴¹ Urban – Pešatová, Jablonecká, s. 44.

také chod poboček a prodejních skladů. Podávali domů důležité informace o situaci na trhu i požadavcích odběratelů.³⁴²

Exportní domy často vytvářely obchodní zastoupení v důležitých světových střediscích obchodu a módních centrech. Se zámořím (např. USA, Indií) se obchodovalo převážně prostřednictvím importérů. Největší exportní domy zakládaly a provozovaly vlastní filiálky v Berlíně, Hamburku, Paříži, Londýně, New Yorku, Bombaji. Kromě jabloneckého artiklu jablonecké firmy prostřednictvím svých filiálek do zahraničí exportovaly také různý sortiment dalších výrobků.³⁴³

Obrázek 31: Exteriér a interiér filiálky fy Heinrich Hoffmann v Paříži

³⁴² Lilie, Der politischen, s. 199.

³⁴³ SOKA Liberec, Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1900, s. 55-56.

Vedle velkých vývozních domů existovalo mnoho malých obchodů, které se fungovaly podobným způsobem jako velké exportní domy, ale zaměřovaly se na menší množství zboží nebo pouze na jednotlivá odvětví jablonecké industrie. Většina exportních firem z Jablonecka se skládala z rodinných podniků, jejichž osazenstvo tvořilo několik lidí. Především to byl majitel oslovující zákazníky, dále účetní, který vedl účetní agendu, jehož osoba často obsahovala funkci prokuristy řídící finanční chod firmy. Majitelé takových malých obchodů často sami osobně navštěvovali odbytiště a někdy také sami navazovali kontakty s dodavateli, sklářskými výrobci atd.

Ve druhé polovině a hlavně v období od poslední čtvrtiny 19. století se rozšířilo v prezentování firem a jejich výrobků prostřednictvím světových výstav. Důležité průmyslové výstavy se pořádaly v známých evropských i zámořských obchodních střediscích. Jablonecké firmy se jich s velkým úspěchem také účastnily, o čemž také svědčí zápisy OŽK.

Obrázek 32: Pamětní medaile vydaná ku příležitosti konání Světové výstavy ve Vídni 1873

Kupříkladu světové výstavy ve Vídni, která se zde se konala v roce 1873, se ve společné expozici úspěšně zúčastnilo 44 jabloneckých exportních firem. Její organizací se ujal podnikatel Adolf Pfeiffer, který s ostatními jablonečtí vystavovateli podpořili výstavu obnosem 8000 zlatých pro zajištění kvalitní prezentace. Mezi exponáty byly zastoupeny všechny druhy sklářské výroby na Jablonecku od surového skla po

hotové výrobky. Barevná škála výrobků byla rozsáhlá – dosáhla u výrobků z tyčového skla 105 barev, z nichž některé věrně napodobovaly odstíny přírodních drahých kamenů. Zájem sklidily módní skloviny, lisované medailony císařského manželského páru z irizovaného křišťálového skla, celá škála knoflíků, kamenů a perliček. Společně s harrachovskou novosvětskou sklárnou obdrželi Jablonečtí vystavovatelé ocenění v podobě medaile „za pokrok“.³⁴⁴

Během sedmdesátých let 19. století si jablonecké zboží udržovalo spolu s luxusními druhy skla nejdůležitější postavení ve vývozu skleněných výrobků. Mezi lety 1876–1878 došlo k výraznému poklesu exportu. V roce 1880 největší hodnotu ve vývozu skleněného zboží tvořilo luxusní barevné a křišťálové sklo (32%), následované standardními druhy dutého skla (22%), emailovým a smaltovaným zbožím spolu s bižuterií (21%).³⁴⁵

Opravdu významné vývozní domy jako třeba Klaar, Gebrüder Jäger již ke konci 19. století zaměstnávaly poměrně velký počet zaměstnanců v řádu několika desítek osob. V celkovém součtu zaměstnanců jejich počet převyšoval i průměr zaměstnaných osob ve výrobních podnicích. Na tehdejší dobu majitelé firem provozovali poměrně moderně zařízené podniky, které měly oddělení přejímky zboží, balírny, expedice. Další částí takových podniků byly administrativní a obchodní oddělení jako např. korespondenční oddělení, účtárna a apod., které byly vybaveny psacími stroji, pořadači, atd. Velké vývozní jablonecké domy zaměstnávaly až kolem tří set osob. Celkový počet zaměstnanců v exportu jabloneckého zboží dosahoval v roce 1900 sumy 1 220 osob při objemu vývozu zboží za 25 miliónu korun.³⁴⁶ V polovině devadesátých let devatenáctého století se hodnota vývozu jabloneckého zboží z obvodu jabloneckého okresu odhadovala na 20 až 30 miliónů korun. Některé firmy dosahovaly obrátu přes jeden milión korun.³⁴⁷

³⁴⁴ Benda, *Geschichte*, s. 302–303.

³⁴⁵ Drahotová, *Historie*, d. I., s. 352.

³⁴⁶ Urban – Pešatová, *Jablonecká*, s. 44.

³⁴⁷ Lilie, *Der politischen*, s. 200.

V obchodním styku mezi exportní firmou a jejím odběratelem fungovala ustálená pravidla. Záleželo především na jakosti zboží a jeho dodání. Exportér ručil za kvalitu produkce a také za adjustaci a expedici. Některé zboží jako např. porcelánové perle, strojně broušené kameny byly dodávány v originálním balení od výrobce.³⁴⁸

V jablonecké industrii se dbalo na přesné dodržování dodacích lhůt. Předávky zboží se uskutečňovaly zpravidla ve středu a dodavatelé pravidelně při té příležitosti obstarávali potřebné suroviny a materiál, které potom přiváželi výrobcům.

Na Jablonecku bylo sjednáno pravidlo, které určovalo pátek jako výplatní den. Veškeré zboží muselo být dodáno dodavateli, pasíři, sklářskými výrobci atd. do středy podvečer ve shodě s všeobecnými ujednáními o pátku jako výplatním dnem.³⁴⁹ V pátek se vyplácely peníze za veškeré převzaté zboží do středy, která byla vedena jako uzávěrkový zúčtovací den. Výplata byla prováděna obyčejně v hotovosti s 2 % skonta.³⁵⁰

Častý osobní kontakt mezi dodavateli a odběratelem v tomto případě exportní firmou byl pro obchod velice důležitý. Udržoval důležité osobní vazby a především bylo možné pružně reagovat na požadavky trhu a zároveň docházelo k prezentaci novinek a moderních prvků a vzorů.

Významné jablonecké firmy provozovaly rovněž velké skladištní prostory. Především se skladovalo zboží standardního charakteru jako skleněné kameny a perličky. Sklady umělých kamenů měly lokální charakter. Jablonecko mělo totiž takřka monopolní postavení ve zhotovování kovové bižuterie, ve které se zpracovávalo množství těchto kamenů jako součást jabloneckého zboží. Jelikož však postupně docházelo k rozvoji bižuterní výroby v zemích s velkým odbytem jabloneckého zboží, stal se tento sortiment polotovaru velice žádanou

³⁴⁸ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 195.

³⁴⁹ SOkA Liberec, Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich, Hsg. Vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1900, s. 55-81.

³⁵⁰ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 196.

komoditou v jabloneckém obchodě. Důležitými odběrateli se staly podniky ve Spojených státech, Francii, Německu a v Británii. V zahraničí byly zřízeny sklady se skleněnými perličkami v německém Annabergu, v Paříži, Luneville, Calais, které zásobovaly především drobné výrobce nášivek.

I přes veškerou péči, kterou exportéři věnovali průzkumu trhu, docházelo někdy k dramatickým změnám v odbytu, který byl ovlivňován módními trendy. Při špatném zhodnocení odbytu kdy sklady byly předzásobeny zbožím, které již neodpovídalo poptávce, docházelo často k vysokým ztrátám, které vedly až k úpadku firem.³⁵¹

Zvýšené nároky na vedení zahraničního obchodu si vynutily zaměstnávání kvalifikovaných zaměstnanců, kteří by rozuměli jak zboží, tak cizím trhům. Proto byly zakládány exportní nebo obchodní akademie, které měly obchodně vzdělávat dorost, aby mohl export fungovat na patřičné úrovni v komunikaci se zahraničím. Důležité pro zisk zaměstnání v jabloneckém exportním domě bylo získané odborné vzdělání. O vzdělání se staraly nejen spolky ale hlavně odborné školství prezentované v Jablonci odbornou školou. Ze spolků v Jablonci fungoval např. stenografický spolek, anglický klub a několik dalších.³⁵²

Export musel čelit mnoha překážkám v podobně celních bariér a tarifů ovlivňující množství a cenu zboží (v USA např. tzv. Dingleyův zákon). Určité problémy také souvisely s měnovým systémem a s kurzem rakouské měny vůči ostatním měnám. Problémem byl kolísající kurs některých platidel a také se stávalo, že příliš zpevňující měna snižovala konkurenceschopnost na zahraničních trzích a naopak.

Negativní vliv na jablonecký vývoz měla politická a hospodářská nestabilita některých vývozních oblastí ale například i jevy jako hladomory a epidemie. Jen velmi obtížně se potom hledal odbyt pro celé skupiny výrobků určených pro trh, který byl postižen takovými nepříznivými okolnostmi, jako se tomu stalo v případě ztrát v Indii.

³⁵¹ Die Großindustrie Oesterreich-Ungarns, Bd. I., Wien 1898, s. 153-154.

³⁵² G. Stütz - K. Zenkner, Gablonz, s. 138.

Exportní domy hledaly způsoby, jak se zbavit ztrát, které jim vznikly z uzavření nebo omezení takových trhů. Situace je donutila hledat s větší intenzitou nová odbytíště, kde by se jejich výrobky uplatnily. Nelze konstatovat, že by se jednotlivé vývozní domy přísně soustředily na určitý trh nebo komoditu. Jejich snaha spočívala ve vybudování zázemí a silného postavení na trhu v určitých zemích. Díky jabloneckým kontaktům a úsilí, které bylo věnováno exportu ze strany firem se podařilo vytvořit si prvotřídní postavení v určitém segmentu zboží na světovém trhu.

Vznikaly určité pokusy o regulaci obchodu. Veškeré dohody, které by vyústily ve vznik kartelů, však neměly dlouhého trvání. Jediným orgánem, který měl zastřešovat jablonecký obchod, bylo grémium exportérů (Handelsgrémium der Exporteure), založené roku 1898, které sdružovalo exportéry z celého jabloneckého politického okresu.³⁵³

V roce 1900 tvořilo členstvo grémia 136 exportérů, 556 obchodních zaměstnanců, 420 pomocných dělníků (baličů aj.), 106 učňů a celkový počet osob zaměstnaných obchodem s jabloneckým zbožím činil 1220.³⁵⁴ Celková hodnota vyrobeného skleněného zboží se při dobrém průběhu obchodování pohybovala mezi 17 až 18 miliony zlatých. Hodnota roční produkce kovové bižuterie přesahovala milión zlatých. Z vyrobeného zboží 95 procent zboží směřovalo na vývoz a pouze 5 procent se uplatnilo na domácím trhu.³⁵⁵ Grémium bylo založeno za podpory liberecké OŽK s cílem koordinovat obchod s jabloneckým zbožím.³⁵⁶ Grémium s libereckou komorou spolupracovalo a využívalo také jejím prostřednictvím informací od konzulárních zástupců v cílových zemích exportu.³⁵⁷

Vývozci se snažili získat státní podporu svým podnikatelským aktivitám. K podpoře vývozu a orientaci na zahraničním trhu sloužily

³⁵³ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503.

³⁵⁴ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 197.

³⁵⁵ SOKA Liberec, Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1900, s. 55.

³⁵⁶ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 501.

³⁵⁷ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503.

státní instituce. Byly to především exportní kancelář zřízená při liberecké OŽK a příslušná konzulární oddělení při vyslanectvích v zahraničí, která podávala orientační i podrobné informace z oblastí se zaměřením na konkrétní trhy a jejichž snahou byla i pečlivá příprava obchodních dohod. V rámci obchodních jednání a písemných smluv byly sjednávány kontrakty na vzájemný obchod v tradičních komoditách, čemuž byla věnována velká pozornost. Nejlepší dokumentaci o složitosti jednání, důležitosti obchodních styků i objemu dohodnutých kontraktů podávají zprávy Ústředí pro přípravu obchodně-politických smluv se sídlem ve Vídni, které byly vydávány tiskem.³⁵⁸

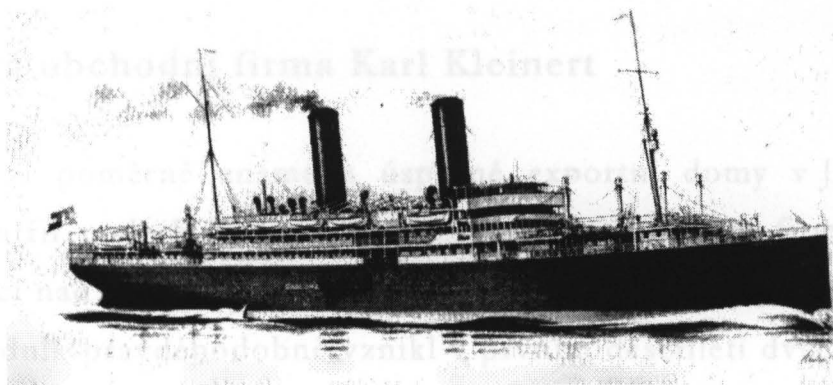
Projednávání a získávání podkladů, na jejichž základě byly sepsány důležité obchodní smlouvy, probíhalo za účasti příslušné obchodní a živnostenské komory, v jejímž obvodu byla soustředěna rozhodující část výroby. V případě Jablonecka jednání a organizace dohod měla v kompetenci liberecká OŽK. Liberecká a plzeňská OŽK byly pověřeny, aby zpracovaly a vyhodnotily materiály o domácí textilní a sklářské výrobě, získané na základě statistických šetření.³⁵⁹ Stát prostřednictvím obchodních a živnostenských komor ovlivňoval prostředí, ve kterém fungovala výroba a obchod a jeho snahou bylo vytvářet instituciální rámec podnikání.

Zahraniční obchod prostřednictvím jabloneckých exportních domů byl vítaným zdrojem deviz, zároveň plynuly do státní kasy finance v podobě vybraných daní. Berní obvod Jablonec nad Nisou přinášel na začátku 20. století do státního rozpočtu větší sumu prostředků než ekonomika sice málo hospodářsky rozvinutého, přesto poměrně rozlehlého území Dalmácie.³⁶⁰

³⁵⁸ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 198.

³⁵⁹ Tamtéž.

³⁶⁰ SOKA Jablonec nad Nisou, fond Fischer, kart. 18.

Obrázek 33: Loď společnosti Oesterrichisches Lloyd "Gablonz"

Do zámořských zemí bylo zboží dopravováno několika společnostmi. Jednou z nich byl i Oesterrichisches Lloyd, který jeden ze svých parníků pojmenoval „Gablonz“. Tato loď na svých pravidelných linkách dopravovala jablonecké zboží na Blízký, Střední i Dálný východ. Jeho hlavní destinací byla indická Bombaj a Karáčí.³⁶¹

³⁶¹ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 178.

Sklářská obchodní firma Karl Kleinert

Mezi poměrně známé a úspěšné exportní domy v Jablonci nad Nisou patřil podnik Karl Kleinert. Pod tímto názvem firma fungovala v Jablonci nad Nisou v období mezi lety 1907–1921.³⁶²

Podnik pravděpodobně vznikl v prvním desetiletí dvacátého století z poměrně skromných základů. V období krátce před první světovou válkou se rozhodl majitel zakoupením psacího stroje zlepšit vedení obchodní agendy, což se projevilo i v nárůstu písemného styku s partnery. V jiných ohledech však vybavení kanceláře po stránce technicko-administrativní zůstávalo poměrně skromné. Soustředilo se na účelnost, což bylo patrné i z formy korespondence. Telegramy byly psány v běžné řeči pomocí smluvených zkratk, přičemž každý příkaz byl označován určitým slovem – heslem – kódem, což mělo zrychlit komunikaci mezi partnery.³⁶³

Předmětem podnikání firmy Kleinert byl obchod s jabloneckým zbožím. Hlavním sortimentem se staly skleněné kroužky – tzv. bangles. Do zahraničí bylo vedle toho exportováno široké množství druhů skleněných perlí, knoflíků a různých typů skleněné i kovové bižuterie. Nejvýznamnější obchodní destinací byla vedle oblasti Blízkého východu především Indie. Velký objem zboží byl rovněž vyvážen do sousedního Německa. V obchodním styku se poměrně výrazně projevovala skutečnost, že kroužky německých výrobců byly považovány v zahraničí za kvalitnější zboží, na rozdíl od kroužků z českých brusíren, proto se do zámořských území často dostávaly s německým označením původu.

Pro některé výrobky neexistovaly v češtině ustálené názvy. Převládala anglická nebo německá označení. Skleněné kroužky se vyvážely v rozmanité škále druhů i barev, známé hlavně pod anglickými názvy, počínaje hrubými výrobky tzv. šmirgláky přes obyčejné druhy

³⁶² Archiv NTM, Kleplova sbírka, inv. č. 280, Jindřich Koldovský – Josef Tomeš: Vývoj a činnost firmy Karel Kleinert, export Jablonec nad Nisou.

³⁶³ Tamtéž.

(Common Bangles) až ke kroužkům náročně zdobeným (Fancy Mirrors Glass Bangles, Garnet Glass Bangles, Decorated Glass, Glas Bangles with gold ornamentation).

V sortimentu perlí převládaly názvy Glass Beads, Coral Beads, Coral Perlen (Coral Reads) dále také Imitation Coral Beads, Celluloid Imitation Coral Beads, Rocailles, Diamand Cut Beads apod. U ozdobných knoflíků široké zastoupení našly zejména produkty jako Fantasienknöpfe, Spiegelknöpfe, ale i knoflíky zdobené v podobě kamenů – diamantu, rubínu, smaragdu a mnoho dalších. Obchodovalo se rovněž s manžetovými knoflíky, které směřovaly především do Indie. Z Číny často zase přicházely objednávky na kovové knoflíky, zatímco z Itálie na celuloidové náhrdelníky. Mezi široký exportní artikl patřily i různé kovové i perličkové náramky, brože, jehlice a náušnice, skleněné cigaretové špičky, kalamáče a spousta jiných druhů zboží.

Před první světovou válkou vznikl na Jablonecku Prodejní syndikát jabloneckých skleněných kroužků, s. r. o., Jablonec nad Nisou,³⁶⁴ jehož úkolem bylo udržovat prodejní ceny kroužků na zahraničních trzích na příznivé úrovni. Zdaleka ne všichni producenti neměli v úmyslu stát se členy tohoto sdružení. Někteří zůstávali trvale, jiní dočasně stranou tohoto spolku (vžil se pro ně pojem – „outsider“). Nehodlali být totiž vázáni smluvenými cenami, i když syndikátní ceny se v podstatě staly směrodatnými obchodními cenami na trhu se skleněnými kroužky. Mezi outsidersy patřila i firma Kleinert.

Mnozí zahraniční obchodní partneři zpočátku uvítali, že začal fungovat prodejní syndikát skleněných kroužků, jehož cílem bylo vytvořit stabilizované prostředí a udržovat úzké styky obchodníků s výrobní základnou za poměrně stálých cen a odpovídajícího zisku. I přesto odběratelé spolupracovali s nečleny sdružení – outsidersy. Vedl je k tomu ekonomický profit při objednávání zboží. Na outsidersy se zpravidla obraceli s objednávkami na dodání identických druhů zboží, jaké dodával svým partnerům prodejní syndikát. Obvykle si opatřili

³⁶⁴ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502.

syndikátní vzorky a ty poté za poměrně výhodnějších podmínek objednávali u outsiderů. Důvodem byly příznivější smluvní ceny.

Omezené spektrum znalostí a zkušeností se zahraničním exportem vedle nedostatku komunikačních schopností s cizinci, způsobené nízkou znalostí cizích jazyků, místních zvyků a tradic spolu s omezenou velikostí kapitálových prostředků i odborných a kvalifikovaných sil, vedly firmu Kleinert k využívání služeb cizích zprostředkovatelů, jimiž se nechala zastupovat v řadě zahraničních odbytíšť. Byla zastupována agenty velkých vývozních domů, vedle toho hojně využívala sítě samostatných obchodních zprostředkovatelů – prodejních zástupců, komisionářů a reexportérů.

Ve Vídni např. zprostředkoval obchody pro Kleinerta obchodní zástupce jménem Arpád Kugel, který pravidelně dodával zboží reexportérům ve Vídni. Zpravidla realizoval obchody s půlprocentní až jednoprocenní provizí podle množství a druhu zboží. Byl pověřen také prezentací pravidelně aktualizovaných vzorkovnic jabloneckého zboží a dodáváním vzorků mezinárodním obchodním společností, jakými byly např. Austro-orientalische a Austro-amerikanische Handelsaktiengesellschaft. V obchodních kontaktech firmy Kleinert se velmi často objevovaly vídeňské firmy, které na Jablonecku nakupovaly zboží za účelem reexportu do vzdálenějších zemí. Byli to firmy Eduard Kanitz & Co., Lamm & Fleischner, J. Cajobi & Co., J. Jaff & Sohn, Berdach & Goldschmidt, R. Ditmar, B Fürst, Moritz Kalmu & Neffen, A. Janowitz a několik dalších.

V Německu využíval exportní dům Kleinert služeb obchodního zástupce sídlícího v Hamburku, který pro něho obstarával styky s dalšími odběrateli – z velké části exportními domy v Hamburku. Hlavním zástupcem v této lokalitě byla firma Carl Helm, provozující export i import nejrůznějších druhů zboží. Vedle skla zprostředkovala do zahraničí také hlavně vývoz textilu. Udržovala přitom stálý obchodní styk s Indií, Čínou a řadou arabských zemí. Do Evropy dovážela

především zemědělské produkty a cizokrajné zboží, z něhož byla část transportována i do Čech.

Kromě Hamburku udržoval Kleinert kontakty s firmami z dalších německých měst. Byly to např. Bume & Reif, Brémy, Leonard Tauber, Norimberk, Bettmann & Kupfer, Frankfurt nad Mohanem a další. Využíváno bylo rovněž služeb německých obchodníků v česko-německém pohraničí. Jeden z nich – podnik Emila Wilhelma Jägera sídlící v Aši – obstarával obchod v síti vlastních indických obchodů v Kalkatě, Madrásu a Dillí. Ve Francii spolupracoval Kleinert s firmou Guttman & Co., Lyon, která zajišťovala trvalé spojení s Bombají, Dillí a Amritsar. Několik francouzských firem zase udržovalo obchodní styky s Blízkým východem, zejména se Sýrií.

V období před první světovou válkou firma Kleinert provozovala vedle služeb prostředníků i přímý obchod se zámořskými odběrateli. Asi od roku 1910 udržovala pevné kontakty s několika indickými firmami – Nariman Manekji Pohowalla, Bombaj, F. A. Davur & Co., Bombaj a K. N. Lawyer & Co., Kalkata. S těmito partnery probíhala komunikace v angličtině.³⁶⁵

Exportéři ke svému obchodu shromažďovali informace o důvěryhodnosti a bonitě svých obchodních partnerů. Se zahraničním obchodem bylo spojené nemalé riziko, kdy i přes jistou obezřetnost mohlo dojít k významné ztrátě. Obchodník se mohl poměrně často stát cílem menšího či většího podvodu. I když obchodní korespondence probíhala převážně v dopisech na hlavičkovém papíře, což vedlo k dojmu serióznosti (honosná firma, filiálky, bankovní spojení, adresa telegrafního spojení apod.), ve skutečnosti mohlo jít u málo ověřených partnerů o spekulanty, kteří využívali nezkušenosti a důvěřivosti dodavatelů zboží.

Aby se do Jablonce dostaly potřebné informace o spolehlivosti, či zajištěnosti zahraničních obchodních účastníků, spolupracovaly jablonecké vývozní domy se státními institucemi, ale především s

³⁶⁵ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502.

obchodní a živnostenskou komorou v Liberci. V důvěrných sděleních na adresu jabloneckých firem přicházely zprávy řadě zahraničních firem. Jedna z nich např. o firmě Purshotan Vishoram & Co. z Manchesteru, filiálka Bombaj hovořila pochvalně. Pět společníků této firmy byli hodnověrní indičtí občané usazení v Bombaji, Jejich zástupce W. Churchill sídlil v Manchesteru a byl zde velmi váženým a obchodně velmi schopným mužem. Podnik se proto jevil jako spolehlivý partner a šance úspěšné obchodní spolupráce.³⁶⁶ Naopak z jiné informace se firmě Kleinert dostalo varování, že pod názvem společnosti Austro-Bohemian Gesellschaft, Wien, Expositur Kanada, provozoval obchod jistý mladý rumunský žid, prý sice z dobré rodiny, který však spravoval svůj podnik pouze z jedné místnosti, do níž se do té doby dokonce ještě ani nenastěhoval. Filiálku v Kanadě prý představoval jeho známý, který se zde usadil.³⁶⁷

Za zdroj poměrně ověřených informací o zahraničních firmách platilo rovněž Obchodní muzeum ve Vídni (k. k. Österreichische Handelsmuseum Wien) založené exportní akademií, které zprostředkovávalo kontakty na důvěryhodné podnikatele v cizině opatřené často podrobnými referencemi. Tyto institucionální zdroje doplňovaly zprávy v tisku, zaměřené na odborné stránky obchodu, politickou situaci v té které zemi i nutná sdělení o bezpečnosti. Na jablonecký obchod byly často zaměřeny regionální noviny. U jabloneckých podnikatelů byly nejvíce oblíbené zprávy deníku Gablonzer Tagblatt. Kromě jiného uváděly denní seznamy vážených cizinců, kteří byli v Jablonci ubytováni v místních hotelech, tak aby je bylo možné kontaktovat.

Vývozní dům Kleinert oslovoval dodavatele a výrobce z široké oblasti na Jablonecku. Okruh partnerů tvořila celá řada německých i českých podnikatelů. Skleněné kroužky Kleinertovi dodávaly podniky jako např. Josef Müller z Hodkovic nad Mohelkou a Walter Müller z

³⁶⁶ Tamtéž.

³⁶⁷ Tamtéž.

Janova nad Nisou, Weiskopf & Co. ze Smržovky, k nim se řadili čeští podnikatelé František Matěcha z Frýdštejna, Josef Mrklas ze Železného Brodu, František Boudík, František Černý a Josef Dolenský ze Zásady, Josef Bachtík z Jesenného, Ferdinand Dubský z Bratříkova a mnozí další. Skleněné perle (zvané též korále) nakupovala firma Kleinert hlavně od firmy Hartwig Wenzel z Hutě (něm. Labau), ale i od mnoha drobných domácích výrobců z německého i českého prostředí.

Zboží jabloneckého průmyslu bylo velmi choulostivé na přepravu. Bylo je proto nutné důkladně zabalit a opatrně vložit do krabic a beden. Na výrobu obalového materiálu přímo podle požadavků exportérů se zaměřovali tzv. kartonážníci. Obaly a krabice byly dodávány konkrétním výrobcům zboží podle požadavků exportních domů zpravidla na její účet. Spolu s krabicemi dodávali také dřevitou vlnu, balicí papír, motouzy atd. Kartonáž provozovali zejména: W. Muschak z Pasek u Jablonce nad Nisou, Julius Fressler z Jablonce nad Nisou, Rudolf Wiesner z Rychnova u Jablonce nad Nisou a několik dalších firem. Tyto firmy byly důležitými subdodavateli obchodních firem a jejich situace přímo závisela na stavu obchodu a poptávce po zboží.

Zboží, které mělo být exportováno, a to především do zámoří, muselo být důkladně zabaleno v přepravních obalech. Bedny určené pro námořní obchod musely odpovídat poměrně přísným přepravním normám. Musely být např. pobity kovovými pásy, opatřeny zajišťovacími šrouby (svorkami) a uvnitř vyloženy voskovaným, případně naolejovaným plátnem někdy i zinkovým plechem. Navrchu byly potom označeny značkou, která se buď malovala barvou, nebo se vypalovala. Skládala se ze schematického obrazce složeného z čísel a písmen, s uvedením místa určení, směru dopravy a označením původu.

Při balení zboží bylo nutné brát ohled na přání importéra a zákazníka. Pro určité druhy zboží se nakonec ustálily způsoby balení i uložení v přepravních schránkách či bednách. Kroužky se např. balily v páru do hedvábného papíru a vkládaly se do krabiček, které se poté narovnalily v tuctu do větší krabice a ty následně do bedny. Knoflíky se

po tuctu našivaly na velkou, tuhou, sametem potaženou kartu. Několik takových karet se vložilo do krabice s průhledným víkem opatřené etiketou místa původu. Stejným způsobem se na karty našivaly také náušnice. Skleněné perle byly navlékány na šňůrky či nitě a seskupeny do svazků. Na obalovou techniku a materiál se zvláště dbalo u luxusního bižuterního zboží. Vkusný obal musel působit dobrým dojmem na zákazníka a přesvědčit ho o kvalitě produktu. Tvořil tak zboží prodejnějším.

Vzhledem k velmi náročným podmínkám na trhu jak doma tak v zahraničí, kde panovalo silné konkurenční prostředí, musela firma Kleinert aktuálně přizpůsobovat své nabídky požadavkům zahraničních odběratelů a zákazníků. Zahraniční importéři si své předběžné požadavky nechávali tisknout na zadní stranu příslušných objednacích listů, z nichž vyplývaly pro obchodníky nákupní podmínky. Při obdržení objednávky podepsala exportní firma daný list a objednavateli se vrátil nazpět ústřížek jako doklad, že objednávku řádně přijal za stanovených podmínek k vyřízení. Objednávka se tím stala závaznou ve všech bodech. Obsah těchto podmínek byl v hrubých rysech téměř totožný pro veškeré jablonecké zboží směřující do zahraničí. Lišil se pouze v individuálních případech, většinou však pouze v drobných nuancích a detailech, které si přál příjemce.

Firma Lamm & Fleischner, Vídeň si ve svých nákupních podmínkách např. stanovila, že jakékoliv etikety dodavatele, tovární značky, iniciály a jiné značky bylo možné použít pouze s jejím výhradním svolením. Zboží ani obal nesměl nést cizí tovární značku ani razítko. Nedodržel-li dodavatel řádnou dodací lhůtu, čímž zanikl závazek k převzetí zboží, zůstal dodavatel i nadále zodpovědný za následky nedodržení smluvních závazků.

Jako cíl plnění předmět obchodu i pro vyzkoušení zboží včetně obalu platilo zámožské místo určení. Pokud během 6 (v některých případech 8) dnů po udělení objednávky nedorazil revers, který by oznamoval zásadní změny, byla objednávka uznána za přijatou. Zboží,

kteře neodpovídalo požadavkům odběratele na vypravení či zabalení, nemuselo být ze strany odběratele přijato. I v tomto případě musel exportér počítat s nárokem na náhradu případné škody.

Na kontrolu zboží v místě určení byla stanovena lhůta zpravidla v trvání 3–4 týdnů po doručení. Pro reklamace byla vymezena promlčecí lhůta 6 měsíců po příchodu do zahraničního místa určení. I přesto za vady, jež byly objeveny později a které nemohly vzniknout nevhodným skladováním, ručil dodavatel, ačkoliv již vypršela reklamační lhůta. V některých případech byla reklamační lhůta prodloužena až na dobu 12 měsíců.

V případě potřeby mohlo být zboží, jemuž byly vytknuty vady, přezkoušeno v místě určení odbornými znalci, jmenovanými konzulárním úřadem. Jejich rozhodnutí se potom musely obě strany podrobit. Výlohy spojené s přezkoušením nesl na své náklady dodavatel. Byla-li zjištěna závada, potom ji do výše 500 marek musel uhradit dodavatel bezprostředně po zjištění, při vyšší hodnotě musel být dodavatel dotázán, jakým způsobem má být naloženo s veškerým zbožím a jakým způsobem uhradí škody. Při škodách odhadnutých do výše 300 marek nebylo nutné vykonávat konzulární vyšetření. V případě sporů vzniklých na základě porušení kupní smlouvy bylo stanoveno, že se obě strany budou obracet k vídeňskému soudnímu dvoru.

Při případných rozdílech mezi nabídnutými a skutečně dodanými zásilkami bylo dohodnuto, že importér bude nést rozdíl dopravného až do výše 5 %. Zbylou část měl uhradit dodavatel zásilky. Jestliže nemohla být dodržena dodací lhůta, uvedená v potvrzené objednávce, musela být změna objednavateli neprodleně oznámena.

Ceny a platební podmínky se diferencovaly podle artiklu, cíle, kam zboží směřovalo, i podle způsobu prodeje. Ten se lišil tím, zda šlo o přímý export obchodníkům, nebo zda šlo o prodej evropským či zámořským zástupcům. Např. reexportér z Hamburku požadoval pro kroužky do Indie ceny, jaké v té době platily v Kalkatě, dále franco

obal³⁶⁸ a vzorky bez 9 % rabatu, £ přepočíst na marky kursem 20,40 se lhůtou splatnosti do 30 dnů po obdržení objednávky.

Exportní dům Kleinert byl také požádán o zaslání objednávky ve dvojím vyhotovení, na jméno hamburského reexportéra, s cílovou destinací Kalkata a s doložkou „dovozné zapláceno“. Reexportér ve Vídni zaplatil za kroužky 75 % v hotovosti do 30 dnů a zbylých 25 % po převzetí zboží obchodníky v Indii. V jiném případě platil 50 % obnosu v hotovosti do 8 dnů po obdržení objednávky a zbytek po dopravení zboží do Indie.³⁶⁹

Peněžní služby, které byly spojené s úhradami faktur, probíhaly v začátcích firmy prostřednictvím filiálek vídeňských peněžních ústavů. Mezi ně patřily k. k. Priv. Bank- und Wechselstuben, Aktiengesellschaft Merkur, k. k. priv. Österreichisches Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe. Z důvodů zlepšení financování obchodů s britskou Indií navázala v roce 1910 firma Kleinert bankovní spojení s anglickou The Mercantile Bank of India, Ltd., London. V roce 1914 byl sjednán platební styk s filiálkou umístěnou přímo v Kalkatě a Bombaji, odkud trvale přicházely peníze na zdejší konto. Při vývozu zboží do zámoří byly nejčastější formou úhrady směnky na hodnotu vyvezeného zboží, vystavené zahraničním odběratelem, nebo jeho peněžním ústavem. Lhůta splatnosti obvykle činila 2–3 měsíce.

Důležitou složkou obchodu byla včasná doprava zboží a také pojištění. Kleinert si sjednával pojištění svého zboží zpravidla u zahraničních pojišťovacích ústavů. Pojištění vztahující se na zásilky během přepravy v období před první světovou válkou bylo svěřováno převážně švýcarským či rakouským společnostem, nejvíce Allgemeine Versicherungsgesellschaft Helvetia in St. Gallen, filiace pro rakouské země sídlící ve Vídni. U tohoto ústavu byly často odepisovány tzv. generální pojistky, vztahující se na celý objem zboží.

³⁶⁸ Obal hrazený odběratelem, včetně veškerých poplatků za něj (např. pojistné, překládka, skladné, provize, resp. jiné přímé zahraniční náklady)

³⁶⁹ Archiv NTM, Kleplova sbírka, inv. č. 280, Jindřich Koldovský – Josef Tomeš: Vývoj a činnost firmy Karel Kleinert, export Jablonec nad Nisou.

Vývozní dům musel při zajišťování dodávek zboží splňovat určité předpoklady, tak aby bylo zboží doručeno v pořádku a především včas. Cenné rady bylo možné získat od spolupracujících zasilatelských firem, které také mohly poskytnout potřebné informace ohledně vhodného balení a dopravy, ale také co se týče vyplňování dopravních dokumentů i způsobu úhrady faktur. Speditérské firmy proto zasílaly svým partnerům pravidelně plavební řády jednotlivých zámořských spojů s nutnými dodatky, jako byly změny v cenách a tarifech s oznámeními o posunech v odplutí jednotlivých lodí apod.

Zásilky zboží byly převážně zasílány do přístavů v Terstu a Hamburku, později také do Brém a Rotterdamu. Odtud zboží, naložené na námořních lodích, putovalo do destinací napsaných v objednávkovém listě. Aby se šetřily výdaje za dopravné, často se do míst odbytu společně s jabloneckým zbožím přepravovalo další zboží určené pro odběratelské země.

Přepravu zboží pro firmu Kleinert do západní Evropy a do Ameriky zajišťovala ve velké míře spediční společnost A. Lewinsohn a Caro Jellinek, Vídeň. Do Hamburku směřovalo zboží také přes jabloneckou filiálku libereckého zasilatelství Alfred Deutsch & Co. Dopravu přes Terst prováděla firma Adriatica, akciová spol., v roce 1910 také Basseches et Co, Terst.

Kleinert se s touto spediční společností dohodl, že jmenované společnosti svěří dopravu všech zásilek pro Indii. Na oplátku se zasilatelství zavázalo, že provede přepravu za přijatelnější ceny, což bylo 7,30 K za 100 kg zboží z Jablonce lodí do Bombaje a Karáčí a 7,40 K za 100 kg zboží z Jablonce lodí do Kalkaty a Madrasu. To vše pak za pevnou sazbu 3 K za konosament bez přístavních poplatků při zásilkách o minimální hmotnosti 250 kg. Smlouva platila po celý rok 1910 a smluvní strany se zavázaly, že jí uchovají v tajnosti. Při jednání o dohodě firma Basseches & Co uvedla, že její ceny jsou na nejnižší možné úrovni, na kterou mohla speditérská společnost přistoupit, aby uhradila s přijatelným ziskem své náklady na přepravu zboží z Terstu do

Indie. Přitom vypočítala, že za dopravu z Jablonce do Terstu je nutné zaplatit dopravcům 3,50 K a za cestu z Terstu do Bombaje 3,45 K za 100 kg konosament. K tomu bylo nutné připočíst ještě přepravu zboží na nádraží v Jablonci plus výlohy spojené s naloděním v přístavu.³⁷⁰

Zřejmě však dohoda nebyla plně dodržována, jelikož na podzim roku 1910 si terstské zasilatelství stěžovalo na chování vývozního domu Kleinert, který v rozporu s dohodou, jež spolu uzavřely, přepravu zboží z Jablonce do Indie svěřil jiné firmě, která si také díky tomu mohla zřídit svoji pobočku přímo v Jablonci nad Nisou. Nakonec však po osobní návštěvě ředitele zasilatelství v Jablonci došlo ke vyjasnění problému a smírného urovnání sporu.

Doprava zboží ke vzdáleným odběratelům probíhala v různých cyklech. Pravidelně jednou měsíčně bylo expedováno zboží do Číny a indické Bombaje (v roce 1910 dokonce dvakrát v měsíci). S dvoutýdenní pravidelností byla prováděna expedice zásilek do Kalkaty a také do všech přístavů v Maroku. Po osmi dnech se vypravovalo zboží do Argentiny. V té době cesta nákladu lodí z Terstu do Karáčí trvala přibližně 3–4 týdny. Na obchodní situaci měly vždy vliv podmínky jak v zemi původu, tak v místě odbytu. Nejmarkantněji se tento stav projevil v období první světové války, kdy jablonecké vývozní domy zažívaly velmi obtížné období své existence. Po skončení první světové války se po několika obtížných letech podařilo situaci stabilizovat, nastal nebývalý růst jablonecké industrie, který ukončila však hospodářská krize třicátých let.

³⁷⁰ Tamtéž.

Jablonecké sklářství ve třetí čtvrtině 19. století

Přestože rozvoj jablonecké industrie zažíval v druhé polovině 19. století dlouhodobě postupný růst, v polovině 19. století se hospodářská situace na severu Čech vyvíjela velmi komplikovaně. Textilní výroba stagnovala a také sklářství trpělo odbytovými problémy. V roce 1850 se nakrátko obchod se skleněným zbožím na Jablonecku díky jablonecké industrii oživil, ale v roce 1851 opět nastával útlum obchodu se sklem, který vyústil v krizi v letech 1852–1853.³⁷¹ Tento stav se v menší míře projevil v odvětví jabloneckého zboží, které vzhledem ke své nízké ceně zažívalo v zahraničí relativně dobrý odbyt.³⁷² Situace byla podmíněna inflací, nestabilitou obchodních vztahů a problémy s odbytem. Tento stav se udržel zhruba až do poloviny padesátých let, kdy se již začalo projevovat oživení v odvětví sklářské výroby.³⁷³

O stavu průmyslu včetně sklářství informovaly pravidelné výroční zprávy obchodní a živnostenské komory v Liberci, které však situaci zachycovaly ne zcela přesně. Ve výroční zprávě liberecké komory z roku 1852 se hovoří totiž pouze o sklárně Karla Josefa Riedela v Kristiánově. Teprve ve zprávě z roku 1856 jsou vyjmenovány všechny sklářské hutě a jejich produkce, včetně skláren Josefa Antona Riedela v Antonínově, Polubném a na Jizerce. V popisu průmyslových podniků v obvodu liberecké OŽK z konce padesátých let je však uvedena pouze kristiánovská sklárna,³⁷⁴ ačkoliv výroba surového skla skláren v Antonínově, v Polubném a na Jizerce byla o 3 559 centů vyšší než produkce kristiánovské sklárny.³⁷⁵

³⁷¹ SOkA Liberec, Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer zu Reichenberg 1852, Reichenberg 1853, s. 32-35.

³⁷² Tamtéž s. 33–34.

³⁷³ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.

³⁷⁴ A. Anschiringer, Album der Industrie des Reichenberger Handels- und Gewerbekammer- Bezirks, Reichenberg 1858, 7. Hft. s. 59.-60.

³⁷⁵ SOkA Liberec, Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg 1856, Reichenberg 1857, s. 28.

Druck v. Kom. T. Spiegel in Reichenberg

GLASFABRIK VON CARL RIEDEL IN CHRISTIANSTHAL
(BEZIRK REICHENBERG)

Obrázek 34: Sklárna na Kristiánově v první polovině 19. století

V obvodu liberecké komory v polovině 19. století fungovaly sklářské hutě Riedlů v Kristiánově, Antonínově a dále harrachovská sklárna v Novém Světě a dalších 11 skláren. O stavu sklářské výroby hovoří zprávy z tohoto období, které se zabývaly nejen hospodářskou ale i sociální tematikou.³⁷⁶

Ve sklárnách na území liberecké OŽK bylo v polovině 19. století v provozu 14 sklářských tavících pecí. Surovina ve formě polotovaru, která byla vyrobena v těchto hutích, sloužila k výrobě širokého sortimentu jak luxusního, tak užitkového zboží. Zpracováním sklářské hutní suroviny bylo zaměstnáno poměrně velké množství osob z široké oblasti, které se zabývaly výrobou různorodého sortimentu jabloneckého zboží.

³⁷⁶ Dunder, Čtení, s. 135-143.

Zhodnocení polotovaru mělo být poměrně vysoké – „as od 15 zlatých za cent na 50 až 100 zlatých se vejší a draží“.³⁷⁷ Ve velkém objemu se vyráběl polotovar ve formě tyčí – „štanglů“ k výrobě širokého sortimentu „Quincaillerie“, do níž patřily skleněné kameny, perle, knoflíky, flakóny, lustrové ověšky apod.³⁷⁸

Vedle těchto výrobků se na hutích vyrábělo „bílé a zelené tabulové sklo, sprosté bílé a zelené duté sklo i sklo krystalové“.³⁷⁹ V roce 1856 vyrobily sklárny sklo v celkové hmotnosti 32 676 centů s hodnotou 408 756 zl. Výroba obyčejného užitkového skla v tomto období začala růst a větší závody získávaly objemnější zakázky, což způsobilo další oživení sklářské výroby. „Jmenovitě děláni štanglového skla na krátké zboží a lustrové sklo znamenitě se zvedlo, a řemeslná působlivost' v těch okresech, kde ona práce a sklačištění (Glasraffinerie) jest doma, tak se vyvinula, že potud ani příklad nemá, takže daným objednániím z ciziny za dosti učiniti se nemohlo“.³⁸⁰

Za rok 1856 se v hutích spotřebovalo 30 212 centů „hrubé látky“ (myšleno sklářského písku) a 5 357 centů chemikálií. Chemické přísady pocházely, až na burel určený k odbarvování skla, z domácích zdrojů. Na vytápění sklářských pecí bylo při tom spotřebováno 24 700 sáhů dříví v průměrné ceně 5 zl. za sáh, což dohromady činilo 132 150 zl. Dříví zůstávalo v té době pro sklárny v obvodu liberecké OŽK jedinou vhodnou energetickou surovinou pro hutní sklářskou prvovýrobu – bylo zde takřka jedinou „látkou palivní, ježto vzdálenost hutí od uhelen prospěšného užití zkamenělého minerálu nedopouští“.³⁸¹

O stavu sklářského podnikání vypovídají údaje z roku 1856 z berních knih jabloneckého okresu. Na jeho území provozovalo s mistrovským oprávněním svoji živnost 142 pasířů, 196 hladinářů – brusičů, 38 tavičů slitin, 43 lisařů (mačkářů) skla a slitin, 11 malířů skla a

³⁷⁷ Tamtéž.

³⁷⁸ SOkA Liberec, Bericht der über die materielle Lage der Arbeiter im Leipaer und Gitschiner kreise Böhmens, in Auftrage des hohen k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentlichen Bauten, erstattet von der Handels- u. Gewerbekammer zu Reichenberg, Prag 1852, s. 30. Uloženo v SOkA v Liberci.

³⁷⁹ Dundr, Čtení, s. 138.

³⁸⁰ Tamtéž.

³⁸¹ Tamtéž, s. 135–143.

27 foukačů skleněných perel. Dále se tato „promyslná ratolest“ provozuje ve 28 místech při 2 570 dílních stolech od 14 690 dělníků v ceně 2 570 zl.“ Vyrábělo se různé skleněné zboží s použitím skleněných kamenů a perel, rovněž knoflíky a množství dalších imitací klenot.³⁸² V polovině padesátých let měla hodnota výroby jabloneckého zboží činit kolem 2,5 miliónu zlatých.³⁸³

Počet pracovních míst, zaměstnaných a hodnota domácí produkce na Jablonecku v polovině 19. století		
	v Jablonci	v jabloneckém politickém okrese
počet pracovních stolů	400	2 490
počet dělníků	1 500	14 290
hodnota produkce (zl.)	400 000	2 490 000

Pramen: AMSB, J. Kubálek, Ekonomické problémy tradiční sklářské jablonecké výroby a vývozu (kandidátská disertační práce, b. d.), s. 121.

Největším producentem skla pro rostoucí jabloneckou industrii se staly riedelovské sklárny. Zhruba od poloviny devatenáctého století provozoval jedny z největších sklářských hutí v Jizerských horách Josef Riedel, člen sklářské rodiny Riedelů a budoucí majitel velké sklářské firmy. Zprvu pracoval ve sklárně na Jizerce, odkud se svoji ženou, sestřenicí a dědičkou podniku Marií Annou Riedelovou,³⁸⁴ přesídlil roku 1844 po smrti Franze Riedela do lépe položeného Antonínova.

V roce 1849 Josef Riedel koupil sklářskou huť v Polubném od Ignáce Friedricha, který ji nedlouho předtím vybudoval. Josef Riedel tehdy využil svého kapitálového majetku k nabytí perspektivního podniku. Zbavil se tím také případné konkurence ve sklářské prvovýrobě a získal dobře situovanou novou sklárnu v blízkosti čerstvě dobudované tzv. krkonošské silnice. Lze jen těžko určit, které z hledisek pro obchod mohlo nejvíce rozhodovat.³⁸⁵ Smlouva o koupi byla uzavřena 6. března 1849. Riedel tím koupil sklárnu za 20 232 zlatých s veškerým

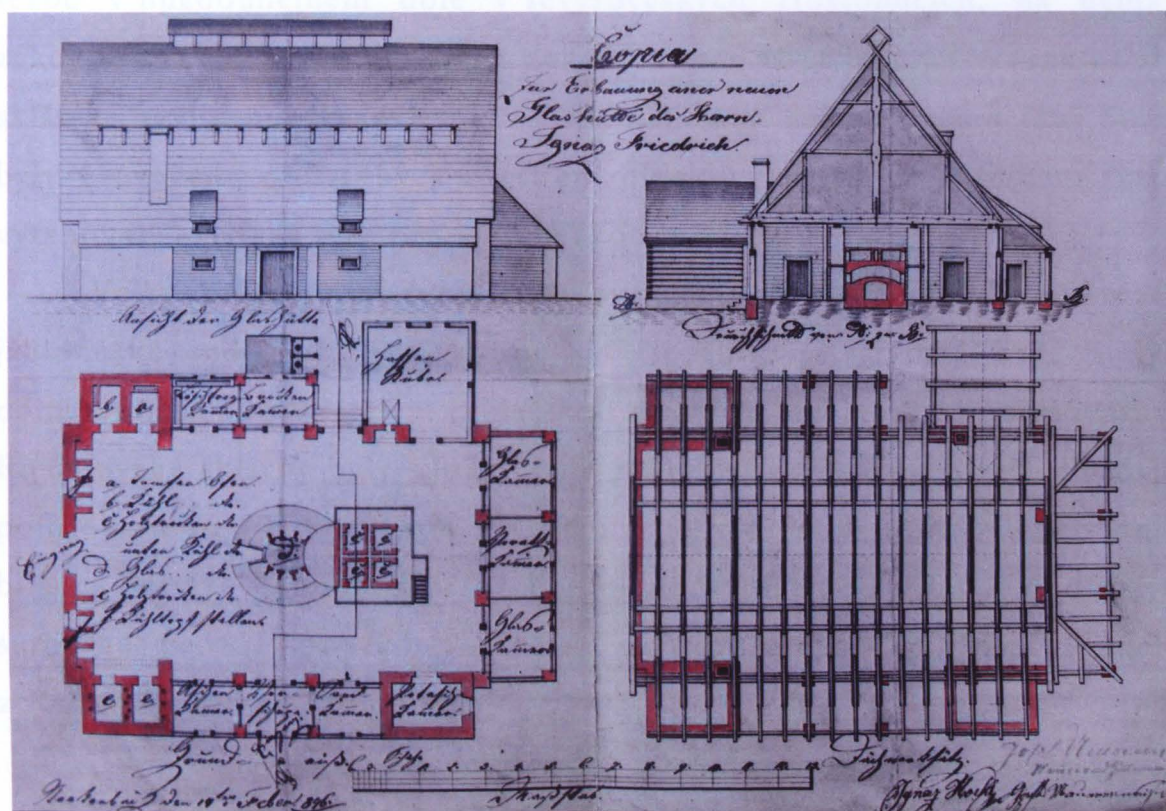
³⁸² Tamtéž.

³⁸³ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 121.

³⁸⁴ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.

³⁸⁵ S. Urban, Riedelova rafinerie skla v Polubném, *Ars vitria*, Jablonec n. N. 1968, č. 2, s. 58–59.

příslušenstvím a pozemky.³⁸⁶ Než začala ve sklárně tavba skla, prošla ještě nákladnou přestavbou, po které byla připravena na pravidelný provoz.

Obrázek 35: Plán sklářské huti v Polubném z poloviny 19. století

Od konce padesátých let se podnikání Josefa Riedela začalo extenzivně rozrůstat. Do portfolia svých podniků během dvacetiletí přibylly kromě skláren textilní podniky. V roce 1858 byla postavena třetí sklářská pec v huti v Polubném. Následující rok zde byla vybudována vedle původní sklárny nová sklářská huť se dvěma tavícími pecemi. V roce 1858 Josef Riedel začal budovat přádelnu bavlny. O dva roky později začal textilní podnik fungovat a jeho provoz byl v několika následujících letech rozšiřován. V druhé polovině šedesátých let 19. století se Josef Riedel rozhodl investovat do několika nových podniků. Roku 1867 Josef Riedel koupil dokončovanou sklárnu v Kořenově, kterou v následujícím roce uvedl do provozu. V témže roce rozšířil

³⁸⁶ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.

počet svých textilních závodů o přádelnu Ignáce Friedricha v Dolním Polubném a roku 1870 koupil přádelnu lnu v Maxově, kterou nechal přebudovat na přádelnu konopí. Právě v tomto roce se začal účastnit na těžbě v hnědouhelném dole v severočeských Hostomicích, na němž zakoupil vlastnický podíl. O rok později v roce 1871 byla postavena další sklářská tavící pec ve sklárně v Polubném a v dalším roce v této huti byly provedeny přestavby a rozšíření objektů, kde se ze surového skla vytahovaly sklářské tyče pro jabloneckou industrii.³⁸⁷

Velký podíl na rozvoji riedelovském podnikání měl trvalý růst jablonecké industrie, pro kterou se riedelovské sklářské hutě staly dominantním dodavatelem sklářské suroviny ve formě polotovaru. Riedelovské sklárny byly silně závislé na odbytu skleněných tyčí. Prodej polotovaru pro jabloneckou industrii hrál výraznou úlohu v obchodní bilanci firmy. Mimo sklářských podniků Josefa Riedela, dodávaly surovinu pro jabloneckou industrii sklárny firmy Carl Josef Riedel z Kristiánova a z Antonínova.³⁸⁸

Tyto sklářské hutě dodávaly většinu potřebného sklářského polotovaru pro jabloneckou industrii. Vhodným způsobem je doplňovaly ještě další specializované podniky, tzv. kompoziční hutě, které vyráběly speciální kompoziční sklovinu. Těchto hutí, které tzv. pálily kompozici, bylo na Jablonecku několik – konkrétně Josef Scheibler z Jablonce nad Nisou, K. J. Zenkner z Josefova Dolu, J. W. Jäckel z Nové Vsi, Josef Pfeiffer z Jablonce nad Nisou Adolf Hübner z Kokonína a mnoho dalších. Těmto hutím z velké části dodávaly základní suroviny Riedelovské sklárny.³⁸⁹

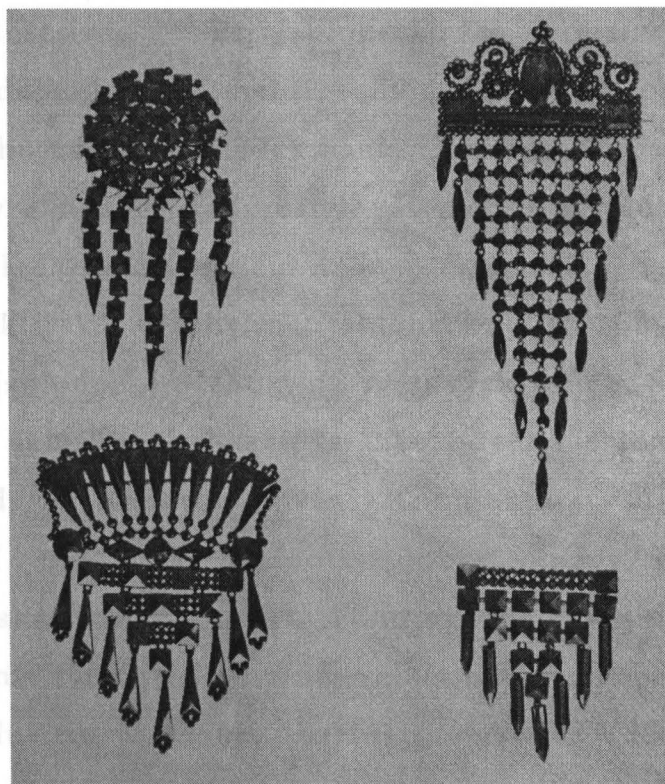
V šedesátých letech byla převážná část běžných vzorů jablonecké bižuterie vyráběna podle zahraničních, a to zejména francouzských modelů, odkud byly na Jablonecko z části dodávány drobnější součásti bižuterních výrobků, které zde ještě nebyly v potřebné kvalitě

³⁸⁷ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.

³⁸⁸ Tamtéž; Sklárna v Antonínově byla v šedesátých letech 19. století na krátkou dobu pronajata Wilhelmu Staffenovi ze Smržovky.

³⁸⁹ SOA Litoměřice, fond Riedel, nezpr.

produkovány. Mezitím však probíhal proces, kdy místní producenti začali vytvářet vlastní typy výrobků. Koncem šedesátých let již jablonecké zboží využilo vlastních technických a uměleckých zkušeností, což se odrazilo ve vzniku původního jabloneckého šperku tzv. černé bižuterie, která si získala značnou oblibu u zahraničních zákazníků a podílela se tak na úspěšném obchodování na světovém, zejména západoevropském trhu.

Obrázek 36: Černá bižuterie z nabídkové vzorkovnice firmy Gebrüder Feix ze Smržovky

Rozložení výroby a obchodu na Jablonecku v šedesátých letech 19. století		
	Jablonec	jablonecký pol. okres.
obchodní podniky	31	161
kompoziční hutě	9	106
mačkárny	3	22
lampová práce a foukání	40	91
brusírny	13	268
malíři porcelánu	8	25

Pramen: J. Kubálek, Ekonomické problémy tradiční sklářské jablonecké výroby a vývozu (kandidátská disertační práce, b. d.), s. 121.

Určitou podnikatelskou opatrnost, která vládla v prvních dvou třetinách 19. století, vystřídal v šedesátých letech znatelný zakladatelský boom, jehož vrchol spadá do konce šedesátých a přelomu sedmdesátých let. Na Jablonecku přitom nedocházelo k zakládání akciových společností, jako tomu bylo v jiných průmyslových oblastech. Ačkoliv v době vrcholné konjunktury na konci šedesátých a na počátku sedmdesátých let na území českých zemí mohlo působit zhruba 300 akciových společností,³⁹⁰ na Jablonecku se jednalo pouze o malé společnosti podnikajících s menší sumou peněžních prostředků, které využívaly levného úvěru akciových bank. Do podnikání se tak zapojovaly i střední vrstvy a drobní podnikatelé. Z těchto zdrojů se pak vytvářel kapitál vhodný k dalším investicím.

Rozvoj sklářské výroby na Jablonecku byl způsoben stoupající poptávkou po jabloneckém zboží na světových trzích. Stoupající oblību zaznamenávala skleněná bižuterie a také odvětví skleněných knoflíků, způsobená módními trendy v odívání. Konjunktura v oboru přitahovala nové pracovní síly díky možnosti dobré obživy i potenciálnímu předpokladu získat určitý majetek. Toho využila část lidí z jiných oborů zejména textilní výroby. Poměrně velké množství osob absorbovala jablonecká industrie v období bavlnářské krize v letech 1862–1863 způsobené občanskou válkou v Americe. Je nutno dodat, že v bavlnářské krizi v letech 1862–1863 pomohla právě výroba bižuterního zboží, která neztrácela na objednávkách, zmírnit chudobu nezaměstnaných přadláků a tkalců. Růst poptávky se odrazil na zvýšení počtu výrobních a obchodních firem.

Sklářští obchodníci rozšiřovali své obchodní styky a organizovali odbyty, tak aby byla naplněna přání zahraničních zákazníků, jejichž objednávky v průběhu šedesátých let 19. století stoupaly. Tehdy bylo bižuterní sklářskou výrobou na Jablonecku zaměstnáno zhruba 16 tisíc lidí.³⁹¹ Počet pracovních sil vzrostl o třetinu za jedno desetiletí. Hodnota

³⁹⁰ Urban, *Kapitalismus*, s. 73.

³⁹¹ SOkA Liberec, *Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg 1864-66, Reichenberg 1868*, s. 256.

výroby v krátkém období stoupla z 2,5 milionu zlatých na 4 miliony zlatých a byla nejvyšší ze všech dalších odvětví sklářské výroby v obvodu liberecké OŽK.³⁹²

V období let 1860 až 1870 se zvýšila výroba skleněných tyčí v riedelovských sklárnách čtyřnásobně, flakonů trojnásobně, mačkaného skla asi o třetinu. Produkce skleněných tyčinek pro lampovou výrobu za dané období mírně poklesla. Výroba sortimentu dutého skla o nepatrné množství vzrostla. Jeho výroba se zvýšila za uvedené desetiletí o pouhých 8 centů, zatímco od roku 1850 do roku 1860 stoupla o přibližně pětinu.³⁹³

Od druhé poloviny šedesátých let 19. století prudce stoupla výroba skla v severních Čechách. Projevoval se zde náskok oproti jiným oblastem především v zavádění modernějších způsobů výroby, které zlevnily produkci a to hlavně díky využití energetičtějšího paliva – uhlí. V obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory bylo roku 1867 ve sklářství celkem zaměstnáno více než 30 000 osob, z čehož na výrobu surového skla připadlo 2 073 dělníků, na zušlechťovatelské závody kolem 12 000 osob a zhruba 15 000 osob bylo zaměstnáno výrobou jabloneckého zboží. Hodnota sklářské výroby se z roku 1867 do roku 1870 zvýšila asi o 50 %. Z celkového hrubého úhrnu hodnoty sklářské výroby, která v Předlitavsku činila v roce 1870 více než 25,3 milionu zlatých připadlo na sklářství v českých zemích zhruba 22,7 miliónu zlatých (cca 90 %), přičemž téměř polovina hodnoty veškeré produkce (11,3 miliónu zlatých) pocházela z obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory. Asi dvě třetiny celkové sklářské produkce předlitavských skláren směřovala na zahraniční trhy.³⁹⁴ V roce 1870 se do zahraničí vyvezlo zboží za 17,6 milionu zlatých.³⁹⁵ Největší část produkce pocházela z obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory. V zahraničí sklářské výrobky soupeřily s vyspělou konkurencí zejména

³⁹² Klepl, Vznik, s.15.

³⁹³ SOA Litoměřice, fond Riedel, nezpr. Die Großindustrie Oesterreich-Ungarns, Bd. I., Wien 1898, s. 191., viz příloha.

³⁹⁴ J. Purš, Průmyslová revoluce v českých zemích, Praha 1960, s. 75.

³⁹⁵ Lněničková, Vývoz, s. 62.

belgických skláren s produkcí plochého skla a německých skláren s produkcí obalového skla, jejichž výroba byla v některých ohledech na modernější úrovni, než tomu bylo v českých zemích. Protože většina sklářské produkce se vyvážela, bylo toto odvětví průmyslu silně závislé na faktorech ovlivňující světový obchod s tímto zbožím. U uměleckého skla a především u jabloneckého zboží se citelně projevovaly módní vlivy a vkus zákazníků, což mělo na kolísavost odbytu v určitých obdobích.

Ve třetí čtvrtině 19. století sklářství zaujímalo významnou pozici ve skladbě průmyslu podunajské monarchie. Jeho postavení bylo významné také díky exportu skla, který dlouhodobě převažoval nad domácí spotřebou. Od roku 1850 do roku 1870 vzrostl export skla a skleněného zboží z monarchie o 83 855 centů. Zatímco v roce 1850 se vyvezlo skleněného zboží a surového skla v celkové hmotnosti 87 773 centů za dvacet let stoupl export této komodity téměř o sto procent na 171 628 centů.³⁹⁶ Export měl stoupající tendenci. Již o tři roky později se zvýšil vývoz na 239 829,5 centů, z čehož tvořilo 2 981 centů skleněného zboží ve skupině zrcadel.³⁹⁷ Průměrné vývozy plochého a obyčejného dutého skla dosahovaly v polovině devatenáctého století hodnoty 3 113 658 zlatých, broušeného skla a zrcadel 1 946 990 zlatých a drobného skleněného skla (perlí, skleněných kamenů a krystalerie) 1 058 555 zlatých.³⁹⁸ Ve statistice sortimentu drobného zboží se výrazným způsobem projeví výrobky z Benátska, které bylo významnou sklářskou oblastí.³⁹⁹ Rozhodující způsobem se na sklářské výrobě v rámci předlitavské části monarchie podílely sklárny a rafinérie v českých zemích.

V roce 1870 se na sklářské produkci monarchie podílela 8,8 % jablonecká industrie, 42,8 % sortiment dutého a tabulového skla, 43,8 % rafinace dutého skleněného zboží a 4,6 rafinace zrcadel.⁴⁰⁰

³⁹⁶ A. Lilie, *Der politischen Bezirk Gablonz*, s. 55.

³⁹⁷ L. Lobmayer, *Die Glasindustrie*, Stuttgart 1874, s. 288

³⁹⁸ AMSB, Kubálek, *Ekonomické*, s. 125.

³⁹⁹ Tamtéž; s připočtením veškeré benátské produkce dosahovala sklářská výroba v roce 1850 celkové hodnoty 17,5 miliónu zlatých.

⁴⁰⁰ O. Mrázek, *Vývoj*, s. 162.

Hrubá hodnota výroby skla a skleněného zboží v českých zemích a Předlitavsku v roce 1870

Odvětví	Předlitavsko		z toho v českých zemích		Celkové procentuální zastoupení českých zemí na sklářské výrobě Předlitavska
	ve zlatých	procentuální zastoupení	ve zlatých	procentuální zastoupení	
Duté a tabulové sklo	12 000 000	47,4	9 712 254	42,8	80,9
Rafinérie dutého skla	9 920 461	39,2	9 920 461	43,8	100
Rafinérie zrcadlového skla	1 300 000	5,1	1 036 000	4,6	79,7
Bižuterie	2 091 000	8,2	2 004 000	8,8	95,8
Celkem	25 311 461	100	22 672 695	100	89,6

Pramen: F. Jílek (ed.), Studie o technice v českých zemích 1800–1918, sv. III., Praha 1985, s. 90.

Rozhodující část podniků sklářské prvovýroby v monarchii v roce 1870 se nacházela v Předlitavsku, přičemž těžiště sklářské výroby leželo v českých zemích.

Struktura sklářské hutní prvovýroby v Předlitavsku v r. 1870					
	hutě	tavící pece	pánví	vodních kol	parních strojů
Předlitavsko	147	198	1 375	150	17
Čechy	82	115	859	72	7

Pramen: L. Lobmeyer – A. Ilg – W. Boeheim, Die Glasindustrie, ihre Geschichte, gegenwärtige Entwicklung und Statistik, Stuttgart 1874, s. 270–282.

V obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory fungovalo kromě těchto sklářských hutí dalších 67 kompozičních hutí. V provozu zde bylo 2 255 zušlechťovatelských dílen, v nichž bylo zaměstnáno 6512 mužů, 945 žen, 557 dětí. Vyrobilo se v nich zboží za 8 500 000 zlatých. Ve výrobě jabloneckého zboží fungovalo 160 mačkáren, s 1032 dělníky,

dále 268 brusíren, se zhruba 2000 různými brusnými stroji, při nichž pracovalo 289 mužů, 970 žen a 140 dětí. V 76 dílnách v oboru práce nad lampou pracovalo 668 mužů, 268 žen, 85 dětí a v 87 dílnách určených k výrobě dutých perel 438 mužů, 172 žen.⁴⁰¹

obor	Počet zaměstnaných osob ve sklářství v Čechách v roce 1870		
	muži	ženy	děti
výroba dutého a tabulového skla	2 569	204	350
skleněných tyčí a kompoziční skloviny	565	35	
broušení zrcadel	533	342	18
zušlechťování dutého skla	6 512	945	557
mačkání skla	1 032		
broušení jabloneckého zboží	2 859	975	140
výroba vinutých perel	668	268	85
výroba dutých perel	438	172	

Pramen: AMSB, J. Kubálek, Ekonomické problémy tradiční sklářské jablonecké výroby a vývozu (kandidátská disertační práce, b. d.), s. 128.

Celkový počet osob zaměstnaných ve sklářství v celé monarchii činil 23 825 osob.⁴⁰² Statistika však pracovala pouze s údaji zjištěnými na základě dotazníků obchodních a živnostenských komor. Celkový stav zaměstnaných mohl proto být ještě o něco vyšší.

V roce 1870 bylo vyvezeno sklo a skleněné výrobky v celkové hodnotě přesahující 17,5 miliónu zlatých.⁴⁰³ Ve struktuře vývozu dosahoval nejvyšší hodnoty export luxusního zušlechťeného dutého skla (46 %), ke kterému byla počítána část jabloneckého zboží – např. skleněné kameny, následoval vývoz skla střední kvality (33 %), kam byly zahrnuty další části jabloneckého zboží jako např. lustrové ověsky,

⁴⁰¹ Lobmeyer, Die Glasindustrie, s. 276–280.

⁴⁰² Tamtéž, s. 271.

⁴⁰³ Lněničková, Vývoz skla, s. 62. Viz příloha.

knoflíky apod. Vývoz běžných druhů užitkového skla spolu s neopracovaným plochým sklem tvořil 13 %. Jen velmi malou hodnotu činil vývoz zrcadel (1 %), ačkoliv ještě v roce 1866 tvořila tato skupina zboží zhruba 7% hodnoty vývozu.⁴⁰⁴ Největší část produkce vyváženého zboží z monarchie skleněné zboží pocházela ze severních Čech, ať již se jednalo o zušlechtěné duté sklo z Kamenickošenovska, Novoborska či Jablonecka, nebo o export jabloneckého zboží, které si v tomto období získalo ve světě v určitých segmentech monopol.⁴⁰⁵

Existovalo několik základních směrů, kam mířilo zboží ze severních Čech. Část zboží byla exportována do zemí západní a severní Evropy. Velké množství zboží směřovalo pozemní cestou přes Balkánský poloostrov až do Osmanské říše, kam se vyváželo jak drobné skleněné zboží, tak zušlechtěné sklo, ale i mnoho dalších druhů skla. Na zdejších trzích se muselo české sklo vyrovnávat s konkurencí skláren z Anglie, Francie a Belgie. Severočeské sklo bylo dále exportováno na trhy v Levantě, ale i zde se obchod po krymské válce v důsledku politických a hospodářských změn v oblasti setkával se stále obtížnějšími podmínkami. Jinou cestou byla trasa do Itálie a do Terstu a odsud dále do Afriky a na trhy ve východním Středozeří. Zde však byla silnou konkurencí produkce benátských skláren. Dalším směrem bylo obchodní spojení se Španělskem a jeho přístavy.

Řada firem měla vlastní obchodní sklady v Madridu a Cadizu, odkud putovalo zboží do zámoří v Africe a latinské Americe. Dalším významným odbytištěm byly trhy v německy mluvících zemích, které přes vlastní kvalitní sklářskou výrobu, odebíraly velké množství skla a skleněných výrobků z habsburské monarchie. Velmi důležité pro obchod s českým sklem byly německé přístavy a především Hamburk, odkud směřovalo zboží jak do evropských přístavů zemí, tak přístavů v Americe, Africe i Asii.⁴⁰⁶ Ve třetí čtvrtině 19. století tvořil menší položku

⁴⁰⁴ O. Drahotová, *Historie*, d. I. s. 352.

⁴⁰⁵ Urban – Pešatová, *Jablonecká bižuterie*, s. 36.

⁴⁰⁶ SOkA Liberec, *Jahresbericht der Handrl- und Gewerbekammer zu Reichenberg, 1852, Reichenberg 1853*, s. 26-29.

v exportu vývoz do Skandinávie, Nizozemska, Británie i Spojených států amerických, kam byly exportovány hlavně speciální druhy skleněného zboží, určené pro náročný trh. Velice důležitý byl naopak obchodní styk s latinskoamerickými zeměmi. Avšak i zde museli obchodníci z monarchie počítat se silnou konkurencí britského, francouzského, belgického i severoamerického původu. Dobrým odbytištěm byly oblasti východní Evropy – ruské Pobaltí a samotné Rusko, kde byla situace usnadněna nízkými dovozními cly.⁴⁰⁷

Značná část vývozu severočeského sklářského průmyslu směřovala na trh německého celního spolku, s nímž habsburská monarchie uzavřela vzájemnou dohodu s doložkou nejvyšších výhod, což liberalizovalo vzájemné obchodní styky.⁴⁰⁸ Významná část produkce se uplatňovala na tomto volném trhu i z toho důvodu, že se některé položky v obchodu vzájemně doplňovaly a vyvažovaly.⁴⁰⁹ Následovalo uzavření podobné dohody s Francií a také s Británií z roku 1865. Dodatkovým protokolem z roku 1867 se obchodní dohoda s Británií upravovala, což však mělo kromě jiného za následek také zvýšený dovoz anglického textilního zboží. To mělo vliv na textilní průmysl, který byl dosud nejrozsáhlejším výrobním odvětvím monarchie a nejdůležitějším průmyslovým odvětvím v obvodu liberecké OŽK.⁴¹⁰

Otázkou celních a obchodních dohod s ohledem na severočeskou výrobní oblast se aktivně zabývala komise liberecké obchodní a živnostenské komory. Přehled o tehdejší situaci i o možnostech řešení podávají protokoly z pracovních sezení komory.⁴¹¹ Druhé nejdůležitější vývozní odvětví severočeské průmyslové oblasti – sklářství – nebylo v takové míře ovlivněno obchodními a celními dohodami s konkurenčními státy jako textilnictví, které pouze obtížně konkurovalo vyspělejším zemím. Sklářský průmysl byl poměrně lépe chráněn proti dovozům

⁴⁰⁷ Tamtéž.

⁴⁰⁸ L. Vojáček, Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834-1871), in: Historický obzor 9, 1998, č. 5-6, s. 111-119.

⁴⁰⁹ Tamtéž.

⁴¹⁰ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 144.

⁴¹¹ SOkA Liberec, Sitzungsprotokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1875, Reichenberg 1876, s. 15-36.

cizího zboží a zároveň mu byla poskytována podpora při sjednávání výhodných dohod mezi partnerskými státy. Ze zasedacích protokolů vyplývá,⁴¹² že z obvodu liberecké komory bylo vyvezeno zboží v množství 175 000 centů dutého skla, což znamenalo 2/3 celkové české produkce a zpracování tohoto množství dalo obživu více jak 60 tisícům lidí, z čehož největší část osob byla zaměstnána v odvětví domácí výroby. Podle statistik liberecké OŽK fungovalo na Jablonecku v sedmdesátých letech devatenáctého století ve sklářské prvovýrobě 9 sklářských hutí s 336 zaměstnanci, které se specializovaly na výrobu suroviny pro jablonecké zboží. Spolu s nimi zde existovalo dalších 67 kompozičních hutí. Jejich počet od šedesátých let v Jablonci nad Nisou a okolí postupně narůstal. Až do počátku dvacátého století vznikaly další i v Albrechticích a Janově.⁴¹³

Významně se na vývozu skleněného zboží podílela rovněž jablonecká industrie, jejíž výrobky byly počítány mezi speciální zboží. Vývoz jabloneckého zboží se během třetí čtvrtiny 19. století zvyšoval. Jednoho ze svých největších objemů dosahoval v období od počátku šedesátých do poloviny sedmdesátých let 19. století. Tento fakt se objevil i ve zprávě obchodní a živnostenské komory z počátku 60. let 19. století: „Unsere Glasindustrie hat im Ganzen die Ausländischen Konkurrenz nicht zu schauen...der Export Glaswaaren sich zu einer so bedeutenden Höhe hinaufgeschwungen, daß er jetzt einen der ersten Ausfuhrartikel bildet“.⁴¹⁴

Hospodářský vzestup v šedesátých letech 19. století se projevil mimo jiné v emancipačních snahách Jablonce nad Nisou. Ve volbách roku 1861 do říšské rady ve Vídni byl zvolen poslancem za volební okrsek Jablonec nad Nisou, Hodkovice a Smržovka Josef Pfeiffer, který se stal také poslancem českého zemského sněmu v Praze. V té době Jablonecko i samotný Jablonec zažíval nebývalou hospodářskou konjunkturu doplněnou růstem počtu obyvatel. Významné hospodářské

⁴¹² Tamtéž, s. 74–84.

⁴¹³ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 165.

⁴¹⁴ SOkA Liberec, Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg 1861–63, Reichenberg 1864, s. 51.

postavení Jablonce chtěli obyvatelé využít k získání statutu města. Po dlouhých jednáních se Jablonec od 31. března 1866 měl stát městem. Žádost byla podána 3. října 1865 a 18. dubna 1866 bylo jabloneckým zastupitelům sděleno, že císařské Veličenstvo vyhovělo žádosti Jablonce o získání statutu města. Jablonec však oficiálně jmenovací listinu obdržel až o několik desetiletí později, jelikož k oficiálnímu předání listiny povyšující Jablonec na město již nedošlo.

V té době již probíhaly přípravy na válku rakouské monarchie s Pruskem. Dne 11. června 1866 vyhlásilo Rakousko mobilizaci a 15. června došlo k vyhlášení válečného stavu. Prusko se na válku s Rakouskem důkladně připravilo a svoje branné síly rozdělilo do tří armád. Na Liberecku a Jablonecku operovala od 23. června tzv. labské armáda a první armáda. Labská armáda směřovala přes Rumburk do Čech a první armáda mířila směrem k Liberci. Již 24. června část pruských oddílů dorazila do Jablonce, kde se utábořila. Díky diplomatickému jednání vedení města v čele s Josefem Pfeifferem nedošlo ke škodám a střetům s okupujícími vojsky, za což byl po skončení války starosta oceněn rytířským křížem řádu Františka Josefa I.⁴¹⁵ Přestože zde nedošlo k žádným významným válečným střetům, byly škody spojené s válkou proti Prusku na Jablonecku vyčísleny v celkové částce 62 557 zlatých a 79 krejcarů, z čehož škody v katastru města Jablonce nad Nisou činily 18 099 zlatých. Jablonec se také účastnil svými daňovými výnosy na zaplacení celkové sumy 20 milionů zlatých válečných reparací.

Rozvíjející se výroba jabloneckého zboží kladla vysoké nároky na prvovýrobu. Sklářské hutě v jizerských horách se specializací musely vyrovnat s faktem včasné dodávky množství vhodné suroviny k dalšímu zpracování. Současně s tím se hledělo na kvalitu a barevnou škálu, což se projevilo ve zvýšení podílu jablonecké produkce na celkové produkci českých skláren.⁴¹⁶ Na celkovém vývozu skleněného zboží se jablonecká výroba ve třetí čtvrtině 19. století podílela zhruba 38 % a k tomu je

⁴¹⁵ Benda, Geschichte, 144–160.

⁴¹⁶ Entwicklung von Industrie und Gewerbe in Oesterrich in den Jahren 1848-1888, Wien 1888, 34-76.

třeba ještě připočítat kovovou bižuterii a duté sklo. Počtem pracovníků se pak podílela bez mála jednou polovinou.⁴¹⁷

Od šedesátých let se výrazně rozrůstalo podnikání firmy Josef Riedel. Se zvyšováním výroby pro jabloneckou industrii docházelo k rozšiřování a přestavbám jizerskohorských skláren tak, aby bylo možno uspokojit poptávku po sklářské a bižuterní surovině. Ať již nově budované nebo starší sklářské hutě se stále více specializovaly na výrobu skleněných tyčí a trubic. Protože poptávka po sklářské surovině byla vysoká a staré sklářské pece svým výkonem nevyhovovaly potřebám odbytu, docházelo již v druhé polovině šedesátých let 19. století k modernizacím některých skláren. V roce 1868 byla provedena rozsáhlá přestavba sklárny na Jizerce i na nově vybudované sklárně v Kořenově, kde byla instalována zařízení siemensova regenerativního systému. Tehdy ještě jako palivo v generátorech sloužilo dříví. O rok později byl tento způsob vytápění zaveden v Polubenské sklárně a následovaly další sklářské hutě.

Obrázek 37: Sklářské hutě na Jizerce

Do roku 1874 firma Josef Riedel provozovala čtyři sklárny s jedenácti sklářskými pecemi. Od konce padesátých let se počet tavících sklářských pecí v riedelovských sklárnách téměř ztrojnásobil. Největším důvodem byl stoupající zájem sklářských výrobců o surovinu k výrobě jabloneckého zboží – tzn. skleněných tyčí. Sklárny rozšiřovaly své

⁴¹⁷ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 166–167.

provozy, ve kterých se z utavené skloviny vyťahovaly skleněné tyče tzv. tažírny. U řady jizerskohorských skláren byla stavěna dlouhá prostorná křídla za účelem tažení skleněných tyčí. Jedny z prvních tažíren byly vybudovány na Jizerce již roku 1850.⁴¹⁸

Ve zprávě liberecké obchodní a živnostenské komory z období 1864–1866 byly zveřejněny informace o provozu riedelovských skláren.⁴¹⁹ Ve sklárně v Polubném tehdy byly v provozu dvě tavící pece a stoupa na vodní pohon. Ve sklárně bylo zaměstnáno 16 sklářů, stejný počet odnášáků, 8 topičů, 2 taviči, 1 dělník na výrobu lahví, 4 dělníci ve stoupě, 5 námezdních dělníků a 4 ženy jako pomocné dělnice. Denně se v polubenské sklárně vyrobilo 24 centů surového skla. Ročně sklárna vyprodukovala 3 000 centů lustrových ověšků a 4 000 centů suroviny pro mačkané sklo (skleněné tyče a tyčinky). Kromě výrobků určených pro jabloneckou industrii doplňovalo výrobní sortiment duté sklo a flakóny. Ve sklárně na Jizerce, ve které se tavilo sklo ve třech pecích, v té době pracovalo dohromady sedmdesát osob, které denně vyrobily 42 centů surového skla. Roční produkce sklárny na Jizerce činila 8 000 centů skleněných tyčí a zhruba 6 000 centů tyčinek k výrobě skleněných perlí.⁴²⁰

Riedelovské sklo se podílelo výrazným způsobem na úspěších jabloneckých výrobků na světových trzích. Firma Riedel se účastnila mezinárodních výstav, na kterých byla odměňována za kvalitu materiálu i výtečné zpracování. Obchodní vztahy firmy Josef Riedel s odběrateli byly úspěšné, o čemž svědčí účetní knihy z různých období. Dochované účetní knihy z let 1869–1874⁴²¹ dokladují dodávky skla a skleněného zboží mnoha známým podnikům na Jablonecku, které se živily zpracováním skla a exportem do zahraničí.

Do těchto účetních knih byly však zaznamenány pouze přímé kontakty zpracovatelů exportérů se sklárnami případně kontakty, které

⁴¹⁸ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr.

⁴¹⁹ SOkA Liberec, Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg 1864-1866, Reichenberg 1858, s. 151-152.

⁴²⁰ Tamtéž.

⁴²¹ SOA Litoměřice, fond J. Riedel, nezpr. Glasfabrik Polaun Kontokorrent 1869-1875.

byly u zprostředkovatelů doloženy směnkami. V účetních evidencích, tzv. kontokorentech, byly zaznamenány jména zákazníků z Jablonecka, kteří byli majiteli významných exportních domů, jako např. Eduard Dressler, Wilhelm Klaar, Löwenthal & Hesle, Gebrüder Winternitz, Josef Pfeiffer, ale také albrechtická firma Gebrüder Feix a lučanská Erich Rahm a mnoho dalších. Sortiment tvořily hlavně skleněné tyče a tyčinky, flakóny, lustrové ověsky apod.⁴²² Právě se jmény těchto firem je spojen úspěch jabloneckých výrobků na světových výstavách.

Do účetních knih riedelovských skláren byly zapisovány veškeré kontrakty s odběrateli. Řada odběratelů – tzv. Lieferanten, dodávala zboží také zahraničním firmám, které jsou rovněž jmenováni jako zákazníci v riedelovských sklárnách, což je patrné z účetních dokladů jako jsou směnky a faktury.⁴²³ Zahraniční klienti odebírali zboží všech rozmanitých druhů, které se v jizerskohorských sklárnách vyrábělo – surové sklo, flakóny, zátky ale i duté sklo. Protože se nedochovala ucelená statistika, nelze přesně určit, kolik zboží putovalo k zahraničním partnerům. Mezi odběrateli se objevila jména východních zemí jako např. J. R. Millerson & Co. z Konstantinopole, relativně mnoho odběratelů sídlilo v Londýně – Bohemian Glass Company, Lederer Brother, E. Michalis, Barneth Hoares, D. Hyam & Co., Nestle & Huntsmann. Z německých firem to byly např. I. G. A. Meyer Berlin nebo Schenk & Schauf Berlin, či Simon Altschul Frankfurt a. M. Ve Francii se stal velkým partnerem F. R. Heymann Paris, v Nizozemsku zase M. A. de Groot Amsterdam.

Velká část zboží směřovala k obchodníkům ve Vídni. Byly jimi zejména firmy M. L. Biedermann Wien, Ketzchner & Kratier Wien, S. Reich & Co. Wien, Simon J. Sina Wien a řada dalších. Z ostatních částí monarchie nepřicházelo srovnatelné množství objednávek, mezi významné patřila snad pouze firma Rocco Idone sídlící v Terstu.

⁴²² Tamtéž.

⁴²³ Tamtéž.

Ve srovnání s obchodníky a exportéry z Jablonecka však tyto obchodní vztahy nehrály vysokou úlohu. Hlavními odběrateli byly jablonecké firmy, které obchodovaly se skleněným zbožím nejen na území monarchie, ale hlavně využívali svých obchodních zástupců v zahraničí. Takovými firmami byly Eduard Dressler, Redlhammer a řada dalších.⁴²⁴

V šedesátých letech 19. století nastal nejvýraznější a nejprudší rozvoj industrializace českých zemí, kdy liberální podmínky umožňovaly zakládání mnoha podniků, volný pohyb kapitálu i pracovních sil. Vyplatilo se riskovat a jistou obezřetnost vystřídala bezmezná důvěra v tržní mechanismy. V takovýchto podmínkách byly zatlačovány do pozadí dřívější formy podnikání a vznikaly nové ekonomické kapacity. Tento vývoj nemohl probíhat dlouhodobě stejně dynamicky. Určitým mezníkem v jizerskohorském sklářství se stal rok 1874. Po stránce ekonomické se začaly projevovat prvky krize způsobené pádem vídeňské burzy. Převážně extenzivní vývoj hospodářství nahradily intenzifikační tendence, které nutily k nahrazení neefektivních výrob a způsobů, což bylo doprovázeno koncentrací kapitálových i výrobních prostředků. Příkladem je zefektivňování hutní sklářské prvovýroby v riedelovských sklárnách. Riedelovské sklárny se přestavbou sklářských pecí přizpůsobovaly novějším trendům továrního způsobu výroby.

⁴²⁴ SOkA Jablonec nad Nisou, fond J. Meissner, karton 43.

Jablonecké sklářství v poslední čtvrtině 19. století

V období druhé poloviny sedmdesátých let již nedocházelo k takovému extenzivnímu rozšiřování skláren na Jablonecku. Naopak se v době ekonomických potíží hledala východiska v úsporách a ve zefektivnění výroby, což vedlo k rušení zastaralých provozů na jedné straně a soustředěním prostředků do modernizace technického zařízení na straně druhé. Velkou změnou byly technické a technologické inovace v jizerskohorských sklárnách. Především došlo k přestavbě polubenské sklárny a poté kořenovské sklárny na otop systémem využívajícím regenerativního způsobu vytápění s pomocí Siemensových generátorů. Snahy o zefektivnění podnikání se projeví i v modernizaci těžby uhlí v dolu v severočeských Hostomicích. Po roce 1874, získala těžba a využití uhlí pro sklářství na Jablonecku ještě na větším významu, protože byla zprovozněna trať spojující Železný Brod s Tanvaldem. Uhlí se tak dostávalo snadněji do blízkosti riedlovských skláren.

Docházelo také ke konkurenčnímu tlaku vyspělejších podniků na méně vyspělé. Spolu se změnami v průmyslu se prosazovala řada moderních odvětví, které měly větší možnosti růstu. Riedelovské sklárny se staly takřka monopolním dodavatelem suroviny pro jabloneckou industrii. Období hospodářské krize následovalo období deprese a stagnace, které se táhlo s několika přestávkami až do přelomu 19. a 20. století. Z důvodů větší obezřetnosti podnikatelských vrstev klesala míra investic a spolu s tím také zájem o rozšiřování stávajících druhů výroby. Období poslední čtvrtiny 19. století bylo na Jablonecku ve znamení silné konkurence ve výrobě a odbytů zboží, což se odráželo v poklesu cen sklářských výrobků a přeneseně i v tlaku na mzdy. Obtížná situace domácích sklářů se projevila v sociální nestabilitě. Aby se předešlo zhoršení stavu a uklidnila se situace, bylo nutné vytvořit normy pro vzájemné vztahy mezi jednotlivými subjekty.

Jedním z nových momentů byla větší provázanost soustavou dohod mezi jednotlivými účastníky ekonomického systému. Snaha po snižování podnikatelského rizika vedla k „dobrovolnému“ omezování podnikatelské činnosti, což však nemuselo mít vždy účinek ve snižování zisku, výrazně se to ale projevilo ve vzájemných dohodách o vztazích na trhu.⁴²⁵ Na Jablonecku se začaly vytvářet kartely a konvence v jednotlivých odvětvích a oborech.⁴²⁶ Významným momentem byly rovněž státní intervence, spojené se snahou nebýt jen pouhým pozorovatelem ale i organizátorem hospodářské politiky.

Od poloviny sedmdesátých let do počátku osmdesátých let se jablonecká industrie potýkala s výrobní a odbytovou krizí, jejíž zárodky měly souvislost s pádem vídeňské burzy roku 1873. Tato krize měla vliv jak na hospodářskou situaci Jablonecka, tak sociální poměry. Mnoho firem se snažilo udržet si odbyty snižováním cen, což mělo dopad na mzdy, jež klesaly a s nimi i kvalita produkce. Z důvodů řešení krizového stavu se v roce 1876 exportéři jabloneckých sklářských odvětví dohodli na pravidlech, která měla stabilizovat ceny a mzdy.⁴²⁷ Byly stanoveny tarify některých druhů zboží a měly se odbourat nešvary, které se rozmohly v jablonecké výrobě a obchodu. Měla tím být zajištěna ochrana trhu a sociálních podmínek dělníků zaměstnaných ve sklářství.⁴²⁸ Od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se poměry začaly relativně stabilizovat a docházelo k postupnému růstu výroby a exportu, což se projevilo ve zvyšujících se objednávkách exportérů u výrobců a ve sklárnách. Nárůst exportu byl libereckou OŽK vyhodnocen jako enormní zájem o jablonecké zboží.⁴²⁹

Podíl exportu skla a skleněných výrobků v polovině osmdesátých let 19. století činil zhruba 2,2-3 % z celkového objemu vývozu.⁴³⁰ V této době zahraniční obchod podunajské monarchie dokonce vykazoval

⁴²⁵ Urban, Kapitalismus, s. 83.

⁴²⁶ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, karton 502.

⁴²⁷ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 501.

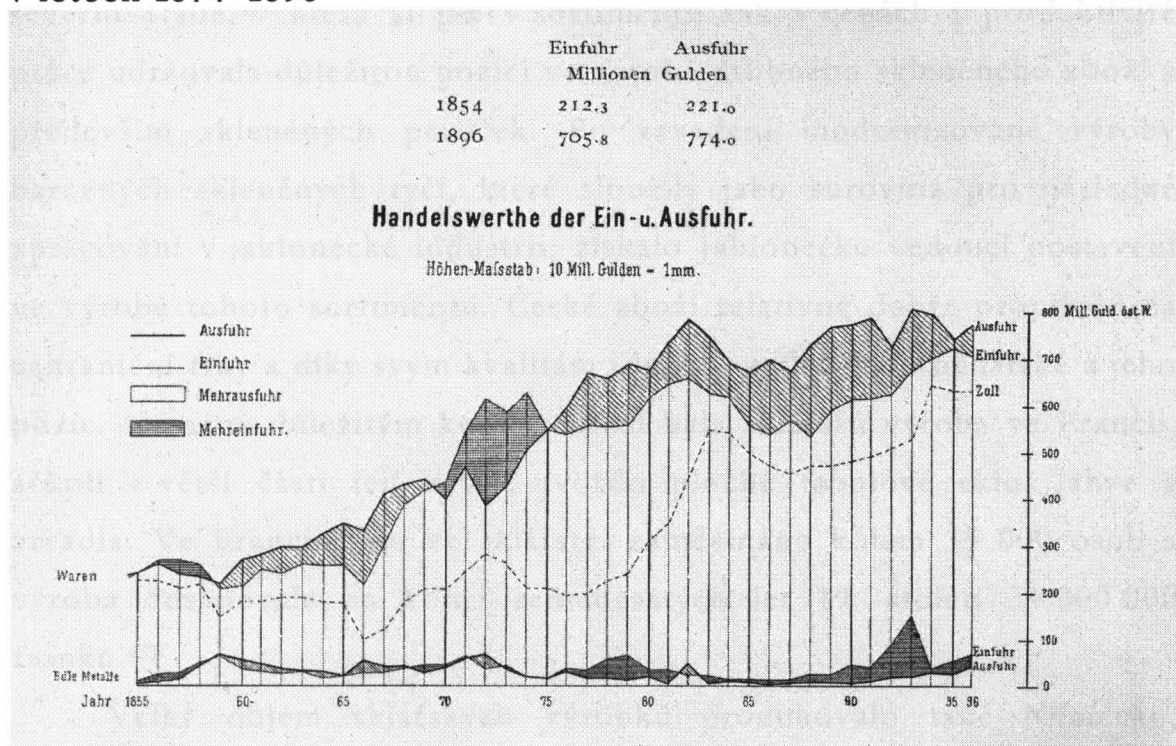
⁴²⁸ Klepl, Vznik, s. 22–24.

⁴²⁹ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 199.

⁴³⁰ J. Bazant, Die Handelspolitik Österreichs – Ungarns 1875–1892, Leipzig 1894, s. 158.

aktivní saldo obchodní bilance. Sklářství k tomuto stavu svými exportními produkty rovněž přispívalo.⁴³¹

Hodnota dovozu a vývozu surovin a zboží z habsburské monarchie v letech 1874–1896

Pramen: Die Großindustrie Oesterreich-Ungarns, Bd. I., Wien 1898, s. 65

O růstu exportu nad importem svědčí indexy růstu. V letech 1876–1891 index růstu obchodu z monarchie převyšoval index růstu dovozu.⁴³² Přes tyto makroekonomické výsledky, trpělo hospodářství monarchie mnoha nedostatky, které se projevily v ekonomické nestabilitě i sociálních problémech. Ve sklářství na Jablonecku se vyskytovaly problémy zejména spojené s tlakem na ceny skleněného zboží a mzdy.

Většina sklářské výroby rakousko-uherské monarchie byla v poslední čtvrtině devatenáctého století soustředěna v tradičních sklářských oblastech v českých zemích. V roce 1880 tvořila sklářská produkce v českých zemích 94,3 % z celkového objemu sklářské výroby

⁴³¹ Die Großindustrie Oesterreich-Ungarns, Bd. I., Wien 1898, s. 65-71.

⁴³² J. Bazant, Die Handelspolitik, s. 158.

Předlitavska, přičemž největším centrem zůstávaly severní Čechy.⁴³³ Vysoký podíl českých zemí na sklářské produkci monarchie se nezměnil ani v pozdějších letech.

Jednou z nejdůležitějších konkurenčních oblastí Jablonecka byla severní Itálie,⁴³⁴ která si jak v sortimentu tak v cenách i produktivitě práce udržovala důležitou pozici ve výrobě drobného skleněného zboží a především skleněných perliček. Po zavedení modernizované výroby barevných skleněných tyčí, které sloužily jako surovina pro následné zpracování v jablonecké industrii, získalo Jablonecko vedoucí postavení ve výrobě tohoto sortimentu. České zboží relativně dobře pronikalo na zahraniční trhy a díky svým kvalitám i jménu vytlačovalo benátské z jeho pozic. Neméně důležitým konkurentem byla sklářská výroba ve Francii, ačkoli z větší části její vývoz tvořilo ploché tabulové sklo, lahve a zrcadla. Ve Francii bylo ve sklářství zaměstnáno kolem 35 000 osob a výroba dosahovala na konci sedmdesátých let 19. století 34 000 000 franků.⁴³⁵

Velký objem sklářských výrobků produkovalo také Německo, Belgie a Británie. Z Německa se vyváželo především užitkové sklo, zatímco Belgie vynikala vývozem plochého tabulového skla. Británie konkurovala českému dutému sklu a zároveň byla velkým odběratelem a reexportérem české produkce. Důležitým producentem sklářských výrobků se staly i Spojené státy, jejichž výroba především užitkového a plochého skla trvale stoupala, nedosahovala však úrovně dovozu. USA byly proto nejvýznamnějším dovozcem skleněného zboží ve světě.

Již od šedesátých let 19. století se ve výrobě skla začaly objevovat prvky koncentrace. Jednou z velkých firem v polovině osmdesátých let devatenáctého století, které podnikaly ve sklářské výrobě, byla S. Reich. Firma vlastnila devět skláren s 1 670 zaměstnanci. Osm závodů bylo provozováno na Moravě a jeden ve Štýrsku. Sklářny dodávaly hutní

⁴³³ O. Mrázek, Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918, Praha 1964, s. 255.

⁴³⁴ Lobmeyer, Die Glasindustrie, s. 290.

⁴³⁵ Tamtéž.

prvovýrobky rafinériím v okolí Nového Boru a Kamenického Šenova, kde pracovalo zhruba 7 000 osob. Další velkou firmou byla J. Schreiber & Neffen, která vyráběla hutní prvovýrobky v šesti hutích s 1 080 zaměstnanci. Jednu ze svých skláren provozovala v Čechách, jednu v Uhrách a zbylé čtyři na Moravě. Z jizerskohorských firem mezi velké sklářské podniky patřila firma J. Riedel s 5 sklárnami a 400 zaměstnanci. Její roční produkce v polovině osmdesátých let 19. století činila přibližně 500 000 zlatých, což byla hodnota srovnatelná s produkcí významných sklářských podniků Josefa Inwalda.⁴³⁶

Koncentrace výroby probíhala hlavně v oboru plochého, obalového, lisovaného skla, osvětlovacích skel, částečně v odvětví skleněných polotovarů včetně tyčí. Tyto podniky se vyskytovaly na Moravě a v severních Čechách. V roce 1876 fungovalo v Rakousku-Uhersku celkem 177 sklářských hutí. Pouze 47 hutí (27 %) však využívalo k vytápění svých sklářských pecí uhlí. Ve většině skláren – 117 (66 %) – se topilo ve sklářských pecích dřevem a ve zbylých 13 sklářských hutí (7 %) se topilo smíšeným způsobem dřevem a uhlím, případně také rašelinou.⁴³⁷ V osmdesátých letech počet sklářských hutí v monarchii vzrostl na 225, z nichž 63 (28 %) vytápělo sklářské pece uhlím, 141 hutí (63 %) topilo dřevem případně společně s rašelinou, dalších 15 hutí (7 %) spalovalo uhlí a dřevo. U zbylých šesti hutí nebyl zjištěn způsob vytápění. V českých zemích v uvedeném roce fungovalo 117 skláren, z nichž 51 hutí (44 %) bylo vytápěno uhlím. Z toho 41 sklářských hutí používalo pro otop hnědého uhlí a 10 černého. Smíšeným způsobem – uhlím a dřevem – bylo vytápěno 11 hutí (9 %) a dřevem případně dřevem a rašelinou 55 hutí (47 %). Z toho vyplývá, že v českých zemích bylo soustředěno více skláren využívající uhlí k vytápění sklářských pecí. Nejvíce skláren vytápěných tímto způsobem

⁴³⁶ J. Fahdt, *Die Glassindustrie Österreichs – Ungarns*, Dresden 1887, s. 68-75

⁴³⁷ Tamtéž.

fungovalo v severních Čechách, v okolí Plzně a na Moravě. Přibližně stejný poměr skláren vytápěných uhlím byl ve Štýrsku.⁴³⁸

Pro severní Čechy znamenal velkou změnu rozvoj těžby uhlí a stavba železnic, které umožnily tuto energetickou surovinu transportovat do míst, které byly vzdálené od zdrojů uhlí. Vzniklo několik nových podniků v Borskošenovské oblasti, které využívaly k otopu uhlí. Až do druhé poloviny 19. století se totiž surové sklo do Kamenického Šenova přiváželo z bližších či vzdálenějších skláren. Jedním z dodavatelů byla i sklářská huť v Plachtíně (Preitenstein) na Plzeňsku. Podnět k převedení výroby skla z Plzeňska do centra jeho zušlechťování dal učitel, později správce Rücklovy sklárny, Václav Jílek. Dalšími sklárnami, které byly nově vybudovány, byly např. Michel & Mayer v Chřibské (1865) a Novém Boru (1873), Müzel & Palme ve Falknově (dnešní Kytlici – 1882) a několik dalších.⁴³⁹

Sklárny v monarchii poměrně silně technicky zaostávaly za sklárnami z Belgie, Francie, Británie. V těchto zemích sklárny vytápěly své tavící pece takřka výhradně uhlím. Spolu s tím masivně využívaly na svou dobu moderních chemických sloučenin, čímž zlevňovaly a zjednodušovaly výrobu, což se projevilo v nižší ceně výrobků a lepší konkurenceschopnosti na světovém trhu. České sklárny mohly výrobně jen obtížně konkurovat na zahraničních trzích těmto moderním sklářským podnikům. Dokonce zahraniční zboží jako např. užitkové sklo směřovalo na trhy monarchie. Stát se tuto situaci snažil řešit vysokými ochrannými cly na dovoz zahraničního zboží, jak tomu bylo zavedením celního tarifu v roce 1876. Na zahraničních trzích se z produktů rakousko-uherského sklářství nejlépe prodávalo luxusní skleněné zboží a bižuterie. Užitkové sklo se prosazovalo na méně náročných trzích v monarchii a jihovýchodní Evropě, kde však také naráželo na levnější

⁴³⁸ Tamtéž.

⁴³⁹ Tamtéž.

zboží zahraničních skláren. Přes všechny problémy zůstávalo sklářství exportním odvětvím důležitým pro zahraniční obchod monarchie.⁴⁴⁰

V roce 1871 vývoz skla a skleněných výrobků tvořil 4 % celkového objemu exportu monarchie. Vyvezlo se zboží v hodnotě 19,3 miliónu zlatých. Do roku 1896 stoupl vývoz skleněného zboží na 24,3 miliónu zlatých. Podíl skla a skleněného zboží v rámci celkového exportu monarchie činil 3,1 %. V roce 1896 bylo z monarchie vyvezeno skleněného zboží v hodnotě 24,6 milionu zlatých, podíl na celkovém vývozu však klesl na 2,6 %.⁴⁴¹ Hlavní položku ve vývozu představovalo zušlechtěné sklářské zboží a bižuterie, což bylo zboží s velkou přidanou hodnotou lidské práce, jelikož surové sklo a hutní prvovýrobky nemohly cenově konkurovat levnějšímu zahraničnímu zboží, které bylo v zahraničních sklárnách vyráběno efektivnějším způsobem, než tomu bylo ve většině skláren v Čechách. Velmi významnou úlohu hrála dokonalost zpracování, zručnost dělníků i kvalita výchozího sklářského hutního materiálu. Díky tradičním postupům a umění výrobců i zpracovatelů si udržovalo české sklo stále oblibu u široké skupiny zákazníků.

Také počet exportních firem se rozrůstal. V roce 1885 působilo v Jablonci nad Nisou 119 obchodníků sklem a bižuterního zboží.⁴⁴² Z těchto 119 obchodních firem fungujících v Jablonci v roce 1885 bylo 64 exportních. Do roku 1894 počet obchodních firem s jabloneckým zbožím stoupl na 136, přičemž většina byla uváděna jako exportní firmy.⁴⁴³ Vývozní domy dospěly k jisté specializaci na určitý druh výrobků např. skleněné knoflíky, skleněné kroužky apod. Některé vývozní domy obchodovaly s širokým sortimentem sklářské zboží včetně dutého skla. Další důležitou položkou vývozu bylo pasířské zboží, které spadalo do stejné exportní skupiny. Velká část drobného skleněného zboží byla spojena kovovými součástmi do šperků a také samotná kovová

⁴⁴⁰ Weltausstellung Paris, Katalog der österreichischen Abteilung, 8. Heft, Wien 1900, s. 162-169.

⁴⁴¹ R. Pilbauer – J. Prusík, Tržba zahraničná. Celnictví, Praha 1901, s. 37.

⁴⁴² SOKA Liberec, Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg über industriellen und gewerbliche Verhältnisse des Kammerbezirkes 1885, Reichenberg 1887, II. Gruppe, 4. Classe.

⁴⁴³ von Tayenthal, Die Gablonzer, s. 30.

bižuterie tvořila velkou část obchodního artiklu některých obchodních firem a vývozních domů. Na přelomu devatenáctého a dvacátého století kovová bižuterie tvořila zhruba poloviční podíl z celkového objemu jabloneckého zboží exportovaného do zahraničí.⁴⁴⁴

Výrobky jablonecké industrie ať již jde o sklo nebo o drobnou skleněnou i kovovou bižuterii v poslední třetině 19. století se řadily k důležitým exportním položkám podunajské monarchie. Velký problém však spočívá v tom, že neexistuje celkový přehled vývozu jabloneckého zboží. Ze statistik nelze ani získat ucelený soubor spolehlivých dat, z kterých by se jasně určily charakteristiky vývozu.

Tento fakt společně s nepřehlednými vztahy uvnitř jablonecké industrie neumožňuje přesně postihnout objem a hodnotu vývozu ani obchodu v rámci monarchie. Kompletní obraz plně nenabízejí ani data z pozdějších statistik na přelomu století či v předválečném období, kde se objevují pouze údaje o některých skupinách zboží. Celkový rozsah vývozu mohl být pravděpodobně vyšší, než je v nich zachycen.

Ve struktuře vývozu bývají uvedeny hlavně výrobky typu náramků, skleněných tyčí a trubiček, ověsků, knoflíků, šperků atd. V roce 1899 bylo vyvezeno zboží v celkovém objemu 308 969 metrických centů o hodnotě 27 642 141 zlatých.⁴⁴⁵ Při bližším srovnání s celkovým vývozem skla z monarchie v druhé polovině devadesátých let vývoz bižuterie překročil celkový vývoz skla v letech 1895–1899 o 2 034 526 zlatých.⁴⁴⁶

Na konci devatenáctého století již řada druhů jabloneckého zboží, jako např. skleněné knoflíky, nezažívala konjunkturu, naopak docházelo ke snižování odbytu i jejich ceny. Aby se předešlo znehodnocení cen, dohodli se zástupci výrobců s dodavateli a exportéry v roce 1894 na stanovení hranice minimálních cen v sortimentu skleněných knoflíků. Tato dohoda stabilizovala na nějakou dobu ceny a mzdy. Na přelomu století však již nebyla dohoda dodržována a odvětví se dostávalo do další složité situace.

⁴⁴⁴ S. Urban – Z. Pešatová, *Jablonecká bižuterie*, s. 39.

⁴⁴⁵ von Tayenthal, *Die Gablonzer*, s. 10.

⁴⁴⁶ Tamtéž.

Jablonecké sklářství na počátku 20. století

Sklářský průmysl českých zemí vstupoval do dvacátého století jako velice rozvinutý obor. Na zahraniční trhy dodával širokou škálu výrobků od drobných skleněných imitací, přes broušené duté sklo až po rozměrná leštěná zrcadla. Na mezinárodních trzích se však skleněné zboží z českých zemí muselo srovnávat s náročnou konkurencí firem z Německa, Francie, Británie, Belgie a dalších zemí, kde se silně rozvíjela průmyslová výroba skla. České sklářství bylo lokalizováno na poměrně nevelkém území do tradičních sklářských oblastí. Na počátku 20. století v roce 1910 v tomto průmyslovém oboru pracovalo na území Čech, Moravy a Slezska celkem asi 56 tisíc osob.⁴⁴⁷

Těžiště sklářského průmyslu přitom leželo převážně v severních Čechách. Významnou roli v produkci zde hrálo odvětví jabloneckého zboží, zaměstnávající přibližně polovinu veškerých pracovníků ve sklářství. V jablonecké industrii přitom našly zastoupení prakticky všechny složky, ať již šlo o hutní prvovýrobu či o odvětví zpracování sklářských polotovarů. Důležitou součástí jablonecké industrie byla rovněž odvětví bižuterie, zpracovávající rozmanité druhy kovů v kombinacích se sklem a dalšími materiály – dřevem či plastickými hmotami (celuloidem). Jablonecká industrie mohla čerpat jednak z rozvinuté prvovýrobní základny, tak ze spolupracující sítě zpracovatelů (z velké části domácích pracovníků), ale i strukturované a fungující skupiny obchodních firem – tzv. exportních domů.

Od konce 19. století se na Jablonecku ve velké míře po zkušenostech s hospodářskými potížemi stále více projevovaly snahy o stabilizaci oborů jablonecké industrie, které směřovaly ke koncentraci výroby a obchodu. Na tomto procesu se podílely jak profesní zájmová uskupení, tak státní instituce. Tyto děje se v různé míře a stupních

⁴⁴⁷ Kirsch a kol., Historie, d. II/1, s. 21.

uskutečňovaly ve většině oborů jablonecké industrie. Patřila mezi ně rovněž odvětví krystalerie i skleněných kroužků (tzv. bangles).

Od roku 1903 liberecká OŽK několikrát žádala c. k. místodržitelství v Praze⁴⁴⁸ o povolení poskytnout provozní půjčku nebo subvenci Společenstvu rafinérů a dodavatelů křišťálového skla (Genossenschaft der Kristallglass-Raffineure und Lieferanten), která měla sloužit jako podpora při řešení poměrů v jabloneckém okrese. V té době se některá společenstva nacházela ve špatné finanční situaci a hrozilo, že stav se bude ještě nadále zhoršovat.

Až do června 1905 prezidium OŽK o situaci na Jablonecku korespondovalo s kanceláří c. k. místodržitelství v Praze, kteréjevilo zájem podílet se na ozdravení hospodářství na severu Čech.⁴⁴⁹

Prezidium komory, s ohledem na dokončení ozdravné akce v oblasti jablonecké krystalerie, žádalo o poskytnutí další provozní půjčky určené tentokrát Výrobnímu společenstvu mačkářů krystalerie, které tvořilo základnu i pro druhé zde existující sdružení – Společenstvo výrobců lustrového zboží. Obě společenstva tehdy rozšířila svoji působnost na celou průmyslovou oblast Jablonecka, čímž došlo ke zvýšení počtu členů společenstva výrobců o 2/3. Také u společenstva mačkářů se zvýšil počet registrovaných členů, takže početní stav tohoto společenstva činil dohromady 41 osob s živnostenskými oprávněními. Jejich obrat měsíc od měsíce stoupal a obnášel podle obchodních výkazů vytvořených pro OŽK Liberec v lednu 1905 celkem 5 889 korun, v únoru 6 077 korun a březnu 1905 celkem 6461 korun, což se komořejevilo jako poměrně příznivý trend.

Od začátku roku 1905 vzrůstala poptávka po sortimentu krystalerie, Někteří exportéři, v důvěře v dlouhotrvající pevně stanovené ceny, zadávali velké zakázky ke společenstvu výrobců lustrového zboží. Tyto zakázky zpětně působily na rostoucí produkci společenstva

⁴⁴⁸ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis OŽK Liberci c. k. Místodržitelství v Praze ze dne 17. 7. 1903.

⁴⁴⁹ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis OŽK Liberci c. k. Místodržitelství v Praze ze dne 15. 6. 1905.

mačkářů. Vzhledem k velkým obrátům proto bylo společenstvo nuceno navýšit stav zboží na skladě, aby zboží mohlo postačit náhle zvýšené poptávce, čímž mohl být poskytnut dobrý výdělek také nově vstoupivším členům.⁴⁵⁰

Větší péči si podle společenstva měl zasloužit příjem plateb od odběratelů. Ačkoliv společenstvo vyžadovalo placení pokladnou, při větším objemu zboží musely být platby kryty prostřednictvím úvěru. Společenstvo se tímto způsobem snažilo udržet především velké odběratele. Přestože byl stav hotovosti trvale poměrně vyrovnaný, přece byl nízký, z toho důvodu bylo nutné využívat k obchodním transakcím podpory komerčního úvěrování. Docházelo tím k situaci, že u některých svých zákazníků mělo společenstvo poměrně vysoké pohledávky, jež vytvářely velkou pasivní položku v obchodě.

Prezidium OŽK Liberec z toho důvodu považovalo za účelné poskytnout společenstvu mačkářů finanční podporu a žádalo c. k. místodržitelství o vyměření provozní půjčky v sumě 800–1 000 korun, která by kryla náklady spojené s obchodováním.

V listopadu 1905 předala OŽK v Liberci c. k. místodržitelství kvitanci Výrobního společenstva mačkářů krystalerie (Produktionsgenossenschaft der Kristallglasdrucker) v sumě 1 000 korun.⁴⁵¹ Spolu s ní zaslala pololetní uzávěrku Výrobního společenstva mačkářů krystalerie, dohromady s uzávěrkou Nákupního a prodejního společenstva výrobců lustrového zboží. Pokladní zpráva Výrobního společenstva mačkářů krystalerie pro první půlrok 1905 hovořila o obrátu ve výši 46 020 korun, což se přibližně podobalo obrátu za celý rok 1904, který činil 46 776 korun. Podle OŽK byl obchod v tomto období trvale velmi dobrý. Zatímco v předešlém roce uzavřelo Výrobní společenstvo mačkářů krystalerie obchodní rok deficitem 530,61 korun, podařilo se v prvním pololetí 1905 dosáhnout čistého zisku ve výši 470,49 korun. Bylo konstatováno, že členové sdružení, kteří dříve

⁴⁵⁰ Tamtéž.

⁴⁵¹ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis OŽK v Liberci adresovaný c. k. Místodržitelství ze dne 3. 11. 1905.

sehnali práci sotva na 3 dny v týdnu, pracovali v té době pravidelně i po 5–6 dní v týdnu.⁴⁵²

Podle hodnocení komory o mnoho obtížnější stav panoval v hospodaření Nákupního a prodejního společenstva výrobců lustrového zboží. Společenstvo se potýkalo s poměrně velkými obchodními potížemi. Jeho obrat v prvním půlroce 1905 sice činil 83 022,24 korun, hodnota zboží na skladě se však zvýšila na 21 549,13 korun, což ovlivňovalo celkové hospodaření společenstva.

C. k. místodržitelství na základě společných konzultací proto podpořilo libereckou OŽK, aby poskytla prostředky k urovnání pracovních poměrů v brusírnách krystalerie v široké oblasti na Jablonecku – konkrétně ve Smržovce, Albrechticích, Mariánské hoře a Jiřetíně.⁴⁵³ Ve zdůvodnění půjčky bylo c. k. místodržitelství přesvědčeno, že „OŽK v Liberci věnuje jevům v Jabloneckém průmyslovém kraji stálou a pravidelnou pozornost, sleduje účelné využití poskytnutých prostředků, a cílevědomě a s úspěchem pracuje na sanaci vyskytujících se tíživých poměrů“ a zároveň doufalo, „že v průběhu nadcházející akce dojde k uskutečnění nájemních smluv na pracovní stolice a vedoucí k zajištění pevných pracovních poměrů v brusírnách v Albrechticích“.⁴⁵⁴

Na začátku roku 1906 se po dlouhých přípravách v Albrechticích v Jizerských horách uskutečnilo shromáždění pod patronací c. k. okresního hejtmanství, na které bylo pozváno místní sklářské dělnictvo. Toto zasedání navštívilo zhruba 200 až 250 brusičů z různých lokalit, přítomni byli také všichni významní vlastníci brusíren. V prohlášení ze strany dělnictva i vlastníků bylo projeveno přání, aby se v co nejkratším termínu začalo s pronajímáním volných pracovních míst. Na dalším zasedání vlastníků brusíren, konaném 19. února v Albrechticích se zúčastnění usnesli na požadavku zajištění akce, která by vedla k založení

⁴⁵² Tamtéž.

⁴⁵³ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis c. k. Místodržitelství adresovaný OŽK Liberec ze dne 14. 2. 1906

⁴⁵⁴ Tamtéž.

nových živnostenských společenstev, jež se měly stát základem organizování brusičů v tomto regionu.

Měla být nově založena společenstva pro osoby pracující v oblasti Albrechtic, Mariánské Hory a Jiřetína, Horního Tanvaldu i dělníků v údolí Kamenice, kde se brousily kroužky a tzv. černé sklo. Obecně bylo zřízení těchto živnostenských společenstev pokládáno za velmi důležité, jelikož „osoby provozující svou živnost spojenou s broušením černého skla nebo výrobu kroužků, nebyly v těchto místech až do té doby v žádném společenstvu organizovány“.⁴⁵⁵

Sousední společenstva výrobců krystalerie se vztahovala pouze na podniky, které brousily křišťálové sklo. K živnostenskému společenstvu výrobců kroužků v Janově v té době patřily pouze brusírny, které ležely v údolí Bílé Desné. Stanovy zmiňovaného společenstva byly konzultovány a bylo ustaveno prozatímní vedení, což bylo také schváleno c. k. okresním hejtmanstvím. Tyto kroky vedly po několika dnech k založení společenstva ve smyslu živnostenského zákona.⁴⁵⁶ Stanovy společenstva pak předložila OŽK Liberec k posouzení c. k. místodržitelství.

Ve svých požadavcích dělnictvo naléhalo na brzké odstranění klouzavé mzdy (Dreherlohn) a systému Freiörtel.⁴⁵⁷ Stejné stanovisko zastávali i někteří podnikatelé. Jedním z kroků, na kterém se dohodli představený obchodní a živnostenské komory s členy místního nájemního konsorcia, které vzniklo z důvodů jasnější definice strany pronajímatele, bylo společné jednání ohledně uskutečnění shromáždění, jež se mělo týkat pronájmu od března uvolněných pracovních stolic. Již koncem prosince 1905 byl přítom vznesen návrh k majitelům brusíren, aby nahlásili počet volných brusných stolic ve svých brusírnách. Nájemnímu konsorciu (Pachtconsorcium) jich bylo nahlášeno v konečném součtu celkem zhruba padesát.

⁴⁵⁵ Tamtéž.

⁴⁵⁶ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 263.

⁴⁵⁷ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502 a 503. Požadavky byly vydávány formou výzev a letáků.

Obrázek 38: Broušení skleněného zboží v brusírnách na vodní pohon

Příprava i vlastní zahájení celé akce poměrně rychle zapůsobila na místní podnikatele, takže již do konání hlavního zasedání 5. března 1906 bylo 40 prvních nahlášených volných míst v brusírnách předáno novým nájemcům s trvalými nájemními smlouvami. K pronájmu zůstalo volných jen posledních devět pracovních stolic. O pět z nich projevíli zájem noví nájemci.

Pro konsorcium vzniklo určité riziko, že čtyři stolice, za které muselo být zapláceno nájemné, mohly zůstat prázdné a nájemné by muselo uhradit z vlastních fondů. Řádné nájemní smlouvy s novými pronajímateli měly být uzavřeny již do 25. března. Musela však být ještě jednotlivým vlastníkům poskytnuta čtrnáctidenní lhůta k nezbytné výpovědi dosavadním dělníkům.

Podle písemné zprávy ze 3. února 1906 slíbilo c. k. místodržitelství výhledově na zajištění této akce poskytnout bezúročnou půjčku ve výši 5 000 korun. Způsob vyplacení odpovídajících žádostí o půjčku byl

vázán na rozhodnutí liberecké OŽK,⁴⁵⁸ která měla nad vyplácením finančních prostředků dodržovat dohled. V podmínkách o pronájmu byla stanovena nejvyšší částka za pracovní stolicí ve výši 150 korun na rok, se kterou souhlasily všechny zúčastněné strany. V průběhu celého následujícího prvního roku směl být vyčerpán obnos nepřevyšující 600 korun, zbytek měl být plynule vyplacen v roční sumě po 1 000 korunách nájemnímu konsorciu, které mělo využít půjčku k podpoře jednotlivých členů.

Liberecká OŽK žádala c. k. místodržitelství o vyplacení částky již k 25. březnu, jelikož k tomuto datu měly také vstoupit v platnost nové nájemní smlouvy. Obnos hodlali převzít zástupci nájemního konsorcia, jehož nejvlivnějšími členy byli Reinhold Feix (z Jířetína), dále Antonín Mitlehner, Wilhelm Hölzel, Franz Josef Rössler, Josef Stecker a Arnold Pörner (všichni z Albrechtic). Po založení živnostenského společenstva měl být obnos předán k použití představenstvu společenstva s vyúčtováním utracené částky.⁴⁵⁹

Dlouho plánované shromáždění týkající se pronajímání brusíren na Jablonecku systémem tzv. Freiörtel⁴⁶⁰ proběhlo 5. března 1906 v Albrechticích v Jizerských horách, na něž byli pozváni majitelé brusíren, místní dělníci i zástupce liberecké OŽK.⁴⁶¹ Zasedání se nakonec zúčastnili vlastníci a nájemci většiny brusíren spolu s dodavateli z Albrechtic a okolí. Zúčastnil se ho také okresní komisař hejtmanství v Jablonci a zástupce tajemníka liberecké OŽK.

Z tohoto zasedání byl učiněn zápis, jenž byl zaslán k uveřejnění redakci jabloneckého deníku *Gablonzer Tagblatt*,⁴⁶² v němž bylo informováno rovněž o předchozím jednání, které s úspěchem proběhlo na městském úřadě ve Smržovce a obecním úřadě v Albrechticích, jež se

⁴⁵⁸ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis OŽK v Liberci Josefu Steckrovi ze dne 12. 3. 1906.

⁴⁵⁹ Tamtéž.

⁴⁶⁰ Volné pracovní místo, které bylo pronajímáno samostatně výdělečně činné osobě.

⁴⁶¹ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, pozvánka ze dne 1. 3. 1906.

⁴⁶² Tamtéž, dopis redakci *Gablonzer Tagblatt* s článkem o zasedání vlastníků, nájemců brusíren a dodavatelů dne 5. 3. 1906 v Albrechticích.

týkalo pronajmutí 9 brusných stolic, které měly být poskytnuty přímo novým nájemcům z nejbližšího okolí.

Ze strany zástupců OŽK přítomných na shromáždění v Albrechticích bylo podle zápisu konstatováno, že se objevily jisté úspěchy v pronajímání brusných stolic podle nových pravidel. S určitou nadějí se proto očekávalo, že se v dalších týdnech rozvine širší poptávka po pevných pracovních místech u brusných stolic. Ze zvyšující se poptávky po místech u brusných stolic měli nakonec získat užitek jak pracující osoby, tak vlastníci pracovních míst v brusírnách.

Nájemní konsorcium, které na začátku roku 1906 potvrzovalo zájem k pronajmutí 50 brusných stolic, z velké části splnilo své cíle, když do okamžiku zasedání byla větší část míst u brusných stolic prodána jednotlivým uživatelům, či na stálo pronajata konkrétním zájemcům. Zůstalo pouze několik stolic pronajatých přes další prostředníky.

V průběhu zasedání bylo celkem 5 stolic, u nichž byl předem avizován zájem, postoupeno podnájemníkům a uzavřeny s nimi byly nové nájemní smlouvy. Tyto smlouvy se uzavíraly na žádost pronajímatelů na dobu neurčitou, mohly však být vypovězeny vždy se čtvrtletní výpovědní lhůtou, a to k 25. březnu, 25. červnu, 25. září a 25. prosince. Ve všech smlouvách byla vložena podmínka, že nájemce nebude zaměstnán v propachtované brusírně, ani nebude zaměstnán jiným způsobem jako dělník tzv. Freiörtel. Nesměla být vymáhána mzda tzv. Dreherlohn. Každá stolice mohla být obsazena nejvíce 3 pracovníky pro těžkou brusičskou práci.

Dlouhá debata se vedla na téma, zda by se předávalo celé místo nebo pouze polovina brusné stolice osobě, která zatím ještě vlastní broušení neprovozovala. V této otázce nedošlo k úplné shodě, proto se měla projednávat na některém z dalších zasedání společenstva. Většina z přítomných se vyslovila pro řešení, nepronajímat dále více jak dvě stolice jedné osobě.

Na zasedání dále referoval předsedající nájemního konsorcia Josef Stecker o poradě, která se konala několik dní předtím v Jablonci nad Nisou mezi výrobci kroužků z Janova, Železného Brodu, Turnova a Albrechtic, na které se řešila otázka centralizace prodeje v Jablonci. Zástupce tajemníka liberecké OŽK, Emil Kostka, k této věci připomenul okolnosti, které do té doby bránily zavádění takové centralizace.

Bylo řečeno, že již v roce 1901 na jedné z mnoha pracovních debat na c. k. hejtmanství v Jablonci byly projednávány varianty, jež měly zlepšit chod tohoto odvětví. Snahy o vyřešení komplikované situace však ztroskotaly na nezájmu většiny zainteresovaných stran. Z tehdejších jednání přes veškeré úsilí nevznikl žádný konkrétní projekt, jenž by vedl ke sjednocení vývozců kroužků do jednotné organizace, ani k vytvoření cenové dohody (konvence) mezi exportéry a dodavateli. Jedním z předběžných kroků, který se nakonec zdařil, bylo založení Společenstva výrobců skleněných kroužků v Železném Brodě (Genossenschaft der Glasringeerzeuger in Eisenbrod), které začalo poměrně brzy s úspěchem fungovat.

Další jednání, která měla směřovat k vytvoření silné organizace výrobců a exportérů skleněných kroužků, pokračovala v dubnu roku 1906. Podle představ místodržitelství měla být podporována veškerá činnost vedoucí k ozdravení poměrů jabloneckého průmyslu. O jednotlivých krocích v řešení situace měly být včas informovány správní úřady,⁴⁶³ které se měly na řešení poměrů podílet i svojí iniciativou. Řízení celé akce spadalo do kompetence liberecké OŽK.

Podle sekretáře OŽK Kostky, měla rozsáhlá akce vyústit ve vytvoření organizace výrobců a obchodníků bižuterních oborů celého jabloneckého regionu, jmenovitě odvětví skleněných kroužků.⁴⁶⁴ Liberecká OŽK za tímto účelem hodlala svolat přípravnou valnou

⁴⁶³ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis c. k. místodržitelství v Praze adresováno OŽK v Liberci ze dne 24. dubna 1906.

⁴⁶⁴ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis OŽK Liberec adresovaný c. k. místodržitelství v Praze ze dne 2. 5. 1906.

hromadu a přimět k souhlasu a podpoře dodavatele již dříve založeného prodejního společenstva.

V období několika měsíců postupně probíhala jednání s vlastníky nejvýznamnějších skláren v oblasti, kteří byli nakloněni dohodě. Prezídium komory podávalo místodržitelství podrobné zprávy o vývoji celé záležitosti spolu s redigovanými smluvní ustanoveními, která se vztahovala ke dříve uzavřeným dohodám,⁴⁶⁵ jež obsahovaly rovněž stanovy budoucí organizace. Postup byl konzultován také s okresním hejtmánstvím v Jablonci nad Nisou, s nímž byly koncipovány, vedle jiného, texty návrhů. Ty se měly stát podkladem pro plánovanou anketu, která měla mapovat požadavky jednotlivých subjektů dohody. Přípravné kroky a písemné návrhy se týkaly jednacího řádu Nákupního a prodejního společenstva výrobců skleněných kroužků, dále dohody mezi tímto společenstvem a Kartelem exportérů a kartelovou dohodou mezi jednotlivými exportéry.⁴⁶⁶

Ve stejné době probíhala vyjednávání o vzájemných dohodách také mezi Společenstvem výrobců skleněných kroužků v politickém okrese Jablonec n. N., s. r. o. a Společenstvem výrobců skleněných kroužků v Železném Brodě, s. r. o., vlastníky skláren i Prodejním syndikátem odvětví Jabloneckých skleněných kroužků, s. r. o., se sídlem v Jablonci. Jelikož byly názorové postoje značně rozdílné i koncepčně, rozhodli se zástupci jednotlivých stran ještě před podepsáním finální dohody uzavřít prvně smlouvu o smlouvě budoucí. V té se zúčastněné strany dohodly, že dne 12. května 1906 uzavřou konečnou řádnou smlouvu.⁴⁶⁷

Jakmile se v květnu 1906 spolu sešli výrobci skleněných kroužků s exportéry, byly již připraveny a doplněny body řádné smlouvy regulující pravidla nákupu a prodeje skleněných kroužků jakož i dodávek surovin k jejich výrobě od skláren. Kromě jiného obsahovala dohoda ustanovení o podmínkách exportu skleněných kroužků na Blízký východ

⁴⁶⁵ Tamtéž.

⁴⁶⁶ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. karton 502, dopis Okresní hejtmánství adresovaný OŽK v Liberci ze dne 26. 4. 1906.

⁴⁶⁷ Tamtéž.

a do Indie, vedle toho i budoucí zřízení nákupního a prodejního společenstva skleněných kroužků.

Smlouvu 12. května 1906 podepsali v Jablonci nad Nisou zástupci velkých sklářských podniků, jako např. Josef Riedel, Carl Riedel, Josef Bachtík, ke kterým se později přidaly i další významné firmy z Jablonecka.⁴⁶⁸ Konvence se zabývala jak vývozními tarify, tak cenami jednotlivých druhů zboží. Tato dohoda měla stabilizovat stav v dodávkách sklářských produktů v jablonecké industrii, což se v pozdějším období zčásti podařilo. Podle smlouvy následovalo zřízení prodejní kanceláře, která měla v zahraničí zastupovat jablonecké výrobce a exportéry.⁴⁶⁹

Některé sklárny však váhaly se vstupem, případně stanovením konkrétních závazků, proto již v květnu 1906 zaslal představitel konvence podnikatel Mahla liberecké OŽK dopis,⁴⁷⁰ v němž žádal komoru o výraznou podporu při vyžádání podpisů od majitelů sklářských podniků Münzel & Palme a Josef Riedel, čímž měla být uzavřena věc týkající se podmínek o dodávkách skleněného polotovaru ze skláren.

Na generální valné hromadě,⁴⁷¹ která se konala u příležitosti sepsání této dohody, bylo rozhodnuto o ročním funkčním období správní rady a výkonného výboru. Byl zvolen ředitel prodejní kanceláře, jenž se měl s řádnou platností od potvrzení svého zvolení libereckou OŽK ujmout své funkce.

Ačkoliv nejvyšší postavení zastával ředitel, hlavní úlohu ve vedení organizace zastávala volená správní rada. Řediteli předkládala podrobné zprávy, ale i vlastní instrukce týkající se obchodu a fungování odvětví. Náplní její činnosti byla dále starost o dodržování dohod i kontraktů se zástupci ostatních sdružení a společenstev, skláren i obchodních zástupců v zahraničí.

⁴⁶⁸ SOA Litoměřice, fond Josef Riedel, nezpr.

⁴⁶⁹ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502.

⁴⁷⁰ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis J. Mahly adresovaný OŽK v Liberci ze dne 30. 5. 1906

⁴⁷¹ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502.

Do dohody byla rovněž zakomponována ustanovení o ochraně vzorků a patentovaných skleněných kroužků a s tím spojených náhrad za nedodržování smluvních článků. Byla např. stanovena pravidla, podle nichž dotčenému členu a majiteli chráněného vzoru nebo patentu, byla v co možná v nejvyšší míře zaručena ochrana autorských práv, jak uvnitř společenstva tak navenek.

Pokud během trvání ochrany členu sdružení vznikla škoda z nedodržení vzorkových nebo patentových práv, měl být odškodněn za škodu vzniklou plagiátorstvím speciální náhradou ve výši 5 až 10 % z čisté obchodní ceny. Tento obnos musel být, z důvodů prokazatelnosti, uváděn v pravidelném bilančním zúčtování. Zúčtování v roční bilanci se vztahovalo přitom jak na všechny nové vzorky, tak na vzorky, které byly ze strany členů patentovány nebo chráněny již před zřízením prodejní kanceláře. Bylo povoleno obchodovat s doklady o chránění nebo patentování vzorku s 5 až 10 % navýšením čistého zisku dalšímu subjektu. Majiteli ochrany vzorku nebo patentu bylo také dovoleno každý karton či balík chráněných a patentovaných skleněných kroužků opatřit svoji vlastní ochrannou známkou, avšak označení výrobní firmy nesmělo být pořízeno dodatečně.

V dohodě bylo stanoveno rovněž pravidlo, podle kterého se zboží mohlo nabízet pouze solventním evropským exportérům. Exportéři, s nimiž byl sjednán kontrakt, se museli zavázat, že své skleněné kroužky budou nakupovat pouze od členů sdružení. Prodávát je mohli odběratelům pouze za předepsané prodejní ceny a to za stejných podmínek, jaké byly stanoveny pro nově zřízenou generální agenturu a obchodní zástupce v Indii. Již před založením, podle mínění sdružení, existoval dostatečný počet chráněných vzorků skleněných kroužků pro indické, egyptské, turecké obchodní zastoupení i prodejce v dalších oblastech, které mohly navázat na dřívější obchodní úspěchy. Ke zlepšení obchodu mohla tato zastoupení poskytovat vzorky s předem stanovenými výhodami svým dalším obchodním zástupcům. Evropským exportérům bylo mimo jiné uděleno 2,5 % skonto ceny od syndikátu. Při

samostatném pojištění pro transport zboží po zemi či po moři byla umožněna náhrada ve výši poloviny procenta.⁴⁷² Svým zástupcům, kteří zprostředkovávali obchod s evropskými exportéry, vyplácelo sdružení obchodní provizi ve výši jednoho procenta, splatnou řádnou fakturou.⁴⁷³ Správní rada společenstva si v závěrečných bodech smlouvy jasně určila, že v případě nedodržení předepsaných podmínek ze strany obchodníků, může kdykoliv přerušit další objednávky od objednavatelů.

Změny v obchodě s jabloneckými kroužky se záhy projevíly v zahraničním obchodě. Již v květnu 1906 se na libereckou komoru obrátil se žádostí o podrobné vysvětlení situace c. k. generální konzulát v Hamburku.⁴⁷⁴ Úředníci konzulátu byli totiž hromadně dotazováni místními i zahraničními obchodními kanceláři ve věci kartelizace obchodu se skleněnými kroužky. Konzulární úředníci neuměli zahraničním obchodníkům přesně vysvětlit situaci. Dozvěděli se pouze, že se v kartelu měli sjednotit téměř všichni rakouští exportéři a továrníci vyrábějící skleněné kroužky. Zahraniční obchodníci si stěžovali, že kartel změnil dosavadní způsoby obchodování a rozhodl se pod smluvní kaucí k poskytnutí provize zahraničním zástupcům pouze ve výši jednoho procenta, což se mělo projevit v jejich nižších hospodářských výsledcích.

Ve stejné době se přímo na libereckou OŽK ve věci obchodu skleněnými náramky s Indií obrátila jedna z větších zahraničních vývozních kanceláří – agentura Anders Peterson z Hamburku.⁴⁷⁵ Ve své zprávě se odvolávala na dřívější poměrně dobré obchodní výsledky, kdy po několik let obchodovala s tímto artiklem a pro továrny v Čechách vytvářela významný obrat. V poslední době se však měly objevit zprávy, že „se vytvořil kartel, regulující obchod se sklenými kroužky.“ Byla také několika továrnami informována, že „kartelová smlouva obsahuje při konvenční pokutě nařízení, že zástupcům již nesmí být placena provize

⁴⁷² Tamtéž.

⁴⁷³ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502.

⁴⁷⁴ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis c. k. generální konzulát v Hamburku adresovaný OŽK v Liberci ze dne 19. 5. 1906.

⁴⁷⁵ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis Anders Peterson, vývozní agentura v Hamburku adresovaný OŽK v Liberci ze dne 16. 5. 1906.

vyšší jak 1 %.“ Takové rozhodnutí bylo podle názoru Anderse Petersona „absurdní“ a mohlo by nejen jí způsobovat nenahraditelné škody.⁴⁷⁶ Muselo to být prý „dozajista nedorozumění“,⁴⁷⁷ a žádal proto o vysvětlení i intervenci ve věci zlepšení obchodních podmínek.

Problémy v zahraničním obchodu se objevovaly i v tisku. V září 1906⁴⁷⁸ zaslala liberecká OŽK dopis představenstvu nákupního a prodejního společenstva výrobců skleněných kroužků s informací, že se v německém odborném časopise zabývajícím se sociální praxí, již dlouho vyskytují články o poměrech v jabloneckém průmyslovém regionu.

Protože OŽK v Liberci sledovala ohlas v cizině o stavu ve sklářském průmyslu, žádala zainteresované obchodníky o zaslání autentických dat o poskytovatelích práce i dělnících v odvětví skleněných kroužků. Zároveň vznesla dotaz, zda v tomto odvětví byla zavedena v platnost listina minimálních mezd a jak se případně změnily průměrné výdělky v různých pracovních kategoriích před touto regulací oproti průměrným mzdám před ní. Nákupní společenstvo odpovědělo s údaji, které mělo k dispozici a bylo překvapeno, že se poměry v jabloneckém průmyslu tak široce hodnotí i za hranicemi Rakouska-Uherska.⁴⁷⁹

V roce 1907 došlo k dalším jednáním o změnách v organizaci obchodu se skleněnými kroužky. Jedním z nich bylo zasedání, které se uskutečnilo v sobotu 16. listopadu 1907 v hotelu „Krone“ v Jablonci nad Nisou. Za účasti zástupců liberecké OŽK, pověřených vládním radou Dr. Fritzem Carusem, se zde konalo shromáždění členů jednotlivých sdružení podnikatelů, drobných i větších výrobců a obchodníků, aby za přítomnosti notáře dr. Karla Unterwegera a právního poradce JUDr. Friedricha Thiebena vyhotovili společnou dohodu o vytvoření nové

⁴⁷⁶ Tamtéž. - „Nikdo přece nemůže takový artikl, který se zhotovuje v tisících druhích v různých cenových hladinách stavět na roveň ledku, kávé, cukru nebo jiným druhům zboží.“

⁴⁷⁷ Tamtéž.

⁴⁷⁸ Tamtéž, dopis OŽK Liberec představenstvu Nákupního a prodejního společenstva výrobců skleněných kroužků ze dne 24. 9. 1906.

⁴⁷⁹ Tamtéž

společnosti s ručením omezeným,⁴⁸⁰ regulující obchod se skleněnými kroužky. Na základě předběžných dohod byla založena obchodní firma pod zaprotokolovaným názvem „Syndicat der Gablonzer Glasringbranche, G. m. b. H., Gablonz a. N. / The Gablonz Bangles Syndicate, Ltd. Gablonz o. N.“⁴⁸¹

Podkladem pro smlouvu byl koncept dohody o založení společnosti s ručením omezeným.⁴⁸² Podepsané subjekty se v ní dohodly na širším znění budoucí smlouvy. Jako předmět podnikání byl stanoven nákup a prodej skleněných kroužků všeho druhu. Doba trvání konvence byla předběžně dohodnuta na pět let (od 20. 11. 1907 – 20. 11. 1912). Po podpisu smlouvy byl text dohody zveřejněn v Gablonzer Tagblatt, kde se mohla veřejnost také seznámit s oficiálním zápisem z průběhu jednání.

Hodnota obchodního jmění společnosti v konečné podobě činila dříve navrhovaných 1 020 000 korun rozdělených do 1 020 podílových listů po 1 000 korunách. Míra spoluúčasti na obchodování byla rozdělena jednotlivým společníkům podle počtu podílových listů. Každý z členů měl složit čtvrtinu z vkladu k 1. 1. 1908, zbytek dále k 1. 4. 1908, pod pokutou 6 % za každý den prodlení. Došlo k rozdělení podílů jak na zisku, tak na ztrátě jednotlivých společníků v procentuálních poměrech. Vedle složení základních vkladů byly rovněž stanoveny další podmínky, týkající se členství. Podílové listy mohly např. měnit majitele dědictvím nebo prodejem obchodní firmy jinému právnímu nástupci, který koupí současně potvrdil členství v syndikátu. Změna majitele musela projít schválením ze strany sdružení.

V případě, že člen hodlal syndikátu prodat svůj obchod, musel se zavázat, že pod pokutou 20 000 korun nebude v žádném případě, po dobu deseti let od podepsání prodejní smlouvy, provozovat jiný obchod skleněnými kroužky, ani se nebude přímo či nepřímo obracet na výrobce tohoto druhu zboží. Při odstoupení od syndikátu platilo pravidlo o rozdělení podílových listů odstupující firmy mezi ostatní členy uskupení.

⁴⁸⁰ SOKA Jablonec nad Nisou, fond J. Meissner, kart. 43; Gablonzer Tagblatt 18. 11.1907.

⁴⁸¹ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502.

⁴⁸² Tamtéž.

V dohodě bylo ošetřeno také porušení smluvních ustanovení, za které mohla být uložena pokuta až do výše 2 000 korun. Jestliže došlo třikrát k porušení smluvních ujednání, mohlo dojít až k vyloučení člena ze syndikátu, v krajním případě bez vyplacení jeho podílu. Jeho podílové listy měly být rozděleny mezi ostatní členy sdružení.

Dohoda řešila i případnou likvidaci společnosti – likvidátory se měli stát jmenovaní členové voleného představenstva. Další články dohody se týkaly ustanovení o vyloučení členů a o řešení sporů smírčím soudem.

Po podepsání řádné smlouvy a svolání valné hromady se vedení sdružení chopila, na místo prozatímního direktoria, správní rada složená ze 16 členů sdružení podle pravidla výše členského podílu. Bylo stanoveno, že těchto 16 členů bude pocházet z účastníků vlastnicích více jak 5 % podíl v této korporaci. Správní radu doplňovalo ještě dalších 8 členů rady volených ze zástupců vlastnicích podíl menší jak 5 %. Správní rada ze svého středu zvolila předsedu a dva zástupce předsedy opravňující řídit správní radu.

Na generální valné hromadě byl zvolen také výkonný výbor sestávající z pěti osob (presidenta sdružení, prvního a druhého zástupce a dvou dalších osob volených většinou z okruhu členů, kteří neměli více jak 5 % podíl ve sdružení). Do představenstva byli zvoleni: komerční rada Jakob Mahla, jako prezident, Richard Haasis ml. a Max Rafael jako jeho zástupci. Dalšími členy představenstva byli zvoleni Ernst Jäckel a G. H. Skolaude, předsedou dozorčí rady Karl Walldorf.⁴⁸³ Nahrazení

⁴⁸³ SOkA Jablonec nad Nisou, fond Josef Meissner, kart. 43; Gablonzer Tagblatt 18. 11.1907. – „Spoluprací dělnictva, výrobců, exportérů a vlastníků sklářských hutí se dosáhlo shody všech zúčastněných, kteří hodlali překonat obtížný stav, který nastal před rokem a půl po sanování odvětví skleněných kroužků a jehož příčinou byly špatné poměry po ukončení fungování odvětvového kartelu. Završením veškerých snah se stalo založení společnosti s ručením omezeným. Podepsáním dohody mezi společenstvem výrobců skleněných kroužků a sklářských továrníků byla završena organizace obchodu a je tím od nynějška definitivně zajištěna výroba a prodej kroužků na Jablonecku. Panují falešné zprávy, že společnost s ručením omezeným má za účel vyloučit z prodeje kroužků mimostojící domácí i zahraniční exportéry, čímž jim mají vzniknout škody. Aby byly rozptýleny tyto úvahy, je nutné konstatovat, že je každému exportéru umožněno využívat prodeje kroužků ku stejnému prospěchu jako předtím. Bylo však nutné se dohodnout dodržování pevně stanovených cen a podmínek prodeje při obchodu a ustanovení, že členem se stane pouze firma, která se zaváže odebírat výhradně syndikátní zboží, aby nedocházelo ke kolísání cen. Na jedné straně se objevilo vážné přání odběratelů vytvořit stabilní cenové prostředí, na druhé straně již existoval bohatý sortiment, který společnost s ručením omezeným přináší. Tato společnost však nemůže do budoucna samotným továrníkům naříditi nic, co by zavedení těchto nařízení ulehčilo.

jednotlivých členů po jejich odstoupení z funkce ve správní radě nebo výkonném výboru záleželo na usnesení správní rady.

V době vzniku syndikátu byly dvě zahraniční firmy – jmenovitě F. A. Davur & Co. a D. Mody & Co. – obě z indické Bombaje, pověřeny založením generálního zastoupení v Bombaji pod názvem „General Agency of the Gablonz Bangles Syndicate“.⁴⁸⁴ Vývozní kancelář byla zřízena za výhradním účelem provozování obchodu skleněnými kroužky pro syndikát, jenž tyto firmy pověřil výhradní distribucí skleněných kroužků pro indický trh. Vlastníci firem – A. F. Davur, R. E. Sethna a D. Mody se měli věnovat pouze obchodnímu zastupování pro syndikát a neměli prodávat žádné jiné zboží kromě skleněných kroužků. Od všech obchodníků kromě evropských exportérů, kteří také na vlastní náklady provozovali obchody s touto oblastí, dostávala tato kancelář provizi 5 % z prodejní ceny zboží. Z této provize platili generální zástupci 2,5 % menším zástupcům v Indii za zprostředkované obchody. K vyúčtování provizí docházelo po každém uplynutém čtvrtletí, zúčtováním všech vystavených faktur.

Generální agentura v Bombaji písemně stvrdila, že všechny výlohy spojené se zastoupením v Indii bude hradit ze svých prostředků a že bude ručit za správné přijetí cizích směnek (trat⁴⁸⁵). Dále se zavázala k zúčtování a vyřizování reklamací, které by nastaly kvůli zpožděným dodávkám zboží, pokud nedošlo k překročení dodací lhůty více jak dvou měsíců. Neposkytovaly se však náhrady u reklamací, jež by se vztahovaly na barevné odchylky způsobené technologií výroby, ani na úhradu škod způsobených pozdním dodáním nebo nedoručením sjednaných objednávek. Reklamace způsobené špatně dodaným zbožím u faktur se

Na valné hromadě 16. 11. 1907 byla mnohokrát vzpomenua aktivita zástupců OŽK a také za ní poděkováno. Největší zásluhy měla na zřízení této organizace liberecká OŽK, obzvlášť však první sekretář a c. k. vládní rada Dr. Fritz Carus.“ (překlad J. Bareš)

⁴⁸⁴ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502.

⁴⁸⁵ směnka, ve které výstavce bezpodmínečně přikazuje třetí osobě (směnečníkovi), aby za něj zaplatila osobě ve směnce uvedené směnečnou sumu (v určené době a na určeném místě)

splatností nad třicet dní byly vyřizovány tzv. survey.⁴⁸⁶ Řešením bylo potom vypsání dobropisu pro zúčtování ze strany syndikátu.

Generální agentura se také zavázala striktně dodržovat předepsané prodejní ceny a podmínky, stanovené v předpisech. Konečné ceny byly kryté třicetidenní termínovanou směnkou s obvyklými úroky k datu splatnosti rimesy⁴⁸⁷ v Londýně. Bylo stanoveno, že prodejcům nebudou poskytovány žádné další speciální bonifikace k prodeji.

Generální agentura v Bombaji smlouvou potvrdovala, že nebude uskutečňovat obchody na svůj vlastní účet. Realizovat je mohla pouze v případě, že by kancelář obdržela zpět k dispozici zboží od místních zástupců nebo prodejců a také v případě, že by musela převzít zboží, které bylo agentuře zasláno na její účet a které buď zástupci, nebo prodejci odmítli převzít, případně které pro zúčtování v konkrétním období bylo levnější než zboží od syndikátu. V těchto případech musel být ale syndikát neprodleně vyrozuměn s realizovaným prodejem zboží. Ve výjimečné situaci mohla však, po konzultaci se syndikátem, generální agentura v Bombaji za vlastní cenu prodat všechno zboží, které již firmy F. A. Davur & Co. a D. Mody & Co. před uzavřením kontraktu zakoupily. Syndikátu musel být včas doručen záznam o počátku platnosti a účinnosti kontraktu.

Pro objednávky, které přišly před 6. říjnem z Indie a 8. říjnem z Blízkého východu, bylo stanoveno pravidlo, že tyto zakázky mohly být realizovány členy sdružení exportérů odvětví skleněných kroužků na vlastní účet a za jimi stanovených cen a podmínek. Poté byly dosavadní zakázky převedeny na objednávky podle podmínek syndikátu. Tyto podmínky platily také pro ostatní evropské exportéry. Ti museli po těchto dnech zaslat doklad o originální objednávce, ze kterého bylo možné zjistit, zda nebyla překročena daná data.

⁴⁸⁶ Survey – posudek odborníka v obchodu s konkrétním druhem zboží.

⁴⁸⁷ Aktivní směnka – směnka použitá ke kompenzaci pohledávek (vzájemnému započtení)

Generální agentuře v Bombaji jakož i dalším zástupcům bylo dovoleno poskytnout prodejcům úvěr s úrokem 6–9 % p. a.⁴⁸⁸ Při vypočtení úroku vyšším než 6 % bylo jak generální agentuře, tak dalším zástupcům dovoleno při roční účetní uzávěrce rozdíl v úroku vrátit prodejcům.

Bombajská agentura mohla spolupracovat se všemi důvěryhodnými obchodními zástupci v Indii, kteří se zabývali prodejem skleněných kroužků. Všechny vzorky pocházející z domácího vývozního domu byly po transportu do Indie rozděleny mezi další zástupce. Všeobecně byl respektován princip, že jim nesměl být obchod komplikován dalšími omezeními. Především nesměla být zřizována žádná další kancelář v ostatních místech Indie, ani sem nebyli delegováni žádní další obchodní cestující, kteří by konkurovali v získávání zakázek od objednavatelů a obchodníků.

Text podmínek mezi hlavní kanceláří a dalšími zástupci (subagenty) nebo prodejci (dealery) podléhal schválení správní radě syndikátu. Při podpisu smluv si syndikát stanovil, aby obchodní zástupci a prodejci obchodující se skleněnými kroužky od dodavatelů stojících mimo syndikát, byli vyloučeni z odběru skleněných kroužků od syndikátu.

Generální agentura v Bombaji ručila za plnění dohody obnosem 50 000 korun a svou provizí. Syndikátu byla jako jistina za náhradu případných škod deponována částka ve výši 20 000 korun v hotovosti. Při porušení dohody měl syndikát právo vypovědět tuto dohodu a spolu s tím k danému dni příjem jakýchkoli objednávek. V takovém případě měla být syndikátu vyplacena celková suma ve výši 50 000 korun jako odškodné a kromě toho také veškeré obchodní provize.

Za porušení dohody byl považován obzvláště odběr a prodej skleněných kroužků jiné proveniencí než od syndikátu, obchod s kroužky na vlastní účet, dále nedodržování pevně stanovených

⁴⁸⁸ p. a., neboli *per annum* – na roční bázi. V procentech vyjádřená úroková sazba „p. a.“ znamená výši úroku v procentech z určené částky za jeden rok.

prodejních cen a podmínek, jakož i neproplácení směnek či jiné vážné účetní nesrovnalosti.

Syndikát, aby předcházel nesrovnalostem, si vyhradil právo kontroly plnění smluvních závazků prostřednictvím svého zplnomocněnce v Bombaji. Na požádání měly být ke kontrole předloženy veškeré účetní knihy, objednávky, korespondence a další podklady, podle kterých byl veden obchod s jabloneckým zbožím.

Pokud by došlo v průběhu prvního obchodního roku k výraznému poklesu v obratu v obchodu se skleněnými kroužky, který nebyl očividně zaviněn situací v obchodě, nýbrž špatným vedením obchodu ze strany generální agentury, mohl syndikát vypovědět tuto dohodu s tříměsíční výpovědní lhůtou před uplynutím stanovené doby platnosti.

Smlouva o založení generální agentury vstoupila v platnost 20. listopadu 1907 s dobou trvání do 20. května 1912. Mohla být automaticky prodloužena, pokud nebyla tři měsíce před vypršením doby trvání žádnou stranou vypovězena. Analogická ustanovení měla být zahrnuta v dohodách týkajících se generálních agentur v Káhiře, v Konstantinopoli i jiných významných obchodních střediscích, kde měla být založena generální zastoupení.

Během existence syndikátu se měnily vlastnické podíly jeho členů. Vzhledem k přesunům vlastnických podílů se na valné hromadě 22. 2. 1908⁴⁸⁹ hovořilo o změnách v jednacím řádu prodejního syndikátu kroužků a obchodní situaci sdružení. Firma Ferdinand Franz hodlala polovinu svého členského podílu (v ceně 2 400 korun s 2 % podílem na zisku a ztrátě) převést na firmu Vorbach & Benda, která byla připravena přistoupit k syndikátu.⁴⁹⁰ Hlavním předmětem podnikání vývozního domu Vorbach & Benda byl, stejně jako u Ferdinanda Franze, vývoz

⁴⁸⁹ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, protokol z valné hromady 22. 2. 1908 sepsaný notářem Karlem Unterwegerem.

⁴⁹⁰ SOkA Jablonec n. N., fond Josef Meissner, kart. 43; Rudolf Benda pocházel ze staré jablonecké rodiny, která původně přišla z blízkého Kokonína. Členové rozsáhlé rodiny Bendů patřili mezi místní sklářské brusiče a rytce. Rudolf Benda se narodil 17. března 1878. Jako učeň pracoval u firmy Walldorf & Co., kde ještě po svém vyučení pracoval v oddělení pro obchod s Indií. V roce 1901 přešel do firmy Grossman ve Smržovce, kde vedl její vývozní oddělení obchodující se zámořím. S pověřením firmy podnikl několik obchodních cest do Orientu. Toto místo zastával až do konce roku 1906., Začátkem roku 1907 se svým společníkem Hugo Vorbachem založili otevřenou obchodní společnost s názvem H. Vorbach & Benda.

skleněných kroužků (tzv. bangles) a perel (beads). Vedle toho obchodovala firma s náramky i druhy bižuterie. Exportně se zaměřovala převážně na země britského impéria – Indii a Egypt. Když byl v roce 1907 v Jablonci založen prodejní syndikát skleněných kroužků, majitelé podniku Vorbach & Benda vážali se členstvím v této organizaci. Odrazovala je malá obchodní kvóta (0,5 %), kterou považovali za restriktivní opatření.

Po mnoha jednáních, když byla kvóta zvýšena na 2 %, se obchod Vorbach & Benda od roku 1909 stal členem syndikátu. Z důvodu svých nadlimitních objednávek se však několikrát dostala do konfliktu s ostatními exportními domy i s vedením sdružení. Poté, co ji byla udělena smluvní pokuta ve výši 120 000 korun a dalších 20 000 korun na náhrady škod, ze syndikátu vystoupila. Rudolf Benda se osamostatnil a založil novou firmu. Hugo Vorbach zůstal jeho tichým společníkem. Aby nebylo podnikání ničím omezováno, provozovala firma obchod samostatně bez členství v syndikátu.⁴⁹¹

I přes všechny snahy o eliminaci problémů v obchodě se skleněnými kroužky se vyskytovaly další potíže. V únoru 1908 např. informoval c. k. rakousko-uherský konzulát v Bombaji dopisem libereckou OŽK o stavu obchodu se skleněnými kroužky v Indii,⁴⁹² v němž úředníci konzulátu sdělovali, že hlavní důvodem deprese indického trhu se skleněnými kroužky se stala neúroda roku 1907 a spolu s tím trvající všeobecně špatná hospodářská situace Indie. Založení jabloneckého syndikátu skleněných kroužků resp. poslední stanovené prodejní podmínky skleněného zboží měly tuto depresi značně podtrhnout. Tím že ještě před započítáním platnosti prodejních podmínek nového syndikátu zdejší agenti a prodejci urychleně (za poměrně výhodných podmínek) umístili na indickém trhu velký objem svých

⁴⁹¹ SOkA Jablonec, fond J. Meissner, kart.43; Během první světové války došlo k úplnému přerušení obchodu, oba podnikatelé byli povoláni do armády. V roce 1915 uplynula doba, po kterou platila smlouva mezi oběma podnikateli o tichém společenství Hugo Vorbacha. Po válce Rudolf Benda obnovil obchod s půjčkou od Karla a Gustava Grossmanů. Obchod se rozvíjel velmi slibně, takže firma Benda během dvacátých let minulého století opanovala ze tří čtvrtin indický trh se skleněnými kroužky.

⁴⁹² SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis C. k. rakousko-uherský konzulát v Bombaji 22. února 1908 OŽK v Liberci.

starých objednávek, stav ještě výrazně zhoršili. Podle mínění konzulárních úředníků, měly tyto mimořádně velké položky, spolu s nejasným chodem syndikátu v době nastupující obchodní deprese, vést k prohloubení problémů na trhu, jelikož „zatím tyto velké objednávky nebyly prodány a tím způsobily významné potíže v obchodě.“⁴⁹³

O vzniklé situaci informovalo představenstvo konzulátu vrcholné orgány liberecké OŽK.⁴⁹⁴ Konzulát se rozhodl učinit určitá předběžná opatření v souladu s požadavky jak domácích tak místních firem, což měly potvrzovat zápisy z jednání konaných na konzulárním úřadě s několika obchodníky a zástupci.

Indičtí obchodníci E. Laccorn, J. Lennhart, Cumaji Lacaji, Satraji Beraji, C. Covasji Karanja, Jeejibhoy a Papa v jednáních s konzulátem prohlašovali, že v Indii poměrně dlouhodobě vzrůstá nespokojenost s obchodním pověřením firmy D. Mody & Co. Framjee Ardasheer Davur & Co. i s jednáním úředníků generálního zastupitelství jabloneckého syndikátu kroužků. Od zřízení generálního zastupitelství prý „nemohly být v Indii žádné zakázky vzhledem ke stagnaci indického trhu se skleněnými kroužky, jakož i všeobecné hospodářské depresi, ve větší míře umístěny“.⁴⁹⁵ Objevila se u nich obava, že v oblastech obchodu, kde se trh s kroužky začal zlepšovat, oba hlavní zástupci, kteří byli dříve s ostatními zástupci ve stejné obchodní i právní rovině, využili bezohledným způsobem svoje postavení, které získali od syndikátu. Především přesně znali všechny informace o zakázkách směřujících do jakýchkoli odbytišť. Proto měli být místní zástupci a jejich partneři ve svém podnikání vzhledem k silné závislosti na požadavcích zmíněných podnikatelů značně poškozeni ve svém svobodném podnikání. Jednou z příčin nespokojenosti se stalo také neplnění dřívějších obchodních závazků. Při umístování zakázek totiž zástupci z řad drobných obchodníků nedostávali vůbec žádnou obchodní provizi.

⁴⁹³ Tamtéž.

⁴⁹⁴ Tamtéž.

⁴⁹⁵ Tamtéž.

Pánové Laccorn a Lenhart dále informovali, že indické filiálky několika podniků (jako R. Ditmar, Robitschek & Reis atd.) měly možnost, podle speciální dohody se syndikátem, umístit objednávky svých klientů přímo u syndikátu v Jablonci s provizí 22 %, přičemž většině podniků byla při umístování svých zakázek tato dříve poskytovaná provize odeprána. Jiní zdejší evropští importéři (jako Bettoni, Gorio & Co. atd.), kteří žádný mateřský podnik nevlastnili, byli převedením hlavního zastupitelství na zdejší domorodé firmy postaveni do zcela nerovné situace. Buď měli využívat zprostředkování místních firem, vystupující jako zastoupení syndikátu, nebo se měli zřeknout obchodu se skleněnými kroužky od syndikátu.

Laccorn i Lenhart proto doporučovali, aby při prodeji zboží byla všem obchodníkům poskytována opět určitá provize (i eventuálně v menší výši, než v té dřívější). Zrušeno mělo být nerovnoprávného postavení většiny obchodníků. V případě, že by syndikát nechtěl přistoupit na ztrátu vyčíslenou komisí místních obchodníků, hodlali tito obchodníci vytvořit vlastní konvenci a vytvořit tlak na výši prodejní ceny skleněných kroužků a tím na postavení prodejců na trhu. Lenhart rovněž projevil názor, že setrvání syndikátu na svých podmínkách by mohlo znamenat významné zeslabení trhu, protože místní obchodníci při své malé kapitálové síle nemohli pracovat bez podpory či dobrého úvěru, což kritizovala i velká část obchodních zástupců.

Připojovali se tím k požadavkům obchodníků, jejichž hospodářské požadavky často lépe naplňovaly kontakty s rakouskými mimo syndikát stojícími výrobci resp. vývozci kroužků. Případně se věnovali spolupráci s čínskými a indickými producenty, kteří jim zaručovali v některých případech dokonce lepší zisk, než tomu bylo u evropských producentů. Některé z evropských firem, obchodující se skleněnými kroužky v Indii, dokonce ustupovaly od své další přímé účasti na obchodu s tímto

artiklem, případně podnikání úplně rušily, protože se obchodu s tímto artiklem ve stále větší míře začala věnovat sílící asijská konkurence.⁴⁹⁶

Obchodníci s jabloneckým zbožím docházeli v té době podle vlastních šetření k názoru, vycházejíce z několika dokumentů předložených panem Laccornem⁴⁹⁷ i ze vzorků indických a čínských skleněných kroužků zaslaných na konzulární úřad, že řada skleněných kroužků asijských producentů byla již okopírována a vyráběna v poměrně dobré kvalitě. V případě dalšího zvýšeného úsilí ze strany indických výrobců, obzvlášť kdyby se připojili k hnutí „Swadeshi-Movement“,⁴⁹⁸ mohly být indické výrobky zhotovovány (i prostřednictvím importů polotovarů od českých výrobců vzorků) v poměrně vysoké jakosti, čímž by jablonecké zboží mohlo získat ještě vážnější konkurenci. Firmy Mody a Davur, pověřené generálním zastoupením v Indii, odhadovaly hodnotu v Indii ročně prodané čínské produkce skleněných kroužků na 300 000 rupií. Podle H. Laccorna vyrobená indická produkce pouze z lokalit Ferozabad, Tarapore a Kathiawar činila zhruba 100 000 rupií.⁴⁹⁹

Obchodník Laccorn přislíbil proto konzulárním pracovníkům, že v dohledné době opatří další vzorky indických kroužků, aby se dala posoudit jejich kvalita a mohla se porovnat jejich shodnost s jabloneckými výrobky. Předložené vzorky čínské a indické produkce, měly být parníkem rakouského Lloydu doručeny do Evropy a potom do Čech, kde mělo dojít k dalšímu podrobnému prozkoumání. Podle hodnověrných informací konzulátu nebylo v té době ještě přes všechny poukazy „nic opravdu kvalitního a zásadního z indických objednávek přesunuto do jiných výrobních oblastí než do Jablonce.“⁵⁰⁰

Zástupci konzulátu se přikláněli ve své zprávě k názorům jak místních, tak evropských obchodníků, že i přes monopol syndikátu

⁴⁹⁶ Tamtéž.

⁴⁹⁷ Tamtéž.

⁴⁹⁸ Tamtéž; hnutí Swadeshi – hnutí bráhmanských duchovních v Indii, spojené se samosprávou a soběstačností Indie.

⁴⁹⁹ Tamtéž.

⁵⁰⁰ Tamtéž.

skleněných kroužků, který existoval zejména v lepších sortách zboží (a měl v nich tedy nejsilnější pozici na trhu), vznikla v důsledku strnulého postoje syndikátu vážná situace, která mohla znamenat „pro jablonecký resp. rakouský průmysl výraznou, nebo dokonce úplnou ztrátu indického trhu.“⁵⁰¹ V každém případě se proto měly podporovat snahy o zlepšení obchodních podmínek i převedení generálního zastoupení syndikátu na indickém trhu pouze na osvědčenou rakouskou firmu.

Na konci února 1908 svolal prezident OŽK s ohledem na tento stav a nepříznivé odbytové podmínky v sortimentu skleněných kroužků společné zasedání představenstva společenstev exportérů a syndikátu. Řada obchodníků se totiž velmi vážně začala zabývat myšlenkou oddělení společenstev od syndikátu a samostatného podnikání v exportu.

Podle OŽK se mohly důsledky tohoto stavu odrazit v hospodářství celého Jablonecka.⁵⁰² Bylo konstatováno, že: 1) Většina jabloneckých exportérů se snažila získat pro sebe velké brusírny kroužků, ať již koupí, pronájemem, či vybudováním svých vlastních provozů. Projevovala se tím snaha prosadit se přímo ve výrobě či zušlechťování jabloneckého zboží. 2) Artikl se rozšířil i do jiných zemí (Německo, Morava). Zboží bývalo napodobováno, čímž docházelo k poškozování jednotlivých producentů i samotných společenstev. 3) Velkou část zboží tvořily tzv. šmirgláky (výrobně méně náročné kroužky), které byly výrazně levnější, což mělo mít vliv na mzdy nejméně třetiny dělníků na Jablonecku. 4) Cizí hutě, podle mnoha prokázaných informací, vyráběly a prodávaly laciněji vedle sortimentu drobného skleněného zboží i duté sklo. Na žádost některých exportérů, kteří vlastnili filiálky v místech potenciálního odbytu, mohly rozmanitý artikl kompletovat, dokončovat a dodávat k prodeji. 6) Oddělením společenstev a rozpadem na jednotlivé producenty a obchodníky by s vysokou pravděpodobností došlo k nesmírnému propadu cen i bankrotu mnoha firem, což by se odrazilo na ztrátě pozic i celého trhu: „každý jednotlivý faktor by se snažil na sebe strhnout

⁵⁰¹ Tamtéž.

⁵⁰² SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 501.

obchod za každou cenu a ke všelikému prospěchu“. Bylo tedy „otázkou, jaká cesta pro společenstva je schůdnější a lepší“. ⁵⁰³

Na konci února 1908 informoval c. k. rakousko-uherský generální konzulát v Kalkatě libereckou OŽK o okolnostech, které souvisely s klesajícím importem jabloneckých skleněných kroužků do Indie.⁵⁰⁴ V průběhu roku 1907 pravidelně klesal dovoz do Kalkaty nejen evropských skleněných kroužků, nýbrž také z Číny a Japonska, což mělo být způsobeno situací v Indii.⁵⁰⁵ C. k. generální konzulát v Kalkatě měl v plánu do Čech zasílat měsíční výkazy o importu skleněných kroužků do Kalkaty a současně podávat zprávy o poměrech na tamním trhu. Podobně odesílal statistická data o situaci na trhu se skleněnými kroužky liberecké OŽK c. k. konzulát v Bombaji.⁵⁰⁶

Podle těchto výkazů bylo v období od 2. 7. 1907 – 21. 2. 1908 dopraveno do Bombaje ze Šanghaje, Kantonu, Hongkongu 3 824 beden se skleněnými kroužky. Přímo cestou z Hamburku dorazilo 1 770 beden, které zůstaly v Bombaji a 1 644 beden, které byly zaslány dále do Karáčí. Z Terstu bylo dopraveno 6 993 beden pro Bombaj, 49 beden pro Kalkatu, 199 beden pro Madras a 2 bedny pro Tuticorin.⁵⁰⁷ Největším deklarovaným přímým spojením bylo tedy námořní spojení z Terstu. Velká část zboží přicházela lodními linkami z Hamburku.

Na situaci v Indii se odráželo podle mínění konzulárních úředníků několik faktorů. Stále více se projevovalo hnutí Swadeshi. Mužové (speciálně Brahmánci), prý stále více ovlivňovali indické ženy, které do té doby upřednostňovaly skleněné kroužky vyrobené v zahraničí, zvláště importované z Evropy. Tomuto vlivu se „podvolovaly ženy nejen z patriotického nýbrž i cenového důvodu.“⁵⁰⁸

⁵⁰³ Tamtéž.

⁵⁰⁴ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis kanceláře c. k. rakousko-uherského generálního konzulátu v Kalkatě adresovaný OŽK v Liberci ze dne 27. února 1908.

⁵⁰⁵ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis kanceláře c. k. rakousko-uherského generálního konzulátu v Kalkatě adresovaný OŽK v Liberci ze dne 27. února 1908.

⁵⁰⁶ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, c. k. konzulát v Bombaji - OŽK Liberec (4. 3. 1908).

⁵⁰⁷ Tamtéž.

⁵⁰⁸ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis kanceláře c. k. rakousko-uherského generálního konzulátu v Kalkatě adresovaný OŽK v Liberci ze dne 27. února 1908.

Vedle toho velké důsledky způsobil hladomor, který ještě neskončil v severních oblastech Indie, jež tvořily jednu z největších oblastí trhu. Kupní síla i životní úroveň tamního obyvatelstva se silně snížily, obyvatelstvo proto o nákup importovaných šperků nejevilo takřka žádný zájem. Ceny zvýšené kartelem byly obchodníky často využity k vyklizení svých starých skladů za nižší cenu a k následnému nákupu kvalitnějšího konkurenčního zboží. Všichni obchodníci byli prý rozladěni, že generální zastoupení pro Indii převzala firma Parsee. Všichni, dokonce i Parsees & Natives, označili za velkou chybu kartelu to, že generální zastoupení nebylo převedeno na nějakou významnou evropskou firmu v Bombaji či Kalkatě se silným zázemím a zkušenostmi v obchodu. Nejlepším navrhovaným řešením se podle konzulátu mělo stát zřízení prodejní kanceláře v Bombaji nebo Kalkatě případně v obou městech vysláním vlastních lidí do Indie, kteří by znali jak tovární výrobu doma na Jablonecku, tak exportní problematiku. Hráli by potom roli informovaného zprostředkovatele mezi syndikátem na jedné straně, obchodníky a obchodními agenty na straně druhé.⁵⁰⁹

Na jaře roku 1908 hodlal prodejní syndikát odvětví jabloneckých skleněných kroužků zavést při obchodu s cizinou systém založený na indentním obchodu.⁵¹⁰ Žádná evropská obchodní firma však nechtěla akceptovat podmínky jeho provozování navržené syndikátem.⁵¹¹ Zástupci syndikátu proto žádali o podporu tohoto projektu libereckou OŽK. Tento projekt se však nezdařil.

Na základě špatných hospodářských výsledků se některé firmy na Jablonecku, rozhodly rezignovat na svá členství. Odvolávaly se přitom zpravidla na špatnou situaci v obchodě, která nebyla uspokojivě vyřešena. Jedním z odstupujících členů byl Wilhelm Pilz, který právnímu zástupci syndikátu JUDr. Friedrichu Thiebenovi napsal v červnu 1908 dopis s ukončením svého členství ve společenstvu exportérů a současně i

⁵⁰⁹ Tamtéž.

⁵¹⁰ Vývozní podnik, který slouží ke snížení rizik pro vývozce

⁵¹¹ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, Prodejní syndikát odvětví jabloneckých skleněných kroužků – OŽK Liberec (24. 4. 1908)

v syndikátu.⁵¹² Ve svém dopise sděloval, že při vstupu do syndikátu byl ujišťován stabilizací poměrů, přislíbeno mu bylo odstranění nežádoucí konkurence brusíren, skláren a exportérů a „jen kvůli těmto příslibům se nechal získat pro vstup do syndikátu.“⁵¹³

Jeho předpoklady spojené se vstupem do sdružení nebyly naplněny. Úředníci syndikátu prý „vlastně vůbec neodstranili zahraniční konkurenci, naopak došlo k zesílení její pozice na trhu.“⁵¹⁴ Stěžoval si i na to, že syndikát zajišťoval pouze třetinu jeho výrobních objednávek, což mělo za následek, že „mohl svůj obchod provozovat pouze v malém měřítku po dobu šesti měsíců. Z toho důvodu ho polovina zaměstnanců opustila a došlo ke zruinování obchodu.“⁵¹⁵ Syndikát prý „nemohl prokázat, že ho v tomtéž období šesti měsíců zaměstnal, ani ve čtvrtině svého podílu obchodu.“⁵¹⁶ Konkurenci měla tvořit řada sklářských podniků mimo syndikát, jež v tomto odvětví zaměstnávaly přes tři sta dělníků pracujících, a jejichž produkce byla cenově vysoce podhodnocená. Opíral se přitom o sdělení Johanna Schonna a Gustava Preisslera z Janova, kteří rovněž vystoupili z těchto sdružení, odvolávající se na svá prohlášení, ve kterých žádali, aby byla proti nekalé konkurenci učiněna náležitá opatření, což se však nestalo.

Pilz si rovněž stěžoval, že nemohl vydělat na režii ani na další výlohy spojené s vedením obchodu. Kromě ztráty části zaměstnanců mu prý vznikly i jiné ztráty v podnikání. Svou brusírnu proto nabídl k prodeji nebo pronájmu společenstvu a hodlal vystoupit ze sdružení, jichž byl až doposud členem. Jako nezaměstnaný člen svůj obchod hodlal převést na jinou osobu, která by se starala o fungování obchodu.

Stanovy, jak dále sdělil, „neobsahují žádná ustanovení, která by ho nutila k provozování brusírny, která není výdělečná.“⁵¹⁷ Na závěr dodal, že „pokud by ho mohl syndikát se společenstvem zaměstnat alespoň po

⁵¹² Tamtéž, dopis Wilhelma Pilze adresovaný JUDr. Friedrichu Thiebenovi ze dne 2. 6. 1908.

⁵¹³ Tamtéž.

⁵¹⁴ Tamtéž.

⁵¹⁵ Tamtéž.

⁵¹⁶ Tamtéž.

⁵¹⁷ Tamtéž.

čtyři dny v týdnu, čímž by do konce roku 1908 obdržel zakázku přinejmenším na 1 000 tuctů párů zrcadlových kroužků, zrušil by vystoupení ze syndikátu“.⁵¹⁸ Aby se vzdal třetinového podílu ve svém obchodě a přistoupil znovu k syndikátu, musel by prý „získat jistotu pravidelných zakázek od syndikátu“.⁵¹⁹

O svém kroku Wilhelm Pilz informoval rovněž OŽK v Liberci a poslal jí oznámení ukončení činnosti a vystoupení ze společenstva a syndikátu.⁵²⁰ Důvodem bylo nesplnění předpokladů, které měly zajistit články v přístupových dohodách – tzn. „nedošlo k zabránění nežádoucí konkurence skláren brusíren a exportérů.“⁵²¹ Mimo tato sdružení stály 2 sklárny, 8 českých brusíren, 2 velké a 4 menší německé brusírny a 4 exportní firmy. Tyto podniky přitom mohly nerušeně mimo syndikát a společenstva provozovat rozsáhlé obchody. Syndikát, jak sděloval Pilz, „prodával zboží s až 30% ziskem zahraničním exportérům. Někteří obchodníci se však nenechali přinutit nakupovat za tak vysoké ceny, takže se raději obraceli na firmy stojící mimo tato sdružení.“⁵²²

V únoru 1909 korespondovala liberecká OŽK s exportní kanceláří OŽK ve Vídni,⁵²³ ve věci množících se stížnosti Spolku exportérů ve Vídni proti syndikátu. Již na konci ledna 1909 poslala liberecká OŽK syndikátu memorandum tohoto spolku, ve kterém se tvrdí,⁵²⁴ že by měly být urychleně řešeny záležitosti týkající se jabloneckého obchodu, protože jablonecké zboží byla vždy velmi významná komodita rakouského zboží. Měly být respektovány požadavky nejen obchodníků doma, ale i zástupců v zahraničí.

Řadu sporů mezi obchodníky, výrobci jabloneckého zboží, společenstvy a dalšími subjekty řešil až smírčí soud liberecké OŽK.

⁵¹⁸ Tamtéž.

⁵¹⁹ Tamtéž.

⁵²⁰ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis Wilhelma Pilze adresovaný OŽK v Liberci ze dne 10. 6. 1908.

⁵²¹ Tamtéž.

⁵²² Tamtéž.

⁵²³ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis OŽK Liberec adreovaný exportní kanceláří OŽK ve Vídni ze dne 1. 2. 1909.

⁵²⁴ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis OŽK Liberec adresovaný syndikátu odvětví Jabloneckých skleněných kroužků ze dne 21. 1. 1909.

V červnu 1908 proběhlo smírčí jednání mezi Společenstvem výrobců skleněných kroužků v Železném Brodě a firmou Anton Schmidt ve Frýdštejně.⁵²⁵

V tomto sporu se jednalo o nedodržení kontingentu výroby. Vlastní průběh zdržovala debata, v jakém jazyce bude prováděno jednání, neboť zástupce společenstva nebyl schopen plynně vystupovat v německé řeči. Nakonec se dospělo ke kompromisu, že se bude jednat za přítomnosti odborného tlumočníka, který by přesně dokázal přednést stanoviska obou stran.

Zástupce železnobrodského společenstva Mrklas hovořil o revizi, která byla provedena dubnu 1908 u firmy Schmidt, při které byla zjištěna nadvýroba tzv. Doppel-Dutzend-Paare kroužků, přičemž již předchozí kontrola v lednu vykazovala výraznou nadprodukcí. Kromě toho bylo zjištěno, že i tzv. Spiegelringe (zrcadlových kroužků) měly být vyráběny ve velmi zvýšeném objemu. Na základě tohoto šetření byla firma Schmidt obeznámena s rozhodnutím, ve kterém byla požádána o souhrnná data své výroby. Firma Schmidt se však dlouho požadavkem společenstva nezabývala, proto se jí spor o nadvýrobu dostal až na jednání smírčího soudu. Zde byl vyčíslen počet tzv. Doppel-Dutzend-Paare kroužků na 95 188 vyrobených kusů, čímž měl být překročen několikanásobně překročen kontingent výroby. Nebyla upřesněna výroba dalších druhů zboží, u kterých se předpokládala ještě větší nadvýroba. Dozorčí rada společenstva se proto rozhodla udělit pokutu ve výši 500 korun podle stanov. Vzhledem ke stanovám nemohla být činnost potrestána jinak, než ukončením dalších objednávek. Pokud by se tak prý nestalo, musely by být kráceny objednávky ostatních členů společenstva.

Stav řady bižuterních odvětví byl na počátku 20. století zjevně problematický. Aby se vyřešila celkově obtížná situace v odvětví skleněných kroužků a zároveň se našel způsob, jak změnit existující poměry v bižuterní výrobě žádalo nákupní a prodejní společenstvo výrobců skleněných kroužků v lednu 1909 libereckou OŽK o účast na

⁵²⁵ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, protokol ze smírčího jednání ze dne 30. 6. 1908.

svolaném shromáždění,⁵²⁶ na které byli pozváni všichni významní výrobci, dodavatelé a obchodníci.

Zástupci společenstva vystoupili s názorem, že poměry, které v té době panovaly, by v delším časovém horizontu vedly k úpadku celého odvětví, což by způsobilo opravdovou bídu dělnictva, jelikož již v té době „panovala u mnoha dělníků ale i dodavatelů opravdová nouze“.⁵²⁷

V první řadě měl být, podle názoru společenstva, spoluvinný na špatných poměrech v této branži prodejní syndikát. Především se měl podílet na manipulacích, kterými měla být podporována divoká konkurence. Původní česká společenstva, která dříve postupovala společně s jabloneckými, se již rozpadla. Nová obchodní a exportní společenstva ze Železného Brodu, která se zabývala vedle výroby také běžným exportem, začala podnikat v exportu nejlepších druhů skleněných kroužků a ohrožovala tím odvětví do té doby soustředěné do centra Jablonecka. Společenstvo si proto stěžovalo, že se vždy snažilo opírat o syndikát, přesto neobdrželo po zrušení dřívějších českých společenstev žádné zakázky, spíše naopak jeho objednávky byly zadávány do samostatných českých firem, protože ony mohly lépe konkurovat nižší cenou svých výrobků. Společenstvo z Jablonce proto hodlalo vypovědět smlouvu se syndikátem, aby získalo co možná nejlepší zakázky jiným způsobem, neboť „největší povinností společenstva mělo být zajištění výdělků svým členům.“⁵²⁸

Libereckou OŽK pravidelně zaměstnávala jednání o udělení půjček, subvencí i splátkách půjček poskytnutých jednotlivým společenstvím. Ke konci roku 1908 proběhlo důležité setkání mezi zástupci liberecké OŽK s představenstvem výrobního společenstva mačkářů krystalerie,⁵²⁹ které se týkalo problémů s financemi tohoto společenstva. Jednání se účastnili na straně společenstva Heinrich Weiss,

⁵²⁶ SOkA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 502, dopis nákupního a prodejního společenstva výrobců skleněných kroužků adresovaný OŽK ze dne 4. 1. 1909.

⁵²⁷ Tamtéž.

⁵²⁸ Tamtéž.

⁵²⁹ Tamtéž, úřední zápis z jednání mezi zástupci liberecké OŽK a představenstvem Výrobního společenstva mačkářů krystalerie ze dne 25. 11. 1908.

zástupce předsedy a Albert Erben, člen představenstva. Věc se týkala vyrovnání půjčky ve výši 6 000 korun, kterou společenstvo dříve obdrželo od c. k. místodržitelství a jež do té doby nebyla řádně splacena. Podle tvrzení zástupců společenstva se totiž příslušný dlužní úpis vinou dřívějších představených ztratil a nové vedení nemělo potuchy, k jakému termínu měla být půjčka splacena.

Zástupci společenstva proto požádali komoru, aby se z opisů tohoto dlužního úpisu z komorních akt, našly přesné údaje o této půjčce. Vzhledem k tomu, že se tehdy společenstvo nacházelo ve velmi svízelné situaci, požádali jeho zástupci komoru, aby přednesla a podpořila žádost adresovanou c. k. místodržitelství ve věci odložení splátek této půjčky a v lepším případě, aby část této půjčky byla schválena jako subvence společenstva. Kromě toho žádali o další pomoc ve formě samostatné subvence či půjčky. Jednáním jednoho z bývalých vedoucích se společenstvo mělo dostat do opravdu velkých finančních problémů a přitom potřebovalo „naléhavě získat volný kapitál, aby byly uspokojeny požadavky členů společenstva a dělníků vůči společenstvu.“⁵³⁰

Komora k jejich žádostem projevila vstřícnost. Společenstvo muselo však včas dát k dispozici potřebné údaje o své obchodní situaci společenstva i dosavadních finančních úspěších. V následujícím měsíci liberecká OŽK vytvořila řadu konceptů žádostí směřovaných ke kanceláři c. k. místodržitelství a poskytlo je výrobnímu společenstvu mačkářů krystalerie.⁵³¹

Jednání a korespondence o splácení půjčky probíhala po několik let. C. k. místodržitelství zaslalo například v roce 1911 Výrobnímu společenstvu mačkářů krystalerie odpověď na žádost o dalším posečkání poskytnuté šestitisícové půjčky.⁵³² Šlo o půjčku, která byla schválena výnosem z 17. 1. 1903 ve výši 2 000 korun a výnosem z 2. 7. 1903 navýšená o 4 000 korun. Původně byla splatná k 1. 1. 1909. Na žádost

⁵³⁰ Tamtéž.

⁵³¹ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis OŽK v Liberci adresovaný Výrobnímu společenstvu mačkářů krystalerie ze dne 16. 12. 1908.

⁵³² Tamtéž, dopis c. k. Místodržitelství adresovaný Výrobnímu společenstvu mačkářů krystalerie 19. 5. 1911.

společenstva byla její splatnost posunuta až na 1. 1. 1911. Liberecká OŽK pravidelně podávala c. k. místodržitelství podrobné rozklady, v nichž žádala o další posečkání splátek. V květnu 1911 bylo rozhodnuto o splacení celkové sumy 6 000 korun po tisícikorunových částkách s novým splátkovým kalendářem. První byla odložena k 1. 12. 1911, další měly následovat vždy k prvnímu prosinci následujícího roku. O tomto řešení bylo informováno okresní hejtmanství, které také vyzvalo společenstvo, že schválené splátky musí být s společenstvem přesně dodrženy.

Na podzim 1912 se opět společenstvo obrátilo na libereckou OŽK s žádostí o podporu při posečkání splátek.⁵³³ Společenstvu, podle zjištění komory, vznikla na začátku roku 1912 další ztráta, která byla sice krytá hypoteční kaucí, ale její splácení brzdily splátky dřívějších půjček. Z revizní zprávy poskytnuté komoře vyplynulo, že při sestavení bilance v revizním dni byl zjištěn schodek ve výši 2 132,49 korun. O tomto manku nedokázali úředníci společenstva podat průkazné vysvětlení. Při účetní uzávěrce společenstva spolu s ostatními položkami nakonec hrubá ztráta vzrostla na 10 068,07 korun, což se projevilo jako velká pasivní položka v provozním hospodaření.

Komora ve svém vysvětlení c. k. místodržitelství sdělila,⁵³⁴ že převzetí obchodu bylo zděděno po předchozích obchodnících, kteří již byli propuštěni, přičemž nebyla provedená přesná inventura, takže pravděpodobně také z tohoto titulu vyplynula ona ztráta. Rovněž průběh obchodů v prvním půlroce 1912 nebyl příznivý jako v roce 1911. Společenstvem bylo podle účetní uzávěrky prodáno zboží pouze v hodnotě 49 293 korun, zatímco obrat v prvním půlroce předchozího roku 1911 činil cca 60 000 korun. Bylo konstatováno, že „společenstvo bude jen obtížně v tomto okamžiku získávat z obchodu hotovost, aby byla splacena půjčka.“⁵³⁵ OŽK Liberec proto znovu žádalo c. k.

⁵³³ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis OŽK v Liberci adresovaný c.k. Místodržitelství ze dne 9. 10. 1912.

⁵³⁴ Tamtéž.

⁵³⁵ Tamtéž.

místodržitelství o poskytnutí dalšího termínu první splátky, aby společenstvu bylo umožněno získat čas k překonání ztráty vykázanou v účetnictví.

V říjnu 1912 OŽK v Liberci sdělila Výrobnímu společenstvu mačkářů krystalerie,⁵³⁶ že na jeho žádost byla Kuratoriem Ústavu pro podporu živností a Jubilejního živnostenského fondu komory na zasedání 16. 10. 1912 schválena provozní půjčka v sumě 2 000 K. Půjčka byla bezúročná na dobu 10 let a nebylo vyloučeno, že tato suma mohla být ještě v pozdější době navýšena o dalších 1 000 K, pokud by se společenstvu podařilo v určité době splátky odpovídajícím způsobem dodržet. Oficiální rozhodnutí bylo doručeno následující měsíc,⁵³⁷ s kvitancí, která bylo nutnou potvrdit, aby mohl být obnos vydán.

V následujícím roce se projeví další potíže s financováním a se splácením půjček. Úřední zápis z jednání s představenstvem Výrobního společenstva mačkářů krystalerie ze dne 24. 11. 1913 popisoval nastalou situaci.

Jednání se zúčastnili dva členové představenstva Výrobního společenstva mačkářů krystalerie, kteří sdělili, že představenstvo v polovině prosince 1913 hodlá svolat valnou hromadu společenstva, na které se mělo jednat o situaci v obchodě. Na jednání zaznělo, že průběh obchodu v roce 1912 byl velmi špatný. Za poslední měsíce bylo prodáno zboží: za červenec 6 756 korun, srpen 7 108 korun, září 6088 korun a za listopad přibližně za 3 000 korun. Čistý zisk společenstva byl proto poměrně nízký a činil pouze 240–260 korun měsíčně. Režie činila více než 300 korun, takže se musela omezovat výroba, aby členové společenstva neutrpěli ještě vyšší ztrátu. Spolu s tím vzrostlo zboží na skladě přesahující na celkovou hodnotu 23 000 korun. I nadále měla být proto omezována výroba. Bohužel však, jak záznam uvedl, někteří

⁵³⁶ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis OŽK v Liberci adresovaný Výrobnímu společenstvu mačkářů krystalerie ze dne 17. 10. 1912.

⁵³⁷ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis OŽK v Liberci adresovaný Výrobnímu společenstvu mačkářů krystalerie ze dne 7. 11. 1912.

členové, „kteří se tohoto nedrží, přebírají zakázky vně společenstva“.⁵³⁸ Byl tedy vznesen požadavek, že by se proti těmto podnikatelům „mělo postupovat se vší přísností“.⁵³⁹ Společenstvo také informovalo, že bude žádat penzijní ústav o posečkání plateb částky ve výši 700 korun. „Poslední obchodní vedoucí, jak je známo zpronevěřil sumu 2 400 korun, kvůli čemuž byl propuštěn, přesto chce pensijní ústav obnos zaplatit. Budeme žádat c. k. místodržitelství, aby se zaplacením tohoto obnosu přinejmenším posečkal“.⁵⁴⁰ Řešení splátek se tím posunovalo do doby těsně před první světovou válkou, kdy měl být podle slov společenstva „vyřešen nelichotivý stav způsobený problémy s obchodem a se ztrátou vzniklou špatným chováním již propuštěných zaměstnanců“.⁵⁴¹

V červnu 1914 OŽK v Liberci předalo c. k. místodržitelství přípis⁵⁴² adresovaný Úřadu pro podporu živností, u kterého Výrobní společenstvo mačkářů krystalerie žádalo o bezúročnou půjčku ve výši 10 000 K.

OŽK Liberec naléhavě žádalo kuratorium, pokud by citovaná půjčka v plné výši Úřadem pro podporu živností nebyla odsouhlasena, schválit Výrobnímu společenstvu mačkářů krystalerie zvýšenou subvenci ze Zemského jubilejního kreditního fondu, aby tím byl vyrovnán eventuální výpadek v subvenci. Tato žádost byla podána libereckou OŽK s ohledem na panující nouzový stav v odvětví. K této žádosti byl přiložen rozklad s popisem situace.⁵⁴³

Uvádí se v něm, že „nynější poměry v jablonecké sklářské průmyslové oblasti lze stěží popsat a představit.“⁵⁴⁴ Nastal totiž hospodářský pokles téměř všech průmyslových skupin, který především silně postihl odvětví výroby lustrů. Co nejrychleji měla být přijata řešení

⁵³⁸ Tamtéž.

⁵³⁹ Tamtéž.

⁵⁴⁰ Tamtéž.

⁵⁴¹ SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis c. k. Okresního hejtmanství adresovaný Výrobnímu společenstvu mačkářů krystalerie ze dne 12. 9. 1913.

⁵⁴² SOKA Liberec, fond OŽK Liberec, kart. 503, dopis OŽK v Liberci adresovaný c.k. Místodržitelství ze dne 15. 6. 1914.

⁵⁴³ Tamtéž, rozklad situace v jabloneckém průmyslu ze dne 9. 6. 1914.

⁵⁴⁴ Tamtéž.

a hospodářská opatření, „která jednotlivým odvětvím tohoto průmyslového kraje mohou pomoci přenést se přes tuto obtížnou situaci“.⁵⁴⁵ Úsilí se mělo soustředit rovněž na podporu nezaměstnaných, jejichž životní situace se ukazovala být velmi naléhavá.

Za tímto účelem předkládala liberecká OŽK žádosti o naléhavé projednání půjček společenstvu, protože společenstvo „svou existencí velmi blahodárně působilo na toto průmyslové odvětví a pro maloživnostníky znamenalo v této branži přímo základ k udržení tohoto průmyslového odvětví“.⁵⁴⁶

Dále se v dopisu zdůrazňovalo, že „odbyt lustrového zboží se nyní úplně zastavil. Výrobní společenstvo mačkářů krystalerie tak úplně přišlo o stávající provozní kapitál, který mělo k dispozici, a muselo dokonce v poslední době sáhnout po vysoce úročených směnkách, které se staly nutným prvkem účetnictví ve finančních poměrech, jaké panují v nynějším období v tomto oboru podnikání“.⁵⁴⁷

Již o měsíc dříve se na valné hromadě, která konala 11. května 1914 ve Smržovce, projednávaly provozní záležitosti společenstva. V posledním období narostl objem zboží na skladě sdružení až do výše 24 000 korun. Aby stav zboží nadále nenarůstal, muselo sdružení omezit výrobu u svých členů na 2–3 dny v týdnu.

Celkové jmění podle společenstva plně odpovídalo ceně zboží na skladě ve výši 23 962 K. Prostředky pro vedení společenstva mohly být uvolňovány pouze v nepatrném množství, jelikož trval nízký odbyt zboží. Společenstvo se rozhodlo především zlikvidovat dluhy, které nejvíce zatěžovaly hospodaření. Jednalo se o dluh ze směnek u jednoho z členů společenstva ve výši 2 000 K, splatný do 1. června a dále obnos 750 K u spořitelny ve Smržovce, který byl úročen 6%. Kromě toho společenstvo žádalo o subvence s poukazem, že „dosud s ohledem na trvání své existence během třinácti let obdrželo poměrně nepatrný obnos

⁵⁴⁵ Tamtéž.

⁵⁴⁶ Tamtéž.

⁵⁴⁷ Tamtéž.

subvence v hotovosti“⁵⁴⁸ a doufalo, že se odbyt zboží v průběhu příštích období bude zlepšovat, protože stav se až doposud stále zhoršoval. V roce 1913 se prodalo zboží za 76 000 K, v roce 1912 činil prodej zboží 83 000 K. Svoje podnikání obhajovalo společenstvo také tím, že „s velkou šetrností pracovalo na tom, aby byly co nejvíce sníženy náklady“.⁵⁴⁹

V roce 1912 kromě závazků a nájmu bylo vydáno na celkové náklady pouze 1 407 K a v roce 1913 – 708 K. V následujícím roce se představenstvo dokonce úplně zřeklo svých odměn. Aby mohlo dále fungovat žádalo prostřednictvím komory c. k. místodržitelství o půjčku ve výši 6 000 K, zčásti nebo celou ve formě subvence s odvoláním na příslib, který byl zástupcům společenstva udělen u příležitosti pracovního zasedání 16. března 1914 zástupcem c. k. místodržitelství okresním hejtnanem Müllerem.⁵⁵⁰

Dále společenstvo žádalo Úřad na podporu živností, aby mu poskytl bezúročnou provozní půjčku ve výši 10 000 K, ze které by byl splacen 1) dluh ze směnek u člena společenstva ve výši 2 000 K, 2) půjčka u spořitelny ve Smržovce, 3) půjčka Ústředního svazu sklářských dělníků 2 000 K, konečně také částka 700 K, která byla nutná zaplatit penzijnímu ústavu. Dále se počítalo s tím, že se bude muset nadále pracovat jen s redukováným provozem a svým členům zadávat práci po 2 nebo nejvýše 3 dny v týdnu.

Vedle toho žádalo také Úřad na podporu živností a případně Ministerstvo veřejných prací o adekvátní subvenci určenou ke krytí úroků svých zbylých půjček, to vše s ohledem na skutečnou nouzi, která v této průmyslové skupině dosud panovala.

V příloze bylo dále doplněno, že společenstvo od své existence dosáhlo celkový obrát 1 004 845 K. Ceny hlavních druhů zboží, které byly uvedeny společenstvem mačkářů skla, od doby založení tohoto sdružení narostly o 17 % než tomu před existencí společenstva, což se

⁵⁴⁸ Tamtéž.

⁵⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁵⁰ Tamtéž.

projevilo na provozním zisku jednotlivých členů. Podle údajů společenstva zisk členů společenstva od založení sdružení obnášel, podle účetních položek, 170 822 K. Roční příjem činil v průměru 13 104 K nebo týdně 252 K. Dále bylo uvedeno, že „když se průměrně sečte 40 členů, tak každý člen tohoto sdružení od počátku za týden získal o více jak 6 K než tomu bylo dříve. Když se k tomu připočtou úspory na uhlí a na nákupu skla, které kromě toho byly také poskytnuty členům, tak získávají tyto sumy ještě vyšší váhu“.⁵⁵¹

Velký vliv na rentabilitu obchodu měly dopravní náklady. Již v období před první světovou válkou docházelo k všeobecnému růstu přepravních a pojistných nákladů. Zvyšovaly se kupříkladu poplatky za skladování, jejichž suma rostla až do první světové války. Například v prosinci roku 1912⁵⁵² podle zpráv spedičních firem měly být v důsledku intenzivnějšího vývozu přes přístav zvýšeny skladištní poplatky v Terstu o desítky procent. Politická nestabilita Balkánského poloostrova se zase odrazila ve zdražování pojistného ručení. Ačkoliv exportéři tento stav spolu spedičními firmami hodnotili jako nebezpečný pro obchod, nepodařilo se jim tento stav zvrátit.

Na výnosnost obchodu měla výrazný vliv silná konkurence na zahraničních trzích. Potom, co se v období před první světovou válkou rozpadl prodejní syndikát skleněných kroužků, začaly ceny tohoto artiklu výrazně klesat. O tom také svědčí dopisy zahraničních zástupců firmě Kleinert. Od května do srpna 1914 si například stěžoval obchodní zástupce Helm v Hamburku na nezřízenou konkurenci na trhu v Indii, na zpoždění zásilek i zhoršování jakosti, což prý bylo způsobeno rozpadem syndikátu.⁵⁵³ Helm výslovně uváděl firmu Gebrüder Böhm z Jablonce, která prý ničila ceny zrcadlových kroužků, podbízením se extrémně nízkou cenou.

⁵⁵¹ Tamtéž.

⁵⁵² ANTM, Kleplova sbírka, inv. č. 280, Jindřich Koldovský – Josef Tomeš: Vývoj a činnost firmy Karel Kleinert, export Jablonec nad Nisou.

⁵⁵³ Tamtéž.

Již na počátku roku 1914 se jabloneckého exportu významně dotkly také změny nového francouzského finančního zákona, jež obsahovaly ustanovení, která znamenala podstatné zpřísnění celních předpisů doplněné vysokými celními pokutami.⁵⁵⁴ Řada ustanovení zákona byla upravena na návrh francouzského ředitelství cel. Největší dopad měl výnos, který se týkal omezení rozdílů hmotnosti či rozměru zásilky zboží mezi deklarací odesílatele a zjištěnými parametry zboží ze strany celního úřadu. Povolené překročení bylo sníženo z 5 % na 1 %. Nesprávné celní prohlášení přitom bylo pokládáno za falešnou deklaraci zboží. S tím byla ovšem spojena případná konfiskace a celní pokuta až do výše 125 franků. Přitom do té doby byla pokuta v tak vysoké sumě vyměřena až teprve při čtyřnásobně vyšším nalezeném rozdílu.

Podle hodnocení liberecké OŽK byli francouzští celní úředníci zainteresovaní na udělování celních pokut vysokou prémie a kromě toho byli špatně odměňováni, takže jim tyto příjmy byly poukazovány jako další příjmy. Celníkům připadlo ať již přímo nebo nepřímo $\frac{3}{4}$ zaplacených pokut, takže podle předpokladů při výnosu kolem 1,5 milionu franků do rozpočtu měli být importéři zatíženi daní nejméně 6 milionu franků.⁵⁵⁵ Liberecká OŽK proto hodlala společně s ministerstvem obchodu přikročit cestou intervence u francouzské vlády, aby došlo ke změnám, jež měly zmírnit dopad zákona. Mělo se tím zabránit výraznému omezení rakouského exportu do Francie, což se však již nepodařilo.

I přes veškeré problémy, vývoz skla a dalšího zboží spadající do stejné skupiny zboží dosahoval před první světovou válkou poměrně vysoké úrovně. V roce 1913 existovalo v Čechách ve sklářském průmyslu 13 474 podniků s 41 741 osobami, zatímco v ostatních korunních zemích dohromady pouze 255 podniků s 9 717 osobami.⁵⁵⁶ Hodnota roční produkce českého sklářského průmyslu byla odhadována v roce 1912 na

⁵⁵⁴ SOkA Jablonec n. N., fond Josef Meissner, karton 43, zápis liberecké OŽK ze dne 5. 2. 1914, týkající se obchodu s Francií.

⁵⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁵⁶ SOkA Jablonec n. N., fond Josef Meissner, karton 43, tisková zpráva.

55 miliónů korun. Pro hodnotu ročního exportu českého sklářského zboží se neexistuje zcela přesný údaj, neboť chybí výhradně se na Čechy vztahující statistika. Vývoz skla a sklářských výrobků z Rakousko-Uherska se v roce 1913 pohyboval v sumě zhruba 87 810 000 korun oproti 77 322 000 korun v předchozím roce. Největší část exportovaného zboží pocházela z Čech.⁵⁵⁷ Vývoz skla z českých zemí činil v předválečném roce 1913 hodnotu 75 milionů korun, jabloneckého zboží se vyvezlo za 35 milionů korun. K tomu je možné přičíst zboží kovové bižuterie za dalších bez mála 32 milionů korun (31,9 mil. korun). Dohromady se tedy z českých zemí vyvezlo zboží ve skupině skla a skleněného zboží a bižuterie za 107 mil. korun, z čehož dvoutřetinový podíl tvořila jablonecká produkce.⁵⁵⁸

Vypuknutí války a rozrůstající se světový konflikt měl negativní dopad na hospodářskou situaci Rakouska-Uherska. Výrazně se projevil v celém hospodářství, které se muselo přizpůsobit válečnému stavu. Výrazná omezení se projevila i v odvětví, jakým byl jablonecký průmysl, jehož zboží bylo z velké části určeno na export.

Dne 28. července 1914 zaslal terstský speditér do Jablonce dopis, v němž komentuje situaci v obchodě.⁵⁵⁹ Zmínil se v něm, že doprava zaznamenala určité problémy, které pokud by byly válečné události omezeny pouze na konflikt se Srbskem, nemusely by trvat velmi dlouho. Zároveň bylo sděleno, že došlo k navýšení přepravních tarifů po železnici z Jablonce do Terstu, což se mělo samozřejmě projevit v ceně výrobků. Nakonec byla položena otázka, jakým způsobem se jablonecká výroba a export hodlá vyrovnat s válečnou mobilizací a odchodem zkušených odborníků na bojiště.⁵⁶⁰

O několik dní později firma Kleinert do Terstu sdělila, že vzhledem k vzrůstající japonské konkurenci skleněné kroužky nesnesou další zvýšení přepravních tarifů. Značný počet lidí pracujících

⁵⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁵⁸ AMSB, Kubálek, Ekonomické, s. 144.

⁵⁵⁹ ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 280, Jindřich Koldovský – Josef Tomeš: Vývoj a činnost firmy Karel Kleinert, export Jablonec nad Nisou.

⁵⁶⁰ Tamtéž.

v jabloneckém sklářství odešel na frontu, což se projevilo ve snížení objemu zboží vypraveného z Jablonce. Došlo tím k nahromadění neodeslaného zboží ve skladech. Proto bylo nutné hledat možnost, jak toto zboží ze skladů uvolnit.⁵⁶¹

Na začátku srpna 1914 se v korespondenci firmy se zasílatelstvím v Terstu objevil problém komplikací v dopravě zboží do zahraničí. Již tak špatná politická situace se i nadále zhoršovala, s rozšiřujícím se konfliktem byly povolány další jednotky záložníků do armády. I přes veliké potíže terstská spediční firma informovala o možnosti přepravy zboží přes terstský přístav, jelikož doprava přes Hamburk již značně vážla. Do Jablonce přicházely informace o vykládání zboží v přístavu na účet majitele, které mělo vycházet z nařízení Rakouského Lloyd. Jabloneckým firmám proto bylo doporučeno včas pojistit své zboží. Na to však zazněla z Jablonce odpověď, že již nebylo možné zboží zvláště pojistit proti válečnému nebezpečí, jelikož by tím vznikly další výdaje, které by již nebylo možné pokrýt.⁵⁶²

Postupně přicházely špatné zprávy z Terstu. Týkaly se zastavení dodávek zboží do přístavu i ven z něho. Byl tak přímo ohrožen vývoz zboží. Obchodníci hleděli s nadějí na možnost urovnání konfliktu především mezi Velkou Británií a Rakousko-Uherskem, aby bylo možné znovu obnovit obchod s Indií. Zároveň proběhly určité zprávy o řecké námořní společnosti, která hodlala otevřít přímé spojení s Terstu do řeckých, ale i dalších přístavů ve Středomoří, pokud by se na Balkáně do války nezapojilo Turecko.

Jablonečtí podnikatelé hledali východiska, jak by se dalo zachovat obchodní spojení s Indií. Pokoušeli se přepravovat zboží loděmi pod neutrální vlajkou, přičemž byl skryt původ a označení zboží z Rakouska-Uherska.

Ačkoliv došlo k vyhlášení válečného stavu mezi Británií a Rakousko-Uherskem, podle zpráv některých zasílatelských firem bylo

⁵⁶¹ Tamtéž.

⁵⁶² Tamtéž.

možné dopravovat zboží do Indie lodí přes Benátky. Britové však obchod s válčícími zeměmi zakazovali, i když v některých případech došlo k náznakům oživení kontaktů.⁵⁶³

V druhé polovině roku 1914 se již projevovala značná obchodní omezení, přesto ještě bylo vypravováno poměrně velké množství námořních lodí z Janova a Benátek. Ještě na konci roku 1914 se např. firma Kleinert snažila najít řešení, jak by oživila obchod se svým zbožím. Spojila se proto se svými partnery v Itálii a hledala způsob, jak udržet kontakt s indickým odbytíštěm. Jeden z partnerů jí informoval o tom, že by bylo možné zprostředkovat obchod s Indií přes Itálii. Bylo však nutné toto zboží označit výrobní značkou italského zboží. Koncem roku se objevila možnost spolupráce s italskou společností Societa Veneziana, což bylo sdružení nekonkurujících si speditérů, obchodujících s Indií. Dokonce bylo přislíbeno navýšení ceny kroužků (bangles) o 10–20 %, přičemž bylo nutné zboží neoznačovat za rakouské a ani odběratelé v Indii neměli být informováni o původu produkce. S tím se však naskytly značné problémy, jelikož indiští obchodníci žádali doklad o původu zboží, což nebylo jednoduché v Itálii sehnat. V této situaci se k řešení nabídla italská firma, vyrábějící skleněné zboží, ochotná poskytnout své jméno k exportu jabloneckého zboží, což však přinášelo nebezpečí ztráty svého jména pro cizí firmu a sítě odběratelů.⁵⁶⁴

Válečný konflikt postihl také lodní společnosti, které zajišťovaly přepravu zboží do zámořských zemí. Snažily se zachovat alespoň přijatelnou úroveň obchodování. Za účelem podpory exportu přikročily ke snížení přepravních poplatků. Např. Rakouský Lloyd snížil 23. 9. 1914 skladné určené pro jablonecké zboží na svých parnicích z 20 haléřů na 15 haléřů za 100 kg na týden.⁵⁶⁵

V říjnu 1914 italský speditér oznamoval do Jablonce, že vzhledem k tomu, že od začátku války dorazilo velice málo spolehlivých zpráv o indických partnerech, došlo pravděpodobně k úplnému rozpadu obchod

⁵⁶³ Tamtéž.

⁵⁶⁴ Tamtéž.

⁵⁶⁵ Tamtéž.

s tímto odbytištěm. Určitým východiskem se měl stát obchod s neutrálními zeměmi. V dopise z 1. 10. 1914 italský zasílatel sdělil do Jablonce, že hodlá zavést speciální dopravu poštovních balíků do neutrálních států přes Itálii, pro kterou obstará sběrnou službu partner v Jablonci.⁵⁶⁶

Bylo doporučováno využívat služeb spolehlivých neutrálních států, např. Švýcarska.⁵⁶⁷ Následkem válečného stavu došlo totiž také ke ztrátě velkého počtu německých a rakouských obchodníků v Egyptě a Súdánu. Byla to řada nejen zájemců o obchodování, nýbrž i majitelů velkých skladů zboží v různých egyptských městech, jež začali mít ekonomické problémy. Bylo nabízeno řešení, převzít řízení a zprostředkování veškerých obchodních a finančních záležitostí osobou z neutrálního státu. Podepsaný Georges De Regibus, který pobýval řadu let v Egyptě, se vyznačoval obchodními kontakty i zkušenostmi spojenými s touto zemí a situací a v obchodě. Bylo možné toho využít a „tyto záležitosti svěřit do jeho péče“⁵⁶⁸

Liberecká OŽK se v té době zabývala i otázkou nároků na odškodnění zainteresovaných obchodníků proti nepřátelským státům, které vznikly např. konfiskací zboží na francouzských úřadech, nezákonným zabavením zboží jako kontrabandu nebo rekvizicí pro vojenské účely, případně vydrancováním zahraničních skladišť, dále také pohledávkami těchto subjektů proti státním příslušníkům nepřátelských států i dlužními závazky, které se měly uplatnit ve zúčtování v období po skončení války.⁵⁶⁹

Na začátku jara 1915 se italský špeditér pokoušel zprostředkovat obchod s indickými partnery přes italské přístavy, hlavně prostřednictvím italské společnosti Societa Veneziana, která se však zdráhala spolupracovat v obchodě s jabloneckými firmami, protože se cítila být zavázána britskému konzulovi dopravovat do Indie čistě italské

⁵⁶⁶ Tamtéž.

⁵⁶⁷ SOkA Jablonec n. N., fond Josef Meissner, kart. 43.

⁵⁶⁸ Tamtéž.

⁵⁶⁹ SOkA Jablonec n. N., fond Josef Meissner, kart. 43.

zboží a nezprostředkovávat obchod jabloneckým firmám. Rovněž indickým odběratelům hrozily přísné tresty, pokud by kooperovali se subjekty nepřátelských států pro impérium. Nakonec přišla do Jablonce zpráva, že personál italských partnerů i zaměstnanci přístavu narukovali na frontu. Vzhledem k tomu i přetrvávajícím obtížím došlo k přerušení kontaktů a italský podnik byl zlikvidován.

Válka se postupně stále více prodlužovala a úměrně s tím se zhoršovaly všeobecné podmínky pro obchod i obchodování se zahraničím. Problémy nastaly s financováním obchodů, což je patrné z korespondence jabloneckých firem.⁵⁷⁰ Všechny tehdy běžící obchody byly uzavřeny a peníze, které dosud nebyly ve vlastnictví anglických bank, musely být převedeny na anglickou vládu, která je podle všech předpokladů po skončení války měla vyplatit zpět zúčastněným stranám. „Jestli anglický stát vyplatí úrok, se nedá nyní říci, neboť to odvisí v horším případě od průběhu polního tažení. Budeme-li vítězi v tomto sporu, potom se nepochybně smíme domáhat u naší vlády, odškodnění našich pohledávek vzniklých při vypuknutí války. Kurzovní zisk, který z toho vyplývá, bude k dodání po uzavření míru a mohl by činit 270 korun za 10 liber. Styky s našimi indickými zákazníky i přes největší snahu nebyly dokonce i přes neutrální země možné.“⁵⁷¹

Prohluboval se nedostatek materiálu, ale také kvalifikovaných dělníků, jež byli povoláváni do služby v armádě. Narůstaly zásoby zboží na skladě. Jablonecké firmy se musely orientovat na menší obchody s Řeckem, Bulharskem a Tureckem. Doprava i několika beden s jabloneckou bižuterií do Řecka byla však podle obchodníků velice komplikovaná a narážela na různé objektivní i formální překážky. Nebylo možné v dlouhodobém horizontu odhadovat, jak se bude situace vyvíjet. Výjimkou byla zpráva z Bulharska z května 1915, kde se podařilo prodat na místním veletrhu veškeré vystavené zboží a to za přijatelné ceny. Poptávka po jabloneckém zboží byla prý značná, neboť bulharský

⁵⁷⁰ SOkA Jablonec n. N., fond Josef Meissner, kart. 43, dopis firmy Jäckel & Co. adresovaný Hugo Vorbachovi ze dne 10. 7. 1916.

⁵⁷¹ Tamtéž.

partner vzkazoval do Jablonce, že lze v Bulharsku prodat veškeré zboží a v jakémkoli množství, přičemž odběratel akceptoval exportérovu cenu, jen aby bylo zboží dodáno pouze jemu.⁵⁷²

Do Bulharska za první světové války směřovaly především růžence, náramky perle, náhrdelníky, skleněné cigárové špičky, náušnice, celuloidové perle, zlacené perla, amulety, skleněné knoflíky, postříbřené jehlice do vlasů a pozlacené brože, kovové chrániče na tužky apod.

K odběratelům jabloneckého zboží v Bulharsku patřila firma Simon komunikující v obchodní korespondenci především francouzsky. Zpočátku kupovala zboží na dobírku, později se transakce zprostředkovávaly šekem splatným u vídeňských peněžních ústavů. V roce 1918 se neúměrně prodražovaly náklady na přepravné do Bulharska, ke ztrátám docházelo také při stále se měnícím kursu koruny a bulharského leva. Na konci září 1918 oznámila firma Kleinert svému bulharskému partnerovi, že již přerušuje obchodní kontakty s bulharskými odběrateli z důvodu zákazu importu tohoto druhu zboží ze strany bulharského státu. Poslední vyřízená objednávka se vrátila nazpět. Kontrakty byly ukončeny a mezi obchodními partnery byly sjednány vzájemné dohody o pokrytí ztrát.⁵⁷³

V roce 1918 existovalo ještě obchodní spojení s Malou Asií. Firma Kleinert zde udržovala obchodní styky s několika tureckými odběrateli. Ti nakupovali především skleněné kroužky, perle ale i další jablonecké zboží. Turecký odběratel, jehož expozitura sídlila ve Vídni, korespondoval s jabloneckými firmami německy a francouzsky a zboží odesílal do místa určení v menších balících, přičemž zúčtování probíhalo přes účet u jablonecké banky na jedné straně a směnkami Triester Handels-Aktien-Gesellschaft ve Vídni.⁵⁷⁴

Během léta 1918 se exportní podmínky nadále zhoršovaly. Měna se neustále znehodnocovala a tím se snižoval i výdělek firmy, která se tak

⁵⁷² ANTM, Klepova sbírka, inv. č. 280, Jindřich Koldovský – Josef Tomeš: Vývoj a činnost firmy Karel Kleinert, export Jablonec nad Nisou.

⁵⁷³ Tamtéž.

⁵⁷⁴ Tamtéž.

dostávala do stále horší situace. Majitel se proto snažil např. prodat svůj osobní automobil a uvažoval o prodeji svého domu v Jablonci.

Konec války nebyl zvláštním způsobem ve firemní korespondenci zaznamenán. V obchodních zprávách se objevily pouze zmínky o potížích s dopravou. Vázla zejména doprava zboží do Vídně, obchod s partnery se proto téměř zastavil a podnikání se ocitlo v tísní. Kvůli tomu muselo zboží na nějaký čas zůstat uskladněno na místě do doby, než se vyřešila komplikovaná situace v mezinárodních vztazích i v dopravě.

Závěr

Sklářství je jedním z oborů, které významným způsobem poznamenaly charakter severních Čech i Jablonecka. Počátky sklářství na Jablonecku jsou spojeny s německou kolonizací pohraničních oblastí severních Čech lidmi z relativně přelidněných německých oblastí. Jejich kolonizační činnost se na Jablonecku projevila v několika směrech. Prvořadým cílem se stalo hospodářské využití přírodního bohatství horských a podhorských lokalit, které ve velké míře spočívalo v dostatku dřeva, které bylo možné zužitkovat v hutní výrobě kovů či skla.

Sklářská výroba byla silně závislá na dostatku dřeva k vytápění pecí. Dostatek dřeva byl důležitým předpokladem i pro výrobu potaše, jež byla nutnou součástí sklářského kmene.

Dalším faktorem sklářské kolonizace bylo osídlení periferních oblastí a jejich začlenění do sídelní struktury. Po vytěžení původního lesa na uvolněném prostoru vznikaly lidská sídliště, jež daly často vznik sídelní sítě. Od konce 18. století lze pozorovat nárůst počtu obyvatel na Jablonecku, který pokračoval i v dalších obdobích, kdy byl ještě znásoben industrializačními činiteli a konjunkturou ve sklářské výrobě. Sklářství přispělo k osídlení Jablonecka rovněž vznikem sítě zušlechťovatelských dílen, z nichž nutné jmenovat množství sklářských brusíren a v neposlední řadě i mačkáren skla.

Právě dostatek vodní energie horských toků a možnost jejich využití po relativně dlouhé období roku poskytly vhodné podmínky pro rozvoj brusíren skleněných výrobků, v nichž se zušlechťovalo sklo. Ve velkém počtu budovány byly v údolí řek Kamenice, Nisy a Desné a okolních přítocích. Krajina Jablonecka tak postupně nabývala dnešního charakteru, kdy větší sídla ležící v údolích řek vytvářejí poměrně souvislý pás center, rozvětvený do menších obcí, což je navíc doplněno množstvím drobnějších staveb rozptýlených v kopcovité krajině.

Náročné geografické podmínky hornaté oblasti s poměrně málo úrodnými půdami a relativně drsným klimatem ve velké míře ovlivňovaly ekonomickou strukturu a aktivitu obyvatelstva, které bylo kromě sklářství zaměstnáno v textilní výrobě – ve dvou velmi důležitých hospodářských oborech severních Čech. Omezené životní zdroje byly velmi důležitým faktorem pro přesun značné části obyvatelstva do manufakturní a později průmyslového výroby, což se projevovalo v budování textilních továren a rozvíjející se domácí výrobě skleněného zboží.

Hospodářství regionu Jablonecka bylo od poloviny 19. století součástí ekonomického celku spadajícího do oblasti působnosti liberecké obchodní a živnostenské komory. Tato komora, která spravovala jednu z nejvíce industriálně rozvinutých oblastí Čech i monarchie, si vytvořila v hospodářském systému v rámci hospodářství celé monarchie poměrně význačné postavení. Jako zájmová korporace severočeských podnikatelů soustředila kolem sebe významné průmyslníky a peněžníky. Jejich obchodní zájmy a hospodářský potenciál ovlivňoval chod hospodářství v celé severočeské oblasti včetně Jablonecka. Jejich hospodářský vliv se odrážel v ekonomice nejen této oblasti ale celé monarchie. Většina průmyslových odvětví provozovaných na území liberecké komory patřila mezi odvětví se silnou vazbou na export, což se odráželo i ve významu vzhledem k příjmům do státní pokladny.

Založení liberecké obchodní a živnostenské komory spadá do poloviny 19. století, kdy začínaly nabývat na významu otázky spojené se společenskou transformací a hospodářskou situací monarchie. Společnost se liberalizovala a stranou nezůstávaly změny jak ve společenské, tak v hospodářské sféře. Nejjasněji se tyto momenty projeví v přijetí nového živnostenského řádu a obchodního zákoníku, v nichž bylo zakotveno liberální pojetí podnikatelské svobody.

Podle liberálních zásad byla zrušena všechna hlavní omezení a výsady z období cechovní reglementace. Deklarovaná živnostenská svoboda měla umožnit přístup k živnostenskému podnikání pro každého

občana. Svoboda soukromého podnikání ovlivnila rovněž rozvoj sklářství na Jablonecku, což se projevilo ve zvyšujícím se počtu osob podnikajících ve sklářství. Pro jablonecké podnikatele bylo kromě jiných práv důležité, že nebyli omezováni v počtu svých zaměstnanců, poboček, v sortimentu výrobků, ani v prodeji vlastního zboží, či od jiných dodavatelů. Obchodní a živnostenské komory a jejich představitelé získaly důležité postavení v rámci ekonomického i správního systému. Měly i možnost vyjadřovat se ke znění některých zákonných norem, čehož náležitě využívaly.

Do poloviny 19. století byly dvě třetiny skláren v českých zemích provozovány v rámci patrimoniálního velkostatku, stejně jako harrachovská sklárna na Novém světě u Harrachova. Sklářské podnikání po celé devatenácté století zůstávalo silně závislé na dodávkách dřeva, které mohl poskytnout pouze bohatý lesní komplex. Ten byl většinou v majetku šlechtických panství. Poptávka po dřevě v rozvíjejícím se hospodářství však stále stoupala, což ovlivňovalo jeho cenu. Vzrůstající ceny dřeva měly vliv na rentabilitu sklářského podnikání a staly se jedním z faktorů přechodu sklářství od vytápění sklářských pecí dřevem k vytápění modernějším způsobem využívajícího zplynování uhlí.

K modernizaci a změnám ve sklářské výrobě docházelo rovněž v důsledku stoupající poptávky odběratelů i uplatněním skla v každodenním životě. Tento vývoj souvisel s rozvojem ostatních průmyslových odvětví – potravinářství, stavebnictví, chemické výroby. Největší modernizace se proto zaváděly hlavně ve sklárnách, ve kterých se tavilo a zpracovávalo velké množství skloviny. Místo dřívějšího ručního foukání užitkového skla se začalo používat jednodušších způsobů zpracování skla. Hledaly se cesty, jak především zlevnit a zjednodušit výrobu skla. Cílem bylo rovněž odstranit fyzicky náročnou ruční výrobu skla. U luxusních druhů skla a drobného skleněného zboží – bižuterie – se naopak udržovaly a rozvíjely tradiční manufakturní principy výroby závislé na precizní rukodělné práci a dokonalém zpracování. V řadě sklářských provozů se proto inovace zaváděly jen

velmi pozvolna či se téměř neuplatňovaly. Hlavním kritériem zde bylo hlavně snížení podílu fyzicky náročné práce.

Nejdůležitější technologickou změnou v tavení skla se stalo využití regenerativního způsobu vytápění pomocí Siemensových generátorů. Ačkoliv Siemensův vynález patří do začátku druhé poloviny 19. století, byly tyto generátory u skláren na Jablonecku zaváděny zhruba od sedmdesátých let 19. století. V oblasti sklářské prvovýroby se tak našlo řešení, jež do značné míry zaručovalo levnější a méně komplikované způsoby tavení skla, než to mu bylo u dřívějších metod. Modernizace výroby skla, zaváděním systémů otopu generátorovým plynem z uhlí a tavbou ve větších vanových pecích, měla podle soudobých sklářských odborníků pro sklářství obdobný dosah, jako zavádění parního stroje v jiných odvětvích průmyslu. Severočeské sklářství bylo v podstatě průkopníkem v použití sklářských pecí, využívaje Siemensův systém vytápění tavících pecí k výrobě sklářské suroviny pro další zušlechťovatelské zpracování. Je zřejmé, že se tak stalo díky vhodným podmínkám a přístupnosti ložisek uhlí v obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory.

Přechod sklářských hutí na vytápění sklářských pecí plynem z uhlí způsobil změny v umístění skláren. Sklářské hutě se stále více přesunovaly z odlehlých lesních oblastí do blízkosti uhelných ložisek a do míst přístupných nákladní dopravě, v níž začala hrát rozhodující roli železniční doprava. Tento případ nastal i v Jizerských horách, kdy se v průběhu industrializace sklářská výroba stěhovala z obtížně dostupných lesních poloh do blízkostí dopravních komunikací. Železnice, jejíž síť se rozrůstala, působila jako modernizační faktor v hospodářství. Ovlivňovala výrobní i obchodní podmínky, což se odráželo v rozmístění sklářství, jeho konkurenceschopnosti, ale i v dynamice a intenzitě hospodářského růstu celé oblasti liberecké OŽK. Sklárnám zjednodušila a zlevnila dopravu objemných surovin – uhlí, sklářského písku, vápence apod. Umožňovala sklářským výrobkům rovněž levnější cestu na domácí i na světový trh.

Ve srovnání s jinými průmyslovými obory postupovalo využití parních strojů – jednoho z pilířů průmyslové revoluce – ve sklárnách velmi pomalu. Sklářny byly odedávna budovány v blízkosti vodních toků, které poskytovaly energii k pohonu různých provozů, jako byly stoupy, ale především brusírny. Jelikož sklářství nebylo natolik závislé na hnaných strojích, jako řada ostatních průmyslových odvětví, bylo možné po dlouhou dobu setrvávat u pohonu pohyblivých zařízení vodním kolem. Podnikatele, odhodlané modernizovat provozy skláren a rafinérií, motivovalo k investicím získání nezávislosti na povětrnostních podmínkách a docílení plynulosti a návaznosti celého procesu výroby.

Významné změny probíhaly v přípravě skla. Ve druhé polovině 19. století docházelo k cílenému analytickému zkoumání sklářského kmene. Pod vlivem chemických vynálezů a objevů se ve sklářské prvovýrobě přecházelo k využití stále čistších surovin připravovaných průmyslovým způsobem. Sklářny se orientovaly na zpracování co možná nejčistších sklářských písků. Na místo surovin organického původu se přidávaly suroviny vyráběné v chemických závodech z anorganických materiálů – zejména solí a oxidů kovů, což výrobu skla postupně industrializovalo. Změny ve složení sklářského kmene se projevíly ve výrobě skel bohaté palety barev. Právě využití rozsáhlé barevné škály se stalo typické pro české sklo 19. století, které si tím získávalo oblibu u domácích i zahraničních zákazníků.

Již od přelomu 18. a 19. století došlo k zásadním změnám v orientaci sklářské výroby v Jizerských horách. V té době se na Jablonecku již velmi zřetelně vytvářel systém rozptýlené manufaktury, jehož počátky se rodily od konce 18. století ze základů protoindustrializace. Rozvinula se tu výroba širokého sortimentu zboží, známého pod pojmem jablonecké zboží. Jablonecké zboží zahrnovalo souhrnný název pro drobné užitkové a ozdobné předměty ze skla a jiných materiálů, jakými byly skleněné imitace drahých kamenů, perle, knoflíky, kroužky, jehlice a velké množství dalšího zboží. Rozvoj jabloneckého sklářství byl spojen rovněž s pasířským řemeslem. Jeho

počátky na Jablonecku souvisí s výrobou křišťálových skleněných lustrů, při jejichž kompletaci bylo zapotřebí spojování skleněných částí kovovými díly. Od první třetiny 19. století byl růst sklářské výroby a zpracování skla na Jablonecku zřetelně spojen s tímto odvětvím, zpracovávající drobné skleněné a kovové výrobky do finálního zboží. Vznikl tak specifický obor severočeského sklářského průmyslu – jablonecká industrie. Nový impuls ve výrobě jabloneckého zboží je rovněž spojen s příchodem zahraničních odborníků, kteří s sebou přinesli na Jablonecko technické inovace a pracovní postupy, což se spolu s vylepšením nástrojového vybavení dílen projevilo ve zlepšené kvalitě vyráběného zboží.

Výroba jabloneckého zboží se vyznačovala jistými odlišnostmi od ostatních oborů sklářské výroby. Fungovala v ní určitá dělba práce mezi jednotlivými výrobci, dodavateli a obchodníky, ale rovněž mezi jednotlivými centry v rámci celé jablonecké sklářské oblasti. Jabloneckou industrii lze charakterizovat jako provázaný systém mezi hutní prvovýrobou, která dodávala polotovary k dalšímu zpracování, a širokou sítí domácích výrobců a zpracovatelů – mačkářů, brusičů, rytců, foukačů perel, pozlacovačů, pasířů, šperkařů, zlatníků, stříbrníků, kteří dodávali zboží obchodníkům. Rozhodujícím faktorem se stala kvalifikovanost lidí, vyrábějící velké množství malých výrobků, na jejichž ceně měla velký podíl lidská práce. Jablonecké zboží bylo vyráběno za součinnosti několika profesí a skrze obchodní firmy dodáváno na trh. Fungoval tak propojený systém decentralizované manufaktury mezi výrobci, zpracovateli a obchodníky, jejichž spojovacím článkem byli tzv. dodavatelé (Lieferanten) – faktoři.

Proces výroby skla a bižuterie lze z velké části charakterizovat jako manufakturní. Omezené životní zdroje nutily obyvatelstvo hledat si obživu v nezemědělské činnosti a staly se jedním z faktorů pro přesun značné části obyvatelstva do vznikajícího industriálního sektoru. Nárůst pracovních sil byl způsoben i stagnací v textilní výrobě. Osoby dříve zaměstnané v textilnictví absorbovala rozvíjející se jablonecká industrie

založená na domácí práci a poskytla jim tak zdroj obživy. Počet osob zaměstnaných v jablonecké industrii postupně narůstal, což se odrazilo i v růstu mnoha obcí a především samotného Jablonce nad Nisou.

Jablonecké zboží v šedesátých letech 19. století zachvátila velká, takřka horečná konjunktura. Za příznivých hospodářských okolností stoupala potřeba dalších pracovních sil. Oblast jablonecké výroby se proto rozšiřovala z centrálních okresů s německy mluvícím obyvatelstvem do okolních okresů s českým obyvatelstvem. V sedmdesátých letech 19. století hospodářský růst vystřídala stagnace, která se výrazně projevila jak ekonomické tak sociální oblasti. Obchodníci ve snaze zachování odbytu a udržení poptávky na trh dodávali zboží za co nejnížší cenu, což však se však neobešlo bez následků. Rostl tlak na mzdy a kvalita zboží začala klesat, což se zpětně odráželo v nižší poptávce po zboží. Exportéři a dodavatelé byli nuceni v zájmu zachování stability odvětví a sociálních podmínek výrobců přijmout dohodu o tarifních cenách u běžných druhů knoflíků, které byly v době před krizí jedním z nejdůležitějších artiklů na trhu. K této dohodě později přistoupili i exportéři, faktoři ostatních druhů jabloneckého zboží. Tím se podařilo situaci částečně řešit. Zároveň proběhla jednání o ochraně vzorů a podpoře učňovského vzdělávání, které mělo přispět ke zvýšení kvality výrobků.

Problémy v sociální oblasti se projevily i v dalších obdobích především v souvislosti se zaváděním strojů do výroby. Úsilí výrobců směřovalo k určitému zefektivnění výroby. Postupně byly zaváděny menší stroje v úpravě a broušení skla a byly budovány strojní brusírní kamenů. Proti strojům byla zaměřena hromadná akce, tzv. lučanská pozdvižka, v níž se odrazily nálady domácího obyvatelstva, které se ocitlo bez práce. I přesto ve výrobě skla a jabloneckého zboží na rozdíl od dalšího významného textilnictví nedošlo v podstatné míře k zavedení strojů do výroby.

Sortiment výrobků jabloneckého sklářství se během 19. století neustále rozšiřoval. S výjimkou plochého skla, které se na Jablonecku

prakticky nevyrobělo, byla produkce jabloneckého sklářství zaměřena vedle luxusního a užitkového skla na rozsáhlé spektrum tzv. jabloneckého zboží. Pod tímto názvem se skrývala široká škála různorodých výrobků, jež se dělila do několika skupin. Kromě krystalerie, flakónů, lustrových ověsků, tvořilo jablonecké zboží zejména množství drobných bižuterních a galanterních předmětů ze skla, kovu a dalších materiálů (jako šperky, spony, knoflíky atd.).

Zvyšoval se rovněž počet strojních lisoven kovové bižuterie. Nárůst produkce byl umožněn zapojením většího počtu lidí do výroby. Práce proto byla zadávána i do vzdálenějších krajů jako např. na Hořicko a Novopacko. Zároveň také vzrůstala snaha o jistou monopolizaci a kartelizaci výroby i exportu zakládáním korporací, syndikátů a grémií. Současně s tím byly zakládány obchodní pobočky jak v evropských módních centrech, tak ve střediscích obchodu na Blízkém východě, v Africe i Asii.

Již v první polovině 19. století se Jablonec začal formovat jako důležité centrum obchodu. Obchod s jabloneckým zbožím postupně zahrnoval širokou síť středisek v evropských zemích, Blízkém východě i v zámoří. Hlavní směry odbytu mířily mimo Evropských zemí až do Mexika, Argentiny, Kolumbie, Peru. V severní Americe se staly hlavními odbytišti střediska jako Filadelfie, New York, Baltimore. Přes Francii směřoval odbyt na Haiti, přes Livorno do Egypta, přes Terst a Konstantinopol do Levanty a Asie. Zboží však také odebíraly země s vlastní rozvinutou výrobou, jakými byly Francie a řada německých států. Ve druhé polovině 19. století proniklo jablonecké zboží také do Indie, Číny a hlouběji do Afriky. Pro Jablonecko a jeho výrobu drobného skleněného zboží znamenaly významné uplatnění a rozšíření trhu koloniální výboje v druhé polovině 19. století. Obchod s koloniemi byl velkou měrou realizován také prostřednictvím jabloneckého zboží, kterého obchodníci využívali jako žádané platidlo výměnou za koloniální zboží i suroviny. Jablonecký export získal v poslední čtvrtině 19. století díky zdokonalování systému prodeje, masovým odbytem svého zboží a

flexibilní orientací na požadavky odběratelů dominantní postavení na zahraničních trzích. Současně to však znamenalo silnou závislost na zahraniční poptávce i na výkyvech v obchodu hlavních koloniálních mocností.

V zahraničí sklářské výrobky z monarchie musely soupeřit s vyspělou konkurencí zahraničních skláren, jejichž výroba byla v některých ohledech na modernější úrovni, než tomu bylo ve sklárnách v českých zemích. Protože většina sklářské produkce monarchie se vyvážela, bylo toto odvětví průmyslu silně závislé na faktorech ovlivňující světový obchod s tímto zbožím. U jabloneckého zboží se nejcitelněji projevovaly faktory módní trendů či oblíby určitého druhu zboží, což se ve výsledku projevovalo kolísavostí odbytu v určitých obdobích.

Převážně extenzivní vývoj hospodářství do počátku sedmdesátých let 19. století nahradily v druhé polovině sedmdesátých let intenzifikační tendence. Především došlo ke zefektivňování sklářské hutní prvovýroby. Riedelovské sklárny se přestavbou pecí na vytápění systémem využívajícího siemensových generátorů přizpůsobovaly novějším trendům továrního způsobu výroby. Riedelovské sklárny se staly takřka monopolním dodavatelem suroviny pro jabloneckou industrii. Hledaly se nové cesty a orientace. Na konci 19. století se Riedelovské sklárny zabývaly výrobou skleněných prvků pro elektrotechniku. Jiné sklárny zase produkovaly sortiment technického a chemického laboratorního skla. Požadavky nejrůznějších průmyslových oborů na výrobky ze skla pozitivně ovlivňovaly výrobní zaměření jednotlivých skláren.

Období poslední čtvrtiny 19. století na Jablonecku lze charakterizovat silnou konkurencí ve výrobě, rafinaci i odbytu sklářského a bižuterního zboží, což mělo za následek pokles cen některých výrobků a tlak na mzdy. Obtížná situace domácích sklářů se projevila v sociálních nepokojích. Aby se předešlo zhoršení situace a stabilizoval stav, bylo nutné vytvořit normy pro vzájemné vztahy mezi jednotlivými subjekty. Na Jablonecku se začaly vytvářet kartely a

konvence v jednotlivých odvětvích a oborech. Významným momentem byly státní intervence, spojené se snahou nebýt jen pouhým pozorovatelem ale i organizátorem hospodářské politiky. Stát se snažil vytvářet v širším měřítku podmínky, které až doposud byly zakotveny pouze v soukromých smlouvách. Tím se snažil zákonnými opatřeními aktivně zasahovat do hospodářských i společenských vztahů. Došlo tak k určité regulaci pracovních vztahů zaměstnanců a zaměstnavatelů. Vliv na mnohá ustanovení týkajících se pracovních a sociálních podmínek získávala politická a odborová organizovanost zaměstnanců.

Na přelomu 19. a 20. století již neexistovalo hospodářské odvětví, které by nebylo poznamenáno industrializačními změnami. Ani sklářská výroba nezůstala nepoznamenána. Sklářství se postupně mechanizovalo, když své místo si udržovala tradiční sklářská výroba. Širší rozvoj masové výroby podporoval vznik a růst sektoru obchodu a služeb. Vytvářely se prvky moderních forem velkoobchodu a exportu. Na Jablonecku fungoval systém obchodu charakterizovaný obchodní firmou (vývozním domem) a zahraničními pobočkami s obchodními zástupci – agenty. Obchodní firmy se sdružovaly do větších celků – syndikátů s cílem vytvářet stále podmínky pro obchod. Cílem jabloneckých obchodníků bylo udržovat prodejní ceny jabloneckého zboží na zahraničních trzích na co nejlepší úrovni. Propojovaly se vzájemné ekonomické vazby směrem do zahraničí. Další rozvoj výroby se ukázal být závislý na ekonomickém vývoji v průmyslově nejrychleji rostoucích státech – na USA a Německu. Do těchto zemí také směřovala velká část vývozu jabloneckého zboží.

Určitou představu o situaci a významu jednotlivých odvětví v ekonomice Předlitavska na přelomu 19. a 20. století poskytlo sčítání živnostenských podniků z r. 1902. Jsou z něho patrné určité momenty charakterizující stav mimo jiné ve sklářství. Jedním z nich byl značně rozdílný počet osob pracujících ve sklářství v jednotlivých obvodech živnostenských komor. Největší část – celkově více než dvě třetiny všech osob činných ve sklářství – pracovalo ve sklářských provozech na území liberecké OŽK. Silným faktorem se ukázaly být především zdroje

surovin k výrobě skla (uhlí, sklářské písky apod.) a faktor kvalifikovanosti lidí a tradice výroby v určité oblasti. Zušlechťování sklářských výrobků záviselo jak na dodávkách suroviny z hutní prvovýroby, tak na přírodních podmínkách, které byly nutným předpokladem pro část odvětví. Nejvíce se to projevilo v odvětví broušení skla, které využívalo energii vodních toků při pohonu brusíren. Z hlediska historického vývoje i přírodních podmínek měly severní Čechy pro sklářskou výrobu nejlepší předpoklady. Velká část sklářství v severních Čechách byla provozována v domácí výrobě. Domáckou výrobu, do které spadala většina osob pracujících v jablonecké industrii, lze charakterizovat jako formálně samostatný způsob podnikání. Domáctí dělníci však byly plně závislí na svých dodavatelích i odběratelích.

Ačkoliv berní přínos města Jablonce do státní pokladny dosahoval na počátku 20. století poměrně vysoké hodnoty, což svědčilo o hospodářském významu Jablonce, potýkal se sklářský průmysl se znatelnými problémy. Jablonečtí podnikatelé byli na přelomu 19. a 20. století nuceni čelit vzrůstající konkurenci zahraničních producentů. V řadě tradičních odbytišť (např. v Indii) se začala rozvíjet vlastní výroba skleněného zboží. Velkou konkurenci na světových trzích zaznamenali jablonečtí exportéři v japonských sklárnách, které díky otevření světa v mnoha druzích výrobků začaly konkurovat evropským producentům. Několik let před první světovou válkou se objevovaly zprávy o zájmu Japonců o sklářskou výrobu na Jablonecku. Záhy na to se na světovém trhu začaly objevovat výrobky z Japonska, které ačkoliv nebyly takové kvality, byly o polovinu až dvě třetiny levnější než výrobky české. Japonci zdokonalovali formy na výrobu perel, kroužků apod., aby se vyrovnaly zboží vyráběnému ručně nad lampou. Jejich kvalita se zlepšovala, čímž konkurovaly zavedenému zboží. Vysoký objem výroby měl vliv na cenu. Zákazníci proto dávali přednost levnějšímu zboží i přes určité vady strojně vyrobených perel před ručně foukanými, které byly značně dražší. Možnost jak konkurovat levnější zahraniční výrobě

se na Jablonecku hledalo ve zlepšení kvality domácích strojně formovaných perel. Tato skutečnost však souvisela s potřebou investic do strojní výbavy a vylepšování technologie výroby. V období před první světovou válkou docházelo k všeobecnému růstu přepravních a pojistných nákladů a to i vlivem nestability prostředí na Balkánském poloostrově. Spolu s tím se zvyšovaly i poplatky za skladování, které zvyšovalo náklady exportních firem.

Velkou změnu pro jablonecké podnikatele znamenala první světová válka. Vypuknutí války a rozrůstající se světový konflikt měly negativní dopad na hospodářskou situaci v Rakouska-Uhersku. Tím více se projevil ve vývozním odvětví, jakým byla jablonecká industrie se svým zbožím. Přesto došlo k pokusům udržet toto odvětví i přes potíže na domácím i zahraničním trhu v existenci. Jedinými významnými obchodními partnery zůstávaly v podstatě Bulharsko a Osmanská říše. Omezeným způsobem se obchodovalo s neutrálními státy. Potíže během války se prohlubovaly jak v nedostatku materiálu, tak kvalifikovaných dělníků, jež byli povoláváni na frontu. Místo toho rostly zásoby neprodaného zboží ve skladech firem. Rovněž byly zrekvírovány ušlechtilé materiály, proto se velkým množstvím muselo používat laciných náhražek. Velká část jabloneckých firem se specializovala na výrobu pro armádu. Vyráběly se např. osvětlovací skla pro vojenskou techniku, ale třeba i knoflíky pro vojenské uniformy. Pasířské firmy produkovaly různé cvočky a další součástky pro vojenskou potřebu. Od začátku roku 1918 se exportní podmínky nadále zhoršovaly. Měna se znehodnocovala a tím se snižoval i výdělek firem.

Sklářství na Jablonecku vstupovalo po první světové válce do obtížné situace. Po počátečních problémech se podařilo situaci stabilizovat. Ve dvacátých letech prožívala jablonecká industrie nebývalý vzestup. Jablonecké zboží se stalo dobrou obchodní vizitkou pro první Československou republiku, zisk na daních byl přínosem pro hospodářství státu. O to více hospodářská krize třicátých let znamenala

zlom v hospodářství celého kraje zaměřeného na exportní odvětví
lehkého průmyslu.

Sklářské názvosloví⁵⁷⁵

Alabastrové sklo – zakalené sklo parafinového vzhledu, v průhledu bělavé až našedlé ale bez zlatavého až načervenalého zabarvení opálů, oblíbené v 1. polovině 19. století. Zákal vzniká vyloučením a krystalizací kyseliny křemičité za pomoci nukleačních činidel.

Atlasové perle – jsou vyrobeny ze speciální skloviny s mléčným zabarvením, která připomíná opálové sklo. Zakalení nezpůsobují kalící suroviny, ale drobné, ve sklovině úmyslně ponechané bublinky, z nichž se po vytažení staly jemné trubičky s atlasovým efektem. Rozřezáním nejčastěji pětihranných tyčinek na požadovanou délku vznikají perle, jejichž ostré hrany se obrousí a vyleští omíláním v dostatečném množství vody.

Avanturin – sklo s měďnatými krystaly. Ve středověku je vyráběli Benátčané. Od roku 1879 tavila zlatý avanturin riedlovská sklárna na Jizerce. Od devadesátých let 19. století vyráběla avanturinové sklo také v Novém Světě u Harrachova.

Barvy bižuterního skla – bižuterní výroba používá pro barvy skla názvy odvozené od přírodních drahých kamenů i jiných materiálů. Tím se liší od pojmenování barev v ostatní sklářské výrobě. Bižuterní skloviny se dělí na transparentní (průhledné), polosyté, syté a speciální. Transparentní skla tvoří bezbarvé křišťály, medově žluté topasy, tmavě červené rubíny, zelené smaragdy, fialové ametysty, vodově světlé modré akvamaríny, šedomodré safíry, jemně žluté jonkvily, šampaňská žlutě, ostře žluté citríny, modře fialové alexandrity, do hněda opalizující modré safíry, šedé diamondy, hnědé kouřové topasy, oranžové hyacinty, žluté se

⁵⁷⁵ Jedná se pouze o výběr ze sklářské terminologie, která se používá v prostředí sklářské výroby. Více A. Langhammer. *Legenda o českém skle*, Zlín 1999, s. 259–271.

zelenavým nádechem rezedy, jemně červené rózy, slabě jemně červené rozalíny, zelené odstíny olivíny, chryzolity. Polosyté tvoří opály (lehce zakalená skla se stejným pojmenováním barev jako transparentní) a alabastry – silněji zakalená skla jako bílé alabastry, šedomodré chalcedony, červenohnědé karneoly, zelené chryzopasy a žluté jantary. Syté jsou bílé křídly, žluté limony, oranžové tanga, oranžovo růžové koralíny, tmavě červené býčí krev, světle modré tyrkysy, tmavomodré lapy, pleťové isabely, černé burely a řada jiných.

Bižuterní sklo – v bižuterní výrobě se používá sklo sodnodraselné a olovnaté (kompoziční). Kompoziční sklo obsahuje vysoký podíl oxidu olovnatého, vyšší lesk a je tvárnější. Pro potřeby ruční výroby se z utavené skloviny vytahovaly tyče a trubice různých barev, odstínů, průměrů, délek a průřezů.

Cínové perle (cínovky) – ručně nebo mechanicky mačkané a broušené a leštěné perle s vysokým leskem a třpytem, někdy ještě zdůrazňovaným povrchovou úpravou.

Čípky (štífty) – drobné sekané perličky z kulatých tyčinek s kulatou nebo čtyřhrannou dírkou nebo ze šestihranných tyčinek s kulatou dírkou v nejrůznějších barvách.

Dublety – skleněné kameny imitující broušené přírodní šperkové kameny. Navíjely se nad lampou a ručně mačkaly z tyčového skla v kleštích. Po vyhlazení a ostříhání přelisků se okraje obrušovaly na vertikálních brusech a vrchní plošky (tzv. tabulky) na pločkovacím zařízení. Spodní plošky se simlizovaly. Vyráběly se v různých tvarech a výbrusech – kulaté i hranaté.

Dvoukrátky – drobné perličky s pětihranným profilem

Foukané perle – perle vyráběné ručně nad lampou podobně jako vinuté perle. Na rozdíl od nich nebyly základními polotovary tyčinky, ale trubičky. Zevnitř se pokovovaly roztokem dusičnanu stříbrného, který dělníci nasávali ústy. Na přelomu století byl vynalezen princip mechanického stříbření, který odstranil zdravotně závadný způsob stříbření.

Hrušky – skleněné perle nebo kameny tvaru slzy.

Hutní sklo – Užitkové nebo dekorativní předměty různých tvarů, velikostí a provedení, vyráběné volně z ruky s využitím hutních tvarovacích a zdobících technik.

Hyalit – černé sklo; ve starověku se vyrábělo přesycením skloviny oxidu manganu. Novodobě se začalo podobným způsobem tavit na počátku 19. století v novosvětské sklárně, vynález hyalitu bývá připisován hraběti Buquoyovi, který jej nechal tavit s příměsí železné strusky. Vznikla též varianta červeného hyalitu v barvě pečetního vosku. Sklovinu též vyráběly riedelovské sklárny na Jablonecku.

Irizování – chemický proces vytvářející na povrchu skla duhové zabarvení. Vynálezcem tohoto způsobu povrchové úpravy byl Leo Valentin Pantoček ze sklárny ve Zlatně na Slovensku. Tato technologie zušlechtní skla se často používala ke zdobení secesních skel. Vedle dutého skla se irizovaly ve velké míře bižuterní výrobky (perle, kameny, knoflíky, lustrové ověšky apod.)

Kameny – šperkové a bižuterní kameny. Dělí se podle materiálu a výrobní technologie. V jablonecké industrii se široce uplatnily imitace pravých kamenů, což jsou minerály různých složení a typů. Skleněné kameny byly vyráběny převážně ručním tvarováním nebo mačkáním z kompozičního skla s vysokým obsahem oxidu olovnatého. Používaly se

v širokém spektru bižuterní a šperkařské výroby. Velkou část tvořily imitace (imitované kameny) – ručně broušené a leštěné imitace drahokamů, které se dále podle způsobu opracování dělily na celocínové kameny s mechanicky vybroušenou a vyleštěnou vrchní i spodní stranou. Polocínové kameny byly opracovány pouze na vrchní straně kamene. Další skupinu tvoří tzv. syntetické kameny ze synteticky vypěstovaných monokrystalů, které byly s novými chemickými a technologickými vynálezy 20. století ve stále větší míře díky svým vlastnostem využívány k velmi dokonalé imitaci pravých minerálů.

Krystalerie – předlisované nebo do niklovaných forem napevno foukané křišťálové či barevné sklo, zušlechťované broušením na hladinářských brusech a leštěné dřevem, plstí, ohněm, kyselinou. Největší část sortimentu tvořily lustrové ověšky, tyčové dílce a misky, kancelářské předměty, flakony, karafy, vázy, popelníky.

Lazury – na povrch skla se nanášely suspenze s obsahem solí barevných a vzácných kovů převážně stříbra či mědi. Po následném zahřátí se povrch skleněných předmětů chemicky změnil, takže výrobky z lazurovaného skla jsou odolnější než skla emailová.

Leštění ohněm (termické leštění) – druh leštění, při němž se odstraní drobné nerovnosti na povrchu skla po broušení, stříhání apod. Povrch skleněných předmětů se na krátkou dobu zahřeje na teplotu měknutí, tak aby se povrchová vrstva s nerovnostmi zapekla do lesklé plochy. Zvýrazněn je lesk i díky změnám v chemické struktuře povrchu a vyššímu lomu světla na povrchu.

Leštění vodou (vodování) – způsob leštění vodou u bižuterních polotovarů po předchozím omílání pískem, nebo v rámci přípravy na leštění povrchu ohněm, někdy i za použití zředěné kyseliny chlorovodíkové.

Lisované sklo – tvarování užitkových a dekorativních skleněných předmětů nejčastěji do kovových forem. Výrobní postup známý od starověku byl zdokonalen na počátku 19. století ve Spojených státech a v průběhu 19. století si získal všeobecnou oblibu ve výrobě mnoha druhů skleněného zboží.

Lité zrcadlové sklo – technologie lití umožnila od 2. poloviny 17. století výrobu poměrně velkých kusů plochých zrcadel. Utavená sklovina se nalila do přehřátého bronzového licího stolu a pomocí kovového válce se upravila do požadovaného rozměru. V 19. století se systém přizpůsoboval industriálním způsobům výroby zavedení strojního lití a válcování.

Lithyaliny – opakní na povrchu mramorované skleněné předměty různých barev. Objevitelem moderního způsobu výroby byl Friedrich Egermann ze severních Čech.

Lustrové ověsy (ověsky) – ručně nebo strojně mačkané, ručně či strojně broušené a leštěné polotovary používané k montáži svítidel – lustrů. Tyto předměty jsou mnoha velikostí a tvarů – špičky, hrušky, prizmy apod.

Mačkání skla – tvarování drobných skleněných předmětů do kovových forem. Zprvu se mačkání provádělo kleštěmi opatřených v čelistech pŕlenými formičkami – tzv. kaplíky. Pro výrobky s dírkou byly kleště uzpŕsobeny tzv. propichovací mechanikou s píchací jehlou. Po přehřátí skleněných tyčí nebo tyčinek v pícce či nad hořákem lampy se kleštěmi vymáčkkl požadovaný výrobek ze sortimentu mačkaných kamenů, perlí, knoflíků a lustrových ověšků.

Malování skla – povrchová úprava skleněných výrobků různými druhy barev (studenými či vypalovacími), lazurovacími směsmi a kovy studena či za tepla.

Matování – povrchové zušlechtění skla, zpravidla v kombinaci s dalšími technikami. Provádí se buď malířsky (tzv. matfondem), mechanicky (pískováním), nebo chemickou cestou (namáčením v matovacím roztoku)

Mugle – do kleští ručně nad hořákem lampy mačkané kameny z křišťálového nebo barevného tyčového skla, kruhového, nebo oválného půdorysu, s oblým – muglovitým – nejčastěji kulatým vrškem a plochým spodkem – vybroušenou a vyleštěnou ploškou.

Našíváky – kameny opatřené jednou nebo více dírkami, které se našívaly na textilie.

Ohňovky – mačkané a následně broušené perle leštěné ohněm v peci různého tvaru a výbrusu. Jejich hrany nejsou tak ostré a plošky tak rovné jako tzv. cínovky.

Perle – bižuterní výrobky, které jsou na rozdíl od přírodních perel vyrobeny uměle. Dělí se do mnoha kategorií podle materiálu, velikosti, způsobu výroby apod.

Přejímané sklo – skleněné předměty vyrobené natavením ze dvou nebo více vrstev různobarevné skloviny.

Přítahové šišky – intenzivně zbarvené skleněné válečky o průměru zhruba 4 cm a délce 20-30 cm, jež slouží k nanášení barevné vrstvy při výrobě přejímaného nebo podjímaného skla.

Rytí skla – zušlechťování skleněných výrobků na ryteckých strojích s rotujícím rycím kolečkem s proudícím volným brusivem.

Similizování – opatřování skleněných výrobků (perlí a skleněných kamenů) stříbřitou vrstvou zvyšující lesk.

Sintrované sklo – perle, knoflíky, technické výrobky, mozaikové kameny vyráběné spékáním (sintrováním, slinováním) v peci. Rozemleté sklo se mírně navlhčilo, případně doplnilo pojivy, lisováním vytvarovalo a speklo ve speciální peci. Po vychladnutí se předměty povrchově opracovaly, případně malovaly a leštily. Jednou z největších výrobců sintrovaného zboží byla jablonecká firma Gebrüder Redelhammer.

Sklářský kmen – promísená a zhomogenizovaná směs sypkých až zrnitých surovin v předem určeném poměru, ze které se taví sklovina pro výrobu skleněných předmětů.

Smirkování – mačkání perlí, kamenů a lustrových ověsků do kovových forem vyčištěných jemným mletým smirkem do vysokého lesku. Když byly smirkem leštěné ocelové formy nahrazené niklovými, pracné leštění odpadlo. Výlisky smirkového zboží připomínaly ručně broušené zboží, což mělo vliv na zaměstnanost domácích dělníků na Jablonecku. Částečně broušeným a leštěným výrobkům ze smirkovaných forem se říkalo polobrus.

Strojně broušené kameny – skleněné kameny, které se na rozdíl od ručního broušení opracovávaly pomocí strojů. Pokusy s jejich výrobou pochází z 60. let 19. století. V poslední čtvrtině 19. století se pokusy se strojním broušením stále více uplatňovaly. V roce 1895 Daniel Swarovski se svými společníky s úspěchem zahájil výrobu broušených kamenů, perlí na strojích, které byly patentovány. V tomtéž roce přenesl výrobu z Janova dolu u Liberce do Wattens v Tyrolsku, kde postupně

vznikla největší továrna na strojně broušené kameny na světě. Výroba strojně broušených kamenů postupně převládla na úkor ruční práce. Jednou z významných Jabloneckých firem v tomto oboru byl podnik Gebrüder Jäger.

Šatony – nejrozšířenější druh broušeného kamene z tzv. „štrasové“ skloviny s vysokým indexem lomu výbrusem napodobující přírodní diamanty, se spodkem opatřeným stříbřitou zrcadlovou vrstvou zvyšující lesk. Tento typ kamene se zpočátku brousil ručně, postupně převládl strojní způsob výroby s vysokou kvalitou výbrusu.

Štras – vysoce olovnaté křišťálové sklo vhodné k výrobě napodobenin diamantů. Prvním výrobcem měl být Josef Stasser, vídeňský klenotník.

Švarclot (Schwarzlot) – černá sklářská barva vzniklá smísením přepálených olovnatých okují s olovnatým práškovým sklem. Používala se při výrobě skleněných vitráží.

Tavení skla – proces výroby skloviny, trvající od vsázky sklářského kmene do sklářských pánví (příp. van) umístěných v tavicích pecích do odběru hotové skloviny k tvarování.

Vitráž (vitraj) – dekorativní skleněná plocha – okno, nověji i zástěna nebo výplň s figurální, ornamentální či abstraktní kompozicí z čirého nebo barevného skla vkládaného do olovených pásků – osnovy.

Prameny a literatura, seznam zkratek a příloh

I. Prameny nepublikované:

- **Státní okresní archiv Liberec**
- fond Obchodní a živnostenská komora Liberec
- **Státní okresní archiv Jablonec nad Nisou**
- fond Karl Richard Fischer
- fond Josef Meissner
- fond Adolf Pfeiffer
- **Státní oblastní archiv Litoměřice**
- fond Josef Riedel, sklárny, Dolní Polubný
- **Archiv Národního Technického muzea v Praze**
- Sbírka vzpomínek a rukopisů tzv. Kleplova sbírka
- **Archiv Univerzity Karlovy v Praze**
- diplomové práce absolventů UK FF
- **Archiv Muzea skla a bižuterie, Jablonec nad Nisou**
- Rukopisy prací – J. Kubálek, Ekonomické problémy tradiční sklářské jablonecké výroby a vývozu (kandidátská disertační práce, b. d.)
- **Archiv Národního muzea, Praha**
- fotografický fond listu Práce a Národní politika, kart. 32
- **Archiv hl. m. Prahy**
- Soudní kniha pro menší dluhy z knih městského soudnictví Starého města pražského, sign. 988, fol. 244
- **Národní archiv, Praha**
- fond Prezidium Českého gubernia, inv. č. 344, 369–371.

II. Prameny publikované:

- Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie für das Jahr 1841. Zusammengestellt von der k. k. Direktion für administrative Statistik, Wien 1844
- Industriestatistik der österreichischen Monarchie für das Jahr 1856. Hg. v. der k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1857
- Ausweise über den Handel von Österreich im Verkehr mit dem Auslande und über den Zwischenverkehr von Ungarn und

Siebenbürgen mit den anderen österreichischen Provinzen, Wien 1843-1869

- Ausweise über den auswärtigen Handel der österreichisch-ungarischen Monarchie, Wien 1869-1882
- Österreichische Statistik, Wien 1884-1892
- Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr statistischen Übersichten betreffend den auswärtigen Handel, Wien 1892-1901
- C. Czoernig, Statistisches Handbüchlein für die österreichische Monarchie. Hg. v. der k. k. Direktion der administrativen Statistik, Wien 1861
- C. J. Czoernig, Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg, Wien 1829, s. 199–214
- Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg über industriellen und gewerbliche Verhältnisse des Kammerbezirkes 1885, Reichenberg 1887
- J. Stiassny, Adressbuch der Handlungsgremien, Fabriken, und Gewerbe des Königreichs Böhmen für das Jahr 1864, Prag 1864
- Adressbuch der Glas-Industrie in Deutschland und Oesterreich-Ungarn, Coburg 1895. V dalších letech bylo vydáno ještě několik aktualizovaných vydání
- Zpráva Zemského statistického úřadu království českého, sv. IX. Z výsledků sčítání živnostenských závodů ze dne 3. června 1902 v království českém, Praha 1907
- Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1900
- Bericht an das k. k. Handelsministerium erstattet von der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg, Reichenberg 1870
- Bericht der über die materielle Lage der Arbeiter im Leipaer und Gitschiner kreise Böhmens, in Auftrage des hohen k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentlichen Bauten, erstattet von der Handels- u. Gewerbekammer zu Reichenberg, Prag 1852
- Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer zu Reichenberg 1852, Reichenberg 1853
- Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg 1856, Reichenberg 1857
- Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg 1861-63, Reichenberg 1864
- Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg 1864-66, Reichenberg 1868
- Sitzungsprotokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1875, Reichenberg 1876
- Sitzungsprotokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1877, Reichenberg 1878

- Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg über industriellen und gewerbliche Verhältnisse des Kammerbezirkes 1885, Reichenberg 1887
- Bericht der Handels- und Gewerbekammer zu Reichenberg für Jahre 1887, Reichenberg 1888
- Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1893
- Jahresbericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1897
- Bericht der k. k. Gewerbeinspektoren über die Heimarbeit in Österreich. Herausgegeben vom k. k. Handels-Ministerium, Wien 1900
- Sitzungsprotokolle der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer vom Jahre 1898, Reichenberg 1900
- Anschiringer, Album der Industrie des Reichenberger Handels- und Gewerbekammer-Bezirks, Reichenberg 1858
- Die Großindustrie Oesterreich-Ungarns, Bd. I., Wien 1898
- Entwicklung von Industrie und Gewerbe in Oesterrich in den Jahren 1848-1888, Wien 1888
- Weltausstellung Paris, Katalog der österreichischen Abteilung, 8. Heft, Wien 1900
- Die Handels- und Gewerbekammer in Reichenberg 1850 – 1901, Reichenberg 1902

III. Literatura:

- J. Adler, První sklárna na uhelný otop v rakouském soustátí, Sklář a keramik 1984, č. 34, s. 271–273
- J. Bazant, Die Handelspolitik Österreichs – Ungarns 1875–1892, Leipzig 1894
- K. Bednář, Rozmístění průmyslu v českých zemích na počátku 20. století (1902), Praha 1970
- Benda, Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung, Gablonz a. N. 1877
- Braf, Studien über die nordböhmisches Arbeiterverhältnisse, Prag 1881
- Kolektiv autorů (ed. S. Brodesser), Celnictví v Československu, Praha 1982
- J. Brožová, České sklo 1800–1860, Praha 1978
- J. Brožová, Skleněná bižuterie na Jablonecku ve zprávě Josefa Dresslera z roku 1809, Ars Vitrary 1973, č. 4, s. 54–58
- M. von Buquoy, Die Glaserzeugung auf der gräflich Buquoyschen Herrschaft Gratzen in Südböhmen, München 1980

- F. Čapka, Dějiny zemí Koruny české v datech, Praha 1999
- V. Čtyroký, Bangles, Sklářské rozhledy, 1940, r. 17, s. 85–89
- O. Drahotová, České sklo, Praha 1970
- O. Drahotová a kol., Historie sklářské výroby, d. I., Praha 2005
- R. Dralle – G. Keppler, Die Glasfabrikation, Bd. I., 1926, München u. Berlin
- R. Dralle, Anlage und Betrieb der Glasfabriken, Leipzig 1886
- J. A. Dundr, Čtení učitele českého jazyka na technických školách o promyslu a industrii v Čechách, Praha 1859
- J. Fahdt, Die Glassindustrie Österreichs – Ungarns, Dresden 1887. V dalších letech bylo vydáno ještě několik aktualizovaných vydání.
- K. R. Fischer, Die Schürer von Waldheim, Prag 1924
- K. R. Fischer, Beiträge zur Geschichte der Gablonzer Glas- und Schmuckindustrie, Gablonz a. N. 1912
- K. R. Fischer, Die Glashütte in Harrachsdorf-Neuwelt, Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues 16. Jg., 1922
- K. R. Fischer, Beiträge zur Geschichte der Gablonzer Glas- und Schmuckindustrie, Gablonz a. N. 1912
- R. Grossmann, Die Technische Entwicklung der Glasindustrie in ihrer wirtschaftlichen Bedeutung, Leipzig 1908, s. 19–21
- Gablonz, Hg. von der Sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper, Bd. 6, Berlin 1930
- J. Gruber, O vývoji živnostenského zákonodárství v Rakousku a cílech reformy živnostenské, Praha 1904
- P. Grulich, Obchodní a živnostenské komory 1918 – 1938. Nepodařená reforma československé hospodářské správy a samosprávy, Hradec Králové 2004
- P. Grulich, Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové 1910 – 1949. Protektor hospodářských a nacionálně politických zájmů českých podnikatelů na severovýchodě Čech, Praha 2005
- H. Hallwich, Reichenberg und Umgebung. Eine Ortsgeschichte mit specieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung, Reichenberg 1872
- D. Hejdová, Archeologický výzkum sklářské hutě ve Sklenařicích, Ars vitraria, Sborník Muzea skla a bižuterie v Jablonci n. Nisou, 1, 1966, s. 11–28
- D. Hejdová, Sklářská huť v Rejdicích, Ars vitraria 3, 1971, s. 8–15.
- K. Hetteš, Nedořešené problémy českého sklářství. In: Příspěvky k dějinám skla a keramiky 2, NTM Praha 1973, s. 10–22.
- K. Hetteš, Sklářství. In: Luboš Nový (ed.), Dějiny techniky v Československu v 18. století, Praha 1973, s. 253–257

- K. Hetteš, Sklářství. In: F. Jílek (ed.): Studie o technice v českých zemích 1800–1918, sv. III., Praha 1985, s. 62–90
- K. Hetteš, Sklářství. In: F. Jílek (ed.): Studie o technice v českých zemích 1800–1918, sv. IV., Praha 1986, s. 63–79
- K. Hetteš, Bohemian Glas, Prague 1958
- L. Holub, Chemická technologie, Studie o technice v českých zemích 1918–1945, 5, Praha 1995
- G. Horn, Die Geschichte der Glasindustrie und ihrer Arbeiter, Stuttgart 1903
- Jakubec – Z. Jindra, Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce monarchie, Praha 2006
- T. Jiránek, První svépomocná obchodní a živnostenská komora v Rakousku-Uhersku a její další činnost v Československé republice, Scientific papers of the University of Pardubice, Series C, Institute of Languages and Humanities 2, 1996, s. 143–155
- T. Jiránek, Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v Českých zemích 1850–1918, Pardubice 2004
- F. X. Jiřík, České sklo, Praha 1934
- R. Kirsch, Historie sklářské výroby, II./1, Praha 2003
- M. Klante, Das Glas des Isergebirges, Berlin 1938
- J. Klepl, Rozmach českého skla. Co daly české země Evropě a lidstvu, Praha 1939, s. 5–17
- J. Klepl, Vznik a vývoj jabloneckého průmyslu, Praha 1967
- Korál, Domácká práce československém sklářství, Hradec Králové 1928
- J. Kořalka, Dějiny dělnického hnutí na Liberecku, Liberec 1956
- F. Kotšmíd, K historii topení ve sklářských tavících pecích v Čechách a na Moravě. In: Sklářské rozhledy č. 1–2, Hradec Králové 1949
- K. J. Kreutzberg, Skizzirte Übersicht des gegenwärtigen Standes und der Leistungen von Böhmens Gewerbs- und Fabriksindustrie in ihren vorzüglichsten Zweigen. Ein Versuch, Prag 1836
- R. Lahmer, Glasgeschichtliches und Böhmens Glashütten, Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Clubs 13, Leipa 1890, s.42-49
- P. Lange, Der Beitrag F. Siemens zur industriellen Entwicklung der Glasindustrie im 19. Jahrhundert, Weimar 1984
- Langhammer. Legenda o českém skle, Zlín 1999
- Lilie, Der Politischen Bezirk Gablonz, Gablonz a. N. 1895
- J. Lněničková, Vývoz skla a skleněných výrobků z habsburské monarchie v letech 1831–1900, Ars vitraria 9, 1989, s. 54–62
- Lode – E. Schwiedland, Der böhmische Schleiferland, Wien 1907

- L. Lobmeyer – A. Ilg – W. Boenheim, Die Glasindustrie, ihre Geschichte, gegenwärtige Entwicklung und Statistik, Stuttgart 1874
- F. Mareš, České sklo, Praha 1898
- Mendl, Český průmysl před sto lety a počátky Průmyslové jednoty. In: Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833–1933. Sborník statí o vzniku, vývoji a působení Jednoty Průmyslové, Praha 1934, s. 22–27
- O. Mrázek, Vývoj průmyslu v českých zemích a na Slovensku od manufaktury do roku 1918, Praha 1964
- W. Neuwirth, Perlen aus Gablonz, Wien 1994
- P. Nový, Lisované sklo a krystalerie v Jizerských horách, Jablonec nad Nisou 2002
- P. Nový, Počátky obchodu se skleněnou bižuterií na Jablonecku v letech 1750–1850. In: Studie k sociálním dějinám 5, Opava – Kutná Hora – Praha 2000, s. 153–164
- P. Nový, Kapitoly z historie výroby jablonecké bižuterie. Sklář a keramik, 3–5, 2002–2003
- G. Otruba – R. Kropf: Bergbau und Industrie Böhmens in der Epoche der Frühindustrialisierung (1820–1848), Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum 12, München 1971, s. 53–232.
- G. Pazaurek – E. von Philippovich, Gläser der Empire- und Biedermeierzeit, 2. Aufl., Braunschweig 1976
- R. Pilbauer – J. Prusík, Tržba zahraničná. Celnictví, Praha 1901
- K. Pitroff, Böhmisches Glas im Panorama der Jahrhunderte, Collegium Carolinum, München 1987
- M. Pospíšilová, Výstavní činnost Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách ve 30. letech 19. století na Pražském hradě. In: Průmysl a technika v novodobé české kultuře, Praha 1988, s. 59–85
- J. Purš, Průmyslová revoluce v českých zemích, Praha 1960
- E. Schöbek, Böhmens Glasindustrie und Glashandel, Prag 1878
- J. Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.. Mit besonderer Berücksichtigung der Großindustrie und unter Benützung archivalischer Quellen verfaßt, Wien 1914
- F. Sochor, Počátky sklářství na Železnobrodsku, Ars vitraria 2, 1968, s. 79–89
- E. Sturm, O výrobě imitací pravých perel, Sklářské rozhledy 5, 1928, s. 69–72
- E. Sturm, Příčiny krise v domáckém průmyslu perlařském, Sklářské rozhledy 7, 1928, s. 103–107
- G. Stütz - K. Zenkner, Gablonz an der Neise, Neugablonz-Kaufbeuren 1992
- J. V. Šimák, Cestopis a listy Františka Marka, in Od Ještěda k Troskám 6, Turnov 1928, s. 4–12

- J. Šťoviček, Vápenky na Semilsku a Železnobrodsku v letech 1857–1948, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 10, 1997, s. 173–177
- M. von Tayenthal, *Die Gablonzer Industrie und die Produktivgenossenschaft der Hohlperlen in politischen Bezirk Gablonz, Tübingen – Leipzig* 1900
- M. Tomandl, Brusírny na vodní pohon v povodí řeky Kamenice, *Ars vitraria* 6, 1978, s. 23–32
- O. Urban, *Kapitalismus a česká společnost*, 2. vyd., Praha 2003
- S. Urban – Z. Pešatová, *Jablonecká bižuterie*, Praha 1965
- S. Urban, Sklářské podnikání rodiny Ungerů, *Sklář a keramik* 21, 1971, s. 156–160
- S. Urban, Riedelova rafinerie skla v Polubném, *Ars vitria* 2, 1968, s. 58–59
- S. Urban, Kapitoly z dějin revolučního dělnického hnutí na Jablonecku, Turnov 1976
- S. Urban, Řezáči drahých kamenů v Čechách 16. a 17. století, *Acta UPM* 9, D. Supplementa 2, Praha 1976, s. 3–5
- J. Z. Varcl, Studie o turnovské skelné komposici, Turnov 1949
- L. Vojáček, Německý celní spolek a první sjednocení Německa (1834–1871), in: *Historický obzor* č. 5–6, r. 9, 1998, s. 111–119
- V. Vondruška, *Sklářství*, Praha 2002
- J. Woitsch, Tajemná potaš, *Dějiny a Současnost* 5, 2001, s. 17–22
- J. Woitsch Zapomenutá potaš. Drasláři a draslářství v 18. a 19. století, Praha 2003
- K. Zenkner, *Die Gablonzer Glas- und Schmuckindustrie*, Schwäbisch Gmünd 1983
- F. X. Zippe, Allgemeine Übersicht der der physikalischen und statistischen Verhältnisse des Bunzlauer Kreises. In: J. G. Sommer: *Das Königreich Böhmen, statistisch-topografisch dargestellt*, Bd. II., Bunzlauer Kreis, Prag 1834
- R. Zitte, *Die Geschichte der Gablonzer Schmuckindustrie*, Schwäbisch Gmünd, 1958

Seznam zkratk:

AMSB – Archiv Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou

AUK – Archiv Univerzity Karlovy v Praze

SOkA – Státní okresní archiv

OŽK – Obchodní a živnostenská komora

UK FF – Univerzita Kalova, Filozofická fakulta

Seznam příloh:

Příloha 1: Vývoz skleněného zboží z habsburské monarchie (1831–1900) (Pramen: J. Lněničková, *Vývoz skla a skleněných výrobků z habsburské monarchie v letech 1831–1900*, *Ars vitraria* 9, 1989, s. 62)

Příloha 2: Celkový počet registrovaných sklářských firem a živností na Jablonecku (1860-1876) (Pramen: A. Benda, *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, *Gablonz a. N.* 1877, s. 315)

Příloha 3: Počet exportních firem v obcích na Jablonecku v letech 1860–1895 (Pramen: pro období 1860-1876 A. Benda, *Geschichte der Stadt Gablonz a. Neise*, *Gablonz 1877*, s. 314–3317, pro období 1895 A. Lilie, *Der Politischen Bezirk Gablonz*, *Gablonz a. N.* 1895, s. 220–221)

Příloha 4: Tabulkový přehled produkce reiedelovských skláren v Jizerských horách mezi lety 1176–1896 (Pramen: SOA Litoměřice, fond Riedel, nezpr. *Die Großindustrie Oesterreich-Ungarns*, Bd. I., *Wien* 1898, s. 191.)

Příloha 5: Struktura zahr. obchodních kontaktů fy Josef Riedel v letech 1887-1890 (AUK, J. Bursa, *Tradice sklářství v kulturním životě Jablonecka* (Pramen: *diplomová práce FF UK, Praha* 1993, s. 4..)

Příloha 6: Portrétní foto sklářského podnikatele Josefa Riedela, konec 19. století (Pramen: *Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Josef Riedel, Dolní Polubný, nezpr.*)

Příloha 7: Koláž fotografií sklářských podniků patřící do firmy Josef Riedel, přelom 19. a 20. století (Pramen: *Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Josef Riedel, Dolní Polubný, nezpr.*)

Příloha 8: Sklárna v Dolním Polubném (Pramen: *Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Josef Riedel, Dolní Polubný, nezpr.*)

Příloha 9: Soustava skláren v Desné, 1. pol. 20. stol. (Pramen: *Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Josef Riedel, Dolní Polubný, nezpr.*)

Příloha 10–11: Pohled na práci ve sklářských rafinériích (Pramen: *Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Josef Riedel, Dolní Polubný, nezpr.*)

Příloha 12: Broušení skleněných výrobků (Pramen: *Archiv Národního muzea, fond Práce a Národní politika, kart. 32*)

Příloha 13: Broušení krystalerie (Pramen: *Archiv Národního muzea, fond Práce a Národní politika, kart. 32*)

- Příloha 14:** Foukaná brož a náušnice, kolem r. 1840 (Pramen: *S. Urban – Z. Pešatová, Jablonecká bižuterie, Praha 1965*)
- Příloha 15:** Manžetové knoflíky, mozaiková práce, polovina 19. století (Pramen: *S. Urban – Z. Pešatová, Jablonecká bižuterie, Praha 1965*)
- Příloha 16:** Malované skleněné brože, šedesátá léta 19. století (Pramen: *S. Urban – Z. Pešatová, Jablonecká bižuterie, Praha 1965*)
- Příloha 17:** Vzorkovnicová karta s knoflíky vyráběnými u lampy, období 160–1870 (Pramen: *S. Urban – Z. Pešatová, Jablonecká bižuterie, Praha 1965*)
- Příloha 18:** Jehlice do vlasů, šedesátá léta 19. století (Pramen: *S. Urban – Z. Pešatová, Jablonecká bižuterie, Praha 1965*)
- Příloha 19:** Jehlice do vlasů, patrně určené na vývoz do Asie, konec 19. století (Pramen: *S. Urban – Z. Pešatová, Jablonecká bižuterie, Praha 1965*)
- Příloha 20:** Ozdobný řeben z broušených černých perlí, tmelených na drát, konec 19. století (Pramen: *S. Urban – Z. Pešatová, Jablonecká bižuterie, Praha 1965*)
- Příloha 21:** Mosazná šatová spona zdobená barevnými skly, kolem r. 1900 (Pramen: *S. Urban – Z. Pešatová, Jablonecká bižuterie, Praha 1965*)
- Příloha 22:** Katalog exportní firmy, flakóny (knihovna Umělecko-průmyslového muzea, inv. č. 3745/72)
- Příloha 23:** Výrobky firmy Josef Riedel na výstavě v Liberci roku 1906 (Pramen: *Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Josef Riedel, Dolní Polubný, nezpr.*)
- Příloha 24–25:** Počet obyvatel a stavební činnost v Jablonci nad Nisou (1802–1928) (Pramen: *Gablonz, Hg. von der Sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper, Bd. 6, Berlin 1930, s. 42*)
- Příloha 26:** Mapa obchodních a živnostenských komor na území českých zemí se zvýrazněným obvodem liberecké OŽK
- Příloha 27:** Mapa libereckého politického okresu (*A. Lilie, Der Politischen Bezirk Gablonz, Gablonz a. N. 1895*)

Přílohy:

Příloha 1:

Vývoz skleněného zboží z habsburské monarchie (1831–1900)		
Rok	cena [zlaté]	hmotnost [c]
1831	2 971 600	64 190
1832	2 982 570	64 157
1833	3 167 532	66 473
1834	3 361 700	71 582
1835	3 508 372	73 049
1836	5 162 587	97 554
1837	5 473 561	112 184
1838	5 533 017	113 308
1839	5 527 755	121 803
1840	5 526 263	123 184
1841	5 384 987	124 417
1842	5 466 872	119 858
1843	5 712 052	127 291
1844	5 548 186	121 522
1845	6 051 635	131 702
1846	6 250 783	129 507
1847	6 526 793	133 446
1848	4 355 409	80 659
1849	5 579 730	102 053
1850	10 172 144	156 738
1851	6 445 355	163 867
1852	6 919 540	170 897
1853	6 227 934	157 912
1854	9 385 366	145 499
1855	10 882 388	158 169
1856	13 092 092	183 967
1857	14 440 136	200 730
1858	12 559 562	180 084
1859	13 539 172	186 966
1860	15 438 529	211 513
1861	16 086 053	216 510
1862	12 637 296	219 473
1863	12 129 067	223 992
1864	12 291 205	233 383
1865	12 962 993	231 478
1866	12 933 822	237 781
1867	15 483 010	295 911
1868	17 749 260	358 699
1869	18 587 028	370 319
1870	17 577 456	343 256
1871	19 371 334	402 856
1872	15 848 732	428 778
1873	14 949 078	419 548
1874	17 847 314	462 891

Rok	cena [zlaté]	hmotnost [q]
1875	19 166 730	250 631
1876	15 409 465	245 289
1877	13 712 210	237 976
1878	13 644 856	273 126
1879	15 339 827	273 584
1880	18 052 317	311 075
1881	16 795 462	329 505
1882	20 146 328	368 320
1883	21 532 854	371 600
1884	21 656 659	407 023
1885	19 896 943	384 829
1886	19 446 478	405 247
1887	20 441 213	450 409
1888	17 025 263	425 785
1889	14 775 883	420 618
1890	15 387 485	390 553
1891	18 966 752	427 875
1892	18 284 130	440 673
1893	17 720 945	450 873
1894	19 701 534	475 027
1895	20 606 491	507 258
1896	25 036 298	527 491
1897	22 967 612	500 539
1898	22 134 977	501 949
1899	24 610 424	554 196
1900	25 809 738	570 763

Příloha 2:

Celkový počet registrovaných sklářských firem a živností na Jablonecku (1860–1876)					
	1860	1865	1870	1873	1876
Jablonec	439	405	541	533	691
Mšeno	131	154	166	146	173
Rýnovice	63	72	74	84	93
Janov	69	87	110	97	114
Josefův Důl	68	80	88	82	124
Maxov	89	103	110	96	111
Lučany	159	191	197	207	302
Nová Ves	66	87	79	77	99
Kokonín	44	117	114	135	124
Maršovice	57	47	48	36	54
Huť	34	34	37	45	39
Dalešice	25	31	29	26	37
Pulečný	104	24	24	28	24
Rychnov	50	112	130	135	155
Rádlo	53	46	49	49	60
Proseč	275	52	36	54	57
Smržovka	212	280	322	362	367
Albrechtice	99	224	253	272	262
Tanvald	37	108	132	137	136
Šumburk	143	49	54	78	60
Příchovice	202	141	147	149	152
Polubný		162	211	228	153
Celkem	2419	2606	2951	3056	3387

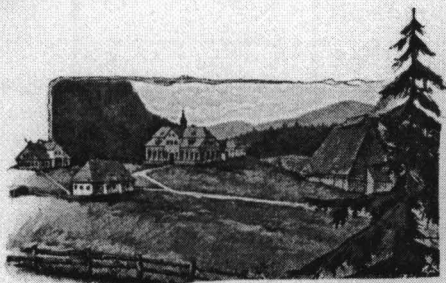
Příloha 3:

Počet exportních firem v obcích na Jablonecku v letech 1860–1895						
	1860	1865	1870	1873	1876	1895
Jablonec	31	32	59	58	59	113
Mšeno	6	4	5	5	6	3
Janov	3	2	1		2	1
Josefův důl	3				6	1
Maxov	9	3	6	2		
Lučany	22	23	25	18	10	6
Nová ves	11	15	11	11	11	1
Kokonín	7	14	10	8	3	2
Maršovice	1	2	5	3	14	
Huť	2	2	2	3	15	1
Rádlo					3	
Dalešice	2	2			1	
Pulečný		2		1	1	
Rychnov	6	13	16	16	2	2
Smržovka	27	19	21	16	12	3
Albrechtice	16	7	8	8	38	
Tanvald	4	7	7	8	9	4
Šumburk	1			1		
Příchovice	4	2	3	3	2	2
Polubný	5	6	6	6	9	9
Celkem	160	155	185	167	203	38

Přiloha 4:

Tabellarische Übersicht über die Entwicklung der Riedel'schen Glashütten.

Betriebs-jahr	Glashütte	Produktionsmenge					Glas-macher		Löhne der Glasmacher		Währung
		Hohlglas	Flacons	Druckglas	Stängel	Stangen	ein-zeln	zu-sammen	einzel-n	zusammen	
1776	Christiansthal	7627 ³ / ₄ c	.	86.170 ^{Stück} ₁₀₀₀							
1786	Neuwiese . . .	7818 ¹ / ₂ c									
1800	" . . .	9406 ¹ / ₄ c									
1809	" . . .	8714 ¹ / ₄ c					8		2.113'13	2.113'13	Banco
1820	Antoniewald .	4945 ll	Steinel &	11.968 c				3.370'01	3.370'01	Wr. Währ. fl.	
1830	" . . .	374 c	1252 ¹ / ₂ c	1037 c	8552 ³ / ₄ c	471 c	6	1.800'26	3.404'58	Preuss. Courant	
	> Wilhelmshöhe	1687 ³ / ₄ c	4226 c		2980 ¹ / ₂ c		7	1.604'32	5.392'12	In 10 und 20 Kr.-Stücken	
1840	Antoniewald .	1343 ¹ / ₄ c	1087 ¹ / ₄ c	1016 ¹ / ₂ c	10.393 c		7	2.316'05			
	> Wilhelmshöhe	1046 ³ / ₄ c	3715 ³ / ₄ c	2391 ³ / ₄ c	10.139 ¹ / ₂ c		8	2.977'07			
1850	Antoniewald .	1896 ¹ / ₂ c	4103 ¹ / ₂ c	12.357 ¹ / ₂ c	1091 c		9	4.023'07	7.087'32	Conventions-münze	
	> Wilhelmshöhe	1019 c	.	.	14.450 ¹ / ₄ c	6822 c	15	3.064'24			
1860	Polaun	3676 ¹ / ₂ c	2534 ¹ / ₂ c	255.182 ll	57.944 ll	113.722 ll	19	10.738'84	21.231'55	Oest. Währ.	
	> Wilhelmshöhe	.	.	.	632.935 ll	98.523 ll	15	10.492'71			
1870	Polaun	3684 ¹ / ₂ c	6934 ¹ / ₂ c	367.379 ll	.	111.199 ll	17	12.019'72	28.755'56	> >	
	> Wilhelmshöhe	.	.	.	422.092 ll	27.379 ll	15	9.761'71			
	> Wurzelsdorf	754.939 ll	16	6.974'13			
1880	Polaun	14.822 c	.	459.907 kg	.	19.742 kg	38	30.883'25	77.799'66	> >	
	> Wilhelmshöhe	.	.	.	734.309 kg	59.037 kg	30	24.258'55			
	> Wurzelsdorf	652.437 kg	14	10.515'24			
	> Neudorf	136.646 kg	68 kg	9	3.245'—			
	> Maxdorf	1205 c	35.667 c	115.404 kg	.	452 kg	14	8.897'62			
1890	Polaun	26.800 c	.	392.434 kg	.	14.275 kg	31	30.046'12	78.801'89	> >	
	> Wilhelmshöhe	.	.	.	342.952 kg	.	16	9.778'97			
	> Prichowitz	780.058 kg	23	16.501'53			
	> Neudorf	318.715 kg	.	9	8.649'32			
	> Maxdorf	483 ¹ / ₄ c	47.026 c	91.369 kg	.	.	13	13.825'95			
1896	Polaun	41.564 c	.	581.258 kg	.	15.432 kg	37	40.016'64	114.281'49	> >	
	> Wilhelmshöhe	.	.	.	362.416 kg	.	8	8.787'73			
	> Prichowitz	515.265 kg	1.125.720 kg	33	37.233'26			
	> Neudorf	319.597 kg	.	10	9.684'56			
	> Maxdorf	76.762 ¹ / ₂ c	79.369 kg	.	.	14	18.559'30			

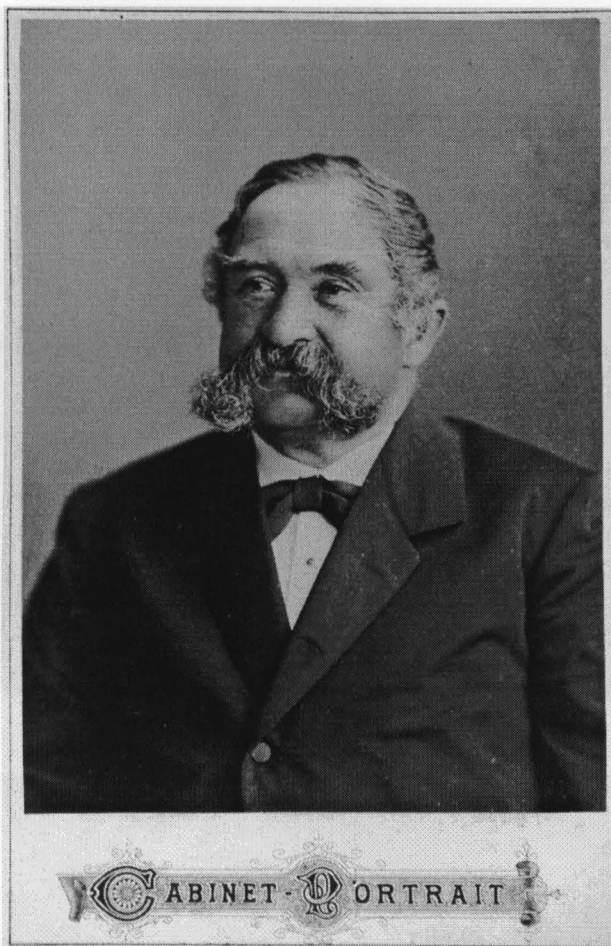

Neuwiese.

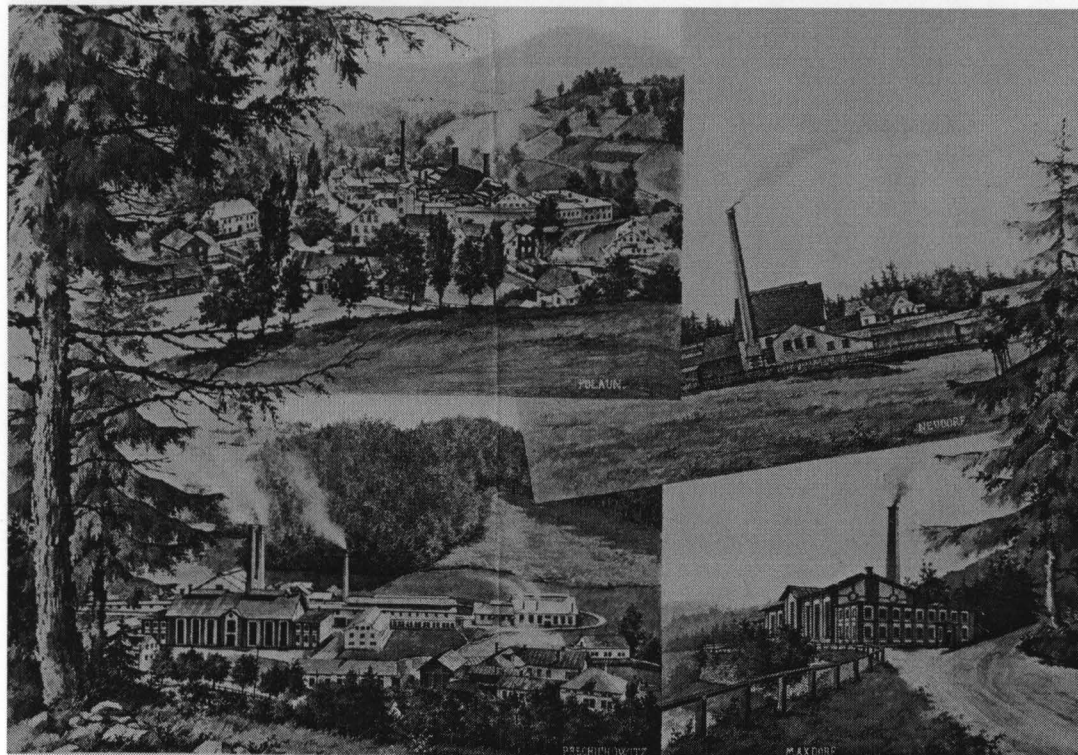
Příloha 5:

Struktura zahr. obchodních kontaktů fy Josef Riedel v letech 1887-1890				
rok	země	počet odběratelů	obchodní centra	počet odběratelů
1887	Německo	90	Berlín	15
			Hamburk	7
	Francie	14	Paříž	8
	Itálie	10	-	-
	USA	4	New York	4
1888	Německo	76	Berlín	11
			Hamburk	7
	Francie	14	Paříž	9
	Itálie	20	-	-
	Rakousko-Uhersko	34	Vídeň Budapešť	3
1889	Německo	82	Berlín	13
			Hamburk	9
	Francie	17	Paříž	7
	Itálie	19	-	-
	Rakousko-Uhersko	64	Vídeň Budapešť	43 6
1890	Německo	74	Berlín	15
			Hamburk	10
	Francie	26	Paříž	19
	Itálie	12	-	-
	Rakousko-Uhersko	65	Vídeň Budapešť	44 4

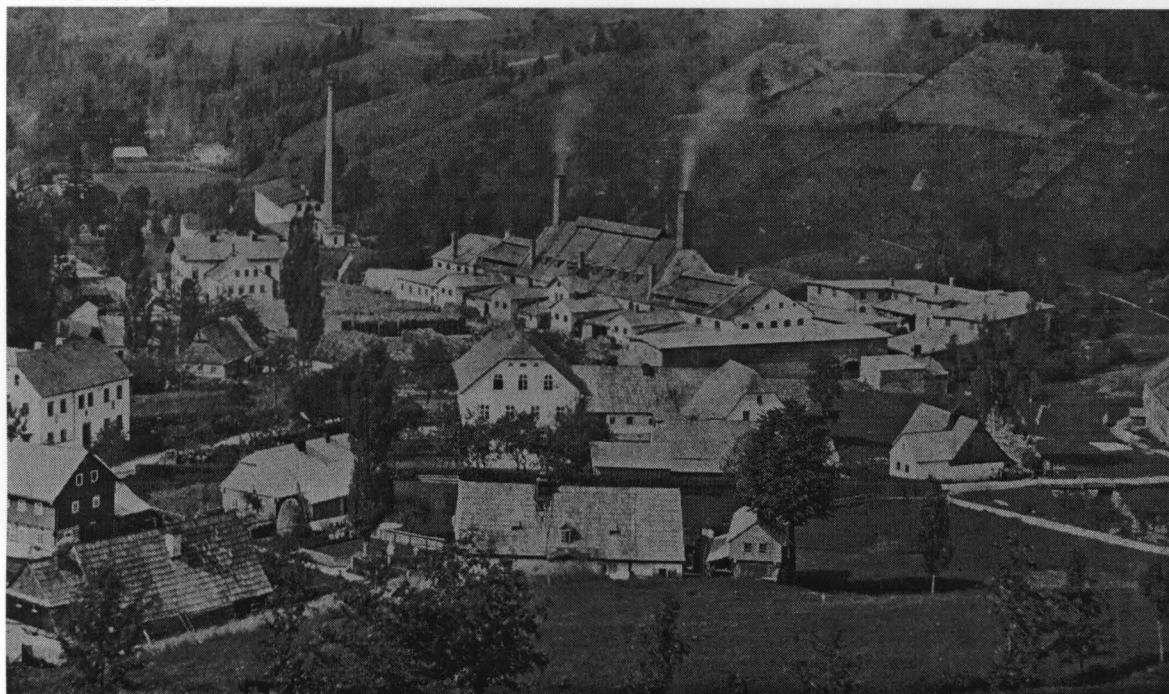
Příloha 6:

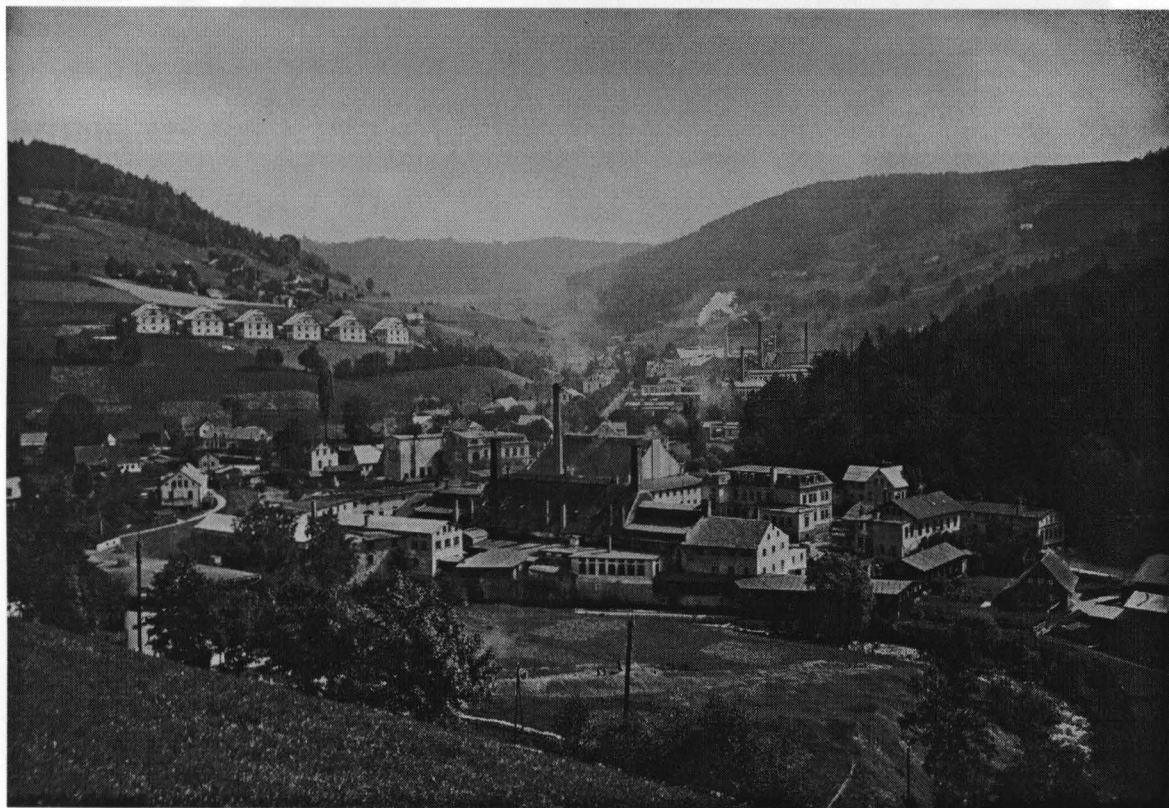
Příloha 7:

Příloha 8:

Příloha 9:

Příloha 10:

Příloha 11:

Příloha 12:

Příloha 13:

Příloha 14:

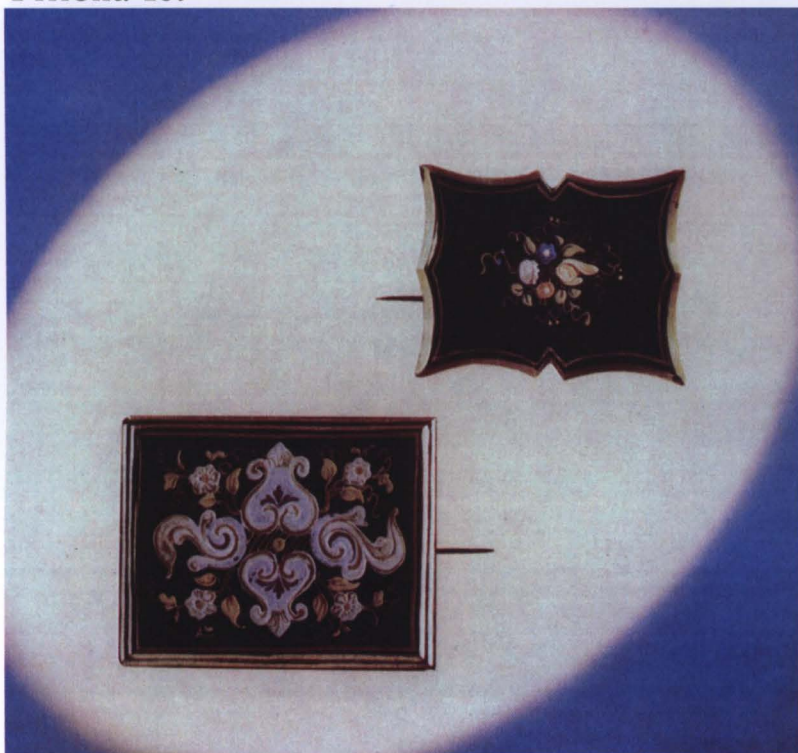

Příloha 15:

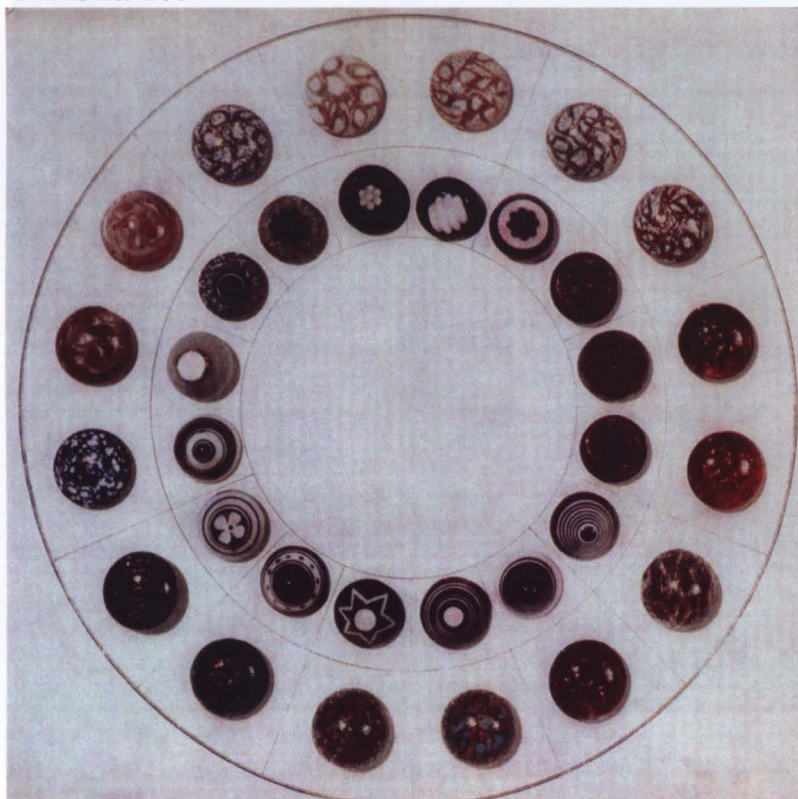

Příloha 15:

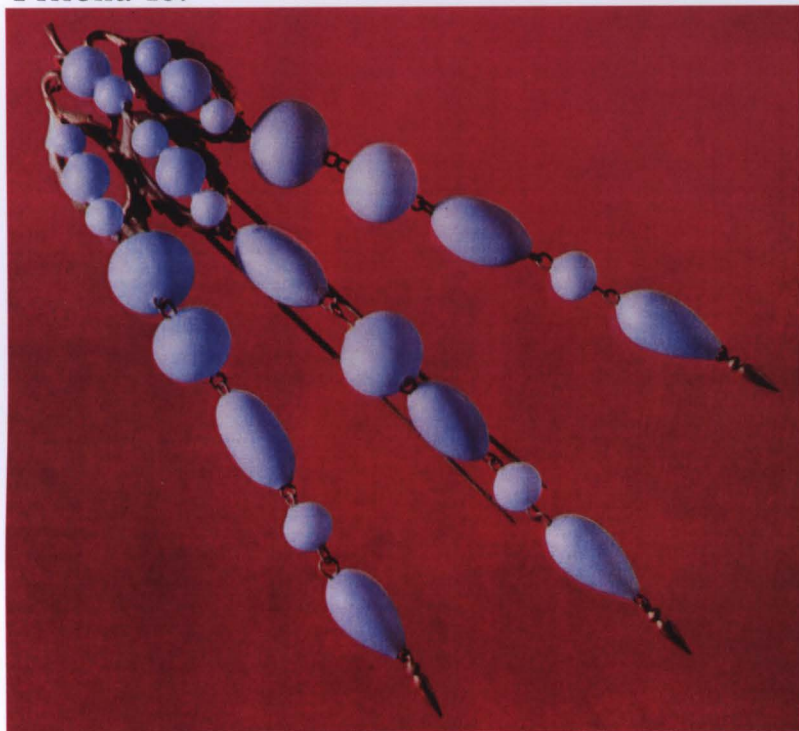
Příloha 16:

Příloha 17:

Příloha 18:

Příloha 19:

Příloha 24:

Parta obyvatel Jablonce n. N. v letech 1802-1828

Kok

1802

1803

1804

1805

1806

1807

1808

1809

1810

1811

1812

1813

1814

1815

1816

1817

1818

1819

1820

1821

1822

1823

1824

1825

1826

1827

1828

1829

1830

1831

1832

1833

1834

1835

1836

1837

1838

1839

1840

1841

1842

1843

1844

1845

1846

1847

1848

1849

Příloha 20:

Příloha 25:

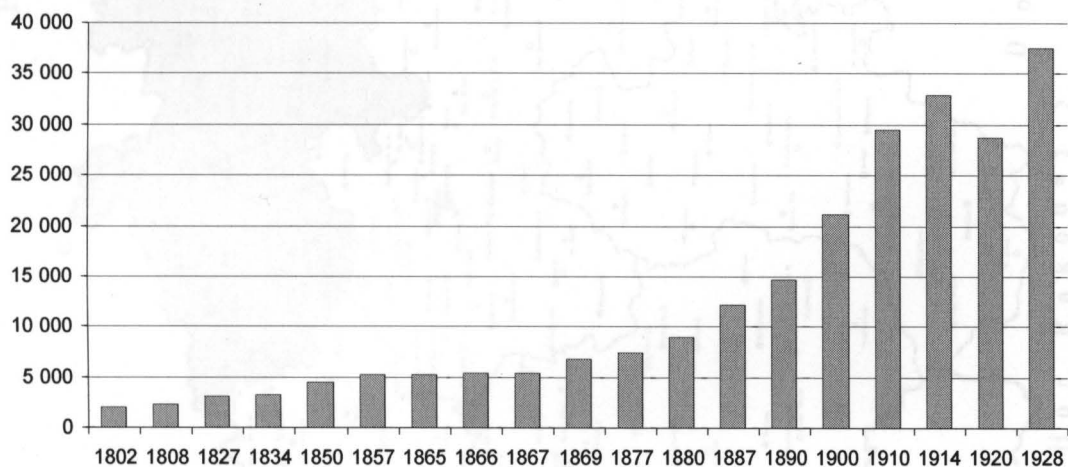
Parta obyvatel Jablonce n. N. v letech 1802-1828

Příloha 21:

Příloha 24:

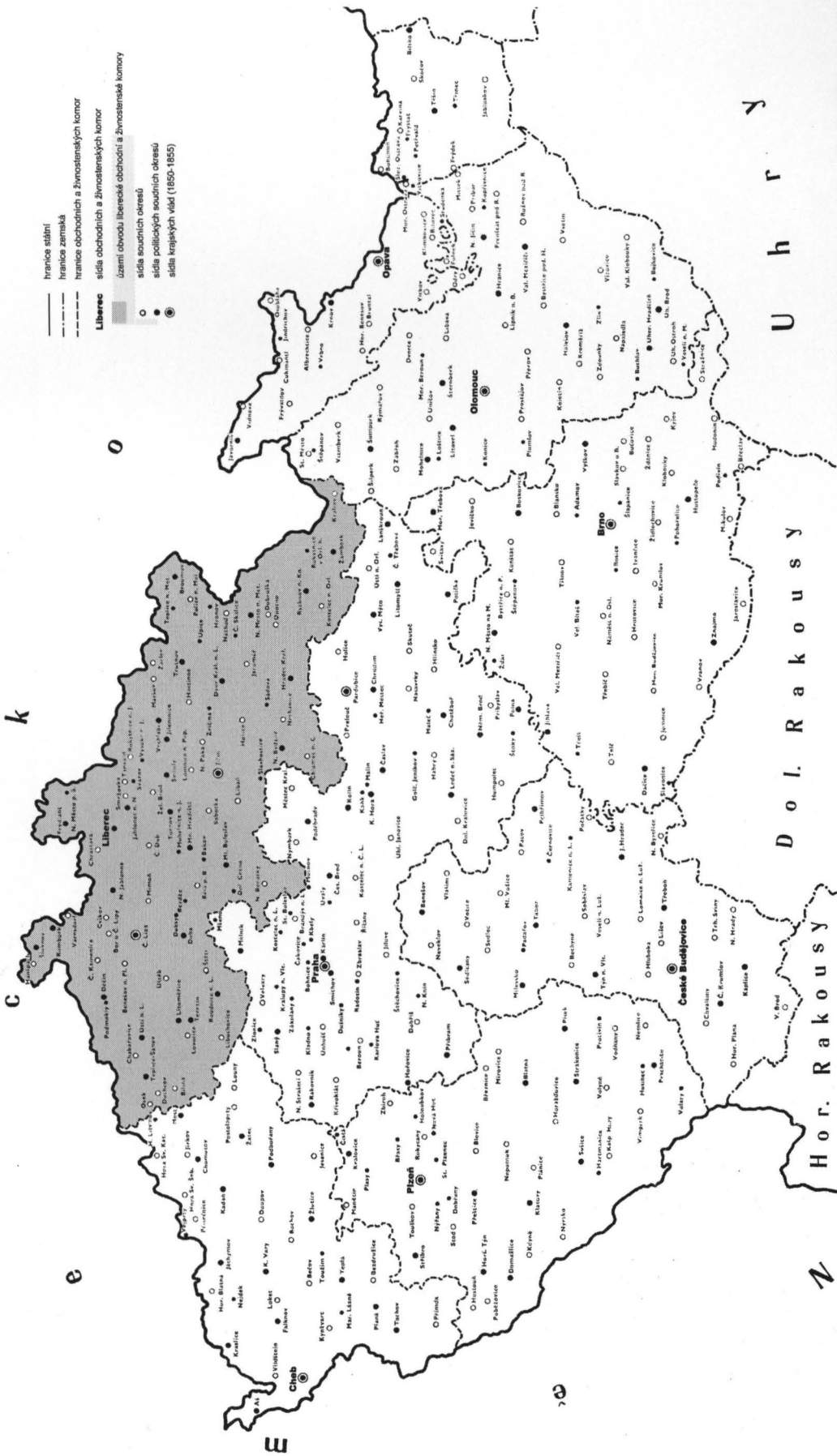
Počet obyvatel a stavební činnost v Jablonci nad Nisou (1802-1928)				
Rok	počet obyvatel	přírůstek v % za rok	počet domů	přírůstek v % za rok
1802	1 976	1,02	411	0,63
1808	2 254		435	
1827	3 136		512	
1834	3 209		523	
1850	4 553		555	
1857	5 297	2,14	561	0,15
1865	5 320	2,05	570	1,24
1866	5 350		593	
1867	5 380		617	
1869	6 752		651	
1877	7 412	2,70	745	1,53
1880	9 030		770	
1887	12 135	4,96	1 052	4,00
1890	14 653		1 140	
1900	21 091	4,09	1 544	2,39
1910	29 521	3,42	2 061	2,94
1914	32 894	2,74	2 263	2,41
1920	28 767	-	2 279	-
1928	37 500	3,38	2 800	2,60

Příloha 25:**Počet obyvatel Jablonce n. N. v letech 1802-1928**

Příloha 26:

k

- hranice státní
- - - hranice zemská
- - - - hranice obchodních a živnostenských komor
- ▭ sídla obchodních a živnostenských komor
- ▭ území obvodu liberecké obchodní a živnostenské komory
- sídla soudních okresů
- sídla politických soudních okresů
- sídla krájských věd (1860-1885)

y
 U h r y
 Dol. Rakousy
 Hor. Rakousy
 N

Abstract

Glass work is one of such branches, which affected the regional development and general character of not only Jablonec region, but also the whole Northern Czechia. The very inception of glass work in this region is strongly connected with German colonisation. People, who came to this Czech border area, were originally from relatively crowded German regions.

Such suitable natural conditions as e. g. deep forests, mountain rivers, it all made glass work possible. On this base, metallurgy followed by glass workshops, especially centred on abrasive technologies. In Northern Czechia, there are very exhausting climate conditions; the soil bonity is very poor as well. These facts influenced the economic structure and activities of its inhabitants. All mentioned factors made people not only to work in glass industry, but also in textile workshops. It means, they worked in the two most important economic branches of Northern Czechia.

From the turn of the 18th and 19th century, key changes in glass work came into being in that time in Jizerské hory region. This period was characterised by the system of distributed manufacture, based on protoindustrialisation. A wide range of goods started to be produced here. It has an umbrella term „Jablonec goods“, involving many sorts of fine and utilitarian products made mostly from glass. Typical ones were: stone imitations, artificial pearls, parts of lights, buttons, pins or circles.

Jablonec glass production had several important differences from other glass industry production. It can be characterised as a deeply integrated system of metallurgy, which provided rare material for glass works, and a wide net of house producers. The last group, house producers were divided into several groups according to final trimmings of each goods. These people supplied their products to the market through a net of so called „Lieferanten“- contractors. Handicraft and qualification were both decisive factors of producing glass goods in Jablonec region. All these tiny goods had a great deal of human work and the price of them corresponded to this fact.

Already from the first half of the 19th century, Jablonec started to present itself as a centre of glass products market. This business gradually involved a wide net of towns and places not only in Europe but also in the Middle East or in America. Further development of mass production was supported by the existence and rising the trade and service sector. The model of future system characterised by operating of an „export house“ with its branch-offices abroad, employing sale representatives. Such trade companies created often units called „syndikates“. Their aim was to gain better and stable conditions for their business.

The World war I was a key change factor for all Jablonec business men. This world-wide conflict had of course a huge negative impact on economic situation of Austrian Empire. Such export branch as this glass production was, suffered very much by the lasting war conflict.